

A FINNUGOR NÉPEK POGÁNY ISTENTISZTELETE

KROHN GYULA KÖNYVE.

FINNBÓL FORDÍTOTTA
ÉS NÉHÁNY EREDETI RÉSZSZEL KIEGÉSZÍTETTE

BÁN ALADÁR

BUDAPEST,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1908.

A FINNUGOR NÉPEK POGÁNY
ISTENTISZTELETE

KROHN GYULA KÖNYVE.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM, LXXIII. KÖTET
1908—1910. CYCLUS

A FINNUGOR NÉPEK POGÁNY
ISTENTISZTELETE

KROHN GYULA KÖNYVE.

AZ 1908-DIK ÉVI ILLETMÉNY ELSŐ KÖTETE.

A FINNUGOR NÉPEK POGÁNY ISTENTISZTELETE

KROHN GYULA KÖNYVE.

FINNBŐL FORDÍTOTTA
ÉS NÉHÁNY EREDETI RÉSZSZEL KIEGÉSZÍTETTE

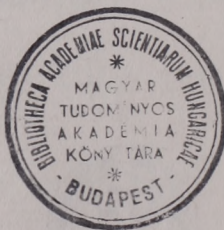
BÁN ALADÁR

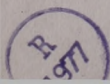
BUDAPEST,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1908.

107816

A fordítást (e mű 1—258. lapjait) átnézte
dr. SZINNYEI JÓZSEF.

Hornýánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája, Budapest. 39243

AZ ELŐSZÓBÓL.

Megboldogult atyám, *Krohn Gyula*, 1887-ben a tavaszi félévben egyetemi előadásokat tartott a finnugor népcsalád mythológiájáról s e czélból írta meg a most napvilágot látó négy első fejezetet. Először eredeti alakjukban szándékoztam ezeket kiadni, csupán kevés pótlással és változtatással, de csakhamar átláttam ennek lehetetlenségét az utóbbi időben fölgyülemlett újabb adatok bősége miatt. Elhatároztam, hogy legnagyobb részét újra írom, de megőrizve az eredeti kidolgozásból annyit, a mennyit csak lehet. Így pl. a bevezetésnek s az első és a harmadik fejezetnek az első felét meghagytam régi alakjában, a negyediknek pedig középső részeit; legkevesebbet változtattam a második fejezeten. Egyébként lelkiismeretesen ragaszkodtam az eredeti szövegnek minden részéhez, sőt majdnem minden egyes mondatához. Az összes adatokat átvizsgáltam s a műben előforduló hibákért és tévedésekért egyedül én vagyok felelős.

A könyv czélja az, hogy olvasókönyvül szolgáljon a finn tanulóifjúságnak, a melynek atyám egész élete munkásságát szentelte. Ezen okból az újabb adalékok hozzáfűzésében iparkodtam kerülni a túlságos bőséget. A sorok alatti jegyzeteket is megrövidítet-

tem, hogy tudományosságukkal senkit el ne ijeszsenek. A buvárkodó mindazonáltal könnyen eligazodhatik bennük a könyv végéhez csatolt forrásjegyzék segítségével. A képek megválogatásában főképp a szemléletességet tartottam szem előtt.

Miután kedves, de egyszersmind nehéz kötelességemet teljesítettem, jól érzem a saját munkám fogytékos voltát. Nem sajnáltam ugyan a fáradságot, hogy összegyűjtsem az egész anyagot, a mely e téren föl van kutatva, de mégis egészen más értéke volna e munkának, ha boldogult atyám maga fejezhette volna be s nyomhatta volna rá lelkének bélyegét. A gondolatoknak az a szárnyalása, mely néhány fejezet elején még észrevehető, akkor az egész művön végigvonulna.

Ha a munka, a melyet végeztem, némi mértékben mégis megfelel a jelen pillanat követelményeinek, azt azoknak az idősebb és ifjabb nyelvészeknek és ethnographusoknak köszönhetem, a kik készségesen támogattak törekvésemben. A finnugor népek tanulmányozása nálunk mai napság abban a szerencsés helyzetben van, hogy a legtöbb, velünk rokonságban levő népnek megvan a maga tudományos képviselője, kitől szükség esetén szakszerű felvilágosítást nyerhet az ember. Hogy itt nem sorolom fel őket egyenként, az csak azért van, mivel magában a műben sokszor meg vannak említve.

Helsinkiben, 1894 november hóban.

Krohn Károly.

A FORDÍTÓ ELŐSZAVA.

Krohn K., a finn nép hagyományos szellemi termékeinek lelkiismeretes és éleslátású vizsgálója, a fentebbi sorokban jelzett feladatát, mondhatni, tökéletesen oldotta meg.

A két tudós férfiú oly emléket állított nevének ebben a műben, a mely mindenkor feledhetetlen lesz azok előtt, kik a finnugor népekkel tudományosan foglalkoznak. Különösen ránk, magyarokra nézve nagyfotosságú ez a könyv, mert legalább közvetve megismerhetjük belőle őseink egykori hitéletének alapelveit. Reméljük tehát, hogy a művelt magyar közönség örömmel veszi e munkát, mely hivatva van néhány sugarat vetni abba a homályba, mely népünk multját körülveszi.

Minthogy azonban majd másfél évtized röppent el *Krohn* jeles művének megjelenése óta, szükséges volt, hogy az újabb kutatások eredményeit *függelékül* hozzáfűzzük, sőt a műben szereplő forrásokból is hébe-korba több adatot merítsünk. Az alapelveken azonban nem változtattunk. Hogy a szerkezet arányosságát és szigorú rendjét meg ne bontsuk, a függelékét a mű végéhez csatoltuk; ugyanígy jártunk el a bevezetésnél és a forrásművek jegyzékénél is. Így tehát az olvasó az utolsó szóig változatlanul veszi a nagy

finn író művét; csupán a szövegben fordul elő néhány jegyzet alulírottól, a melyek * alatt vannak közölve, hogy meg lehessen őket különböztetni a számokkal jelzett eredeti jegyzetektől.

S most, mielőtt e kitűnő mű fordítását átadnám a magyar olvasóközönségnek, hálás köszönetet kell mondanom *Krohn K.* egyetemi tanár úrnak, ki örömmel adta beleegyezését a fordításhoz s a képek felhasználásához,* sőt jóakarató tanácsával a függelék összeállításában is önzetlen készséggel támogatott. Hasonlókép hála kötelezett *Paasonen Henrik* helsingforsi professzor úr útbaigazításáért, de főleg *Wichmann György* helsingforsi egyetemi docens úr, ki a függelék átnézésével, sok hasznos útbaigazításával és észrevételével lehetségessé tette, hogy munkám jelen alakjában elkészülhessen.

Végül meg kell jegyezmem, hogy igyekeztem fölhasználni mindazon anyagot, melyhez hozzáférhettem. Az egyes orosz lapokban megjelent kisebb közlemények közül azonban csak a fontosabbakat olvashattam át, minthogy mindegyikhez lehetetlen volt hozzájutnom. A forrásművek megszerzésében köszönettel tartozom a *Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának*, mely könyvtárának megfelelő anyagát készséggel rendelkezésemre bocsátotta.

Budapest, 1908 július hóban.

Bán Aladár.

* Megjegyezzük, hogy az eredeti műben levő képeknek csupán egy részét, körülbelül felét, közöljük, azokat, a melyek szükségesek a szöveg teljes megértéséhez.

BEVEZETÉS.

Most, midőn a finnugor népek mythológiája terén végzett tanulmányaim eredményeit készülök előadni, okvetetlenül szükséges valamiképen magyaráznom és mentenem azon bátorságomat, hogy e tudomány hírneves megalapítójának, *Castrén*nak gondolataitól sokszor eltérő nézeteket kell vallanom. *Castrén* műve kétségkívül az a biztos alap s mindenkor az is fog maradni, melyen az összes idevágó fejtegetések fölépülnek. S elévülhetetlen becse abban áll, hogy *Castrén* a finnek pogány vallásáról szóló tant az egész nagy finnugor népcsaládnak vallási fogalmait és szertartásait felölelő tudománynyá bővítette. Ő törte ugyanis azt az ösvényt, melyen vizsgálódásunknak mindenkoron haladnia kell. Ezenfölül az ő szokott elmés éleslátásával, fölfogásának világosságával és széleskörűségével s tudományos alaposságával mindent megtett, a mit a rendelkezésére álló anyag segítségével tehetett: tiszta, nagyszerű és fővonásaiban a valóságnak megfelelő képet alkotott egybe a finnugor népcsalád ősi életének szóbanforgó oldaláról. De ez a kép mégis, több oknál fogva, nagyon sok részletében kiegészítésre és javításra szorul.

Először is abban a négy évtizedben, mely eltelt azóta, hogy *Castrén* az 1851-iki őszi félévben és az 1851-iki tavaszi félév elején elkészítette egyetemi előadásait a

finn mythológiáról, szerfölött sok, mondhatni mérhetetlen bőségű újabb anyagot gyűjtöttek össze, legfőképen a finnugor népek vallási szertartásaira, de részben magára a mythológiára vonatkozólag is. Már az adatoknak e fölgyülemzése is megkivánja, hogy *Castrén* munkáját újra végezzük. De ehhez járul még az, hogy ő ezen vizsgálódásaira főleg csak életének végső hónapjait szentelhette, valószínűleg akkor is csupán azon szabad óráit, melyek egyéb, fontos teendőinek elvégzése után maradtak. A munkát egyre jobban emésztő betegsége is megnehezítette; majdnem az egész utolsó fejezetet ágyban fekvé, czeruzával írta. Így állván a dolog, nem lehet csodálkoznunk azon, hogy itt-ott egy-egy adatot, a már akkor is meglevő forrásokban figyelmen kívül hagyott; ellenkezőleg, bámulnunk kell, hogy oly rövid idő alatt, a halál engesztelhetetlen kezétől már szorongatva miként tudta és bírta a rendelkezésére álló anyagot annyira is teljesen fölhasználni és tudományos rendszerbe önteni.

Csupán egy fontos kifogást tehetünk ellene, a mi a források fölhasználását illeti s ez bizony súlyos; azt t. i., hogy a finnek isteneiről szóló tanítását nem a ráolvasások kézírataira alapította. Látnivaló, hogy főleg a nyomtatásban megjelent Kalevalát használta forrásul, a mely aesthetikai tekintetben mindenkor sarkköve lesz ugyan irodalmunknak, de tudományos kutatásokra teljesen alkalmatlan, sőt gyakran megtévesztő. *Lönnrot* rendező keze sokféleképen megváltoztatta az eredeti rendet, s így gyönyörködtető, de nem mindig az igazságnak megfelelő képet alkotott. Legyen elég izelítőül csupán egy példa. A nyomtatott Kalevalát olvasva nem juthatunk más fölfogáshoz, mint ahhoz,

hogy *Ukko főistent* mintegy a többi isten uralkodójának tekintették. Vagy legalább is azt tartották róla, hogy a többi isten működése körébe is hathatósan beavatkozhatott. Ha a varázsló a többitől hiába kér segítséget és oltalmat, szorultságában végre gyakran Ukkóhoz fordul és az ő támogatásáért eseng s benne sohasem csalatkozik. Ez a rangfokozat azonban csupán *Lönnrot* találmánya; a kéziratokban éppen csak elvétve kerül elő, többnyire egészen esetleges, néha ellenkező is.

Részben az idő rövidsége okozta, hogy *Castrén* nem vethette egybe pontosabban a Kalevalába beiktatott ráolvasásokat a kéziratban levőkkel; holott ez utóbbiakból neki magának is megglehetős gyűjteménye volt, melyet éppen mythologiai kérdések földerítését célzó útjában szerzett Savo és Karjala északi részében meg Orosz-Karjalában 1839-ben. Ehhez járult, hogy az ő saját gyűjtése, még ha hozzávette volna is a már előbb megjelenteket, alig lett volna elegendő biztos következtetésekre, a többi pedig mind *Lönnrot* kezében volt. Csak most, mikor az egész népköltési anyag együtt van, tartalma szerint osztályozva és rendezve, csak most lehet alaposan átvárolni. Ennek az elmulasztását tehát korántsem szabad szemére hányni *Castrén*nek, bár másrészt ez a hiányosság a már előbb említett újabb források fől szaporodásával egyetemben okvetetlenül szükségessé teszi a finnugor népek mythológiájának újabb átkutatását.

De, mielőtt ehhez hozzáfogok, a t. olvasót szeretném megismertetni legalább a fontosabb forrásokkal, melyekből az e kérdésre vonatkozó ismereteket meritjük. A tudománynak egyik legfőbb elve, hogy nem

szabad *jurare in verba magistri*; a tanító következtetéseit mindenki mérlegelje maga, s hogy ezt teljes pontossággal tehesse, az eredeti forrásokat kell vizsgálgatnia.

Későn jelenik meg a nyár s a velejáró gyönyörű verőfény Észak szegényes tájain; a délvidék lejtői már rég élvezik a nyár kellemét, mikor itt először tűnnek elő a rögök a megolvadt hó alól. A történelem fénye szintén későn talált rá Észak gyermekeire, a finnugor népcsaládra, s különösen későn hatolt be azokba a legrejtettebb zugokba, melyekben hitélete meghúzódott.

A *Keleti tenger mellékén lakó finnekről* legelőször a skandináv mondákban találunk gyakorta említést, de vallásukról csupán az a különben fontos adat csillámlik elő, hogy nagy ügyességgel gyakorolták a varázslást.

A *finnországi finnek* multjának sötétségére a svéd hódítás sem derített fényt több évszázad alatt. A hódítók még nagyon kevésbé voltak megérve irodalmi működésre. Csupán egy-két szerfölött hiányos tudósítás akad néhány pápai bullában. *Agricola Mihály*-nak a háméi és karjalai istenekről szóló jegyzéke az újabb korban az első s minden rövidsége mellett rendkívül fontos, de egyúttal sokáig majdnem az egyetlen emlék. A mit a papok hivatalos körútjaik és a bírák a törvénygyűlések alkalmával a nép babonáiról följegyeztek, különösen a boszorkányüldözések idejében a XVII. században, az majdnem kivétel nélkül a levéltárak rejtekében maradt. Azok a nyomtatásban megjelent elszórt följegyzések is, a melyek a XVII. század elejéről való egyetemi dissertatiókban talál-

koznak, el voltak temetve történelmi, földrajzi és természettudományi adatok közé. Hogy mily kevés ismerettel rendelkeztek e téren még a XVII. évszázad derekán is, azt legjobban láthatjuk *Juslenius Dániel* szótárából, melyben igen kevés mythologiai szó van magyarázva, az is jobbára helytelenül. *Ahto*, *Hüsi* és *Lempo* helyes értelemben fordulnak benne elő, *Mehtola* („hijde, villdiursbo“ = vadállatok tanyája), *Tapio* („skog“ = erdő) és *Tuoni* („död“ = halál) közneveknek vannak megtéve, *Väinämöinen* a latin *Nereis*-szel van azonosítva, svédül „hafzfru“ (= tengeri nimfa) s így *Ve'en emoinen*-nel (vizanyácska) van összezavarva; ez az egész.

Porthan Henrik Gábor, mint sok egyébben, ebben a dologban is úttörő volt. Lelkes tanítványai annyi éneket gyűjtöttek, hogy *Lencqvist Keresztély Erik* 1782-ben és *Ganander Kristfrid* 1789-ben ennek alapján megalapították a finn mythológiát. Ez az utóbbi, mely szótáralakban van szerkesztve, sok adatot tartalmaz a lappok vallásáról is. Ezután megint hosszú idő telik el minden számbavehető eredmény nélkül, nem tekintve néhány szórványos hírlapi adatközlést. A finn mythologia csak *Castrén* művében nyer biztos tudományos alapot. De ennekutána ismét nem találkozunk egyébbel, mint kisebb részlet-tanulmányokkal, bár nagyobb számban, mint azelőtt. Lehetetlen ezeket itt mind felsorolnom; legyen elég a *Suomi*-évkönyvre, a Régiségtudományi Egyesület kiadványaira, az egyetemi deákegyesületek albumaira és a hírlapokra hivatkoznom. Külön csak néhányat óhajtok megemlíteni; ezek a következők: *Salmelainen Eero* rövid leírása az ősfinnnek vallási szokásairól (1852); *Murman J. V.* közlései a pohjanmaa-iak babonáiról

(1854) és *Skogman D.* satakuntai útleirása (1864); az Uusi Suometar című lapban *Laitinen H.* a savói és karjalai ünnepi szokásokról és babonáságokról írt (1878); *Aspelin J. R.* a szent fákról és berkekről (1880) és *Paasonen J.* a mikkeli járásban levő szent fákról (1881); *Aspelin* értekezése a halottak emlékére megnyesett fákról a *Lönnrot*-albumban (1882) és *Hornborg K. H.* hasonló tárgyú czikke a *Virittäjä*-ben (1886), továbbá *Snellmann A. H.* dolgozata a *Kekri*-ünnepről (1887.) A nyomtatásban megjelent régiség-tudományi járásleírásokon kívül számba kell vennünk néhány kéziratban levőt is, úgyszintén *Reinholmnak* a Régiség-tudományi Egyesület birtokában lévő gyűjteményeit, melyeket *Aspelin* rendezett s részben felhasználó említett értekezéseiben és összefoglaló művében: „Finnország lakosai a pogányság idején“ (1885). Végre természetesen meg kell emlékeznünk a Finn Irodalmi Társaságnak másfél százezer darabot tartalmazó népköltési gyűjteményeiről, melyekből *Varonen M.* két kötetet tett közzé, „A finn nép ősi babonái“ czimen 1891—92-ben.¹

Az *észtekről* sokkal korábbi tudósításaink vannak, még ha nem vennők is számba azt, a mit *Brémai Ádám* mesélt hallomás után a XI. században. *Lett Henrik*, a ki ismeretes krónikájában részletesen elbeszéli a német hódítás történetét a keletitengermel-leki tartományokban, több helyütt szól az észteknek és a velük rokon *líveknek* pogány istentiszteletéről a XIII. században. Azután a hitújítás, a mely a kato-

¹ Egy kis irodalmi jegyzék van a Régiség-tudományi Egyesület folyóiratának 6. részében a borítékra nyomtatva. Másik, részben idevágó jegyzék olvasható a *Kalevala* olcsó kiadásának előszavában, mely minden kiadás alkalmával kiegészítettik.

licizmus árnyékában meghúzódó babona ellen új harczot indított, ismét alkalmat nyújtott arra, hogy az észtek nép belső állapotáról írjanak. A német papságnak részint vallásos, részint tudományos buzgólkodásáról tanúskodik *Gutslaff János*nak „a Vöhandafolyónak helytelenül szentnek nevezett forrásairól való elbeszélése és tanítása“ (1644), melyben a szerző tárgyát minden lehetséges és lehetetlen szempontból igyekszik megvilágítani. *Olearius Ádám*nak, a holsteini követnek útijegyzetei szintén tartalmazznak egy és más figyelemreméltó dolgot (1646), valamint az ezidőbeli történeti művek is, pl. a svéd *Hjärne Tamásé*. Végül megemlítendő e korból a finn *Forsehlus János* bőanyagú gyűjteménye: „Az észtek babonás szertartásai, szokásai és szent tárgyai“, melyet valami *Boecler* a saját neve alatt adott ki 1685-ben.

A tisztán tudományos vizsgálódás azonban Észtországban sem régiebb keletű, mint Finnországban, sőt ellenkezőleg gyakran elmaradt mögötte. *Porthan*nal egy időben gyűjtött *Hupel Ágost Vilmos* észt történetíró és nyelvész helyszíni adatokat Észt- és Livországból. *Ganander* finn mythológiáját *Peterson H. J.* 1821-ben német nyelvre dolgozta át, tartalma szerint rendezve s észt adatokkal megszerelve. Egyes följegyzések és értekezések sűrűn láttak napvilágot. *Rosenplänter I. H.* folyóiratában (1813—1832), a *Das Inland* újságban (1836—1863) s a Finn Irodalmi Társaság mintájára 1838-ban Dorpatban alapított Észt Tudós Társaság (Die gelehrte Esthnische Gesellschaft) kiadványaiban. A Revali Irod. Társaság kiadványaként bocsátotta közre *Neus H.* az észt népdalokat (1850—52) és a szentpétervári tudományos akadémia költségén adta ki újból *Kreutzwald Fr. R.*

1854-ben az előbb említett *Forselius*nak (*Boecler*) babonagyűjteményét újabb anyaggal és magyarázatokkal bővítve, továbbá *Neusszal* együtt a mythologiai és varázsversek gyűjteményét.¹

Az újabb kiadványok közül csak a következőket említem: *Russwurm K. Fr. V.* cikkét a szent fákról az *Inland*-ban 1857; *Holzmayer J. B.*-től *Osiliana*, helyi tudósítások az észti szigetségről 1873-ból az *Észt Tud. Társ.* kiadványaiban; *Wiedemann F. J.* gyűjteményét az észtek belső és külső életéről 1876-ból; *Weske M.* útirajzait 1879-ből; *Jung J. Kodumaa*lt (A honi földről) című cikksorozatának hatodik részét s *Eisen M. J.* néhány buvárlatát. Ha mindent föl sorolnék is, csupán egy kis részét ismertetném annak a munkásságnak, a melyet a népköltés terén az utolsó évtizedekben s kivált az utolsó években Észtországban kifejtettek. *Hurtnak* cél tudatos vezetése alatt ezerszámra vettek benne részt, úgyhogy jelenleg annyi anyag van egybehordva, hogy az egész világon egyedül a Finn Irod. Társaságé fogható hozzá.²

Az orosz uralom alá került *karjalaiakról*, továbbá a *vótokról* és *vepszekről* a régi orosz évkönyvekben találunk adatokat, melyekből *Akiander M.* közölt szemelvényeket 1848-an a *Suomi-évkönyvben*. A leg-

¹ *Kreutzwald* Kalevipoeg-ja, mely 1857—61-ben jelent meg az Észt. Tud. Társ. kiadásában, rövid népversekből van egybeállítva, a melyek sokszor meg vannak toldva és sok helyen ki vannak bővítve versebe szedett regékkel és mesékkel. Tudományos kutatásra tehát nem megbízható forrás.

² Az irodalmat föl sorolják: *Winkelmann E.*, *Bibliotheca Livoniae historica* 1878 és *Reiman V.*, *Kullakaevajad* (Eesti üliõplaste seltsi albumi 1889.)

régibb adat a XI. századból való, de a legtöbb a XVI-ból; a görög-keleti vallású finnek akkor még mindenütt nyilvánosan szolgálták bálványaikat. Néhány pogánykori emléket *Georgi J. G.*, szentpétervári akadémikusnak az orosz birodalom nemzetiségeiről szóló leírása is tartalmaz, mely 1776-ban jelent meg s a melyben külön fejezet van az ingermanlandiakról. A mai napig fönmaradt babonákról csupán szórva-nyos megjegyzések találkoznak a finn énekgyűjtők, nyelvészek és régiségbuvárok gyűjtéseiben s az orosz ethnographusok leírásában. Egyelőre *Genetz A.*-nak és *Forsström O. A.*-nak a salmi járásról szóló leírásaira hivatkozom, melyek 1870-ben a Koitar-ban és 1886-ban a Valvoja című folyóiratban jelentek meg; továbbá *Borenius A. A.* és *Porkka V.* útirajzaira (1872 és 1873), az előbbi Orosz-Karjaláról, az utóbbi meg Ingermanlandról; *Juvelius J. V.* tanulmányára Orosz-Karjala északi részének őskoráról (1889), az oloneczi kormányzóság statisztikai bizottságának közleményére az Oloneczkij Szbornik-ban (1875—76 és 1886), végül *Moskov V.* cikkére a karjalaiak pogány áldozati szokásairól a kazáni archaeologiai-történeti-néprajzi társaság folyóiratában (1892).

Mint a finnek, úgy a *lappok* is már pogányságuk idején két nagy csoportra oszlottak, melyek közül az egyik skandináv, a másik orosz befolyás alá jutott. A kutatás fáklyája is két irányból vetett világot a lapp nép életére.

A skandináv félszigeten élő lappok, a finneknél még gyakrabban, úgy jelennek meg szomszédjaik regéiben, mint hatalmas, félelmes varázslók. E hírük Európa-szerte elterjedt azon csodás elbeszélések által,

melyeket a XVI. századi geográfusok és utazók: *Damianus a Goes* portugál lovag, *Olaus Magnus Gothus* svéd cz. püspök stb., hoztak róluk forgalomba. Az egész keresztény világ figyelme azon nép felé fordult, mely két művelt, lutheránus vallású birodalom kebelében még egyre a pogányság homályában élt s az új korban fölébredt tudásvágy nyomon követte a vallási buzgóságot. De nemcsak XVII. és XVIII. századi külföldi utazók, mint pl. a franczia *Regnard János Ferencz* és *Aubry de la Motraye* fáradoztak e tudásszomj kielégítésén. A honi lelkészek is, kiket a svéd kormány a XVII. században küldött ki a lappok végleges megtérítésére, megbízást kaptak arra, hogy a lapp földre és népre vonatkozó adatokat gyűjtsenek.

Ezek és a maga följegyzései alapján tette közzé *Scheffer János* német tudós 1673-ban híres művét *Lapponia* czímen. A kéziratokközül, melyek a stockholmi és az upsalai könyvtárakban őriztetnek és a melyek legnagyobbbrészt az 1670—1672. évekből származnak, különös figyelmet érdemelnek a svéd *Olaus Petri Niurenus Plantinusé*, *Rhen Sámuelé*, *Graan Oláfé* és *Lund Miklósé*, továbbá a finn *Tornaeus Jánosé* és *Tuderus Gáboré*; az utóbb említettek nyomtatásban is megjelentek, az első rövidítve 1772-ben s a másíknak egy része 1773-ban. A régibb svéd és finn források közé számítandó még *Högström Péter* eredeti és alapos tanulmánya a svéd uralom alá tartozó lappokról, melynek nyomtatási éve nincs kitéve, valószínűleg 1746. A dán kormánynak a norvégiai lappok megtérítésére irányuló törekvései csak a XVIII. század elején sikerültek. A hittérítők jelentéseiből *Jessen Erik János* főfelügyelő kivonatot készített,

mely *Leem Kanut*nak a norvégiai lappokról szóló, 1767-ben kiadott képes művéhez függelékül csatolva látott napvilágot. Az egyes kéziratok közül, melyek Kopenhágában és Krisztániában vannak, említsünk meg néhányat; ezeknek szerzői: *Vesten Tamás* és egy névtelen *Närö* szigetéről 1723, a *Ganandertől* fölhasznált *Sidenius Lénárt* 1726, *Forbus Henrik* 1727 és *Kildal Szigvart* 1730; nyomtatásban csupán az első (1773-ban) és az utolsó (1807-ben) jelent meg.

Az ily módon egybegyülemllett anyagból korunk tudománya igyekezett összefoglaló képet alkotni a lappok őskoráról; így a norvég *Vahl J.* 1866 és *Friis J. A.* 1871-ben, továbbá a svéd *Düben G.* 1873-ban.¹ Ellenben aránylag igen kevés adatot gyűjtöttek a mai lappokról; említésre méltók mégis e téren a két *Laestadius*nak a XIX. század elejéről való följegyzésein kívül a finn *Donner O.* (1876) és *Appelgren Hj.* (1882), a magyar *Halász Ignác* (1885—1893), a norvég *Qvigstad J.* és *Sandberg G.* (1888), továbbá a svéd *Wiklund K. B.* gazdag gyűjteményei.

Az orosz lappok pogányságáról az ő térítőik alig őriztek meg némi adatot, csupán azt, hogy bálványimádók és nagy varázslók voltak. 1584-ben néhányukat Moszkvába hívták, hogy fejtsék meg egy üstökös megjelenésének okát. Utazók nagyritkán vetődtek félreeső tanyáikra és senki sem akadt, a ki hosszabb időt szánt volna a velük való megismerkedésre. Másrészt a fölvilágosodás hatása itt, Észak elhagyott tájain oly gyenge volt, hogy mai napig sem

¹ Ebben a műben bő irodalmi tájékoztató van a lapp földről és a lappokról.

birta kiírtani az összes pogány szokásokat. Ennél fogva különösen becsesek azok a leírások, melyeket *Castrén* útirajzaiban, *Fellman J.* a Suomi-könyvben (1846) és *Genetz* a Suomen Kuvalehti-ben (1878) saját tapasztalataikból közzé tettek. A legutóbbi években *Charuzin Miklós* orosz kutató újabb adatokat gyűjtött s az orosz lappokról szóló nagy művében (1890) a lapp mythológiára vonatkozó összes anyagot egybeállította.¹

A *volgai finnugorokról* már a X. évszázadban történik említés *Ibn Foszan* és más arab írók könyveiben. De az ő pogány vallásukat érintő adatok, sajnos, igen jelentéktelenek. Ugyanazon az úton, mint az arab írók, ismerkedett meg a *mordvinokkal* *Barbaro Jozafát* velencei követ, a ki a XV. században tartózkodott Azóvban, a krimi félszigeten. Mikor aztán Nagy Péter megnyitotta Oroszország belsejét nyugat felé is, *Witsen Miklós* amsterdami polgármester felhasználta az alkalmat, hogy anyagot gyűjtsön északi és keleti Tatárországról szóló terjedelmes művéhez, melynek második, 1705-ben megjelent kiadásában bő adatok vannak a finnugor népekről is. Egészen akaratlanul finnugor kutatóvá lett *Strahlenberg János Fülöp* svéd katonatiszt, ki a pultavai ütközetben foglyul esvén, sok évet töltött Oroszországban. Észak- és Kelet-Európáról meg Ázsiáról szóló művében, mely 1730-ban jelent meg Stockholmban, több idevágó följegyzést találunk. II. Katalin idejében az orosz kormány figyelme már ráirányult arra a szá-

¹ Ebben más orosz írókra is történik utalás. Hozzájuk adandó: *Jascsenko A.*

mos népfajra, mely az egyre növekvő birodalom területén lakott. A szentpétervári tudományos akadémia eszközlésére 1768—1773 között több expeditiót küldtek ki Kelet-Oroszországba és Szibériába. A mordvinoknál jártak: *Lepechin Iván*, *Pallas Péter Simon* akadémikusok s a főnnebb említett *Georgi*. A XIX. században az orosz papság nagymennyiségű anyagot gyűjtött s főleg ezen alapulnak *Melnikov P. I.* mordvin rajzolatai (1867) s *Majnov V.* mordvin mythológiája (1889). A finn tudósok közül *Ahlqvist* közölte az első mutatványokat a mordvin népköltésből 1861-ben, s *Paasonen H.* egész gyűjtemény kiadásába fogott 1891-ben. Végtére magukban a mordvinokban is fölébredt a buzgalom a néphagyományok megmentésére. Ennek tanújelei *Jurtov* és *Kobaev* néptanítók mordvin népdal- és népmese-gyűjteményei, melyek a kazáni missió-társulat kiadásában láttak napvilágot 1882—83-ban, továbbá a Finnugor Társaságnak beküldött kéziratok.¹

A *cseremiszek* istentiszteletét a már említett *Olearius* írta le 1636-ban Moszkvából Perzsiába utaztában. A XVIII. század elejéről való — *Witsen* és *Strahlenberg* művein kívül — *Müller Gellért Frigyes* német tudósnek összefoglaló áttekintése a cseremiszek, csuvasok és votjakok életéről (megjelent 1758). Ezen évszázad vége felé a cseremiszek közt jártak *Pallas* és *Georgi* akadémikusok s az előbbinek expedíciójával *Ryckov Miklós* kapitány. Értékes adalékot tartalmaznak *Andrievszkij A. A.* kiadatlan hivatalos

¹ Az idevágó irodalmat felsorolja *Szmirnov I. N.* az *Etnograficeszkoje Obozrjenie* cz. folyóirat XI. kötetében, 280. lapon. Hozzáadandó: *Münch A. N.*

ügyiratai is az 1827—1857. évekből, melyek a vjatkai kormányzóságbeli cseremiszekre és votjákokra vonatkoznak, ezenkívül *Fuchs Alexandra* grófnőnek 1840-ben megjelent czikkei a csuvasokról és cseremiszekről. De csak a XIX. század utolsó évtizedeiben vett nagyobb lendületet az ezirányú kutatás. Az orosz ethnographusok közül hadd álljanak itt a következők nevei: *Nurminszkij S. A.* (1862), *Znamenszkij P. V.* (1868), *Filimonov A. N.* (1868—69), *Zolotniczkij N. J.* (1877), *Kuznecsov S. K.* (1879—1885) és *Jakovlyev G.* (1887), ezek közül az utolsó kettő cseremis szülésétű, továbbá a keleti Oroszországban lakó finnugor népek történetírója *Szmirnov I. N.* professzor (1889)¹ A finnek közül *Heikel A. O.* egyedül műveli a néprajzot, *Porkka* és *Genetz* legfőképp népköltési termékeket gyűjtöttek.

A tatár eredetű, de szokásaikban a szomszédos finnugor népekkel egyező csuvasokról — *Strahlenbergen* és más XVIII. századi utazókon kívül — egy névtelen írt. Ez a kézirat megjelent a *Szjevernnyj Archiv* című folyóiratban 1827-ben. Az újabb kutatások közül legérdemesebbek *Szboev V.*-é (1865),² *Zolotniczkij N. J.*-é (1875) és *Magniczikijé* (1881). A finnek közül csupán *Ahlqvist* és *Heikel* tanulmányozta a csuvasokat.

A *permi népekről* az első híreket azon tengeri utaknak köszönhetjük, melyeket a skandinávok a IX.

¹ Pontosán összeállította az idetartozó irodalmat. Hozzáadandó: *Magniczikij V.* és *Troiczka N.*

² Összeállította az idevágó irodalmat is. Ennek újabb jegyzékét *Müller V. Th.* közölte a daskovi ethnographiai múzeum gyűjteményeinek tárgyjegyzékében.

századtól fogva tettek a bjarmiak földjére, a Dvina folyó torkolatához. A folyó torkolatához közelebb eső permiek az ország belsejéből előrenyomuló oroszokkal jutottak érintkezésbe. A Kelet-Oroszországban élő összes finnugor népek közül legelőször ők vették föl a kereszténységet, melyet nekik anyanyelvükön hirdettek. A permiek apostola, *Szent István*, a finnugor népek térítői közül az egyedüli, a ki átlátta a nép nyelvén írt irodalom szükségességét, a kereszténység és a pogányság XIV. századi küzdelmeinek egyes emlékeit megőrizte az utókor számára. Ezek abban az életrajzban olvashatók, melyet egy bizonyos *Epifanij* írt, valószínűleg az ő saját elbeszélése alapján. Sajnos, hamarosan dugába dőlt a permi irodalmi nyelv alapítására irányuló törekvés és egyúttal hosszú időre elszunnyadt minden néprajzi érdeklődés, s midőn újra fölébredt, már késő volt. Soványak azok a *permjásokra* vonatkozó adatok, melyek *Lepechin* följegyzéseiben olvashatók; kevésre szorítkozik a *zürjén* anyag, melyet a XIX. század első felében gyűjtöttek honfitársaink: *Sjögren* és *Castrén*. A mihez még manapság hozzá lehet jutni, azt az orosz kutatók: *Rogov* N. 1858, *Popov* K. A. és *Szmirnov*¹ 1891-ben gondosan összegyűjtötték. Egy kis népköltési gyűjteményt *Lytkin* G. S. *zürjén* eredetű gimnáziumi tanár adott ki 1889-ben.

Sokkal gazdagabb anyag áll rendelkezésünkre a *votjakok* pogány vallásáról, bár a régiebb források nem terjednek túl *Müllernek* és a pétervári akadémiкусoknak útirajzain, s habár az újabb nyomozás kezdetét csupán 1878-tól számíthatjuk, mikor a finn *Ami-*

¹ Irodalmi tájékoztatóval. Hozzáadandó: *Kandinszkij* V.

noff T. a Finn Tudós Társaság költségén tanulmányutakat tett a földjükre. Ő előtte úgyszólván egyedül *Osztrovszkij D.*-nak a kazáni kormányzóságbeli votjákokról irt cikke (1874) vehető számba, de 1880-ban egyszerre négy író jelenik meg: *Bechterev V.*, *Kosurnikov V.*, a fennebb említett *Andrievszkij* s egy keresztény tatár: *Gavrilov B.* 1883-ban a keletitengermelleki tartományokból való *Buch Miksa* — *Aminoff* gyűjteményeit is felhasználva — egy terjedelmes néprajzi művet irt a votjákokról. Az 1884—89 években az orosz *Potandin G. N.* és *Bogaevszkij P. M.* egyegy, *Verescsagin Gr.* két és *Pervuchin N.* négy művet bocsátott közre a votjások vallási fogalmairól és szer-tartásairól, nagyrészt votják néptanítók segítségével. Ugyanebben az időben tette közzé a magyar *Munkácsi Bernát* votják népköltési gyűjteményét. Ezen anyagból építették föl azután 1890-ben a többször említett *Szmirnov*² és *Bogaevszkij* a votják mythológiát. 1890—92-ben *Pervuchin*, *Gavrilov* és *Aminoff* hátrahagyott följegyzései láttak napvilágot.

Az utóbbiakat a saját gyűjtéseivel egyetemben a finn *Wichmann György* rendezte sajtó alá, kitől ezenkívül 1893-ban a votják nyelvmutatványok első része jelent meg, mely dalokat, imádságokat és ráolvasásokat tartalmaz.

Az *ugor népek* közül a *magyarok* oly korán elvetődtek régi lakóhelyeikről s oly soká éltek idegen népek között, hogy nem csoda, ha hamar megfeledkeztek őseiktől örökölt hitükről. Ehhez járult a nagyon korai keresztény hatás. A magyarok pogány isten-

² Irodalmi tájékoztatóval. Hozzáadandó: *Antiev G. A.*

tiszteletéről *Hunfalvy Pál* szerint csupán néhány följegyzés a XI. századból s egypár nyelvbeli nyom maradt fenn.¹

A *vogulok* és az *osztjások* azonban eredetibb állapotot tüntetnek föl, mint bármely más finnugor nép. A hitéletükre vonatkozó adatok mindemellett sem valami régiek. A legrégibbek a XVI. századból valók s a lengyel *Miechov Máté* orvosnak, *Herberstein Zsigmond* osztrák követnek s *Guagnino Sándor* olasz katonatisztnek — bizonyára orosz források után készült — földrajzi leírásaiban és a vjatkai szent *Tryfon*nak életrajzában olvashatók. A XVII. századból valók azok a részint irodalmi, részint szóbeli közlésekből merített adatok, melyek *Witsennél* vannak. De a kutatással nem igen siettek, míg a keresztény hit fénye el nem oszlatta a pogányság homályát. A tudományos törekvés és a térítő buzgalom karöltve járt. Az orosz hittérítők közé a XVIII. század elején egy tanult ember, a kisorosz kozákfőnök: *Noviczki Gergely* került, a ki részes volt, Mazeppa fölkelésében s kegyelmet kapott azzal a föltétellel, hogy elmegy az osztjásokat és vogulokat megtéríteni. A jelentés, melyet 1715-ben kéziratban adott be a tobolszki kormányzónak, az első néprajzi tanulmány orosz nyelven és a maga nemében igen kiváló. Ezt német nyelven átdolgozta *Müller János Bernát* svéd dragonyos kapitány, a ki akkortájt került mint hadifogoly Szibériába, éppúgy mint *Strahlenberg*. A XVII. század végén ezen a vidéken járt *Pallas* és *Georgi*;

¹ A külön magyar mythologia történetét röviden egybefoglalta *Katona Lajos* 1887—88-ban. Az utóbbi években *Wisloczki Henrik* tett közzé néhány figyelemreméltó dolgozatot a magyar nép mai babonáiról.

a XIX. század első felében pedig az orosz *Bjeljavszkij F.* és a magyar *Reguly Antal*, az előbbi az osztjákoknál, az utóbbi meg a voguloknál. Ázsiában lakó rokonaink igazi tanulmányozója mindazáltal az örökemlékü *Castrén*, kinek nyomán számtalan ethnographus indult Szibériába. Az osztjákokról többek közt a következők tettek közzé dolgozatokat: a magyar *Hunfalvy Pál* 1875, az orosz *Poljakov I. S.* 1877, a német *Finsch O.* 1879, az olasz *Sommier* 1885 és a francia *Rabot* 1892-ben. A vogulokról irtak az orosz *Szorokin N.* 1873 és *Gondatti N. L.* 1888, meg a magyar *Munkácsi* 1892—93. A finnek közül egyedül *Ahlqvist* folytatta *Castrén* munkáját, de remélhetjük, hogy mi is nemsokára lerójuk a tudománynak tartozó adónkat. Még nem multa idejét a dolog, még virágzik a pogányság, bárha elvonulva az országúttól s elrejtőzve a nép képzeletének zugaiba. Az a hősköltemény, melyet *Patkanov Sz. K.* 1891-ben talált az osztjákoknál, megérdemelné, hogy valamely nyelvtudós pontosan és lelkiismeretesen lejegyezze.¹

¹ Irodalmi tájékoztató *Mezsov V. J.* Szibirszkaja bibliographia II. 1891 cz. művében található.

FÜGGELÉK A BEVEZETÉSHEZ.

A finnugor népek ősi vallásának felkutatására irányuló munkálatok *Krohn* művének megjelenése óta szakadatlanul folynak. A természeti állapothoz közelebb eső népeknél természetesen több és meglepőbb adatok kerülnek napfényre, mint azoknál, melyek évszázadok óta a keresztény művelődés légkörében élnek. Mindazáltal ez utóbbiaknál sem szünetel a törekvés, hogy a régi hagyományokat egybegyűjtsék és megfejtsek.

A *finneknél* nagy a buzgalom a népnél még manapság is meglehetősen nagy mennyiségben található ráolvasások és babonás szokások egybegyűjtésére. Az egybegyűlt anyag részint az egyes folyóiratokban, részint külön művekben lát napvilágot. Az 1901 óta Helsingforsban megjelenő „Finnisch-ugrische Forschungen“ (szerkesztik *Setälä E. N.* és *Krohn K.*) függeléke gyanánt időnként kiadott tájékoztató (Anzeiger) pontosan felsorolja mindazon czikkeket, önálló műveket és folyóiratokat, melyek a finnugor népekkel foglalkozó tudományok bármely ágához tartoznak, s így az érdeklődőt elsősorban ehhez a folyóirathoz utaljuk. Mindamellet külön is megemlítjük azokat a folyóiratokat és műveket, melyek tárgyunk körében a legtöbb eredményt mutatják föl. A folyóiratok közül

legnevezetesebbek: a Finnugor Társaság folyóirata, a *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* (Helsingfors); a Finn Irodalmi Társaság közleményei: a *Suomi-évkönyv*; a Finn Régiségtudományi Egyesület folyóirata: *Suomen Muinaismuisto-Yhdistyksen Aikakauskirja*. Ezek a folyóiratok, kivéve a Finnugor Társaság folyóiratát, céljuknál fogva túlnyomó részben csupán a finn néppel foglalkoznak. Az önálló dolgozatok és művek szerzői közül említsük meg a következőket: *Varonen Mátyás*, *Krohn Károly*, *Häyhä János*, *Pelkonen András* (műveiket lásd a forrásművek jegyzékében).

A finnekkel testvér észt nép különösen a népköltési hagyományok gyűjtésében fejt ki nagy szorgalmat. Az ezirányú törekvéseket behatóan ismerteti *Kallas Oszkár*, a *Finnisch-ugr. Forschungen*-ben (Übersicht über das Sammeln estnischer Runen, II. 1—41. 1902). E gyűjtő munkásság nagyérdemű vezére az 1906 decz. 31-én elhunyt *Hurt Jakab* lelkész volt, kinek „Über estnische Himmelskunde“ (St.-Petersburg, 1900) című műve mythologiai tekintetben is igen figyelemreméltó. Az észtek pogány istentiszteletének nyomait mai napig megőrizte az úgynevezett Tönnis- és Pekko-kultusz.

A régekte annyi figyelemben részesült *lappok* válásáról újabb időben nem sok jelent meg. Ez természetes is, mert a pogányság emlékei a mindjobban terjedő keresztény műveltség hatása alatt egyre jobban halványulnak. Az újabb följegyzések kevés újat tartalmaznak, többnyire csak megerősítik azt, a mit régibb írók műveiből tudtunk. Meg kell emlékeznünk *Fellman Jakab* nagy négykötetes munkájáról: *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken* (Helsing-

fors, 1906), melyet *Fellman Izsák* rendezett sajtó alá. Ez a mű különös figyelmet érdemel adatainak bősége, rendszeres földolgozása s azon körülménynél fogva, hogy számos író e műnek egyes megjelent részeiből és kéziratából merítette adatait. *Fellman* lelkész volt Inari lapp községben 1820—31 között s 1830-ban kezdte írni az 1906-ban megjelent emlékiratait. A lapok mythosi emlékeit magyarul újabban e sorok írója foglalta egybe (*Ethnographia*, XVI. 6.).

A *mordvin* nép ősvallásának föl kutatására kevés történt az utóbbi másfél évtizedben. Egyedül *Paasonen Henriket* említjük meg, a ki két részben megjelent népköltési gyűjteményén kívül a Finnugor Társaság folyóiratába 1901-ben írt becses közleményt.

A *cseremiszek* vallási hiedelmeinek és szertartásainak földerítésére *Paasonen* és *Kuznecsov* tettek legtöbbet. Az előbbi a *Keleti Szemlében* (1901, I., II., III.) írt egy értékes dolgozatot „Beiträge zur Kenntniss der Religion und des Cultus der Tschere-missen“ czimvel. *Kuznecsov*-nak két munkát köszö-nünk; ezek: „Über den Glauben vom Jenseits und den Todtencultus der Tschere-missen“ (*Intern. Archiv f. Ethnogr.* 1895) és „A holtak tisztelete és temet-kezési szokások a réti cseremiszeknél“ (oroszul: *Этногр. Обзорение*, 1905).

A *zürjénekről* csupán néhány kisebb cikket ismer-ek, és eddigi tudásunkat azok is alig bővítik valami újjal.

Több adattal rendelkezünk azonban a *votjakokról*. *Wichmann* folytatja votják népköltési gyűjteményét; 1901-ben jelent meg a Finnugor Társaság kiadásá-ban „Wotjakische Sprachproben“ című művének II. része, melyben közmondásokat, találós meséket,

regéket, mondákat és meséket közöl; ezek közül több mythologiai vonatkozású. Az orosz *Blinov* 103 oldalra terjedő művében (1898., Vjatka) kiterjeszkedik a votjakok pogány istentiszteletének több mozzanatára, de főleg az Európa-szerte nagy érdeklődést keltett votják emberáldozatokkal foglalkozik bővebben. A votják kultusznak eddigelé legrendszeresebb és legkimerítőbb kézikönyve azonban *Vasziljev János* orosz paptól való a Finnugor Társaság kiadványainak sorában (1902).

A hozzánk legközelebb álló két ugor népről, a *vogulról* és az *osztjákról* finn, orosz és magyar szerzőktől több kiváló munkát jelent meg, melyek az ugorok ősi hitéről való ismereteinket nagy mértékben gazdagították. A finnek közül *Karjalainen* és *Sirelius*, az oroszok közül *Patkanov* és *Charuzin*, honfitársaink közül pedig *Munkácsi Bernát* és *Pápay József* szereztek maguknak e téren nagy érdemeket. A vogulokkal ezek közül csupán *Munkácsi* foglalkozott behatóan s gazdag népköltési gyűjteményével és a hozzáfűzött bő magyarázatokkal elérte azt, hogy — a finnt és lappot kivéve — egyetlen finnugor népnek mythológiáját és kultuszát sem ismeri a tudomány oly alaposan, mint a vogulét.

Emlékezzünk meg pár szóval a magyar ősvallás földterítésére irányuló törekvésekről is. Alig egy-két sor az, a mit őseink hitéletéről *Krohn* könyvében olvashatunk.

Az igaz, hogy kevés az, a mit nemzetünk történeti fejlődésénél fogva e kérdésben a tudomány ítélőszéke előtt fölmutathatunk, de mégis több, hogysem hallgatással mellőzhetnők. Nem akarjuk e helyütt felsorolni mindazon jeleseink nevét, a kik évtizede-

ken át e téren fáradoztak; a szíves olvasót erre nézve *Katona Lajos*nak: „A magyar mythologia irodalma“ (Ethnogr. 1897) című kimerítő értekezéséhez utasítjuk, melyből tájékozódást merithet magának e tudomány szintjáról és küzdelmeiről. Az ez irányban működők közül ki kell még emelnünk *Sebestyén Gyulát* és *Vikár Bélát*, valamint érdemes folyóiratunknak, az *Ethnographiának* és melléklapjának, továbbá a *Nyelvőrnek* buzgó munkásait, kik hangyaszorgalommal gyűjtik össze a népünk körében található nyelvi és ősvallási hagyományokat.

A magyar nép ősműveltségéről s így vallásáról is minden lényegesre kiterjeszkedő összefoglaló képet nyújtott újabban *Szinnyei József* az „Árpád és az Árpádok“ (1908.) című díszmunkában.

Végül pedig szóljunk azokról a művekről, melyek az ősnépek vallásának egyik elemével, az úgynevezett *samánizmussal* foglalkoznak részint általában, részint a finnugorokhoz kulturális tekintetben közelálló népeknél. A samánizmussal *Radloff* és *Michajlovszkij* óta legalaposabban *Charuzin* foglalkozott „Ethnographia“ című nagy művében, melynek II. kötete a szerző halála után jelent meg, 1905-ben Sz.-Pétervárott. Ez a kötet a természeti vallás fejlődését, annak különböző fokait, megjelenését tárgyalja — utolsó helyen a samánizmust, mint a természeti vallás egyik legfejlettebb megnyilatkozási formáját. Említsünk meg ezenkívül néhány író: *Changalov* 1890-ben a *burjátok* samánizmusát ismerteti, *Timkevics* a *goldokét* 1896, *Veszeloovszkij* a *jakutokét*, *Sternberg* pedig a *giljákokét* 1904-ben. A magyar irodalomban *Sebestyén Gyula* „A regösök“ című kötetében körültekintő pontossággal ismerteti a samánizmus jelenségeit. A samánizmus lényegének meg-

értésére *Wundt* (Völkerpsychologie, II.) és *Stoll Ottó* (Suggestion u. Hypnosis in der Völkerpsychologie) műveinek felhasználása igen ajánlatos. E sorok írója nemrég tett közzé egy ily tárgyú fejtegetést „A sámánizmus fogalma és jelenségei“ czimen. (Ethnographia, 1908).

Mielőtt e sorokat befejeznők, ki kell jelentenünk, hogy itt nem emlékeztünk meg mindarról a forrásról, melyre később hivatkozni fogunk, csupán általános képet akartunk rajzolni az újabb kutatásokról. Továbbá meg kell jegyeznünk, hogy e munka függelékeinek sem célja, sem terjedelme nem engedi meg a részletes tárgyalást. Célja az, hogy a magyar művelt közönséget tájékoztassa az újabb vizsgálódások eredményéről annyiban, a mennyiben ezek eddigi tudásunkat lényegesen bővítik, megváltoztatják vagy helyreigazítják. Az anyag aprólékos felsorolása tehát kívül esik e munka keretén.

B. A.

ELSŐ FEJEZET.

Szent helyek.

A pogány népek összes épületei között azok a szent hajlékok voltak a legnagyobbak és legszebbek, amelyekben isteneik elé terjesztették óhajaikat és kéréseiket, vagy a már vett ajándékokért hálát adtak nekik és dicsőítették őket. Kinek csodálná romjaikban Egyiptom áldozócsarnokainak képekkel tarkított falait, Babilon dombszerű istenházainak tornyait, Görögországnak és Rómának gyönyörű oszlopsorait, Közép-Amerikának végetlen lépcsőzeteit; kinek szemét ne kápráztatná el India még épen álló pagodáinak és Kína porcellán-tornyait idegenszerű és barbár, de mindenesetre nagyszerű pompája?

De nem is kell a legnagyobb kultúrnépekhez fordulnunk, hogy meglássuk: mint hoz létre az ember szívében uralkodó isten-eszme tiszteletreméltó lakóhelyet a legfőbb lényeknek. Nézzük pl. a buddhista burjátoknak *Castrén*¹ leírta *daczánját* azaz gyülekezőházát a Bajkál-tó mellékén. Ez nagy és magas faépítmény, melyből egész sereg kisebb-nagyobb torony emelkedik ki, a nap sugaraiban csillogó bádogtetőkkel. Tágas fedett oszlopos folyosó veszi körül. Bent az előcsarnokban a falak tele vannak aggatva kardokkal, pánccélokkal s oroszlán-, medve- és más bőrével; mindez áldozatul hozott ajándék. A tulajdonképeni templomteremben

¹ II. 392—5.

a falak diszesen ki vannak festve istenek képeivel s a szentek-szentje csillog-ragyog a rézből való, gyakran meg is aranyozott bálványképektől és áldozó edényektől. *Saxo Grammaticus* beszéli a vendek híres szenthelyéről Arkonában, Rügen szigetén, hogy ott a síkság közepén állott egy diszes fatemplom. Ennek az udvara tele volt szobrokkal és sokféle festményekkel. Magának a templomcsarnoknak közepén volt a szentek-szentje, négy oszloppal s az ezek között függő leplekkel elválasztva a helyiség többi részétől. Teteje vörösre volt festve. Ebben állt *Szvantovit* isten óriási bálványa. *Brémai Ádám* meg az upsalai pogány templomról tartott fönn adatokat. Ez kőből épült, falai belül aranypántokkal voltak borítva; még kívül az eresz hosszában is aranyláncz vonult végig. Benn a háttérben emelt helyen állt *Odin*, *Thor* és *Frey* szobra. A templom közelében szent forrás csordogált, s az istenek lakását szent liget vette körül, melynek fáira függesztették az áldozati ajándékokat.

Mindenütt találunk e szerint diszes istenházakat, hol a műveltség már a pogánykorban gyökeret kezdett verni. Vannak ilyenek a mi legközelebbi szomszédainknál is, a kikkel őseink oly sűrűn érintkeztek. Mint állt tehát ez a dolog a finneknél? Vannak-e nekik is ilyen emlékeik vagy legalább róluk szóló tudósításaik pogányságuk idejéből?

Ha hitelt adhatunk a skandináv mondáknak, nekünk finneknek szintén volt — legalább egy helyütt — éppoly ékes istenházunk, mint a vendeknek és a szvea-népnek. A bjarmiak földjén — azt olvasuk Herraud és Bose mondájában¹ — erdő belsejé-

¹ 8. f.

ben egy nagy templom emelkedett, melyben *Jómali* szobra állott az oltáron, nyakában nagy értékű karika, fején drágakövekkel kirakott aranykorona. Térdén arannyal telt ezüstcsésze, oly nagy, hogy négy embernek elég munkájába került volna, ha akkora ivóedényt kellett volna kiüríteniük. A templom papnője magának a bjarmiak királyának édesanyja, Kolfroszta volt, a ki minden étkezésekor egy egész üszőt evett meg, s a kinek védelmére egy rabszolga és két megbabonázott állat: egy bika és egy keselyű volt rendelve. Ezek mindenkit nyomban megöltek, a ki közel mert jönni. A templomban volt egy titkos folyosó s annak végében egy rejtekajtó, a mely mögött a Kolfroszta utódjául kiválasztott nőt tartották.

Még hatalmasabb leírást olvasunk a templomról *Sturlaug Starfsame* mondájában.¹ E szerint a bálványtemplom a Dvina folyó nyugoti partján állt; úgy el volt halmozva arannyal és drágakövekkel, hogy körötte az egész tájék ragyogott. A küszöbön túl méreggel megtöltött gödör volt. Benn *Thor* (más forrás szerint *Odin*, vagy *Thor* és *Odin*) bálványa állt, előtte ezüstös asztal, ezen állott a híres, aranytól csillogó bivalyszarv, szintén megtöltve méreggel. Tíz-tíz boszorkány őrizte fölváltva a templomot, s a gondozója óriási nagyságú nő volt.

Ezek a leírások, sajnos, csak későbbi mondákból valók, melyek inkább regék, mint hiteles elbeszélések. Több körülmény azonnal elárulja, hogy kevésbbé megbízhatók. Ilyenek az említett megbabonázott állatok, nőknek a templom papnői- és szolgálóiként való szereplése, holott a finnugor népek általános felfo-

¹ 17—18. f.

gása szerint a nőknek már csak a közeledése is megfertőzi a szent helyeket.

Még bizonyosabbá válik a dolog, ha e képzelet szülte cifraságokat összehasonlítjuk a skandináv utazóknak valóban megtett útjairól szóló leírásokkal, a melyek ránk maradtak.

Különösen tanulságos *Hund Thore* és *Karl* útjának elbeszélése, a kik Sz. Olaf parancsára 1026-ban adás-vevés végett mentek a bjarmiak földjére, de egyúttal kirabolták a szent helyet. Mikor közelébe jutottak, először egy nagy erdőn kellett átmenniök, azután egy kerítéshez értek. Annak a kapuja be volt zárva, de ők keresztülmásztak a kerítésen s kinyitották a kaput kíséreiknek. Benn egy halom volt, s abba arany és ezüst volt beásva. Ott állt továbbá Jómalinak hatalmas bálványképe, térdén pénzzel teli ezüstcsésze, nyakában vastag karika. Maga a szobor fából lehetett, mert *Karl* a fejszékével vigyázatlanságból levágta a fejét. Az is meg van említve, hogy a kertet hat férfi őrizte, kik közül kettő-kettő felváltva őrködött az éj egy részében. De a rablóknak oly szerencséjük volt, hogy az örök semmit sem vettek észre, mert az előbbieket nyugalomra tértek s a felváltók még nem foglalták el helyüket.

Negatív bizonyíték az, hogy az oroszok, a kik ebben az időben már ismerték a zavolocsi csúdokat (a mint a finneket nevezték) s később ezeknek a földjét meg is hódították, egy szót sem szólnak ilyféle fényes templomról, a mely bizonyára nem került volna el figyelmüket, ha egyáltalában létezett volna. Igaz ugyan, hogy a csúd szenthelyről, utóbb említett egyszerűbb alakjában sem beszélnek; de ennek oka bizonyára az, hogy semmi különöset sem láttak

benne, mivel a délebbi finnugor népeknél kétségtelenül sok helyen találtak éppen ilyeneket, ha talán kisebbek voltak is. A Dvina torkolatánál nem maradtak semmiféle templomromok; csupán az egyik szigeten sötétlik még zordon fenyőerdő, melyre a körüle lakó oroszok némi borzalommal tekintenek; lehet, hogy itt volt régente a szent hely.¹

Hund Thore elbeszélésének hitelességét azonban leginkább az bizonyítja, hogy a legtöbb finnugor népnél épp ilyen szent helyeket találtak. Mindenekelőtt természetesen azok a tudósítások tartoznak a dologra, melyek a manapság is *permi* néven nevezett népekre vonatkoznak. Ezek közül azonban kettő: a *zürrjén* és *permi* már régen keresztény hitre tért és régen megsemmisítette ősi pogány vallásának külső emlékeit. De a harmadik *permi* nép, a *votják* kebelében még meglehetősen sok pogány akad, s a hajdani pogány hit azok közt is teljes erejében van, kiket hivatalosan a görög-keleti vallásúakhoz számítanak.

Müller G. Fr.,² a ki 1733-ban utazott át a *votjákok* földjén, azt mondja, hogy szent helyeik gyakran az országút közelében voltak, mert akkor még nem kellett félniök az orosz részről jövő háborgatásoktól. Kerítésel körülvett berkek voltak ezek, közepükön néhány oszloptól tartott fatetőzet és ez alatt asztal és padok. Tölgy- vagy nyírfán, melyeket szentebbeknek tartottak más fanemeknél, áldozati állatok bőre függött. Ilyen berke minden háznak volt egy vagy több; ezenkívül voltak az egész falu számára közösek, melyekbe évente egyszer összegyűltek közös istentiszteletre.

¹ *Akiander* 128—9.

² 345—6., 356—7.

Pallas,¹ a ki nem sokkal ezután irt, szintén megemlékezik a gondosan őrzött szent berkek kerítéséről és azt mondja, hogy bennük leginkább fenyők nőnek, s hogy rendszeren dombon fekszenek. Szerinte *egy* fára akasztották a feláldozott állatok csontjait: bika és báránykoponyát s egész lócsontvázat, a bőroket pedig hazavitték használat vagy eladás végett. *Georgi*² e fenyveseket *ludnak* nevezi.

Az újabb kutatók részben megerősítik, részben kiegészítik e régebbi adatokat. *Aminoff*³ szerint minden falunak van külön *ludja*, vagyis áldozó-berke; de ezenkívül vannak hiresebbek, melyekbe egy egész kerületnek vagy még nagyobb területnek népe egybe gyűl áldozatot mutatni be. A kazáni kormányzóságban legnevezetesebb Nyrja⁴ falu áldozó-berke. Ez egy domboldalon terül el szép helyen. Közepén ősrégi tölgy, e körül tisztás, melyet szintén tölgyek szegélyeznek. Az egész berek jókarban tartott kerítéssel van körülvéve, melynek ajtaját nem szabad máskor kinyitni, mint

¹ III. 480.

² 58—60.

³ XXI. 236.

⁴ Erről a Nyrja v. Nörja faluról olvassuk *Vasziljevnél* a köv. érdekes adatot: Minderovában egy öreg votják, kinél hosszabb ideig tartózkodtam, ezt kérdezte egyszer tőlem: „Nincs önöknél, Kazán kormányzóságban, egy Nörja nevű falu?” Mondtam, hogy van. „Nos, az ottani votjákok a mi nemzetségünkől valók. Mi a Nörja nemzetség gyermekei vagyunk. Ennek a nemzetségnek sarjadékai mind Szarapul táján laktak a Kámánál; nyestre és evetre vadászgattak s méhészkedtek. A legöregebb volt a nemzetség feje. A bőroket üres kasokban tartották. De egyszer, mikor már sok bőr volt együtt, két legény mind ellopta és Kazán kormányzóságba menekült. Itt mindketten letelepedtek s Nörja-tanyát alapították, mely ma már nagy egyházasfalu. (139—40.)

a minden harmadik évben rendezett ünnepen, akkor is csak ha külön imádságokkal és áldozatokkal erre engedelmet kértek az istenektől. Ide gyülekeznek a votjákok Kazán egész környékéről, sőt még a vjatkai kerületből is. *Osztrovszkij*,¹ a ki néhány évvel előbb járt ott, megemlíti, hogy két bekerített hely volt. Az egyikben az áldozatra kijelölt állatokat vágták le.

A *Buchtól*² látott *lud* közepén egy óriási, sudár fenyőfa állott, melynek alsó ágai le voltak nyelve, hogy könnyebben lehessen hozzáférni. Egyébként minden vágás szigorúan tilos volt a berekben; azt hitték, hogy a tilalom ellen vétőt okvetetlenül utoléri a büntetés betegség képében. A kerítésen három kapu volt. Oltárul nagy faasztal szolgált, melyre az áldozatokat helyezték. Azt is hallotta, hogy milyen érdekes módon választottak helyet új *lud* számára, ha erre szükség volt. A samán (votj. *tuno*) csikóra kapott, melyen addig még senki sem ült, s kengyel és zabola nélkül az erdő felé lovagolt. A hol a csikó utoljára megállapodott, ott csináltak áldozó-berket. A samánnak azonban rendesen volt rá gondja, hogy ez a hely ne legyen nagyon messze a falutól.

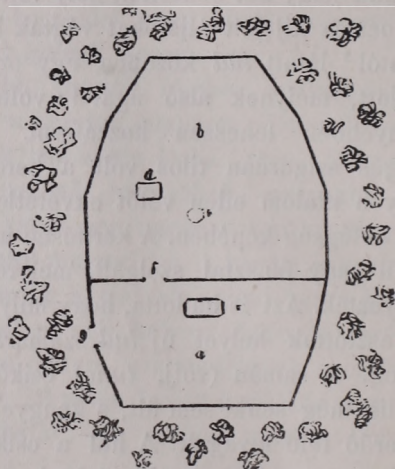
A *lud* elnevezést hallotta használni *Wichmann*³ is, de csak oly berkekről, melyek az ugyanezen nevű gonosz szellemnek voltak szentelve. A *Lud* nevű szellemet abból a czélból imádják, hogy valami nagy betegségből fölépüljenek. A ki egyszer *ludot* alapított magának, az arra kötelezte magát, hogy egész életében áldozni fog benne, sőt utódai is kötelesek voltak e szolgálatra. E szerint nem minden votjának

¹ 38—9.

² 588—9., 617.

³ 14—19.; v. ö. 25—33.

van *lud*ja, csak azoknak van, a kik ilyent örököltek. A *lud* lehet egyes családe, egész nemzetségé, falué vagy több falué közösen. Egy falu közelében több *lud* is lehet, ha a faluban több olyan külön származású család van, a mely a *lud* szolgálatába szegődött.

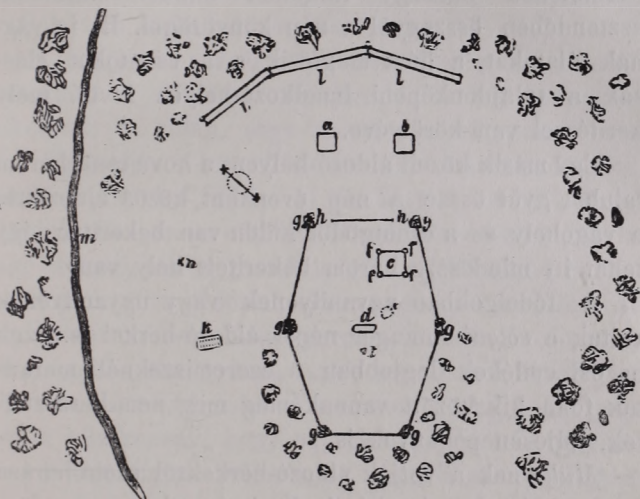

1. ábra. *Lud* Busszurman Mozsgában, a vjatkai kormányzóságnak jelabugai kerületében. *a* elő-rész; *b* belsőrész; *c* asztal a közös étkezés számára; *d* asztal az áldozati húsok számára; *e* tűzhely; *f* és *g* bejárások. Hosszúság: 26–15 lépés. A kerítés körül itt-ott fák vannak, azon belül is néhány fenyő és hárs, ez utóbbiak azonban nem látszanak az ábrán.

Természetesen vannak oly falvak is, melyeknek egyáltalában nincs ily szent helyük.

Az a *lud*, melynek alaprajzát itt bemutatjuk, egy kis pagonyban volt, de oly jól elrejtve, hogy *Wichmann* vezetőjével együtt alig birt ráakadni. Mindenütt sűrű széltörés állta útjokat. A dombot, melyen az áldozóhelyet végre megtalálták, minden oldalról becserjé-

sedett árok vette körül. A bekerített hely két részre oszlott. A belsőbe csupán a *lud* gondozója és ennek segéde léphetett be. Itt állt egy asztal az áldozati húsok számára. A külsőbe, a hol egy asztal volt a közös étkezés céljára, az áldozatban résztvevők valamennyien

2. ábra. A Miska-forrás melletti áldozóhely a vjatkai kormányzóságnak jelabugai kerületében. *a* és *b* a gazda (*lör*) és a felesége asztala; *c* és *d* asztalok az áldozati húsok számára; *e* tűzhely; *f* hársfák; *g* erdei fenyők stb; *h* bejárások; *i* czölöp, melyre a szentképet erősítik; *k* csontgödör; *l* ülőhelyek az összes nép számára; *m* a Miska-forrás; *n* vágóhely; ×—× tűz, melyen az üstök forrnak. A kerítés hossza 18 lépés, szélessége 13 lépés.

bemehettek, már t. i. a férfiak, mert nőknek közeledni sem volt szabad a *lud*hoz.

Egyéb áldozó-berkek, az ú. n. könyörgő-helyek közül csak azok vannak kerítéssel körülvéve, a melyekben, mint a *lud*okban, nemzetségi áldozatokat mutatnak be. A többi közös- és magánáldozatok, pl. földmívelő ünnepségek, melyeket az év bizonyos szakában

mindenütt megülnek, nyílt helyeken mennek végbe, rendesen valamely vén fa tövében. Kétségkívül az előbbiekhöz tartozik a fönnebb említett Nyrja falubeli áldozó-berek. Ilyen a Miska-forrás melletti áldozóhely is, a hová a vjatkai kormányzóság jelabugai kerületének tizenegy falujából minden harmadik esztendőben összegyűl a nép könyörögni. Itt is vág-nak állatokat, a húst megfőzik s a csontokat elás-sák a tulajdonképeni imádkozó-helyen kívül, mely kerítéssel van körülvéve.

Egy másik közeli áldozó-helyen, a hová csak három faluból gyűl össze a nép évenként közös áldozatra, a vágóhely és a csontgödör külön van bekerítve; így tehát itt mindössze három bekerített hely van.

A földolgokban ugyanilyenek vagy ugyanilyenek voltak a *volgai* finnugor népek áldozó-berkei is. Ezek az ősi emlékek legjobban a cseremiszeknél maradtak fönn, kik között vannak még meg nem kereszteltek, teljesen pogányok is.

Müllernek a votják áldozó-berkekről szóló leírása a cseremiszeket is érinti. Ezek azonban nem füg-gesztettek föl mindenféle bőröket, csupán a lóét, ritkán a tehénét. Az egyes háznépek és falvak áldozó-berkein kívül voltak még általánosabbak is, melyekben 10—20 vagy több falu népe áldozott együtt. Ilyen volt egy magas dombon a Nemda folyó mellett, melyet már *Olearius* említ.¹

Georgi szerint² a cseremiszek más-más istennek más-más fánál áldoztak, de ugyanabban a berekben. A bekerített hely átmérője 10—20 öl volt. Három kapuja volt: a nyugotin az áldozó nép járt be, a keletin

¹ 344.

² 35.; II. 846. vö. 854.

az állatokat vezették be s a délin az áldozati főzéshez szükséges vizet hordták be. A legnagyobb fa tövében, mely *Jumának*, a főistennek volt szentelve, asztal állott mintegy oltárul. Ennek közelében szín volt, a mely alatt az áldozati húst főzték. A nőknek egyáltalában meg volt tiltva a ligetbe való belépés, s a férfiak sem léphettek be üres kézzel.

A legújabb utazók már nem látták az áldozóbereknek e tökéletes alakját. A kerítés többnyire elkorhadt és kidült, vagy az orosz papság pusztítottta el.¹ Nem lehet már főzőszint és oltár-asztalt sem látni. A bőröket, hogy el ne lopják, elégetik vagy eladják. Csupán az ufai kerületnek félreesőbb vidékein lakó cseremiszek függesztik még föl a lóbőröket a fákra.

A cseremisz áldozó-berkek mégsem veszítették el régi szentségüket. Nem mernek bennük fát dönteni, még ágakat sem nyesni, csakis istentisztelet céljaira. Ilyen szent helyek, mint *Kuznecsov*² mondja, még oly sűrűn találkoznak, hogy egyetlen dombról 64-et lehet megkülönböztetni. Némelyek természetesen csupán kicsiny facsoportok; mások ellenben 100—150 □ ölnyi erdőrészek. Ezekben a nagyobbakban csak minden második, harmadik évben gyűlnek egybe közös áldozatok végett. A cseremiszek nemzeti gyülekező-helyei közül leghíresebb az ú. n. *világliget*, Szernura falu közelében a vjatkai kormányzóságban.

¹ Természetesen, akadnak még jó karban levő kerítések is. *Kuznecsov* (1885. 473. l.) látott még külön elkerített részt is, hová az áldozat végezte után egybegyűltek. Ez a déli oldalon volt, félköralakú, s ülőhelyekkel volt ellátva. A hol ilyen nem volt, ott a befejező imádságot a bekerített hely déli oldalán végezték.

² 1885. 460—1.

A votjások, cseremiszek és csuvasok áldozó-helyeit Müller közös névvel *keremeteknek* nevezi, a mely név azóta általánossá lett a tudományban a keleti finn-ugor népek szent berkeinek megjelölésére. Azonban már *Ryckovnak*¹ helyesebb fogalma volt e szó jelentéséről. Azt mondja, hogy a cseremiszek és csuvasok *kiremetnek* az olyan áldozó-helyeket nevezik, melyek az ugyanezen nevű istenségnek szentelvék.

Újabb tudósítások szerint, pl. *Filimonov*² és *Jakovlev*³ szerint, a cseremisiz áldozó-berkek neve *küs-oto*, e szavakból: *küsö* = áldozat és *oto* = erdőcske. Ezek részint a jó, részint a rossz isteneknek vannak szentelve. Az utóbbiak, melyek tisztán tülevelű fákból állhatnak, kétfélék. Azokat, melyekben beteg emberekért imádkoznak, *keremet küs-oto-nak* nevezik; azoknak, melyekhez állatvész idején folyamodnak, *volek küs-oto* a nevük. Általában kis berkek ezek, melyekben magánáldozatokat végeznek. Egyedül a hegyi cseremiszekről tudjuk, hogy voltak a *keremet* szolgálátára való közös szent helyeik is. A jó istenek berkeinek neve vagy pusztán *küs-oto*, vagy pontosabban *Juman oto*, azaz: isten erdőcskéje; ezekben lombos fák is, tülevelű fák is vannak, gyakorta olyképen, hogy a lombos fák közepén, a tülevelűek meg a szélén vannak. Minden faluban láthatunk egy közös, az egész falunak szolgáló berket vagy több nemzetségi berket. Mindezen áldozó-helyek folyó, patak vagy forrás közelében vannak. Arra is sokat adnak, hogy a hely emelkedett és szép legyen. A jó isteneknek szentelt nagyobb berek mellett sokszor található egy kisebb

¹ 86. l., jegyzet.

² 1869. 25. sz.

³ 18—19. 77—85.

3. ábra. *Keremet* Kilobachtina faluban, az ufai kormányzóságban. *Reinholm A.* rajza után.

áldozó-hely a gonosz szellemek tiszteletére. Néha ugyanazon a síkon, a hol pogány isteneinek szolgál a cseremisiz, látható az orosz templom fehérülő falaival és a tatár minaret ragyogó félholdjával. Csoda-e hát, ha jó egyetértésben akar maradni mindenféle istennel, mind a jókkal, mind a rosszakkal, mind a sajátjaival, mind az idegenekkel.¹

A csuvasokról és mordvinokról azt mondja *Lepechin*,² hogy az erdőben félreeső helyeket választottak ki, messze a lakott vidékektől; ezeket négyszögletes kerítéssel vették körül, melynek három kapuja volt: a keleti, nyugati és északi oldalon. A keleti kapu mellett három czölöp állt, ezekhez kötötték először az állatokat, mikor odahozták őket: az elsőhöz a lovakat, a másodikhoz a teheneket, a harmadikhoz a juhokat. A nyugati oldalon szintén három czölöp volt; ezekhez akkor kötözték az áldozati állatokat, midőn levágták őket. Ugyanott állt egy kis szin, ebben főzték meg az áldozati húst. Az északi kapu közelében volt egy asztal, melyen a főtt húst feldarabolták. A bőröket visszavitték a keleti oldalon levő czölöpökre; a kisebbeket ott hagyták elrothadni, a nagyobbakat eladták. Ezt bizonyára az oroszoktól és tatároktól való félelemből tették; már *Müller*³ idejében szokásuk volt a csuvasoknak az állatbőröket átlüg-gatni, hogy el ne lopják őket.

Egy névtelen csuvas író csak egy kapuról beszél,

¹ Ugyanezen okból fordul a beszerman (votjakká lett tatár) imádságával a votják *Inmar*hoz, a tatár *Allah*hoz és az orosz *Boghoz*. „Ha az egyik isten nem ad jó termést, majd ad a másik!” (*Wichmann*, 18. l., jegyz.)

² I. 164—4.

³ 357.

a nyugatiról; ezen jött be a nép. Ettől jobbra volt egy szin, ennek három fala volt: a nyugati, északi és déli oldalon; benne néhány pad. A szin előtt nagy asztal állott, melyre az elkészített áldozati húst helyezték. Ettől az oltárfélétől távolabbra két oldalt kisebb asztalok voltak, melyeken a leölt állatokat megnyúzták, belső részeit kiszedték s húsukat földarabolták. A kerítésen belül levő fákra fölaggatták a lóbőröket, rajtuk hagyva a sörényt, a farkat és a lábakat a térdig. Egyik fa tövében áldozati láda volt, melybe pénzdarabokat dobtak. Az ilyen bekerített áldozóhely mindig valami gonosz szellemnek, *keremet*nek volt szentelve, s arról nevezték el. A jóságos isteneknek nyílt téren áldoztak vagy a házuk udvarán álló fa tövénél.¹

*Melnikov*² szerint a mordvinok szintén alkalmazták a *keremet* elnevezést szent berkeikre, de ő a szót a

¹ *Szjevernyj Archiv*, 1827, 218—20.; v. ö. *Szboev*, 72.: „Rendesen (!) a keremet-kerítésen kívül, nem messze tőle.“ Vajjon tehát kivételt tettek néha? *Pallas* (I. 89—91.) beszél a falu közös áldozatáról, melyet évenként egyszer rendeztek a keremetben s ilyenkor fennszóval hívták segítségül az ég istenét, Tort, Keremetet stb. A népesebb falvakban volt egy más, kisebb keremet is, melyben az egyes nemzetségek áldoztak. *Szboev* (81.) azonban azt vitatja, hogy *Pallas* tévedett, összekevervén a jó és a rossz istenek tiszteletét, s kereken tagadja, hogy az előbbieknél valaha bekerített helyen áldoztak volna. Hasonlóképp ellenmondók a tudósítások arról, hogy beléphetek-e a nők az áldozó-helyre. *Müller* (362.) határozottan tagadja ezt; *Pallas* (I. 88.) csak a fontosabb áldozati szertartásoktól tartja őket távol, *Fuchs* (23.) és *Ahlqvist* (M. M. V., 109.) csak egy ünneptől. *Szboev* (73.) ellenben, mint *Lepechin* is, azt állítja, hogy mindkét nem részt vett minden áldozatban.

² IX. 236—9.; 1873. 183—5. A *Saitan* vagyis sátán segédei között említi *Soltan-Kerämüt*-et is. (IX. 226. 1873, 145.)

csuvasból átvettnek tartja. Egy kerületben több közös, nagy keremet is lehetett, külön-külön isteneknek szentelve; ezen istenek közül csupa jószágosat sorol föl. Kisebb, magán-keremetek azonban voltak minden egyes falu mellett. A mordvinok áldozó-helye gyakran a temetőben volt, s ezért némely vidéken ezeket is *keremeteknek* nevezték.

Mostanság, *Paasonen* híradása szerint, mind a szent, mind a közönséges berkeknek, a melyek semmiben sem térnek el egymástól, *pora* (erdőske, berek) az általános nevük. *Keremet* nevű áldozó helyek még akadnak itt-ott, de a szó jelentése teljesen elveszett. Kerítésekről és egyéb készletekről a nép semmit sem tud. Minden szent helyre beléphet nő és férfi egyaránt, némelyikről azonban fönnmaradt az emléke annak, hogy a nőknek azelőtt nem volt szabad hozzája közeledniök.

Mindebből látjuk, hogy a permi és a volgai népek szent helyei azonosak s legalább a permiekéi már 1000 körül olyanok voltak, mint a közelmúltban. Kétfélek voltak: magánosokéi és közösek. Kétségtelenül az utóbbiakhoz kell számítanunk a Dvina folyó partján levő híres szenthelyet. Lényeges vonásuk, hogy a berek közepe laposabb volt, s az egész hely magas kerítéssel volt körülvéve, melynek kapui — kivéve az ünnepeket — zárva voltak. A főző-szinről, oltár-asztalról és a fákra függesztett bőrökről a norvégok semmit sem szólnak; de ennek az lehet az oka, hogy fontosabb körülmények miatt nem fordítottak rájuk figyelmet.

Azt azonban elmondják, hogy kinek volt szentelve ez a templomkert. A *Jómali* (genit. *Jómala*) név — bármint magyarázzuk e tiszta finn szó meg-

jelenését — aligha jelenthet mást, mint az ég istenét. Ebből mégsem következik az, hogy e szó a legfőbb jó istent jelentette, mint a permi és a volgai finnugor népeknek mostani fölfogása szerint az „égi isten“. Úgy látszik, hogy a finnugor népek ősi hitében nem volt meg a jó és a gonosz isteni lények közti különbségtevés. A *keremet* vagy *kiremet* szó, melylyel a volgai népek a gonosz szellemeket és a nekik szentelt áldozó-helyeket nevezik, *tatár* jövevényszó s valószínűleg arab eredetű (ar. *hürmet* = illetetlen, szent, *keramet* = szentek csodatette).¹ A keresztény tatároknál, kik jobban megőrizték pogány szokásaikat, mint a mohamedán vallásúak, *kirämät* alakban van meg ez a szó s jelent: 1. bosszúvagyó és követelődző szellemet; 2. az ennek hozott áldozatokat, nevezetesen rézpénzt és vászoncsikokat, melyekbe rendszerint viaszdarabka van begöngyölítve; 3. e szellem tartózkodó helyét a padláson, csűrben, istállóban vagy másutt, a hol az áldozati ládácska van elrejtve. A ki egyszer elkezdett a *kirämät*nek áldozni, köteles neki áldozni minden évben, meghatározott időben, s ez a kötelezettség öröklődik a családjában. Manap bikát kell áldozni, melyet levágnak és a saját lakószobájukban fogyasztanak el; régebben lovat kellett, s lehetséges, hogy ez áldozat a szabad ég alatt ment végbe. Nincs ugyan tudomásunk arról, hogy ezeknek a tatároknak lettek volna szent berkeik; de az, hogy a csuvasoknak és a finnugor népeknek vannak, a *keremet*-névvel egyetemben mégis bizonyít valamit. A csere-miszek emlékeznek is arra, hogy a *keremet*-szellemet a tatároktól kapták, s ugyanezt tudják a votjákok a

¹ *Zolotniczkij*, 35.

lud-tiszteletről. Figyelemreméltó az a hiedelem is, hogy a *lud* tatár ember képében jelenik meg a betegnek álmában, s hogy a *lud* gondozójának nem szabad sertéshúst ennie.¹ A *lud* szó votják eredetű s a falu szántóföldjein túl elterülő vidéket jelenti. Valamikor hihetőleg az áldozó bereknek a neve volt s csak később vette föl a *keremetnek*, mely a votjakok előtt sem volt teljesen ismeretlen,² mind helyi, mind személyi jelentését.

Ha most a Dvina-folyó torkolatától nyugat felé fordulunk, első sorban a *lappok* érdemelnek figyelmet. Minthogy a pogányság sokáig fennmaradt köztük, az ébredező tudományos törekvések ősi szokásaikat még eredeti állapotukban találták.

A *norvégiai lappok* — írja Friis³ — szent helyekül (*basse* = szent) vizesések és jégmezők veszedelmes pontjait választották, melyek mellett útjukban el kellett haladniuk. Továbbá olyan helyeket, hol a vadászat avagy halászat szokatlanul jól vagy nagyon kedvezőtlenül ütött ki. A hegyi lappoknak szent helyei ennél fogva kiváltképen magas hegyeken voltak; az erdei lappok szép sík helyet választottak az erdőben, vagy lazaczban bővelkedő vizesést, a tengerpartiak meg valamely, a tengerbe messze benyúló sziklás földnyelvet.

A *basse*-ban fa- vagy kőbálványok álltak, rendszeren több egy helyütt. A faképeket magas, asztalszerű állványokon tartották, melyeket úgy készítettek,

¹ Kuznecsov, 1879. 48.; Wichmann, 18—9.

² Pervuchin, I. 67—9.

³ 133—143.

hogy négy vagy több czölöpöt a földbe vertek s hosszú hasábokat fektettek rájuk. Ilyen állványokat (*luorve*) még most is használnak oly tárgyak megőrzésére, melyeket a kutyáktól és a vadállatoktól féltének. A kőbálványokat — mindegyiket külön — rendszeren kőkerítéssel vették körül, a mely fölé, ha lehetett, gerendavázat emeltek.

Mindent kerülni iparkodtak, a mi az isteneket zavarhatta volna. *Leem*¹ szerint tilos volt a *basse-hegy*hez nagyon közel sátrat ütni, mert a gyereksírás és egyéb mindennapi zaj kellemetlen volna az istennek. Környékén nem volt szabad sem madarat, sem vadat löni, sem bármi módon zajongani. Mellette elladikázván nem volt szabad hangosan beszélni, de aludni sem. Minden kék ruhát és szalagot le kellett erre az időre vetni. Üres kézzel nem szívesen közeltek az isten lakásához; az elhaladónak, ha esetleg semmiféle áldozati ajándék sem volt vele, legalább az ott feláldozott állatok csontmaradványait kellett kezével megérintenie. A nőknek egyáltalán tilos volt a szent helyre belépniök. Ez a szabály oly szigorú volt, hogy a nőknek, ha csak elcsónakáztak is mellette, az arcukat félre kellett fordítaniok és be kellett burkolniok. Ha a férfi az áldozó-helyre lépett, nem volt szabad oly ruhának rajta lennie, a melyet nő viselt; még a botosát is le kellett húznia, mert esetleg a nőkével együtt ugyanegy áztatókádban volt.

A svédországi lappok — *Graan*² és *Rehn*³ elbeszélése szerint — fabálványait a sátoruk mögött egy állványon tartották, mely három rőf magas volt. Az

¹ 443—4.

² 17. f.

³ 25. f.

állvány köré s a sátorból hozzája vivő ösvényre nyírfaágakat szórtak. A bálvány mögött rénszarvas-koponyákat, szarvakat és patákat raktak sorba, eléje nyírfa-háncsból font kosarat helyeztek, melyben a levágott rénszarvas minden egyes tagjából szelt húsdarabkák voltak, és legfölül egy kis zsír. Ezt a helyet oly szentnek tartották, hogy nőt nem bocsátottak oda. A kőbálványok a lakástól távolabb állottak hegyek lejtőin vagy szakadékaiban, folyamok és tavak partjain. Minden nemzetségnek vagy családnak külön áldozó-hegye volt. Ennek megszabott határai voltak, melyeken belül nőnek nem volt szabad lépnie, ha nem akarta, hogy halál vagy más szerencsétlenség érje. A kőbálványok alá télen fenyőágacskákat, nyáron leveleket és füvet szoktak teríteni. Mögéjük ú. n. szarv-kertet raktak, melyben sokszor ezer meg ezer rénszarv volt fölhalmozva. Eléjük abroncsmódra meghajlitott nyírfaágot függesztettek, melyre az áldozati húst tették. Néha a bőröket is ott hagyták egy pár évre.

Az áldozó-állványok körül növény fák törzsét — teszi hozzá *Högström*¹ — megnyesték tövüktől fogva jókora magasságig. Ily állványok nemcsak a sátor mögött voltak, hanem egyebütt is, a hol fabálványokat tartottak, sőt a kőbálványoknál is. Az utóbbi esetben csak azon áldozati ajándékokat helyezték rájuk, melyeket a vadállatoktól féltettek. A kőbálványképek, gyakran a fából valók is, az állványok mellett álltak fenyőágacskákon, melyeket minden esztendőben megújítottak. Némely kőistenek bekerített helyen állottak, a mely néha nagyon is tágas volt; ezen belül nem volt szabad vadászni a nélkül, hogy a zsákmányból

¹ 109—3., 181, 184.

egy részt föl ne áldoztak volna. A hol nem volt állvány, ott az áldozatot magára a köré tették, mely ilyképen oltárul is szolgált. Általában azokat a helyeket, hol köisten állt, nagyobb tiszteletben tartották; némelyekre egész nagy vidék lakossága járt áldozni; ezek a „legnagyobb szenthelyek“ (*stuoramus basse*) voltak.

A finnországi lappokról azt írja *Tornaeus*,¹ hogy kő- és fabálványaik oly nagy számmal voltak, hogy minden falunak, sőt minden egyes embernek is volt egy vagy több. A bálványok közt mindig volt egy legfőbb, legszentebb, melyet az egész falu imádott; ezt magas hegyre állították, hogy mindenki jól láthassa. A családi isteneket alacsonyabb helyre állították, pl. tópartra, a hol szép pázsit nőtt. A bálványok alá és köré télen friss fenyőgallyakat, nyáron zöldelő lombokat terítettek, melyeket mindig frissekkel cseréltek föl az áldozó-hely diszítése végett. A rénszarvas-bőröket is ott hagyták fejestül és patástul.

*Tuderus*² csak kőbálványistenről szól, de említést tesz a mellette álló fáról, melynek neve *Hiiden venet* vagy *luottemurit* volt. A hányszor véres áldozatot mutattak be, mindig „új *luottemurit*“-ot állítottak föl, a melyet a kőbálványnyal együtt vérrel kentek meg s rája a megfőzött áldozati húsból, körbe hajtott vesszőkön, egyes darabokat függesztettek.

A *Hiiden venet* nyilvánvaló finn elnevezés s a fa alakjáról van véve, a mely a csónak főgerendájára emlékeztet. A *luottemurit* szót „bizalom fájának“ magyarázták. Valószínű azonban, hogy az oroszlap

¹ 14—15.; v. ö. 29.

² 48—50.

l̄hte-m̄rr szóval azonos. *Genetz*¹ szerint áldozati fának (*l̄hte* = áldozat) most azt a falovat hívják, melyre a fölálldozott rénszarvas bőrét rözsével kitömve ráhúzzák, hogy elevennek lássék.* Ezeket egymás mellé sorba állítják, úgyhogy az áldozás befejeztével ugyanannyi rénszarvas-alak sorakozik egymás mellé, a mennyi volt a felálldozott állat. Az áldozás messze a lakástól, az erdőben megy végbe, tiszta helyen, a merre nő még nem járt.

Az észtekről néhány nagyon régi, de kissé hézagos följegyzésünk van *Lett Henrik* krónikájában. Két helyen emlékezik meg a szent berkekről.³ Az egyik, a melyet dombon fekvőnek és igen szépnek mon-

¹ 1878. 375.

* A *Hiiden venet* és *luottemurit* kifejezésekről e helyütt néhány szót okvetetlenül mondanunk kell. A „Finnisch-ugrische Forschungen“ cz. folyóiratnak I. évfolyamában *Setälä E. N.* (Kurze notiz über das opferholz bei den Sompiolappen) és *Tunkelo E. A.* (Germanische lehnwörter im finnischen und lappischen) igyekeznek e szavak eredetét teljesen megvilágítani. *Tunkelo* kimutatja, hogy a *luottemurit* szó fejtegetésében *Genetz* helyes nyomon jár, midőn áldozati fának fordítja. A finn nyelvben *luote* = varázsige; e szónak hangtanilag teljesen megfelel a lapp *l̄hte*, = áldozás szó. A jelentésbeli különbséget megmagyarázza a szó származása; ez u. i. az ősskandináv *blōta* = áldozás szóra megy vissza. A varázsige jelentés onnan ered, hogy az áldozást mormoló szavakkal, varázsigékkal kísérték; innen a finn *luotattaa* = mormolni ige is. — A *Hiiden vene* vagy *Hijden venet* = Hiisi csónakja kifejezést *Setälä* akként magyarázza, hogy a *Hiisi* szó (genit. *Hiiden*) a lapp szent helyek, különösen imáadásban részesített sziklák nevéből, a *sieidde* (seita) szóból lett. Ilymódon tehát ez a szó nem személyes istenséget, hanem áldozó helyet jelent.

³ XXIV. f. 5. és XXIII. f. 9.

dottak, a tulajdonképeni Észtországban volt, de a benne levő nagy istenséget Saaremaa sziget lakói is imádták. A másik, úgy látszik, valami falu külön áldozó-helye volt.

Olearius, a ki 1635-ben utazott keresztül Észtországon, beszéli, hogy ott néhol, kivált dombokon, egész a koronájukig megnyesett fák voltak; ezeket piros szalagokkal csavarták körül s imádkoztak előttük.¹

*Hjärne*² történetíró mondja, hogy az észteknek voltak szent berkeik és egyes fáik, melyekről egy levelet sem volt szabad leszakítani. Ő ezeket *Hio*-nak (= Hiisi) nevezi s azt véli, hogy Hiiomaa egy ily berekről kapta a nevét.

Gutslaff könyvében³ olvasunk arról a borzalomról, a melylyel az észtek és a lettek messze földön a Dorpat városától délre folyó Vöhanda vagy Szent-folyóra tekintettek. Azt hitték, hogy a derült idő és a napsütés attól függ, hogy tisztán tartják-e ezt a folyót mindenféle szeméttől; ha valami efféle belé-esett, vagy folyásának gátat emeltek, annak az lett a következménye, hogy szakadatlanul esett s azután okvetetlenül fagy állt be. E folyó forrása egy domb tövében szép berekben volt, melyben sudár kőris- és nyárfák stb. nőttek, s a mely háromszögletes deszka-kerítéssel volt bekerítve. Egész területe — minden oldalon 25 lábnyi — szent volt éppúgy, mint maga a forrás és a vize; itt tilos volt fát kivágni vagy ágat tördelni. A ki ezt a tilalmat megszegte, megbetegedett és meghalt.

Ugyanez időtájt, 1641-ben, a püspöki vizitáció

¹ 109.

² 30—31.

³ 3. f.

alkalmával elrendelték, hogy a bekerített szent erdőket (*Hägebüsche*) a Roigi egyházközségben Hiiimaa szigetén ki kell vágni. Egy másik püspöki vizitáció alkalmával 1699-ben, a Jõhvi egyházközségben említés történt szent és közönséges berkekrõl. Külön is meg van nevezve Kuramäki, hová a nép több járásból össze szokott gyûlni, Oroszországból is, hogy ott augusztus 15-ét pogány szertartásokkal megünnepelje.¹

A XVIII. században *Hupel*² tanuskodik arról, hogy az észtek isteneiket berkekben imádták, melyekben tiltva volt fát vágni, még eprészni is. Halmokon, síkokon s források mellett voltak ezek, többnyire fenyõerdõkben. Põltsama-kerületben (*Viljanninmaa*), Kaavere tanya mellett állt egy szent fa, melynek odvában apró áldozati ajándékokat leltek; elõtte oltár volt, durván faragva szürke kõtõl, majdnem két rõf magas és ugyanoly hosszú, de alig egy rõf széles. A teteje tojásdad alakú volt, peremmel körülvéve, mely mintegy három ujjnyira kinyúlt. A kő lába lefelé keskenyedett és a földbe volt beverve.

Még a XIX. századból is bõségesen vannak adatok az észtek áldozó-berkeirõl és fáiról. *Boubrig J. S.* írja az észti tudományos társaság közleményeiben,³ hogy nem messzire Paloperä tanyától volt régebben egy szent *iis*, azaz fenyõerdõcske s ehhez közel egy négyszögûre faragott kő, mely fölfelé keskenyedett. A kõvön mindenféle kép, valószínûleg bevésve. *Kreutzwald*⁴ említi, hogy Hager-kerületben (*Harjunmaa*) két dombon látott gonddal ápolt berkeket. A fák nem vol-

¹ *Russwurm*, 1857. 270.

² I. 152—5.

³ I. 2., 92.

⁴ *EAG.* 2—3., 9—10., 69.

tak bennük magasak, hanem valószínűleg régibb, talán a papok rendeletére kivágott fák helyén nőttek. Ő is megemlékezik a Vöhandafolyó melletti szent berekről s hozzáteszi, hogy mégis szabad volt onnan leveleket tépni fogfájás vagy egyéb betegség gyógyítására. Dorpat tartományban a Pyhäjärvi (Szenttó) szigetén és a Tuomiovuori-n (Ítéldőhegy) a népmonda szerint szintén voltak áldozó-berek. De legnagyobb számmal egyes szent fák voltak még meg. Ezek rendszeren a lakóházaktól nem messzire állottak, védett helyen, s gondosan óvták őket minden bajtól. Rendszeren vén hársak, tölgyek vagy kőrisfák voltak. Harjunmaaban az ilyen fákat *varjo*- (árnyék, oltalom)-fáknak, tulajdonképeni Észtországbán *hiie*- vagy *pelgo*- (félelem)-fáknak nevezték. Külön fajtái a szent fáknak, voltak Vorunmaaban az ú. n. *virve*- (hörpéntés, korty)-fák az utak mentében. Ezek mellett temetés alkalmával megállottak és hörpéntettek egyet; a fába keresztet metszettek s kék, vörös vagy sárga gyapjúfonállal körülkötötték.

Ilyen pogánykori emlékek legnagyobb számban az észti szigeteken találkoztak, melyeknek lakói több más tekintetben is őszibb állapotban maradtak meg, mint a szárazföldiek. Saaremaa szigeten hallotta Holzmayer,¹ hogy hajdan minden járásban voltak ú. n. *hiiekoht*-ok, zöldelő tisztások az erdőben. E szent helyek többnyire forrás mellett voltak szép helyen; nem volt szabad bennük fát kivágni, sem tüzet rakni. A *hiie*-fák rendszerint nyírfák, fenyők, de főleg tölgyek voltak. A berek közepén állt egy vén fa, a melyet legszentebbnek tartottak; ez leggyakrabban odvas volt, úgyhogy

¹ 29—33., 4.

bele lehetett dobálni az áldozatul hozott pénzdarabokat és egyéb áldozati tárgyakat; ágaira czifra szalagokat és ruhafoszlányokat aggattak.

Hiiomaa szigeten a főistennek, Thornak (Taara?) lakása sűrű erdőségben volt, melyet *hiisinek* neveztek. Hogy hol volt ez, nem világlik ki *Holzmayer* följegyzéseiből. *Wiedemann* szerint¹ Hiiomaa szigeten több hiisi-erdő is volt, melyekhez senki sem merészelt hozzányúlni; a földre hullott ágakat is ott hagyták elrothadni, bárha a tüzelőnek nagyon szűkiben voltak.

*Jung*² észt regiségtudós mondja, hogy azok a leginkább magaslatokon elterülő berkek is be voltak kerítve, melyekbe egész falvak népe járt áldozni, és azok a kisebb sík áldozó-helyek is, melyek minden egyes tanya mellett voltak. Az utóbbiak kerítésének jókarban tartása a gazda dolga volt, kivált tavasszal, hogy se emberek, se állatok be ne tévedjenek oda. Ezekbe az ú. n. áldozó-kertekbe (*ohvri-aiad*) a természet minden adományából zsengét vittek: az új termésből az első maréknyit, a levágott marhából az első húsdarabot, a leves ételekből vagy sörből az első merőkanálnyit, mielőtt bárki megízlelte volna; éppígy a ruhaszövetből is kiszabás előtt egy darabkát. Ha ezt az áldozatot elmulasztották s e miatt valami szerencsétlenség történt, kakas vagy tyúk vérére kellett engesztelésül az áldozó-kert földjére kiontani. Az elkerített helyre nem volt szabad semmiféle szemetet behajítani.

Helmi kerületből (*Viljanninmaa*) csak nemrégiben érkezett az a tudósítás, hogy a házak közelében levő

¹ 413.

² 34—40., v. ö. Hurt gyűjtem. II. 42., (414—5. l.)

hiisik tülevelű fák voltak, legtöbbször egy magánosan álló erdeifenyő, míg ellenben a halmokon és dombokon fekvők lombos fákból álltak. Erre czéloz a Merjamaa kerületben följegyzett néprege, mely szerint *Taara* isten éger- és nyírfaerdőkben, *Hiisi* isten meg inkább fenyvesekben szeretett lakni. Ugyanott fönnmaradt az emlékezete a magas kerítésnek is, a melylyel a szent hely körül volt véve.¹

A főtebb említett leírások közül néhányban említés van azon körül, mely a szent berek közepén vagy a szent fa tövében oltárul szolgált. Egyes áldozó-kövek, mint *Kreutzwald*² mondja, minden faluban voltak, minden ház mellett, s ezeket *Ukko* köveinek hívták. Tavasszal, mikor a vetés kihajtott, s ősszel, gabonatarítás után, a kőre áldozatot kellett vinni; marhavágás után a belsőrészeket kellett odavinni. Ilyenek azok is, melyeket *Weske* sorol föl az *Oma maa* cz. folyóiratban.³ Rāpinä járásban pl. egy falu kerítésének szögletében nagy kő van, melyre a mellette elhaladók áldozatokat raknak. Szt. Jakab egyházközségben egy, a Rägaveri uradalomhoz tartozó tanyának újabban bekerített legelőjén van egy kő, mely mellett azelőtt egy nagy fa állt. A kő mellett hosszúkás faládika volt, melyet *Tõnne-vakk-nak* (*Tõnn* v. *Tõnnis* ládájának) nevezték s a melybe áldozatokat tettek bele. Paistu kerületben (*Viljanninmaa*) egy pár tanyán egész körakásokat lehet látni, melyekre minden zsengéből és újdonságból áldozatot visznek és aztán imádkoznak ott. Egy *Hurt* gyűjteményeiben előforduló föl-

¹ Hurt gyűjt. II. 25., (22. l.); II. 17. (127. l.)

² II. 3. (47—8. l.)

³ 1885. 54—55.

jegyzés szerint¹ ezeket *Tönnis* halmainak vagy *Hüsi* oltárainak nevezik.

A *Finnországból* való adatok nem oly részletesek, de azért elég felvilágosítást nyújtanak. A legrégibb IX. *Gergely* pápának 1229 január 31-ikéről kelt bullájában fordul elő, melyben megengedi Tamás püspöknek, hogy birtokába vegye azokat a pogány berkeket és templomokat, *lucos et delubra*, melyeket a megtértek neki följánlottak. A második szó nyilván a távoli ország viszonyainak nem-ismerése következtében került ide. 1234-ben viszont a püspök ad Vilmos nevű káplánjának egy telket a maskui egyházközségben, a mely annakelőtte bálványtiszteletre szolgált. Ugyanazon pápának egy másik bullája (1237) panaszkodik, hogy a pogány háméiek keresztény hitre tért honfitársaikat addig hajtják a szent fák körül, míg holtan össze nem roskadnak. Ezek a fák valószínűleg azokban az áldozó-berkekben voltak, melyekben az istentiszteletet tartották.

1656-ban írják, hogy a kuopioi egyházközség kántora ledöntötte a *Ristinkanta* (Keresztszeg) nevű helyeken levő terebélyes fákat, melyek alatt áldozatokat mutattak be.² Ugyanebben az egyházközségben 1670-ben arra ítélték egy embert, hogy ledöntse azt a körülbelül két öl magas keresztet, melyet magának az erdőben állított, s alapzatát is pusztítsa el.³ A XVII. század végéről jelentik, hogy az orihvesii Ristinkangas-on (Kereszt-pusztá) állt egy nagy erdei fenyő, melynek tövéhez minden arramenőnek egy zöld ágat

¹ II. 39., (214. l.)

² *Porthan S. H.*, Descr. paroeciae Cuopio, praes. J. Bilmark, 1775., 8.

³ *Neovius A.*-gyűjt.

kellett vetnie. Ezt és a körötte fölgyülemlett rőzse-halmazt a lelkész elégette.¹ A kerimäkii püspöki vizitáció alkalmával 1738-ban fölmerült a gyanús berkek és fák kipusztításának kérdése. A rantasalmibeli egyházi gyűlésen 1746-ban minden községből egyes embereket választottak, hogy meghatározott bérért vágjanak ki és égessenek el minden akár tanyán, akár mezőn álló gyanús fát s pusztítsák el azokat az áldozó-helyeket, melyeknek *ristinkanto* (keresztőke) volt a nevük. De a kiválasztottak egy része nem akarta elvállalni ezt a megbízást, noha a papság a hatóság útján is kényszerítette őket erre; nem mertek a pusztításhoz látni, attól való féltükben, hogy a nyáj-nak vagy a gazdaság egyéb tartozékának e miatt baja történik. 1748-ban említik, hogy a porvói consistorium a kormányzóhoz azzal a kéréssel fordult, hogy adjon parancsot a hatóság embereinek azon áldozó-helyek, szent fák és berkek kivágására, melyek Karjalában és Savóban voltak.²

Nyugati Finnországban a XVIII. század elején még lehetett találni azelőtti áldozó-berkeket, kereszt-tőkék, szenthelyek s *Hiisi* pusztája néven.³ Két mérföldre Turkutól (Åbo) a Raumába vezető út mentében Nummikylä mellett volt egy Hiidenkangas (*Hiisi* pusztája) s nem messze ettől, az út másik felén Härkälähde (Bika-forrás) és egy berek, melyben *Hiisi* nyárfái nőttek.⁴ A väliäi nagy közös réten Lietóban

¹ *Gadd P. A., Observationes Physico-Oeconomicae. 1747*
1—2.

² *Neovius. gyűjt.*

³ *Scarin A. A., Disp. de sancto Henrico altera 1742. 8.*

⁴ *Hallenius M., Disp. praes. H. Hassel, de Borea Fennica*
1732., 55.

áll még néhány régi berek, melyekben a tolvajok sem mernek fát kívágni. Kokemäkiben két *Hiisi* nevű bekerített legelő van. Ugyanitt maradt fenn egy monda néhány hajósról, kik eltévedtek a tengeren s elvetődtek egy magas termetű vak öregember örtüzéhez; ez tudakolta tőlük: hová valók. Azt felelték neki: Finnországba. A *Hiisi*, mert az volt az agg s valamikor Kokemäkiben élt, kérdé ekkor:

Zöldelnek-e még a nyárfák Purjalában,
Nőnek-e még Pyhäkorva fenyőfái?¹

Kétségkívül hajdani áldozóberkek azok a fenyőerdőcskék, melyekbe a görög-keleti karjalaiak temetkeznek s a melyeket oly szenteknek tartanak, hogy semmi áron sem engednek ott fát kívágni. A Ladoga-tó Mantsi szigetén Työmpänen faluban van egy kicsiny fenyves s ebben temető és imádkozó-ház. Itt még manap is évenként nagy bikaáldozatot rendeznek. (L. a IV. fej.) Hasonló szokás uralkodott azelőtt Suistamóban; az áldozóhely mindjárt a fenyves, vagyis a temetkező hely mellett volt.²

Azon vidékeken is, melyekről a régi karjalaiak* a svéd uralom idejében Oroszországba vándoroltak ki, a legutóbbi időig fennmaradtak a temetőik. Sodanlahti-

¹ *Lindström I. A., Suomi* 1860. 178—180.

² *Borenus*, 248; *Genetz*, I. 97. és 102. —; *Forsström*, 1886., 503.

* Finnország jelenleg 9 kormányzóságra oszlik. A régi hagyományos felosztás azonban nem felel meg teljesen e politikai tagolódásnak. A nép most is a régi elnevezéseket használja s az e könyvben előforduló tartománynevek szintén a hagyományt követik, mely ethnographiai különbségeken alapúl. E szerint a köv. országrészekről beszélünk: az ország nyugati és délnyugati része *Häme*, az északi *Pohjanmaa*, a középső *Savo* s a keleti és délkeleti *Karjala*; maga a nép

ban — mondja *Killinen K.*¹ — a legjobb áldozó-helyek: az „Orosz fenyves“ és az „Égerfa-fenyves.“ (Itt a „fenyves“ szót, természetesen bereknek kell érteni). Az előbbinek közepén nagy fenyő áll, melynek tövéhez négy héttel az orosz karácsony előtt gyapjút vittek. A másikban meg valóságos ünnepi kivilágítást rendeztek azokkal a gyertyákkal, melyeket a nyáj megkerülésére használtak május 5-én. Uukuniemiben, Kumpu falu közepén emelkedik egy dombocska, az ú. n. Kápolnadomb; ott volt az „orosz“ kápolna és temető. A dombon két évtizeddel ezelőtt vén fenyő állott, melyet az egész környék imádott. Tövéhez tej, tojás, termények stb. zsengéit hordták. Szintén híres áldozóhely az, a mely Papinniemi-ben a Templomsziclán van. Itt nagy, $1\frac{1}{2}$ —1 rőf magas kövek vannak, valószínűleg sirkövek maradványai, s ezek közepett egy nagy erdeifenyő, ú. n. „Oltárfenyő“. Ezeket az egykori temetőket, minő majd minden faluban van, nem merik fölszántani. Ha szigeten fekszik, a halásznak óvakodnia kell attól, hogy evezés közben meg ne kerülje a szigetet.

Úgy látszik, Finnországban kedvelt áldozó-helyek voltak a hegyek. Északi Hämében régente szokás

häméi és karjalai törzsre oszlik, a kettő között áll a savói, mely azonban inkább a karjalaihoz közeledik. A legtöbb ősi hagyomány a karjalaiak között maradt fenn. Ezenkívül Oroszország területén is több százezerre menő finnság lakik; legnagyobb részük az u. n. Orosz-Karjalában, mely Oroszországnak Karjala felé eső részét foglalja magában; ide tartozik *Aunus*, oroszúl Olonecz is. Ingermanland, finnül *Inkeri* a Szent-Pétervártól délre eső tartomány neve. Az oroszországi finnek a karjalai törzshöz tartoznak.

¹ XI. 106—7, 86—8.

volt Ukko-ünnepet* ülni egy szent dombon, melyet *Ukkohegyének* hívtak; ide helyezték le az *Ukkoládáját*. *Salmelainen*² Rautalampiban külön megemlíti a „sorsdombhát“-at és Viitasariban a „Nyirhég-hegy“-et, melyekre az év termékeiből zsendét szoktak vinni nyirfaháncsból font dobozokban, mielőtt bárki is megizlelhette volna az illető terméket. Azt beszélnek, hogy Simsiö-hegyen Lapuaban a XVIII. évszázban nagy körakások voltak,³ melyekben négyszögletes ezüst-pénzeket találtak. Azelőtti áldozó-helyekül emlegetik *Hiidenmäkit* Pyhäjärviben és *Pyhitysvuorit* Pudasjärviben.

Néhol még most is mutogatnak ú. n. *oltárköveket*, vagy legalább tudják, hogy voltak ilyenek. Ilyenről beszél *Ganander*;⁴ ez Kipumäkin volt a Kemi-folyó mellett: a domb hátának közepén egy lapos, odvas, asztalforma kő, a mely körül körben több más kőoltár is állt. *Ganander* ezt régi áldozó-helynek tartja s megjegyzi, hogy az ő idejében a nép nem merészkedett oda közeledni; mert senki sem tért vissza onnan épségben. Hämében régebben nagyon ismertek voltak: *Eräpyhä* Eräjärvinél és ezzel átellenben Kulma-lahtinál *Rutasalo*, melyeken fölvaltva áldoztak.⁵ Az előbbi a tóba benyúló kis földnyelven van. A hegy csúcsán

* *Ukko* annyit tesz, hogy: öreg ember, apó. Tulajdonképen az ég istenének jelzője, később magát az istent is jelentette.

² 130—1., 137—8.

³ *P. N. Mathesius*, Disp. Geographica de Ostrobotnia, Ups. 1734., svédül a *Suomi* évkönyvben, 1843. 259, 149, 133.

⁴ 39.

⁵ *Reinholm* gyűjt. 68., 65. és 268. *Kovero A. K.* (1868) és *Molin G.* (1861) leírása szerint.

nagy kőhalmaz van és körülötte 10—20 kő, melyek alul laposak, felső részük gömbölyű, mindegyik körülbelül 10 lépésre a kőhalmaztól. Az utóbb említett helyen egy 2½ rőf széles és 2 rőf hosszú oltárkő van, mellette félkörben egy csomó lapos kő, hihetőleg ülőhelyek. A helyhez lépcsőkön jutni föl, melyeket maga a természet formált a tópartról fölemelkedő meredek sziklafalba.

Finnországban is sok adatot találhatunk a különálló fákról és kövekről. *Skogman*¹ említ Satakunta tartományban a Säijänselkä-n egy fatőkét, melyhez nem mertek hozzányúlani, mert különben a kezük lerothadt volna. Ilyen volt egy fenyő (Kunnian-mänty) Lempääläben. *Reinholm* szerint² még legkisebb forgácsot sem mertek róla vágni, sem tülevelet tépni. Ezen a vidéken még nemrégiben is nagyon szokásos volt, hogy mikor a menyasszony a vőlegény házához ért, szalagokat, szíjakat és vásznakat aggattak a kapuhoz közel álló fákra, különösen, ha valamelyik régi áldozófa volt.

Savo tartományban Ristiina egyházközségben Mettelinpelto-n volt egy feltűnő nagy gyalogfenyő; 13 rőf magas volt és koronája 50 r. kerületű. Tövéhez közel, hol hatodfél rőfnyi volt a kerülete, két törzsre oszlott, melyek ismét több derékvastagságú ágat hajtottak. Régenten e mellett ünnepelték a Sz. Iván napját babonás szertartásokkal. Későbbi időkben az asszonyok áldozó-fájuknak tartották. *Paasonen J.* azt mondja, hogy vihar döntötte le 1874-ben. Hirvensalmiban 1878-ban Kilku faluban még állt egy *Hüsi*-nyirfa és Muha

¹ 142.

² Gyűjt. 68., 97.

faluban egy hárs, melynek törzse tele volt verve szeggel s a melynek tövénél egy boronára mindenféle eledelt szoktak rakni áldozatul. Ripatti faluban egy azelőtti robotos-kunyhó helyén van egy áldozókő, e mellett egy áldozófa (fenyő) állt.¹ *Ramstedt*² szerint Makkola faluban, Kerimäkiben, van Pihlaskivi nevű kő. Ennek közelében volt egy szent berkenyefa, melyhez a tavaszi és őszi vetés megkezdésekor minden ételből kellett vinni valamit áldozatul. Rantasalmiban, Joutsenmäki Koikkala nevű földjén állt egy vén juharfa, melyet 150 évvel azelőtt ültettek és a mérföldnyire fekvő Haukivesibe is ellátszott. Ezt minden alkalommal, de főleg halottak és mindenszentek estéjén, megvendégelték étellel és itallal. Máskor is megemlékeztek róla, ha a házat valami csapás érte.

*Lönnbohm O.*³ említi, hogy Halolá-ban (Kajaani község, Vuottolahti) volt egy nagy kétágú fenyő, melyet még 50 évvel ezelőtt buzgón imádtak. Ha bárány vagy borjú dögölt meg, az egészet vagy legalább egy részét fölakasztották rá. Ha valami állat megbetegedett, mindig újabb áldozatot kellett függeszteni a fára. A már előbb fölaggatott tárgyakat nem vették le, hanem maguktól kellett lepotyogniuk a földre. A fából, mely külön téren állt hasábfa-rakások mellett, egy ölnél magasabb törzs fennmaradt.

Jämsjärvi nyugati partján a Kontio-Leppälahti falutól északra fekvő Immonen nevű rétség mesgyéjén

¹ 1881. r. 117. sz.; X. 136, 162. Úgy mondják, hogy Kangasniemiben Itätalo földjén (Puulasalmiban) az erdőben egy áldozókő áll, melyben 9 lyuk van. Ezek mindegyikébe az évi termékek külön-külön fajából vetnek áldozatot. (146. l.)

² Kézirat. 300. 304.

³ Kézirat.

*Killinen*¹ egy áldozókövet látott, melyen egész a legújabb időkig áldoztak. A hányszor csak vetni mentek, *Immonen nagy kövére* mindig kellett áldozatot vinni a vetőmagból. Az asszonyok tejet, tehénszőrt, gyapjút s egyéb állati terméket hordoztak oda áldozati ajándécul. Minden közbe eső alkalommal a kőhöz égerfagally-csomót vittek, melyben hét, 3 hüvelyk hosszú égerfagally volt egybekötve vörös fonállal. *Toivanen Krisztina* volt sokáig a kő papnője; az ő közvetítésével rakták rá az áldozatokat, s ő adta tudtukra az áldozóknak a bálványszellem feleleteit. *Vahvajärvi* keleti partján *Tikanmäkiben* volt egy hasonló áldozókő. De midőn ennek papnője, egy öreg anyó, meghalt, a kő több darabra repedt. *Leppälahti* egyházközségben *Lähteenselkä* faluban volt még egy harmadik kő a *Kuivala* nevű szántóföldön. Ez a régi görög-keleti karjalaiak áldozóhelye volt, de a falu mostani lakossága már nem törődik vele.

A milyen jelentőségük van ezeknek a ház közeleiben található szent fáknak és köveknek a földmívelésre és állattenyésztésre nézve, éppolyan van a távolabb levőknek a vadászatra és halászsatra nézve. *Karhunpää* szigeten, *Kangasniemiben*, *Paasonen J.*-nek² egy kiszáradt fenyőt mutattak, melynek oldalába embermagasságnyira a földtől két, félróf hosszúságú szeg volt verve. Az egyiken egy medve koponyája függött, a másikon az állkapcsa. A fa tövénél egy nagy lapos kő volt, körülé több kisebb. A *Kieluva* tóban (*Hirvensalmi*) van egy kis sziget, melyen egy pár nyírfa és fenyő között egy 4—5 öl magas kiszáradt

¹ XI. 106.

² X. 145—6, 161.

fenyő állt. E fa törzsén hosszában hat, fejszével csinált rovátka volt, ezek egyikében medvefog. A fához közel egy öl hosszú karó feküdt; ezt a medvekoponyának afára függesztésére használták oly módon, hogy a karó egyik végére ráakasztották a koponyát, a másik végét pedig a fenyő oldalába vágott rovátkába dugták. Mikor a földet elkaparták a fa töve mellől, medve-állkapcsok és fogak kerültek elő, melyek időjárással oda lehullottak. A régi lakosok ily fákra szegezték a folyami menynyalat is, ha háló fenekére került. Joutsa egyházközségben, Hujasenrantában állt egy nyárfa, melynek tövéhez halak belső részeit és pikkelyeit hordták. Medvebeleket szintén függesztettek rá.

A szent fák harmadik neme szoros kapcsolatban van a temetőkkel és a holtak tiszteletével. Azokon kívül, melyek azelőtti temetők helyén nőttek s végső maradványai az ősi áldozó-bereknek, vannak Karjalában ú. n. „keresztesek“; ezek az út szélén álló fák amelyekbe a halottnak temetőbe szállításakor keresztet, vágnak, hogy ne engedje az elhunyt lelkét hazajárni. Ruskealában, mondja *Killinen*,¹ sok faluban van egy közös erdei fenyő, a melybe a falu minden halottja számára keresztet vágnak. Így pl. Särkisyrjä falu útja mellett van egy fenyő tele kereszttel. Leppälahtiban temetés alkalmával egy fenyő tövéhez mindig tesznek valami kis áldozatot s ágaira tarka ruhafoszlányokat kötöznek éppúgy, mint a temetőbeli áldozófákra és síremlékekre.

Muolában és Uusikirkkóban *Reinholm*² több helyütt látott fákat, melyekbe keresztet voltak vágva vagy

¹ XI. 108—9.

² Gyűjt. 69., 64. 1.

mindenféle színű, egyebek közt csillámpalából készült keresztek és ruhafoszlányok, szalagok, zsinórok voltak aggatva.

Antrea egyházközségben, a mint *Rahkonen A.*¹ mondja, a falu mellett álló nagy fenyőt *keresztesfenyőnek* (ristipetäjä) nevezik; mindannyiszor, mikor halottat visznek el mellette, egy kicsiny festett vagy festetlen táblát szegeznek reá, melyre rá vannak karczolva a halott nevének kezdőbetűi és az évszám vagy legalább egy kereszt. Magát a fát lebontják s mindenféle jeleket rajzolnak rája.

Viipuri és Hamina (Viborg és Fredrikshamn) között az országúton egy utazó 1856-ban összetalálkozott egy temetési menettel, mely egy hatalmas nyírfa tövénél megállapodott temetési pálinkát inni. A halottkisérők egyike kivett a kebléből egy kicsiny, négyszögletes deszkatáblát, egy szeget és kalapácsot s rászegelte azt a fára. Ezt elvégezvén, késével még keresztet vágott a nyírfa kérgébe. A táblára rá volt metszve a halott neve, halálának éve és napja. A fát keresztesnyirnek nevezték.²

Úgy látszik, áldozó-kövek is voltak a temetők közepében. Ilomantsi egyházasfaluban 1842-ben összezúzták a paplak mellett levő nagy követ, a mely mellett aprópénzt és czinlemezkéket áldoztak az elhunytaknak. Ezt Illés kövének nevezték, a Szt. Illésnek szentelt orosz templomról.³

Említsük meg végezetül a savoi *karsikko*-kat, melyekben a szent berek, a különálló áldozófa és az

¹ Suomen Kuvalehti 1874. 92.

² Sanomia Turusta 1861. 18. szám.

³ Suometar 1865. 102. sz.

egyes embernek rendelt emlékjel között levő összes fejlődési fokok szemlélhetők. Ezek különösen azt az időt világítják meg, midőn Finnország vadonjai állandó művelés alá kerültek.

*Hornborg*¹ beszéli, hogy midőn valamely nemzet-ségből vagy családból egy vagy több tag új lakóhelyre vándorolt el, az új telepesnek egyik első dolga volt kiválasztani a ház *karsikkó*jának helyét, azaz kivágatlan hagyni egy kis berket alkalmas helyen a tanya közelében. Ebben a *karsikkó*ul kijelölt berekben, ha valaki meghalt a házban, lebotoltak egy fát a számára s így tettek minden halálesetkor, akár felnőtt vagy gyermek, akár családtag vagy cseléd volt a halott. Attól fogva, hogy az első lebotolt fa megvolt a berekben, kezdtek benne áldozni a holtaknak. Ezek az áldozatok, melyeket nem az egyeseknek külön rendeztek, hanem mindig az összes halottaknak közösen, több-félék voltak. Ha a házban állatot vágtak le, a belőle készített ételből az első csészényit a *karsikkó*ba vitték. Mikor tavasszal az első halfogás volt, a holtaknak kijárt a részük a főtt halból, mielőtt valaki megízlelte volna. Ősszel, midőn a gabonát learatták, minden gabonafajból vittek egy keveskét az áldozó-berekbe, éppígy az új lisztből sült kenyér pilisét. Ha néha a szokottnál több pénzhez jutottak, a berekbe valami aprópénzt vittek belőle, s előbb egy fillért sem adtak ki az összegből.

A legelső változás valószínűleg akkor történt a *karsikkó*kban, mikor a cselédek és a munkásokat nem tekintették többé a családhoz tartozóknak, tehát nem kellett nekik fát botolni. Azt hitték, hogy ezek,

¹ 93—7.

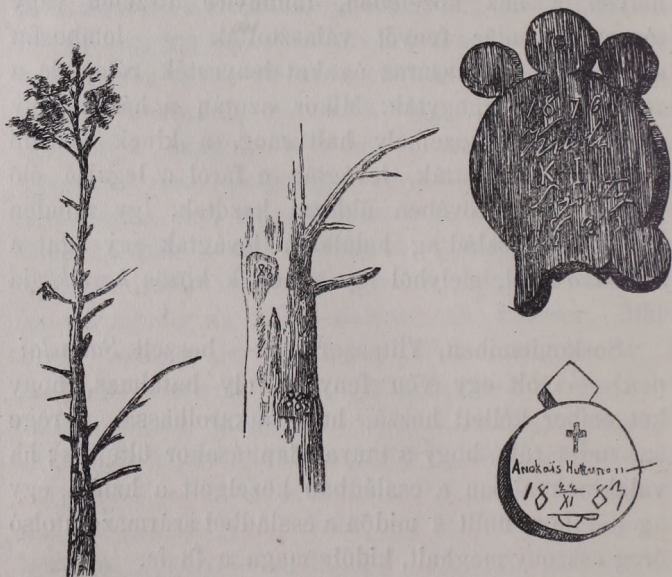
ha meghaltak, nem árthatnak a ház életben levő lakóinak. Második változás e vallási szokásban lassanként úgy támadott, hogy a gyermekeknek nem botoltak le külön fát, a felnőttek közül is csak a ház gazdájának és a feleségének s rendszerint a legidősebb fiúnak. Idő folytán a berek egyetlen fává zsugorodott össze, mely a *karsikko* nevet megtartotta. Alkalmas helyen a ház közelében, többnyire útszélen vagy tóparton, sudár fenyőt választottak — lombosfát sohasem — s a száraz ágakat lenyesték róla, de a zöldelőket meghagyták. Mikor azután a házban oly tiszteletreméltó személy halt meg, a kinek áldozni szükségesnek látták, levágták e fáról a legalsó élő ágat s a fa tövében áldozni kezdtek. Így minden tiszteletbbs családtag halálakor levágtak egy ágat a *karsikko*-fáról, melyből így a holtak közös *karsikkója* lett.

Soskoniemiben, Viitasaariban — beszéli *Salmelainen*¹ — volt egy vén fenyőfa, oly hatalmas, hogy két ember kellett hozzá, hogy átkarolhassa. A rege azt tudta róla, hogy a tanya alapításakor ültették; ha valakinek abban a családban közelgett a halála, egy ág a földre hullt s midőn a családból származó utolsó öreg asszony meghalt, kidőlt maga a fa is.

Ha most *karsikkót* csinálnak, folytatja *Hornborg*, megnyesik a fát alulról kezdve bizonyos magasságig, s lehántják a kérget valahol a fa oldalán — némelykor egészen simára faragják az oldalát — s belevésik a halott nevének kezdőbetűit, születése és halála évét, néha a napját is. De korántsem minden *karsikko* készül élő fából. Azt a deszkadarabot is

¹ 138—9.

így nevezik, melyre rá vannak metszve az említett betűk és számok, s a mely oda van szegezve valamelyik fűtetlen szoba falára. Éppígy rávésik valami nagy kőre, mely esetleg az udvar közelében van, vagy egy kőlapra, melyet valamely szoba falához támasztanak, az elhunyt nevének kezdőbetűit, születése és halála évét, s ezeket is *karsikkó*knak nevezik.

4. ábra. *Karsikkók* Jäppiläből, Savóból.

A holtak tiszteletéhez tartozik az a *karsikko* is, melyet a halottvivők csinálnak útközben az út mentén. Lenyesik a fát, belemetszik a szokásos jeleket s egy kortyot hörpenteznek az elköltözött emlékére. Az ilyen *karsikko*-fán rajtahagynak egy ágat „karnak“, hogy mutasson, rendesen a templom felé. Ha a halottat csónakon viszik, a *karsikkót* valamely földnyelven

csinálják, *Reinholm* szerint¹ akkor, a midőn evező-
söket váltanak. Ha e helyen nincs tülevelű fa, csak
nyírfá, akkor kis deszkát faragnak s ezt rászegeznek a
fára. Néha sziklára csinálnak *karsikkót*. *Louhivesi*
partján, *Ristiina* egyházközségben, azt mondja *Paa-*
sonen J.,² van egy meredek hegy, melyet „Iratos
sziklá”-nak neveznek. Ennek öt öl magas és két öl
széles falán holtak névjelei vannak, melyeket a halott-
kísérők véstek bele. Némelyik alatt ott van a halálozás
éve és egy kereszt is.

Másnemű *karsikkók* az ú. n. *emlék-karsikkók*,
melyeket valami rendkívüli szerencsétlenség vagy más
esemény emlékére csinálnak. Ezeket úgy készítik, hogy
lenyesik a fát s rája metszik az évszámot vagy pedig
hasonló jelekkel ellátott követ állítanak föl az illető
helyen. *Nurmes* és *Sotkamo* között utazgatván *Varonen*³
1892-ben az út mentében látott egy dombon egy fenyőt,
melynek kérgébe fejszével emberi alak volt metszve
s ez alá jelek, valószínűleg évszám. A fuvaros ember-
től hallotta, hogy e helyhez közel, az út másik felén,
néhány évvel ezelőtt egy féleszű asszony fölakasztotta
magát. *Suomussalmi*ban, mondja *Lönnbohm*,⁴ *karsikkót*
szoktak készíteni szerfelett szerencsés halfogás alkal-
mából; a kántor partján is volt ilyen. *Kijanna* vizesései
mentében és alattuk sok ilyen van, kivált a nagyértékű
gyöngyragylók lelőhelyein.

Mikor valaki először jött vendégül valamely
házba, olvassuk egy névtelen újságcikkben 1842-ből,⁵

¹ Gyűjtem. 69., 62.

² X. 136—7.

³ Szóbeli közlés után.

⁴ Kézirat.

⁵ *Borgå Tidning*. 1842. 8. sz.

karsikkót kellett az ő számára készíteni. Erre a célra kiválasztottak egy tűlevelű fát és lenyesték, úgyhogy csak a csúcsa, néhol még a legalja maradt ágasbogas. A közepe táján azonban két ágat meghagytak, ha a vendég házas volt, egyet, ha magános embernek készült a *karsikko*. A jövevénynek készített *karsikkón*, teszi hozzá *Laitinen*,¹ az ág némelykor arrafelé mutatott, a honnan jött az illető.

Ugyanez a szokás járta, ha valaki hosszabb úton ismeretlen tájék határára ért. Mikor város közelébe érkeztek, beszéli *Reinholm*,² az utolsó erdő mellett megállt az egész társaság, s annak, a ki először utazott arra, *karsikkót* kellett magának csinálnia. Lenyesett egy fát a tetejéig; a ki nőtlen volt, meghagyta a csúcsot, a ki nős volt, a tetejét úgy nyeste le, hogy két csúcs maradt, az özvegyember nem hagyta meg a csúcsát sem. A levágott ágakat sorba rakták a fa tövéhez vivő út két felére. Ezeket a fákat pálinkafáknak is nevezték, mert a *karsikko*-készítőnek pálinkát kellett kínálnia, melyet a lenyesett ágakon állva ittak meg. Ilyen fákat készítettek az iskolás fiúknak is a város közelében, hová tanulni mentek. Valószínűleg valami béres végezte a nyesést, de a fiúnak kellett fizetnie az italt.

Egy pár mérföldre Hamina városától fölfelé az út mellett több lenyesett fenyőfa állt. A középső ágak

¹ 1878. 155. sz. Szerinte a holtinak szóló útszéli *karsikkón* is meghagytak két ágat az erdő felé, ha az illető házas volt, de csak egyet az út felé, ha magános. *Hornborg* említi, hogy hasonlóképen jártak el azokkal a fenyőkkel, melyeket temetés alkalmával a lakószoba ajtajának két felén szúrtak le. Ezeket szintén *karsikkóknak* hívták.

² Gyűjt. 69., 62—5.

középkorú, az alsók öreg embereknek voltak lenyesve. Mivel a fa jó helyütt volt, sok különböző korú embernek alkalmas volt a nyesésre. A városhoz közel Husula faluban Vehkalahti temetője mögött is volt ilyen fenyő. E *karsikkók* készítői valószínűleg leginkább savóiak voltak, de nem lehetetlen, hogy egy részüket háméi szomszédjaik készítették. A Hollola és Nostola-esperességbelieknek legalább szokásuk volt *karsikkókat* készíteni azok számára, kik először látták a várost. Iiti egyházközségből van még egy udósításunk, mely ezt a szokást közeli kapcsolatba hozza a holtak tiszteletével. Városba menet ugyanis nemcsak az ott először megfordulónak kellett fát nyesni, hanem az öreg embernek is, kiről azt hitték, hogy utoljára jár erre.

Egész Finnországban elterjedt elnevezések: *bikaember* vagy *tinógyerek*, azaz új ember, s a *bikakanta* vagy *tinókanta*, melyeket neki kell fizetnie. Nyugat-Finnországban és Uusimaa (Nyland) tartományban az ivás valamelyik útmenti kő mellett történik. Mouhijärviben Hyynilä pusztán *Skogman* szerint¹ egy nagy Tinókő (Mullikivi) van, a hol annak, a ki először ment a városba, meg kellett vendégelnie utitársait. A turkui út mentén Orihpää mezején áll egy ú. n. Deákkő (Teininkivi), melyre az először arramenő kalapját rádobták. Ugyanilyen a Mállókő (Mätäkiivi) Tuusula egyházközségben, közel Helsinkihez.

Az eddig előadottak alapján bebizonyítottak vehetjük azt, hogy a finnek és észtek istentisztelete, valamint a volgai és permi népeké s részben, a lehetőséghez képest a lappoké is eredetileg szent berkekben folyt

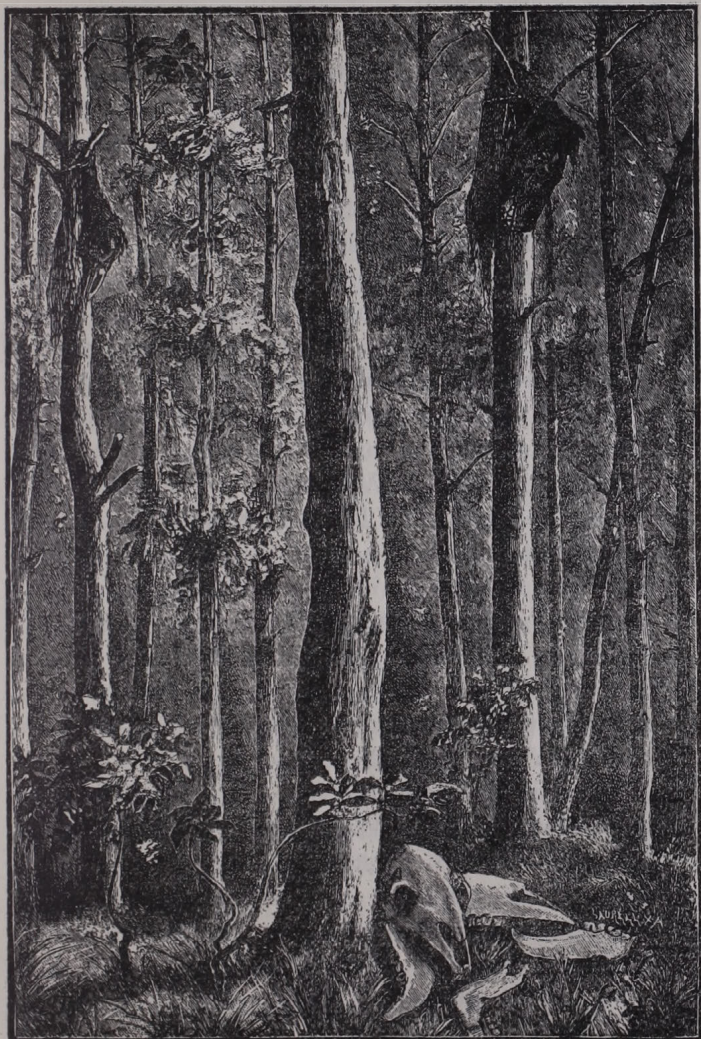
¹ 124.

le, bár később ezeket — bizonyára az üldözés miatt — egyes szent fák váltották föl. Észt- és Finnországban szent helyül legszivesebben valami hegyet vagy dombot választottak; keleti rokonaink természeti okból ezt gyakran nem tehették, de úgy látszik, bennük is volt erre bizonyos hajlandóság. Náluk a forrás közelsége, az áldozati lakoma főzéséhez szükséges víz merítése miatt, még fontosabb követelmény; erre nézve nálunk nem lehet teljesen tisztába jönni, a közös áldozatok emlékeinek majdnem teljes elpusztulása következtében. Észtországban mégis van ennek némi nyoma. Az áldozó-berekhez tartozik az említett Härkälähde (Bika-forrás) Nousiainenban. Nincs tehát okunk kételkedni abban, hogy nagy részük ilyenmű volt azon áldozó forrásoknak, melyeknek emlékezete mindenütt fönmaradt hazánkban.¹

Finnországból sok tudósítás van arról, hogy a szent fákat tövüktől fogva megnyesték; ugyanezt említik az észtekről, lappokról s legalább egy ízben a votjákokról. Más kutatók talán nem fordítottak erre figyelmet, s így ez a szokás még általánosabb lehet. Azon szent berek képén, melyet *Heikel* a cseremiszek földjéről hozott, szintén látszik, hogy a fák törzsein tövüktől fogva egyáltalában nincsenek ágak.

A permi és a volgai népek az áldozati állatok bőrét a szent fákra függesztették. A *Heikel* hozta kép mutatja, hogy a koponyát is a bőrben hagyták. Ez nagyon emlékeztet a mi medve-torunkon szokásos eljárásra; a medve koponyáját ugyanis lenyesett

¹ *Gottlund C. A.* gyűjteményeiben, melyek a Régiség-tudományi Egyesület birtokában vannak, hosszú sorozata van ezeknek följegyezve (4. I. 243—9).

5. Cseremiszs áldozóberek az ufai kormányzóságban. *Reinholm* rajza után. *Heikel* 40 lóóbort olvasott meg, melyek fejestül és patástul függtek a fákon. Ezenkívül több fa tövéénél földrehullott koponyák heverték, melyekről a bőr már lerothadt.

sett fenyőre szegezték a ház közelében¹ vagy elszállították egy bizonyos szigetre, hol egy magas fenyőre erősítették. A bőr bizonyára nagyon is drága volt arra, hogy így elvesztegessék. Láttuk még, hogy fára függesztették a medve és más állatok belső részeit is. Elég bizonyítékot találhatunk tehát ebben arra, hogy az áldozati állatok maradványait nálunk is megőrizték a szent berkekben.

A permi és a volgai népek áldozó-berkeiket fakerítéssel vették körül. A lappoknál a kerítés természetesen legtöbbnyire kőből volt, de fölötte néha gerendázat. Ily kertek létezése Észtországban tökéletesen bebizonyított dolog. Finnországban semmi nyoma sem maradt fenn ennek, kivéve talán a „*Hiisi kertje*“ (*Hiidenhaka*) elnevezést Kokemäkiben. De Ingermanlandból *Porkka*² hírt hozott bekerített helyről, melyben Ukkót szolgálták és Ukko sörét itták. Ukko versét még ma is dalolják egy ugyanott levő házacska mellett; a ki énekli, az izlelheti meg először a sört. Alig foroghat fönnt tehát kétség az iránt, hogy ez a szokás nálunk is megvolt, bár itt a kereszténység hatása korábban kiirtotta a régi emlékeket.

A bekerítés célja az volt, hogy a vadállatok és a gonosztevők ne férközhessenek az áldozatokhoz. A lappok is ezért építették áldozati állványukat oly magasra. Ez, valamint a permi és a volgai népek áldozó-asztala, fából volt. Valószínűleg így állt a dolog a finneknél is, bár ennek bizonyítására nincs több, mint egyetlen adatunk, a mely nyilván a katolikus

¹ Varonen, I. 89.

² Az Ukko-vershez írt jegyzetben. III. sz. 1.; v. ö. *Suomi* II. 19. 156.

korból való. Egynehány svéd békeközvetítő, ki 1616-ban Oroszországból Dél-Savo tartományon át ment haza,¹ több helyütt látott ott fölállítva hosszú póznákat, melyeknek tetejére tojásdad alakú karikába illesztett kereszt volt erősítve, a tövüknél meg oltár-forma volt fejszével kifaragva; ezek mellett ünnepnapokon kecskét, borjút és bárányt szoktak vágni, vérüket egybevegyítették s ráöntötték az oltárszerű talapzatra. Mind Észtországban, mind Finnországban találunk ezenkívül kőoltárokat. Egy ilyet, mely Põide egyházhozségben, Tumula tanya közelében, Saaremaa szigeten van, *Holzmayer*,² a Svédországban találtakkal hasonlít össze. Ennek az oltárnak felső lapja teli van apró gödrökkel, valószínűleg az áldozati vér össze-
gyülemzése számára.

A permii és a volgai népeknél voltak magán, családi és községi áldozó-helyek, a magánok gyakoribbak, hasonlókép a lappoknál és észteknél. Homályosabbak, és hiányosak a finnekről nyert adatok. Mindazáltal alig lehet kétség erre nézve.

A permii és a volgai népek ezenkívül különbséget tettek a jó és rosszakaratú isteneknek szentelt áldozó-helyek között. Ez a szokás azonban, a mint láttuk, nem nagyon régi náluk, éppoly kevéssé, mint a lappoknál a *Rota* v. *Rutu* nevű (v. ö. skandináv *drott*) gonosz szellemnek való áldozás, mely *Kildal*³ szerint rendesen külön helyen ment végbe. A finn *Hüsi* szó, mely Észtországban mai napig megtartotta eredeti „berek” jelentését s a melyről *Agricola* azt mondja, hogy az erdő

¹ Borgå Bladet 1894. febr. 9. (*Neovius A.*)

² 70—2.

³ 465—7.

szellemét jelenti, szintén csak későbbben lett a rossz hely és a gonosz szellem elnevezésévé.

Vége figyelembe veendő az a szoros kapcsolat, mely a finn áldozó-helyek és a temetők között van. Az észtek is még száz évvel ezelőtt halottaikat titokban berkekbe szállították, valószínűleg azokba a *hiisi* nevűekbe,¹ a melyekben tudvalevőleg csupán tűlevelű fák voltak. A norvégiai lappok régente szent helyeikre szokták temetni azokat, kik életükben ügyes íjászok voltak.² A *keremet* szónak a temetőkre való alkalmazása a mordvinoknál és a fenyőberkekre a csere-miszeknél³ és az a körülmény, hogy a votjákok pogány temetői fenyvesekben vannak, hol a holtaknak áldoznak is,⁴ ugyanarra vall.

Az összes, eddig szemügyre vett finnugor népeknél tehát az áldozó-berkeknek lényegileg azonos típusát találtuk, a miből látszik, hogy az már ősrégi időkben alakult ki. Még csak az ugor népekről (vogul, osztják, magyar) nem szóltunk, a minek oka az, hogy az ő szent helyeik nem e csoportba tartoznak.

A *vogulokról* azt mondja *Pallas*,⁵ hogy áldozati ünnepeiket barlangokban, meredek sziklák tetején és magas fenyők tövénél ülték meg. Ott állottak a bál-

¹ Wiedemann, 413.

² Leem, 407.

³ Más magyarázat is lehetséges itt. *Castrén* szerint (II. 326.) a szibériai tatárok a lombos fákat *fehér* erdőnek s a tűlevelűeket *fekete* erdőnek nevezik, a jó és a gonosz fogalmát kapcsolván hozzá.

⁴ *Wichmann* szóbeli közlése. Ilyet látott ő Karlygan faluban, a vjatkai kormányzóságnak urzsumi kerületében.

⁵ II. 261.; III. 60—1.

ványaik. Ilyen barlang volt pl. még látható a Lobva közelében Sajtanka patak partján. Két *osztják* bálvány-isten meg, a melyekről beszél, erdős völgyben állott, mindegyik egy-egy választott fa tövében. E fák tövük táján posztóval és egyéb szövetekkel voltak beburkolva, följebb pedig fehér bádoglemezekkel borítva; a tetejükről kis csengő függött alá, mely a szélben csilingelt. A közeli fákon rengeteg sok áldozati rén-szarvas- és mindenféle egyéb állatbőrt lehetett látni. A bálványok körül a földön üstök, kupák, kanalak stb. heverték. Szabály szerint egyedül férfiak jöhettek ide áldozni a férfi-istennek, a nők csak néha, a samánnő vezetése alatt, hoztak áldozati ajándékot a nő módra öltöztetett bálványnak. A hely, hol valamely bálvány állt, szent volt, határai pontosan meg voltak állapítva folyók, patakok s egyéb természeti alakulatok szerint. Itt nem merészeltek füvet kaszálni, fát kivágni, vadászni vagy halászni, még a folyóból vizet inni sem, hogy az istenek meg ne haragudjanak. Mellette utazván nem volt szabad ottan kikötni, még a partot evezővel érinteni sem. Ezért az *osztják* mindig vitt magával vizet az útra, s ha a víz elfogyott, inkább szomjazott, mintsem a szent helyről merítsen.

*Castrén*¹ egyszer az erdőben járván véletlenül egy egész *osztják* istencsaládot látott. Sűrű lombú veres-fenyők tövénél álltak a bálványok. A fákon sok rén-szarvasbőr és szarv lógott. Áldozó-berkül alkalmas helynek mondja *Castrén* még az olyant, a melyen egy czédrusfa nő a fenyves közepén.

A *Sommiertől*² leírt áldozó-berekben egy vén

¹ I. 320—8. III. 225. IV. 117, 123.

² 246—8.

czédrusfa állt, a melynek tövénél nagy csapat fabálvány volt. Ennek, valamint a közeli nyírfáknak ágain ruhafoszlányok, piros szalagok, varázs-dobok, rénszarvaskoponyák stb. függtek. Egész rénszarvasbőrök is voltak köztük szarvastul és patástul, melyek közül egyet csak nem régiben akasztottak föl; nem messze tűz nyomai látszottak. A fák környéke meg volt tisztítva a bokroktól, a földet viruló tarka pázsit takarta. Általában nagy gondot fordítottak az osztjások arra, hogy szent helyeik és temetőik szép és magas fekvésű helyen legyenek, a hol igen nagy fák vannak és a növényzet rendkívül dús.

Így tehát az ugor népeknél is találunk szent berket, melyben semmihez sem szabad hozzányúlni s a melyben állatbőröket és egyéb áldozati ajándékokot függesztenek föl.¹ *De a nyugoti rokon népekéhez hasonlítva azt a fontos különbséget vesszük észre, hogy a szent hely nincs kerítéssel elválasztva az erdő többi részétől.* E tekintetben az osztjások és a vogulok ugyanazon természeti állapotban vannak, mint Szibéria többi népei mind. Az áldozó-kert ellenben Európában nagyon elterjedt fejlődési forma, s a finn népeken kívül a litván-szláv és a germán népeknél is föltalálható. Talán ezen népek valamelyike, melyektől a finnek oly sokot tanultak, volt őseinknek tanítómestere ebben is. Ez pedig, mint e szokás általános volta mutatja, már abban a régi, népvándorlás előtti korban történhetett, midőn Oroszország egész északi fele finn törzsek közös lakóhelye volt.

E helyett az ugor népek szent berkeiben valami

¹ A magyarok pogány áldozó-helyeiül a XI. század végén fák, kövek, források és kutak említetnek (*Hunfalvy*, 214, 416.)

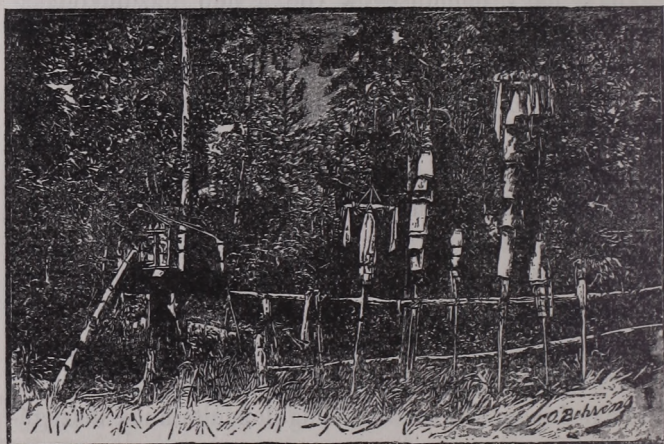
más figyelemre méltót találunk. A voguloknak — beszéli *Gondatti*¹ — vannak meghatározott szent helyeik, hol közös bálványaik állanak. Vannak állandó áldozatszedő emberei, kik nyílt víz idején az Obot és ennek mellékfolyóit végig csónakázzák, önkéntes adományokat gyűjtve. Hajdanában mindezen összeszedett javakat külön tárházakban őrizték; ezeknek a tárházaknak nagy jelentőségük volt a nép gazdálkodásában; bár az adományok egy része, mint a prémesbőrök, idő jártával megromlott, de legalább a pénz és a fémből való egyéb drágaságok csonkitatlanul megmaradtak. Ezek afféle népbankok gyanánt szolgáltak, melyekből rossz években kölcsönvehettek s jobb idők felvirradtával visszafizethették. Még néhány évtizeddel ezelőtt, mint írják, a vogulok áldozati tárházaiban mázsaszámra állt az ezüst. Mostanában az orosz és a zürjén kereskedők olcsó áron összevásárolják a tolvaj adományszedőktől a régi ezüstöt és az új prémeket, s el is lopkodják, ha hozzájuk férnek. Innen származik a vogulok általános elszegényedése.

Az északi Szoszva bal partján van egy szent berek, melyben több tárház megmaradt. Ezekhez senki sem mer közeledni a hely őrén kívül, a ki az adományokat átveszi, mert körülöttük ijak és rókacsapdák vannak fölajzva. Az egyik tárházban emberalakú bálványt tartanak. Nem messze a tárkázaktól egy fa van tele vasnyilakkal; minden áldozatbemutatónak kötelessége legalább egy nyilat belelőni. Mellette elcsónakázva pénzt szokás vetni a vízbe áldozatul. A ki az áldozó-helyre utazik, annak nem szabad aludnia, ha

¹ 51—2., 58—9.

három nap, három éjjel tartana is az utazás. Nőt egyáltalában nem bocsátanak oda.

Az osztják áldozati tárházak alakja a lapp kamrákéra emlékeztet, mint *Rabot* fényképe (1890-ből) mutatja.¹ Egy pár rőf magas fatörzs tetejére téli jurtához hasonlatos építmény volt rakva, melyben áldo-

6. ábra. Osztják áldozókamra a Szigva mentén. *Rabot* fényképéről készített fametszet után. Tőle jobbra állványszerű építkezés egymás mellé szúrt karókból, melyek mindenféle ruhadarabokkal vannak ékesítve.

zati ajándékokon kívül két rongyokból csinált bálványbaba volt; csak létrán lehetett hozzájutni. Egy másik, ugyanez időbeli fényképet *Adrianov A. V.* úr küldött Tomszkból a Finnugor Társaságnak.

Ez az alak azonban nem az egyedüli; vannak leírásaink, különösen a XVIII. sz. első feléből, másféle szent építményekről is. Már *Witsen*² emlit a rendes

¹ 342.

² 634—7.

bálványtartókon kívül sajátságos óriás épületeket. Ezek hat öl magas négyszögletes fatornyok voltak. Ajtó nem volt rajtuk, hanem létra segítségével a gerendázaton át kellett bemászni. Benn akasztófa-forma állvány volt, melyen czobolyprémek és piros posztódarabok lógtak: mindezek a bálványistennek felajánlott ajándékok. Ide hozták a föláldozott ló nyers bőrét is fejestül, patástul.

*Strahlenberg*¹ az Ob partján osztják istentiszteletet látott, mely hosszú pajtaforma épületben folyt le. Ez fából volt és nyirfahéjjal fődve. A hátulsó falnál volt a szálfából összetákolt oltár, melyen két bálvány állt: férfi és nő módjára rongyokba öltöztetve. Ezek körött egész csoport esetlen, szintén rongyokba csavargatott rén-, jávorszarvas-, róka- és nyúlalak volt látható.

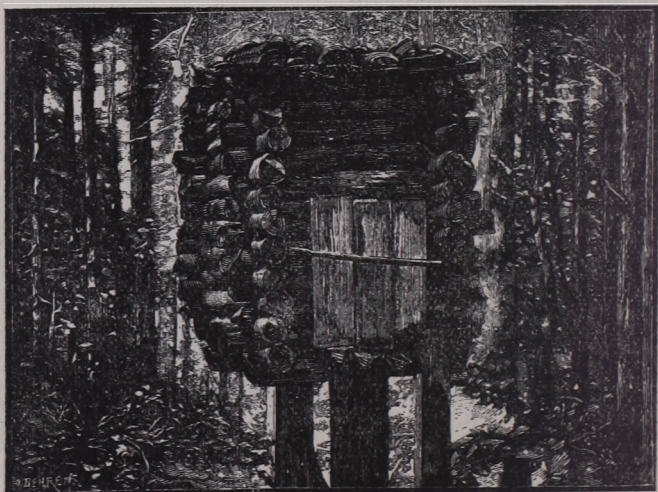
*Noviczki*² közli az osztjákokról általában, hogy nagy épületeik vannak, a melyekben bálványaikat tartják s a melyekbe ők maguk is összegyülekeznek áldozati lakomára.

Pontosabban szól az ő leírása két vogul bálványházról. Az egyikben, melyet saját szemével látott, öt emberalakú, ruhába csavart fabálvány volt. Az elülsőnek a fejére valami madár mellcsontja volt akasztva, a többiek előtt egy-egy nyirkéregkosár volt, tele csonttal. E főépület körül több kisebb, négyszögű tárház állt embermagasságú oszlopokon, melyeknek mindegyike a felső végén emberalakúra volt faragva. Ezekben tartották az eszközöket, melyeket az áldozati állatok leölésénél használtak: fejszékét, nyilakat stb. Ezekről külön állott még egy kis kamra, tele csonttal.

¹ 413.

² 51.; 83—5.

A másik bálványhajlék, melyet csak hallomásból ismert, a Konda folyó mellett állott. A népből senki se merészelt ehhez közeledni, még maga a fejedelem sem ; csak a pap léphetett be áldozni. Gyakran jóshangok hallatszottak ki onnan, kivált olyankor, midőn a bálványisten áldozatot követelt. Az épület előtt két őr állt, biborszínű

7. ábra. Bálványok tartóhelye a vasjugani osztjákoknál. *Adrianov* fényképe után.

ruhában és földiszített lándsával kezében. E fölszerelést közköltiségen vették nekik és közös kamarában tartották, mikor nem volt őrszolgálat.

*Castrén*¹ azt állítja, hogy az egész törzs közös isteneit külön jurtában vagy sátorban volt szokás tartani, a mely a samán felügyelete alatt állt. A magán-

¹ I. 302., III. 225—6., IV. 115—7.

bálványokat az osztjások szintén majd jurtában, majd sátorban őrizték, de mindig a saját lakásukban. *Pallas* szerint¹ a legmegtisztelőbb, azaz a belső zugban álltak, előttük egy kis tartóedény, melybe az áldozatokat tették. A jelenlegi vogulok, teszi hozzá *Gondatti*,² ezt a belső zugot oly szentnek tekintik, hogy nőknek nem szabad ott tartózkodniuk, sőt még a holmijukat sem tarthatják ott.

Ha most visszatérünk a permi finnugorokhoz, a kiktől kiindultunk, náluk is ugyanily áldozati tárházakat és bálványházakat találunk. Tárházaik tudvalevőleg voltak a régi bjarmiaknak is, bár nem abban a berekben, a hol Jómali nagy szobra állott. Midőn a rabló kirándulást javasolta *Hund Thore*, azt beszélte, hogy a bjarmiaknál az a szokás, hogy ha gazdag ember hal meg, pénzét az elhalálozott és az ő örökösei közt felosztják. A halott részét — felét, harmadát vagy még kisebb részét a hagyatéknek — az erdőbe viszik s ott vagy egy dombban rejtik el, vagy külön hajlékot építenek e célra.

Ez utóbbiakra teljesen kétségtelen bizonyítékok vannak a permiek apostolának, Szent Istvánnak életrajzában.³ Ezek közül az egyik, melyet sikerült neki oltárostul és bálványostul fölégetni az örök távollétében, azt mondják, nagyon híres volt. Másik helyen azt olvassuk, hogy Szent István mindent összehordatott egy halomra, a mi a bálványok köré vagy fölé volt aggatva áldozatul vagy ékességül: czo-

¹ III. 59.; v. ö. *Sommier* 351.

² 71.

³ 132, 134, 136.

boly-, nyest-, menyét-, hód-, róka-, medve-, hiúz- és evetbőröket, s mind elégettette. Nem engedte összegyűjteni még azt az aranyat, ezüstöt, rezet, vasat, czint vagy más fémet sem, a mit a bálvány-hajlékokban leltek.

A *votjásoknál* még ma is minden egyes családnak van külön *kualája* az istentisztelet számára. Ezenkívül minden faluban van egy közös nemzetségi *kuala* vagy több is, ha a faluba több nemzetség telepedett. Lehet továbbá a külön nemzetségeknek egy közös nagy *kualájuk* abban a faluban, a melyből e nemzetségek kiágaztak. A *kuala*-tisztelet szerint, úgy tudja *Wichmann*¹, a *votjások* nagy *kuala*-nemzetségre és kis *kuala*-nemzetségre oszlanak. A felosztás alapja az, hogy a családtól elszakadó tag magának új, kis *kualát* épít, melyhez viszonyítva az anyakualát nagynak nevezik; ez utóbbi ismét egy régibb *kualához* viszonyítva kicsiny lehet. A családi *kuala* nyáron főző- és étkező-helyiségül szolgál, s télen is benne tartják az élelmiszereket. A nemzetségi *kualát* is ugyanilyen czélokra használják; ez rendszerint a nemzetségfő házában van s ez egyszersmind az ő külön családi *kualája* is. Csak a nagy *kuala* szolgál kizárólag vallási czélokra.

A *kuala* pajtaforma négyszögletes épület, kőalapzat, padló és mennyezet nélkül. Az ajtó nem a rövidebb, hanem a hosszabb oldalán van, ablaka egyáltalán nincs. Közepén áll a kövekkel körülrakott tűzhely, mely fölött nagy üst lóg két gerendára erősített tartón. A falak mentében alacsony padok vannak. Az ajtótól balra, a pad előtt asztal és szék áll. A bal-

¹ 20—1.

felőli hátsó szögletben¹ embermagasságnyira egy deszka van a falhoz erősítve, melyen fedeles kéregkosár van, a *vorsud*. Nevét a házi istenségtől, a *vorsud*-tól nyerte, a ki a család boldogsága fölött örökös s a kit a *kuala*-áldozatokkal első sorban tisztelnek. A kosár alá gyakran fenyőágak vannak teregetve.

A glazovi kerületben *Pervuchin*² szerint a *vorsud*-

8. ábra. Votják ház. A fától jobbra áll a *kuala*-épület.

kosárban ágaköteget tartanak, melynek neve *mudor* s ezenkívül mindenféle áldozati ajándékok és áldozati készségek vannak benne, ú. m. aprópénz, evetbőr,

¹ *Wichmann*, kinek leírását követtük e helyütt, így adja elő, s több más író is. *Pervuchin* szerint (I. 20.) a glazovi kerületben a jobb felőli hátulsó szögletben tartották. *Verescsagin* (1886. 59. l.) a szarapuli kerületből azt közli, hogy a *kuala* hátulsó falának közepén áll egy négyszögletes, 4 rőf magasságú oszlop s ennek a tetején két, három deszka.

² I. 19—30 : II. 7—10.

fajdszárny, nyírfajdtoll, áldozati kenyér darabjai, csészécskék, kanalak stb. Az áldozóedényeket néhol külön szekrényben tartják a polcz alatt, a föláldozott állatok csontját és bőrét is abban helyezik el. A deszkapolcz néha selyemmel kivarrt gyolcskendővel van leterítve, a szent kosarat meg himzett terítővel fedik be.

A közös, nagy *kualák* rendesen a falun kívül vannak, magas dombon vagy folyóparton. Néha tető nélkül építik őket fák árnyékában.¹ A *vorsud*-kosarat ebben az esetben fa tövéhez, külön asztalra teszik. Ha a nagy *kualát* máshová kell áthelyezni, fölégetik. A hamut és a szenet tiszta edényekbe gyűjtik s az erdőbe viszik arra a helyre, a hol az új épületet akarják emelni. A szenet azokba a gödröcskébe öntik, melyeket az oszlopok földbe állítása végett ásnak, a hamut pedig a leendő szobatalajra hintik, mikor már keményre döngölték, mint a szérüt. A nagy *kuala* áthelyezéséről olyanszerű történetet tudnak, mint a *lud* helyének megválasztásáról. Egy bika egyszer eliramodott a nagy *kualától*, s az áldozóknak, félbenhagyva a szertartást, utána kellett indulniuk, hogy visszatéreljék. A hely, a hol a bikát végre elfogták, oly alkalmas fekvésűnek látszott, hogy az egész *kualát* oda helyezték át.

Említsük még meg a gonosz szellemnek, a *lud*-nak szentelt *kualákat*. Ezeket a *lud*-kert közepére építik. A kazáni kormányzóság egyik falujában, a mamadyszi

¹ Verescsagin (1886., 32—3.) azt mondja, hogy a nagy *kualákat* be kellett lakatolni, mert bennük tartották azt a pénzt, melyet áldozati állatok vásárlására gyűjtöttek. *Andrievszkij* (558.) tudomást szerzett egy *kualáról*, mely a ház mellett állt s közepében egy berkenyefa zöldelt.

kerületben *Gavrilov*¹ négy *lud*ot látott, melyek közül az egyik a *nagy lud* volt. Ez be volt kerítve s a közepén állt a *kuala*. Mind a kerítésen, mind a *kualán* egyetlen bejárás volt, a keleti oldalon. A *kualában* nem volt egyéb, mint a *mudor* nevű szegletpolcz, egy asztal és egy szekrény. Csak a *lud* gondozójának volt szabad e helyiségbe belépni, melyet mintegy szentek szentjének tekintettek.

A votják *kualán*ak megfelel a cseremisiz *kuda*, a mely minden telken van. Manapság csupán konyhá-
nak és kamarának használják; vallásos rendeltetésének csak néhány nyoma maradt fenn. *Heikel*² szerint a *kuda* hátsó része néha közfallal el van választva külön kamrául; ebbe a házból csak egyetlen ajtónyíláson át lehet bejutni, s padlója meg mennyezete is van. Ezt a kamrát régente szentebbnek tartották a *kuda* többi részénél, mert ebben tették az áldozati fogadalmakat, itt helyezvén el az erdőben való áldozáshoz szükséges fahasábokat és az üstöt, melyben az áldozatot megfőzni szándékoztak.³

*Ryckov*⁴ említi, hogy a cseremiszek némely helyütt, éppúgy mint a votjások, faágakat imádtak, melyeket *kuda-vadasnak* (háziisten) neveztek. *Kuznecov*⁵ beszél egy külön ládáról, a melyet *kudában* eldugva tartottak; ez volt a háziisten tartózkodó helye.

¹ II. 111—3; *Wichmann* a *lud* és a *kuala* egyesítését későbbi jelenségnek tartja (19.).

² *Suomi*, II. 20. 15—16.

³ *Filimonov* (1868. 28. sz.) beszéli, ha ugyan hitelt adhatunk neki, hogy volt közös községi *kuda* is, mely *Juma* téli lakóhelye volt. Nyáron nem volt benne, hanem az áldozatot künn kellett neki bemutatni.

⁴ 168. Az ufai kormányzóságból.

⁵ 1885. 453.

*Pallas*¹ beszéli, hogy a *csuvasoknál* minden házban volt egy *irih* nevű vesszőnyaláb, melyben 15 négy láb hosszú vessző volt. E vesszőket csipkebokorról törték s középen hánccsal kötötték körül, melynek végére czindarabka volt erősítve. Ezt a vesszőnyalábot egy tisztán tartott melléképületnek leginkább szembetűnő zugában őrizték.

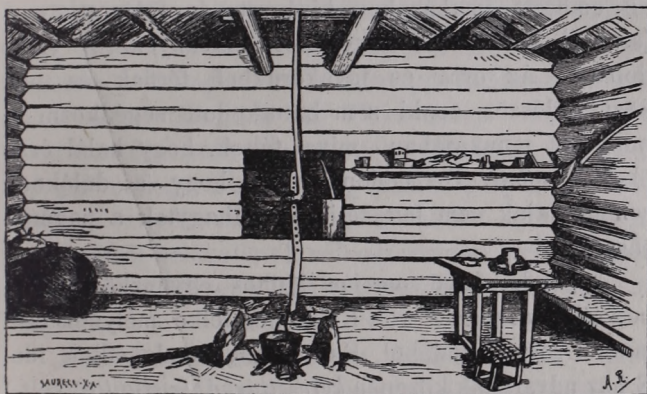
9. ábra. Cseremisiz kuda.

Úgy látszik, hogy a *mordvinoknak* is voltak valamiféle épületeik a bálványok imádására. Legalább

¹I. 88—90. Egy ismeretlen csuvas író (Szjevernyj Archiv, 139.) mondja, hogy az *irih* néven oly szellemeket értettek, kik tulajdonosuk kérésére szomszédjainak kárt és betegségeket okozhattak. Az, a mit *Pallas* *irih*nek nevez, e szerint ezeknek lakása és a következőkép készül. Ólomkarikákon festett gyapjúfonalat húznak át, melynek végére ribiszke-ág van kötve. Ezt a holmit azután gyoicsba és faháncsba göngyölve a felső padolat alá függesztik. *Szboev* szerint (23., 124—5.) az *irih* szellem volt, melynek egyes betegségi esetekben kellett áldozni. Az áldozati állatok csontjait egy hasonló nevű dézsába vagy

*Münch*¹ említi, hogy 1743—45-ben az erdőkben levő imádkozó-helyeken több bálványhajlékot pusztítottak el.

A *lappokról* nem tudjuk, hogy valamikor lett volna nekik külön bálványhajlékuk. De kunyhójuk hátterében elválasztott hely volt, az úgynevezett *boasso* melyet oly szentnek tartottak, hogy oda nő nem tehetett

10. ábra. A *kuda* belseje. A kazáni kormányzóságnak kozmodemjanszki kerületéből.

be a lábát.² A pogányság hanyatló korában ez volt a varázsdob helye, régebben valószínűleg a bálványoké.

kosárba tették s ezt a kamra zugába helyezték; azután különféle ágakkal fölékesítették, melyekre apró ezüstpénzek stb. voltak erősítve. *Fuchs* (96—7., 294—6; lásd: *Castrén* III. 218—20.) is beszél a csuvasok *irih* vagy *jirih* nevű czin bálványképeiről, melyek emberalakúak voltak s melyeket ribiszke- vagy csipkebokor ágakból való kötegre erősítettek. Hasonló, eperszárazból, fenyő-, hárs-, fekete ribiszke- és bodza-ágakból készített köteg — melyre czinból öntött alak volt erősítve — volt a cseremiszek áldozó-berkeiben.

¹ 112.

² *Friis*, 26.

Másképp áll a dolog a *finn népeknél*. Az úgynevezett csúdokra, ingermanlandiakra és karjalaiakra (a Vattjai ötödben és Käkisalmin kormányzóságban) kezerősen panaszkodik 1534-ben a novgorodi érsek, *Makarij*,¹ hogy egyre hordják az áldozatokat saját javasaik imaházaiba. Ezért elküldött hozzájuk egy Ilja (Illés) nevű szerzetest, a ki aztán elpusztíttatta az említett imaházakat, kivágatta és fölégettette a (szent?) berkeket s a köveket (bálványokat?) vízbe dobatta. Az öreg és javakorukbeli férfiak és nők közül először senki sem bátorkodott segídezni a pusztítás munkájában, mivel féltek, hogy halál érné őket e miatt. De midőn látták, hogy a dúlóknak semmi bajuk sem lett, teljesen fölhagytak a pogánysággal.

Az Oulu folyó partján Muhos egyházközségben, beszéli *Ganander*,² volt Kehkonen telke, melynek első lakói Orosz-Karjalából, Kantalahtiból telepedtek ide. E ház udvarának közepén *kereszttárház* (*ristiaitta*) volt.* Mikor megkeresztelendő gyermeket vittek el mellette,

¹ *Akiander*, 173—6.

² 96. *Frosterus E.* esperes kéziratából. — Az itt következő elnevezés miatt pogány eredete kétséges.

* A *ristiaitta* (risti = kereszt, aitta = tárház) elnevezést *Blomstedt* másképp fejt meg. Szerinte ez a kifejezés a *riista* = zsákmány, elejtett vad s az *aitta* szó összetétele. Később az összetétel első fele elhomályosodott s ezért változott meg. Sok helyütt most is *uhriaittának*, azaz áldozó-tárháznak nevezik, a mi *B.* véleménye mellett bizonyít. Célja, hogy a vad húsát megmentsék a vadállatok elől, de, mint másik neve vallja, egykor áldozó-helyül is szerepelt; a beléje tett vad testének egyes részei a tárházban levő bálványbábuknak följánlott áldozatok voltak. (Lásd *Yrjö Blomstedt* und *Victor Sucksdorff*: *Karelische Gebäude u. Ornaments-Motive*. I—II. Helsingfors, 1900.)

áldozatot kellett beléje vetni, máskülönben a gyermek valami testi hibát kapott. A fiú- és leánygyermek számára külön-külön ablak volt, melyen ezüstöt, czint vagy rézpénzt hajítottak be. Egy katona ezt a tárházat a folyóba döntötte. A háznép, mely azelőtt gazdag volt, ennekutána tökéletesen elszegényedett.

Az észteknél, bizonyítja *Kreutzwald*,¹ minden házban volt nyírháncsból vagy szilánkokból készített fűdeles láda, mely Ukkónak volt szentelve. Ebben gyertya-végeken kívül aprópénzt s mintegy babának készült ruhácskákat tartottak. Az Ukko-ünnep előestéjén a kamrában az asztalt megterítették s föltették rá az Ukko ládáját. Köréje húst, vaját, halat, kenyeret, darát, mézet s egyéb élelmiszereket raktak. Mindennemű vetőmagból belevetettek néhány szemet egy kis nyírhéjdobozba, melyet a ládába tettek s harmadnapig ott hagytak.

*Weske*² szakasztott ilyen ládáról beszél, a mely a szent *Tõnn*nak vagy *Tõnnis*nak (= Antonius) volt szentelve. Ezt rendszeren a kamra zugában tartották s minden újból: gabonából, sörből, húsból, vászonból stb. tettek bele áldozatot. Magát *Tõnn*t, a ki házvédő szellem volt, egy darabka viaszgyertya jelképezte. Vändra egyházközségben (Pärnunmaaban) a XIX. század elején még minden faluban volt *Tõnn*-ládá. A legfőbb és legtiszteltebb annak a *Tõnn*ja volt, a kinek a ládájában a legrégebb viaszgyertya volt, s ennél szoktak összegyűlni a többi *Tõnn*-tulajdonosok is.

Hogy a *finneknél* hol állott az Ukko-láda, nincs följegyezve. *Agricola* csak azt említi, hogy a tavaszi

¹ II. 3. 46—7.

² 1879. 37—40.

vetés idején tartott Ukko-ünnepre keresték elő. Mindazáltal föltehetjük, hogy azon áldozati kamrákkal állhatott közelebbi vonatkozásban, melyekről nálunk is fönnmaradt egy pár emlék.

Lizelius András egy kéziratában (1775), melyből *Sjöros J.* Mynämäki járás történetében közölt egy részt,¹ olvassuk, hogy a házvédő szellemeknek külön hajlékot emeltek mind családonként, mind községenként.

A Finn Irodalmi Társaság gyűjteményeiben található néhány ily tárgyú följegyzés egészen a legújabb korból. Suomenniemiben Karhu telkén² van egy kamra-épület, melyről azt állítják, hogy több száz éves és már hétszer cserélték a helyét. Föltűnő a kicsinysége miatt; nem hosszabb három röfnél, magassága még ekkora sincs, s mégis hét külön rekeszték fért el benne, melyek falainak beillesztése még világosan fölismerhető a külső falakon. A kamra közepén odvas fenyő állt, melynek helye a tető deszkáin még látszik. A fenyő törzsén, azt mondják, több lyuk volt; mikor a gabonát betakarították vagy zsákmányhoz jutottak, a zsengeket mindig ezekbe a lyukakba dobták, áldozatul a fában lakó isteneknek. Az ajtó kicsinysége is (egy négyzetróf) arra a gondolatra indít, vajjon az akkori évi szükséglet oly csekély volt-e, hogy ilyen kamrácskában elfért, vagy csupán az istenek számára építették-e.

A Viitasaari-beli Niinilahti faluban,³ úgy mondják, két áldozó-kamra volt, melyekben ételt tartottak a láthatatlan szellemek számára. Ezekbe is zsengeket vittek gabonából és minden termésből. Ha apró házi-

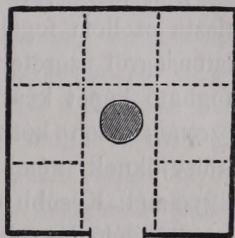
¹ VIII. 88—9.

² *Lampinen A.* mesegyűjteménye, 25. szám.

³ *Krohn K.* gyorsírásos gyűjteménye, 16964. sz. Hanel sekrestyéstől.

eszközöket, mint pl. konyhaedényeket, kanalakat készítették, ezekből is adtak áldozati részt. A kamrák az egész falu tulajdona voltak s közös kulcsuk volt. Egyedül senki sem mert hozzájuk közel menni, hanem mindig több embernek együtt kellett odamenni.

Ime tehát a finn népeknél is volt valamiféle kezdetleges templom, habár csak szerény és silány. A közös bálványhajlékok, mint ezt az ugoroknál és votjákoknál világosan látjuk, természetes fejlődés útján jöttek létre az eredetileg saját otthonukban tartott istentiszteletből. Olyan áldozó kamrák, minők a magán- és közös kamrák az osztjákoknál, *Castrén*¹ szerint, a szamojedoknál is vannak. De Szibéria többi ural-altaji népének semmi féle állandó épülete sincs pogány istentisztelet czéljára. A Buddha-vallásra áttérteknek már

11. ábra. Áldozókamra
Suomenniemiben.

említett *daczanjai* ebben a tekintetben természetesen nem jöhetnek számba. Ha végre visszatérünk a szomszéd népek istenházaihoz, könnyen észrevehetjük, hogy ezeknek a pompája idegen, másoktól van átvéve. Az összes litván-szláv népek közül a Keleti-tenger mellékén lakó szlávok az egyedüliek, kiknek valódi templomaik voltak. Ezek is későbbiek, a nyugati műveltség hatásának eredményei. Ugyanezt mondhatjuk arról a kevés germán pogány templomról, a melyről tudomásunk van. Az upsalai szent berek és szent forrás, a mely mellett örökké zöld fa virult, nyilván az áldozó-hely ősből alakját mutatja, a mely az újabb templomépület mellett fönnmaradt.

¹ II. 163—4.; III. 133—4.

MÁSODIK FEJEZET.

Bálványképek.

Sok időre volt szüksége az emberiségnek, míg a tiszta szellem fogalmáig tudott emelkedni; az imádott istenségről szeretett magának szemmel látható, kézzel fogható képet készíteni. Először mintha ezt a természetnek azon kész alkotásaiban látta volna, melyek külsejüknek némi különösségével magukra vonták figyelmét. Később a holt természetből nyert anyagokat kezdték élő lények, állatok, de főleg ember alakjába öltöztetni. A fejlődés ezen irányának legfelsőbb fokán állanak Pheidias márványszobrai, a görög pogány művészet e csodái.

Szibéria pogány népei legnagyobbbrészt abban a meggyőződésben élnek, hogy a természetes vagy emberkéztől formált bálványok a maguk valóságában istenek. Azt hiszik, hogy ezek megsegíthetik őket a szükségben s ezért törekszenek nekik áldozatokkal kedvükben járni; s ha mégsem kapnak segítséget, megbüntetik őket e hanyagságuk vagy tehetetlenségük miatt.

Az *osztjákokról* említi Pallas,¹ hogy ha kár érte őket, háziistenüket földhöz vágták és összetörték. *Noviczki*² és *Müller B. J.*³ beszéli róluk, hogy oly

¹ III. 59.

² 50, 56—7.

³ 208.

esetekben, mint pl. ha a halászat meddő maradt, megkorbácsolták a bálványt, meztelenre vetköztették, nyakára zsineget kötöttek és piszkos gödörbe vonszolták, s ott derekasan leszidták. „Bizonyosan aludtál, hogy nem hallottad meg könyörgésünket, — mondották neki — vagy már nagyon vén vagy arra, hogy az isten hívását tisztességesen betölthesd. Őseinkkel bezzeg jót tettél, de most lusta vagy avagy tehetetlen.“ — A szegény istent otthagyták a gödörben, míg a halászat ügye megint jobbra kezdett fordulni; ekkor azonnal kiemelték, tisztára törölgették, felöltöztették, előbbi tisztelethelyére állították és száját megkenték zsiradékkal. *Reguly*¹ szerint a *vogulok* azt hitték, hogy a fabálvány meghal, mikor elkorhad. *Castrén*³ azt mondja, hogy csak ritkán talált olyanokat, kik a bálványokat csupán a szellemek lakásául tekintették; ezek voltak aztán a másoknál bölcsőbb sámánok.

A természeti bálványoknak tiszteletére az ural-altáji népcsalád kebelében sok példát találtak s még most is eleget találnak. *Georgi*³ azt mondja, hogy Szibéria összes népei sziklákat és fákat is imádnak. *Castrén*,⁴ régi útleírásokra támaszkodva, ugyanezt állítja a mongolokról és a tatárokról. A minuszinszki tatárok leginkább olyan sziklákat választottak, melyeken ősrégi fölírások és karczolatok voltak. A fák közül főleg a vörösfenyőt tartották szentnek. A szamojédoznak a XIX. század elején több híres bálványuk

¹ 142.

² III. 200—1.

³ 384.

⁴ III. 242., 238—9., 229—31.

volt Vajgacz szigetén, melyeknek egyike kopasz szikla volt, a másik nagy kő, s ugyane nép különben is imádozott furcsa formájú sziklákat és köveket, akárhol talált ilyeneket.

Ha most a finnugor népekhez fordulunk, több oldalról¹ azt a tudósítást kapjuk, hogy az *osztjákok* és a *vogulok* isteni tiszteletben részesítették a magas

12. ábra. Lapp kőbálványok.

hegyeket és sziklákat, kivált azokat, a melyeknek csúcsos tetejük van, a milyen az ő csinált bálványaiknak a feje.

A lappoknál, mondja *Friis*,² a kőbálványok nagyrészt függőlegesen fölnyúló csodálatos alakú sziklák voltak, melyek szembetűnő helyen állottak. A

¹ *Pallas* III. 60.; *Castrén* III. 218.; *Reguly* 142. 139.; v. ö. *Tornaeus* 15., *Högström* 182.

² 139.

helyhez nem kötött köistenek is természetiek voltak. Ezek nem voltak egyebek, mint különös formájú nagy kődarabok, melyeket a lappok a zuhatagok vagy a tenger partján leltek s ugyanott fölállítottak vagy máshová szállítottak, valamelyik már azelőtt is ismeretes szent helyre.

*Kreutzwald*¹ szerint az észteknél hosszúkás szürke kődarabok voltak felállítva a szent berkekben és a szent dombokon s ezeket nagy tiszteletben tartották. Mikor a kereszténység győzelemre jutott, úgy regéli a nép, e köveket (amelyeket *mal*nak vagy *kivimal*-nak neveztek) a földbe ásták vagy tóba, folyóba süllyesztették, hogy a keresztények meg ne fertőztessék őket. Némelyek talán mégis megmaradhattak régi helyükön, ha *Kreutzwald* helyesen véli, hogy az úgynevezett *szűz--kövek* (neitsi-kivid), melyeket itt-ott látni lehet, régi bálványkövek, a melyeket Szűz Mária nevével ruháztak föl. *Kreutzwald* nagyon töri a fejét azon, hogy a kelta nyelv segítségével vagy más módon megfejtse a *mal* szó jelentését, pedig ezt egész könnyen megfejtethetjük, ha a *kivimal* szót helyesen osztjuk föl: *kiv-imal* (= kivijumala, köisten, lapp ny. *gaedde-ibmel*; v. ö. észt *aitüimal* = auta jumala = Isten segits!) A *mal* szó csak akkor vált ki ezen összetételből, midőn már jelentése elhomályosult.

Természeti, helyhez nem kötött kőbálványoknak lehet tartani azokat a köveket is, melyeket a főntebb említett Ilja nevű barát 1534-ben Ingermanland és Käkisalmi kormányzóság szent berkeiben talált és a vízbe dobott.² De az is lehet, hogy áldozókövek voltak.

¹ EAG. 13—14.

² L I. fej.

A kőoltár és a kőbálvány között a különbség a fejlődés ezen a fokán még nem igen nagy. A lappok, mint láttuk, ugyanazt a követ néha mindkét célra használják. Így tehát igen könnyen lehetséges, hogy sok finn áldozókőben régi bálványisten rejlik, éppúgy, mint szent hegyeink közül sokat isten gyanánt imádtak egykor. Említsük meg itt *Herberstein*¹ egy kis adatát, melyet ő 1496-ban Archangelből Kopenhágába tett útjáról irt könyvében jegyzett föl. Hajója Turja félsziget keleti csúcsa, Szvjatoj nosz (Pyhäniemi) mellett megállt a szembefúvó szél miatt. A hajós ekkor azt mondta, hogy e helyről nem szabadulhat el áldozat nélkül; de az utasok tiltakoztak a pogány szertartás ellen. Négy napig vesztegeltek itt, midőn végre megfordult a szél; a hajós ekkor elárulta, hogy ő titkon mégis járt a sziklánál s vajjal vegyített zablisztet áldozott neki. Nagyon valószínű, hogy ez a hajós karjalai volt, mert akkor még lakott ez a nép a Fehér-tenger partvidékén és mint vakmerő tengerjáró volt ismeretes. De maga a pyhäniemi szikla bizonyára lapp *basse* (= finn *pyhä* „szent“) volt, mert erre sohasem lakott más nép, mint lapp.²

Még nehezebb eldönteni: a szent fa mikor képvisel istenséget s mikor szolgál csak lakásul neki. A kép és a hely itt külsőleg semmiben sem külön-

¹ 131.

² *Ramstedt* (311) két nagy körül beszél, Ukko és Akka (öreg ember és öreg asszony) kövéről, melyek lejtős sziklán álltak Ristisalminál Savonlinna közelében. Ezek mellett elevezve keresztet kellett az embernek vetnie; káromkodnia meg éppen nem volt szabad, ha nem akarta, hogy mennydörgés támadjon. Sajnos, *R.* forrása ebben a kérdésben nem teljesen megbízható.

bözik. Csak akkor, mikor emberi kéz érinti, derül ki, mifajta az a szent fa. *Pallas*¹ beszéli, hogy az *oszt-jákoknak* régente sok helyütt voltak fáik, melyeket imádtak s rájuk prémeket és áldozati állatok bőrét függesztették. De, midőn az arra járó kozákok elkezdték e fákat fosztogatni, kidöntötték és tuskókra vágták s újra fölékesítve biztosabb helyekre vitték. *Gondatti*² említi a vogulokról, hogy gyakran élő fába vésték bálványképeiket. *Ryckov*³ a votják *kualában* levő, már említett ágköteget oly szentnek mondja, hogy őt közelébe sem engedték; hozzáteszi még, hogy az ehhez való ágakat arról a szent fenyőről tördelték, melyet őseik választottak egykor maguknak az erdőben s a melynek neve, éppúgy, mint az ágaké, *modor* volt. A lappok fabálványai, mint alább meglátjuk, gyökereikről levágott vagy rajtukhagyott fatőkék voltak, melyeket rendesen csak nagyjából faragtak meg fejalakúra. Északi Finnországban, írja *Castrén*,⁴ találtak vén fákat, melyeknek héjára emberi alakok voltak vésvé. Sodankyläben az a szokás dívott, hogy, ha valaki első ízben fordult meg valahol, ily képet készített magának. Közép-Finnországban Viitasaariban nemrégiben még állt egy áldozófa, melynek kérgére bálványképek voltak bemetszve. Végül *Aspelin*⁵ az ismeretes *karsikkó*król azt mondja, hogy a rajtukhagyott „karok” mindenesetre emberi alakot akarnak utánozni.

¹ III. 61.

² 55.

³ 168.

⁴ I. 113.

⁵ LA. 309—11.

Az emberkézzel készített bálványok kétfélék: magánosokéi, melyeket kiki saját otthonában imád s nagyobb embercsoportokéi, sőt egész népekéi. Az altaji népeknél legtöbbnyire csak az előbbeniek találhatók. Ezeket rendszerint báránybőrből, nemezből vagy forgácsból készítik babaformára, szemük serét vagy üveggyöngy, néha samánruhába vannak öltöztetve, néha meg mezitelenek. Ritkébbak a fából valók. A szamojédokról, kik a finnugor népcsalád legközelebbi rokonai, írja *Castrén*,¹ hogy ők magán- vagy családi bálványokat imádnak első sorban, melyek részint természetiek, részint emberi kéz alkotásai. A természetiek leginkább csodálatos alakú kövek, a melyeken valami emberfejformát véltek észrevehetni. A mestereségek fából vannak, fejük csúcsosra faragva s rá emberi arc van metszve. A házi istenekül szereplők közönséges szamojéd öltözetben vannak, csakhogy feldiszitve ékes övekkel, czifra szalagokkal stb. Midőn áldoznak nekik, a sátornak egy külön részébe helyezik, egyébként egy e célra rendelt szánban tartják őket. Így áll a dolog a nyugati, azaz jurák-szamojédoknál. A keleti vagy tavgi-szamojédok sohasem használnak természeti tárgyakat bálvány gyanánt, hanem a bálványt a samánnak kell készítenie. Ez a bálvány emberalakra összegöngyölt evet-, menyét- vagy másféle állatbőr, melyet aztán szamojéd módra felöltöztetnek.

Az *osztjások* házi bálványai többnyire olyanok, mint a szamojédokéi, aminthogy ez a két nép különben is nagy hatással volt egymásra.³ Gyakran szokatlan alakú

¹ III. 231—4.

² *Castrén*, I. 302—3.; III. 226—7.; IV. 118.; v. ö. *Pallas*, III. 59.; *Ahlqvist*, XIV. 294.; *Finsch*, 401—2.

apró kövek vagy más különös tárgyak ezek, pl. az oroszoktól vett csillogó dobozok, melyeket rézkarikákkal, játékpénzekkel, egyéb érczsörgőkkel és szalagokkal ékesítenek.¹ Mégis legközönségesebbek a fa-

[13. ábra. Ugor húziistenek.]

babák, melyeknek a [feje csúcsos és rá emberi arc van vésve. A testükön teljes osztják öltözet, mely szalagokkal és csörgőkkel van fölékesítve. Ruhájuk többbrét lehet, a szerint, hogy hány fogadalmat tettek idő folytán a bálványnak. Sokszor az egész baba nem

¹ *Strahlenberg* (413.) beszél érzlemezokról, melyeken kufikus írás és szarvas, kutya stb. képe volt.

egyéb, mint vastag batyu, tele áldozati szövetekkel és prémekkel. A bálvány arcza rendesen valami érczelemmez. A házi bálványok helye a jurta legelőkelőbb szöglete, utazás és a legkisebb utak alkalmával külön szánon szállítják őket. Mindegyiküknek megvan a maga dolga: némelyek a rénszarvasokról, mások jó vadászatról és halászátról gondoskodnak, mások ismét az

14. ábra. Osztyák háziistenek, a szánjukból kivéve.

egészségről és a házaselet boldogságáról. Ezért a szükséghez képest a legelőre vagy a halászó és vadászó helyre is kiteszik őket.

A *vogulok* házi bálványai szintén részint a zürjének-től és oroszoktól vásárolt gyermekjátékok, részint saját készítményű fababák, sörét- vagy üveggyöngyszemekkel. Minden családnál vannak ilyenek külön ládában.¹

¹ *Pallas*, II. 261.; *Gondatti*, 51., 55.

Úgy látszik azonban, hogy régente művészebb bálványképek is voltak e népeknek. *Strahlenberg*¹ említi, hogy a XVIII. évszázad kezdetén a hittérítők az osztjákoktól félrőf hosszú, igen csinosan öntött ércszobrokat vettek el, melyekről azt mondták, hogy a föld előbbi lakóitól, a csúdoktól kapták őket. *Müller*

15. ábra. Osztják háziistenek, a dobozuktól kivéve.

szerint² leginkább lúd-, kigyó-, karját kitaró leányalakúak stb. voltak; az ő véleménye az, hogy ezek a kínaiaktól származtak.

A *permiek* területén, az Uraltól nyugatra, a földben egész csomó rézbálványt találtak, mind ember-, mind állatalakút, amelyek közül az előbbieknek gyakran az

¹ 413.

² 200.

ugor bálványokat jellemző csúcsos fejük van. Csak az a csodálatos, hogy csupán a bronzkorból való régi sírokból találhatók, s a vaskorban már egyáltalában nem fordulnak elő. Ezek is olyanfajta lehetnek, mint az ugorokéi.¹

Az újabb tudósítások e kérdésben ellenmondók. A mint emlékezünk rá, a *votják* szent házacskája hátulsó zugában egy *mudor* nevű polcz van, a melyre a házi istennek szánt áldozatokat helyezik el. A keresztény votjákoknál most szentképek állanak rajta, a pogányoknál nincs ott más, mint egy ágesomó és az áldozati láda, de amazoknak is, emezeknek is egyaránt szent e hely. *Aminoff*,² e népnek általában legmegbízhatóbb és legalaposabb ismerője, azt állítja, hogy a votjákok sohasem tartottak e helyütt bálványokat. De az ő föltevése alkalmasint kissé elhamarkodott. *Andrievszkijtől*³ közzé tett két ügyiratban (1838- és 1840-ből) meg van említve, hogy az istentisztelet a *kualában* fabálvány előtt ment végbe. *Kosurnikov* egy bálványról⁴ beszél, melyet lakatlan épületben tartottak. Ez durván faragott, fejforma tuskó volt; a szakála vízínövényekből készült. A talapzaton, melyen a hajlék hátulsó zugában állott, három lépcső volt. Eléje törülköző kendők voltak zsinagre akasztva. Meg kell még említenünk, hogy a mai sarokpolcz majdnem olyan, és ugyanazon a helyen áll, mint az oltár az osztjákok a jurtájában, a melyre a bálványokat

¹ *Teplouchov A. Th.* orosz archaeologus *Drevosztí Permszkoí Csudi* (Perm, 1893.) cz. művében próbálja bizonyítani, hogy ezek ugor és nem permi bálványok.

² XXI. 235. — ³ 560., 563.

⁴ 20—1. Az ő adatai általában oly régiek, hogy jogosan azt hihetjük, hogy valami régi kéziratot használt föl. (Szmirnov, 283.)

és az áldozati ládát szokás helyezni. Az, hogy az orosz szentképeket éppen ezen a helyen tartják — az oroszoknál a lakószobában vannak — s szintén *mudor*-nak hívják, szintén bizonyít valamit.¹ Szerfölött valószínű tehát, hogy a pogányság virágzása korábban a permieknek is voltak házi isteneket ábrázoló babáik.

A *volgai* népekről e tekintetben még kevesebb adat van. *Zolotniczkij*² a szótárához csatolt jeles magyarázataiban közli azt az adatot, hogy az orenburgi kormányzóságban békésebben élő pogány csuvasok még tartanak apró fabálványokat a házukban. A *cseremisze*kről *Georgi*³ azt tudja, hogy nem sokat adnak a bálványokra. Mindazonáltal szobájuk zugában nyírfahéjból font ládában fából faragott s férfinak öltöztetett, arasznyi hosszúságú babát tartanak, melynek néha palacsintát áldoznak minden imádság nélkül. Továbbá bálványoknak magyarázzák azokat a négyszögarasznyi nagyságú, hársfakéregből készült táblákat is, minőket hébe-korba szent fáikra aggattak.⁴ De ezek inkább a finn karsikkókon látható táblácskákhoz hasonlíthatók, melyek az illető fát bizonyos személy, ezúttal talán bizonyos isten tulajdonává teszik. *Müller*⁵ említi, hogy ezekre képeket véstek, de hozzáteszi, hogy ezeknek semmi jelentőségük sem volt.

A *lappok*nál semmi biztos nyomuk sincs az otthon

¹ *Bogaevszkij*, V. 86.

² 151.

³ II. 846.

⁴ *Castrén*, III. 217. *Georgi* nem akarja eldönteni: bálványok vagy áldozatok-e ezek.

⁵ 362—3. *Kuznecsov* (1879 33—4.) ezeket az *ittüj* nevű hárskéregszletekhez hasonlítja, melyeket most a szent fák köré kötöznek.

tartott bálványoknak. De az a körülmény, hogy a kunyhó háttére, a *boasso*, náluk is szent volt, és itt állt a samándob, melyet külön szánon szállítottak,¹ annyira emlékeztet arra a szokásra, a mikép az osztjások tartják és szállítják bálványaikat, hogy ennek okát is régebbi szokásban kereshetjük.

A görög-keleti ingermanlandiaknál ellenben oly szokás maradt fenn, a mely határozottan a régi házibálvány-imádásból származik. *Forsberg V.*-nek² beszélték 1892-ben, hogy egy asszony tejszint kent a szentek képeinek szája tájékára és sót hintett abba a szögletbe, a melyben állnak, így dünnyögve: egyél, egyél!“

Az *észtek* házi bálványainak a már említett *Tõnn* képében a katolikus korból maradt ránk emlékük. Nem mindenki tudott magának *Tõnnt* készíteni; ha valaki ilyet szerezni akart, olyan emberhez kellett fordulnia, a ki ilyeneket már azelőtt is készített. Ez viaszdarabot vett a kezébe s arasznyi nagyságú emberalakot formált belőle, a lábára apró nadrágot húzott és még egyéb rongyokat is csavart köréje. Azután a ládába tették s mindenből tizedet ígértek neki. A fogadalom után a ládácskát rejtekhelyére vitték: a tárház zugába vagy faoduba.³

Valamiféle bálvány lehetett az a szalmából csinált és festett álarcczal ellátott ú. n. *Köyri-apó* is, a kit Finnország több vidékén mindszentek napján a szoba zugába állítottak.⁴

¹ *Friis*, 26—7.

² Szóbeli közlés alapján.

³ Az *Eesti kirjameeste selts* gyűjt. II. 1., 757—760

⁴ *Snellman X.*, 168.

Közös helyen álló s együttesen imádott bálványaik a sziklákon és élőfákon kívül, úgy látszik, nem igen vannak a tatároknak és a mongoloknak, sem közös épületeik isteneik számára. Egyedüli kivételek bizonyos tekintetben azok az emberalakú oszlopok, melyeket itt-ott lehet látni a pusztaságban. A szamojédoknál már akadnak. Egy ilyen, sárgarézből készített s ülő ember alakú és nagyságú bálvány néhány évvel *Cast-rén*¹ arra járta előtt még megvolt az ú. n. osztják-szamojédoknál Karbin faluban a Ket-folyó partján, s az egész törzsé volt közösen. Mind szépsége, mind régisége miatt nagy becsben állt. Azt hitték róla, hogy a csúdok készítménye, de *Castrén* véleménye szerint a buddhista mongoloktól való volt, kiknek éppen ilyen bálványaik vannak *burchan* néven. Végére gyujtogatás következtében pusztult el.² A nyugati szamojédoknak Vajgacz szigetén a már említett sziklán s a nagy, emberalakú, csúcsostetejű kövön kívül volt még egy háromarczú fabálványuk, az ú. n. *Vesako* (öreg), melyet a hittérítők 1827-ben elégettek 420 más, ugyanezen helyen talált bálványnyal és számtalan áldozattal egyetemben.

Az *osztják*oknak általában szintén vannak közös, egy egész törzs tulajdonát tevő bálványképeik, melyek a törzs anyagi viszonyaihoz mérten többé-kevésbé mindig föl vannak ékesítve, de rendesen sokkal gazdagabban, mint a magánosokéi. Most rejtekhelyeken tartják őket az erdőkben az oroszoktól való félelem miatt, de hajdan egészen nyílt helyeken is állottak.

¹ III. 233., 229.

² Meglehet, hogy éppen azon okból volt közös és osztatlan, mivel máshonnét kapták s hozzá hasonlókat nem tudtak készíteni.

A legegyszerűbbek közé tartozott az az istencsoport, melyet *Castrén* látott a már említett szent berekben.¹ Ez hét csupasz fatuskóból állt, a legnagyobbak kb. 1 $\frac{1}{2}$ rőf hosszúak voltak, a kisebbek félekkorák sem. A szabad ég alatt álltak, mindegyik külön fa tövében. *Castrén* zürjén vezetői azt állították, hogy ezek valamely nemzetségnek, valószínűleg valamely egészen szegénynek, közös bálványai.

Azok, a melyekről *Pallas* beszél, az osztjásoknak főistenei közül valók voltak. A főntebb leírt szent hely, a melyen még 1771-ben állottak, 70 versztnyire volt Obdorszk városától az Ob-öböl nyugati partján, a vokszarkai jurtákhoz közel. Az egyik férfinak, a másik nőnek volt öltöztetve. A ruhák értékesek voltak, posztóból és prémekből készültek s réz- és bádoglemezekből való állatképek voltak rájuk varrva; fejüket ezüstkoszorú ékesíté. A férfibálvány melletti fán ij és nyilakkal telt puzdra függött. Mindegyiknek volt egy kis kunyhója a fa tövében.

A XVIII. sz. elején, *Noviczki*² és *Müller* szerint,³ az osztjásoknak három, mindenek fölött tisztelt bálványuk volt. Kettő közülük együtt állt a bjelogori jurták közelében. Egyikük, mely névtelen volt, nagyon híres lehetett; minden veszedelemben hozzá siettek. Ők már nem láthatták, mert az oroszok részéről fenyegető rombolás miatt a kondai vogulok gondozásába adták. De *Müller*nek elbeszélték, hogy fából volt, feje gömbölyű, teste vörös posztóba volt öltöztetve és

¹ *Sommier* és *Finsch* (492—4.) ezeket nem istenek képei-nek, inkább a nekik hozott áldozati ajándékoknak tartja.

² 56—9.

³ 206—7.

teleaggatva czifra rongyokkal meg csörgőkkel; sapkája drága fekete rókabőrrel volt körülszegve. A másik, a mely e mellett állt ugyanabban a hajlékban, rézből öntött lúd volt kiterjesztett szárnyakkal. Fészket is csináltak neki a legkülönbélebb posztókból, vásznakból és prémekből. Vízimadarakra vadászás idején áldozatokat mutattak be e lúdnak vagy zsirt ígértek neki a zsákmányból. A harmadik főisten, melynek neve orosz nyelven adott magyarázat szerint *Sztarik Obszkij*, azaz Obi Öreg volt, időnként Szamarova faluval szemben az Ob folyó partján állt. Volt ennek ezenkívül másik lakása is ott, a hol az Irtis az Obba ömlik; mindkét helyen saját kunyhója volt. Minden harmadik esztendőben ünnepies menetben egy külön csónakon másik lakóhelyére vitték. Ez a bálvány is fából volt, de arczából bádoglemezzel borított csőr nyúlt ki; azt hitték, ezzel húzza a halakat a tengerből az Ob folyóba. A fején apró szarvak voltak, szemei üveggyöngyök. Többszörösen föl volt öltöztetve; legfelső ruhája biborszínű volt, melyre aranyos melcsat volt erősítve. Mellette a földön feküdt páncélja, lándsája, ija egyéb fegyvereivel együtt. Jégolvadáskor szoktak neki áldozni s szerencsét kérni tőle az akkor kezdődő halászathoz. Ha ez jól sikerült, ismét áldoztak neki, zsengéket a fogásból, főleg az ú. n. nyelmahalból; ekkor azonban a halat maguk az áldozók ették meg, a bálványnak csak zsirral kenték meg a száját.

Az összes osztják bálványok közül kétségtelenül az volt a leghiresebb, mely a XVI. századbeli földrajzi leírásokban és térképeken kísért. Legelső leírása 1517-ből való *Miechovtól*. A vjatkai területen túl, Skythiába menet áll egy nagy bálványszobor, név szerint *Zlota baba*, azaz: arany asszony. Közelében senki sem mer

vadászni áldozás nélkül; a kinek nincs egyebe, a mit adjon, saját bundájából vet oda egy darab prémet vagy legalább egy szőrszálat áldozatul és mély meghajlással megy el előtte. Az első képet a Danzigból való *Wied Antal* térképén találjuk róla, a mely 1537—44 táján készült (16. ábra.) Ezen egy asszonyt látunk gyermekkel az ölében az Ob partján, fölébe orosz betűkkel ez van írva: *Zolotaja baba. Herberstein* 1556-ban kiadott könyvében¹ említi, hogy az asszony mellett még egy gyermek volt, kit az ölében levő fia fiának tartottak. Az angol *Jenkinson A. tér-*

16. ábra.

17. ábra.

18. ábra.

képén, mely 1562-ből való, így is van ábrázolva (17. ábra), de *Herberstein* saját térképén csak dárda van a kezében (18. ábra). *Guagnino*² 1578-ban azt állítja, hogy a bálvány kőből volt faragva. Az osztjakok és a vogulok a közelben lakó népekkel egyetemben nagy tisztelettel vették körül e bálványt. Drága bőroket áldoztak neki, pl. czobolyét, és a legszebb szelid rénszarvasok vérével kenték meg a száját és szemét. Mig az áldozópap tanácsot kért a bálványtól, addig

¹ 91.² 85—6. levél.

kért a bálványtól, addig a nép a fölázdozott állatok húsát és belső részeit nyersen megette.

A bálvány orosz neve világosan mutatja, minő forrásból merítették a külföldi tudósok ismeretüket. A *Zolotaja baba* meg is van említve az orosz évkönyvekben a permiek apostolának, Szt. Istvánnak halálával kapcsolatban, mely 1396-ban történt.¹ Az „arany aszszony“ elnevezésből azt kellene következtetni, hogy ez a bálvány nő volt,² de bár az osztjásoknál akadtak is ilyenek, mégis valószínűbb, hogy itt nyelvi tévedéssel, azaz népetimológiával állunk szemben, mely a hallott idegen neveket a saját nyelvében értelmes szavakra törekszik változtatni. *Reguly* ugyanis azt mondja, hogy a vogulok a bálványképeiket *pubi*, *pobi* és *babi* néven nevezik. Az Ob torkolatánál álló nagy bálványt az oroszok bizonyára arany *babi* (bálvány) néven hallották említeni s ezt az elnevezést félreértették. „Arany“ voltát alkalmasint úgy kell érteni, hogy rézből volt.* Valószínűleg olyan volt, mint az, a melyet *Castrén* említ az osztják-szamojédoknál, a mely a buddhista mongoloktól származott. Buddhát ugyanis gyakran ülő helyzetben ábrázolják, mellette tanulógyermekkel.

¹ Akiander, 121.

² 142. — *Michov H.* Oroszország legrégibb térképeiről írt értekezésében (Die ältesten Karten von Russland, Hamburg, 1884. 39—42) e körülményre támaszkodva azt vitatja, hogy ez agyagból öntött és megaranyozott Szűz Mária-szobor volt s hogy az első orosz hódítók hozták magukkal a XV. század végén. De neki, úgy látszik, nem volt tudomása arról, hogy a bálvány már régebben is meg van említve orosz forrásokban.

* Nem szükséges e jelző magyarázatánál rézre gondolnunk, mert „arany, aranyos“ jelzők a vogul-osztják hagyományos költészetben egyáltalában minden istennek s bálványnak lehetnek diszitő jelzői; jelentésük annyi mint: szent, drága, kedves.

Mindazáltal már *Witsen*¹ azt vitatja, hogy ez a mindeneknél híresebb bálvány nem is volt emberi kéz munkája, hanem egy természet-alkotta szikla az Ob folyó torkolatánál, mely csupán látszott olyanformának, mintha nő lett volna ölében gyermekkel. Bármint legyen a dolog, annyi bizonyos, hogy ha kőből volt, akkor nem lehetett emberi kéz műve, mert kőbálványok egyetlen finnugor népnél sem találkoztak. *Pallasnak*² beszélték ugyan, hogy a voguloknak azelőtt volt egy fiatal jávorszarvast ábrázoló bálványuk, mely kőből volt durván faragva. Ez a Szoszva folyó partján állott egy falu közelében s oltalmára külön jurta volt építve. Messze földről jártak ide áldozni és szerencsés vadászatot kérni. De *Georgi*³ ugyanilyen szikláról beszél a Lozva folyó mellett, és *Reguly*⁴ csupán természetes kőalakulatokról szól a fából faragott bálványokon kívül.

Ércbálványok létezése a voguloknál is teljesen bebizonyított dolog. A Szoszva és a Lozva között elterülő erdőben, mondja *Pallas*,⁵ az aranytermő helyeket kereső emberek egy magas fenyő tövében rézből öntött emberalakra akadtak, melynek dárda volt a kezében. Ugyanezt állítja *Georgi*⁶ is.

A *permiek* közt a még manap is pogány votjások sem imádnak bálványokat szent berkeikben és nem is emlékeznek rá, hogy ilyenek lettek volna nekik.⁷ De

¹ 894—5.

² II. 261.

³ 69.

⁴ 142.

⁵ II. 261.

⁶ 69.

⁷ Csak *Kosurnikov* (21) beszéli, hogy a közös *kualában* tésztából vagy kenyérből gyúrt emberi alakot tartottak. Áldoza-

a skandináv elbeszélésekben és Szt. István élettörténetében¹ mégis kétségbevonhatatlan bizonyítékaink vannak erre. Azok a fából faragott bálványképek, melyeket Szt. István az erdőkben, keresztutaknál és egyébütt talált, igen különféle nagyságúak voltak: nagyok, közepszerűek és kicsinyek. Éppúgy a hirnevük is nagyon különböző volt. Némelyek kevés tiszteletben részesültek s imádóik száma csekély volt, mások tisztelete több egyházközségre terjedt. Némelyek oly híresek voltak, hogy három, négy, sőt hét napi járóföldről is eljártak hozzájuk áldozni. Az Ural innenső felén, a permi kormányzóságban élő voguloknak még a XVIII. században dívott az a szokásuk, hogy az áldozó-berekben egy kicsiny, vörös rongyokba burkolt bábut tartottak elrejtve, melyet az áldozat idejére elővettek,² szintén bizonyít valamit arra nézve, a mit később fogunk az ő vallási szertartásaikról látni.

Csupán a *volgai* finnugor népeknél nem találjuk legcsekélyebb nyomát sem a közös bálványoknak. Ennek oka nem lehet más, mint az a körülmény, a mit már az arab írók följegyeztek, hogy t. i. mind a keresztény és mohamedán, mind a zsidó vallás már a VIII. évszázadtól kezdve megvetette némileg a lábát a Volga mentén. Bár a pogányságot e vallások nem tudták megsemmisíteni, mégis természetes, hogy legelőször legfeltűnőbb és legszembeötlőbb jelenségeit pusztították el.

toknál a dobozt, melyben ezt őrizték, az asztalra vagy más emelvényre tették s kinyitották a rajta levő kis ablak-félét, hogy bent a bálvány mindent láthasson és hallhasson. A szertartás után ismét betették az ablakocska tábláját s a ládát visszavitték rejtekhelyére.

¹ 136.

² Georgi, II. 598.

A lappok kőbálványai, mint már tudjuk, nem voltak emberi kéz készítményei. Mindazáltal némely körülmény miatt e helyütt ismét meg kell említenünk istenekül tisztelt hordozható köveiket. Ezek gyakorta külön kődarabokból voltak egyberakva, melyek a test egyes részeit ábrázolták, a legfelső és legnagyobb kő a fejet. Ilyent látott *Castrén*¹ egyik szigeten Inariban. Orosz-Lappföldön beszélték *Genetznek*,² hogy még sok helyen, utak mellett és kikötőhelyeken lehet találni $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ rőf magas kőhalmozatokat, az ú. n. *sijte-taappekat* (áldozó-domb), melyeknek tetejében egy kis kő a fejet alkotja. Ilyen egy vagy több (3—5) is van egy-egy helyen.

*Snellman*³ régiségtani tanulmányútján Oulu járásban hallotta, hogy li-egyházközség szigetein mintegy 3 rőf magas kőoszlopok álltak, melyeknek a halászok, még a mostani nemzedék emlékezte szerint is, pénzt, pálinkát stb. áldoztak. Az oszlopokban egy nagyobb kő volt a törzs, azután egy kisebb a nyak s végre egy jókora kődarab a fej. Ezt néha deszkából készített „sapka” fődte. Talán szintén ideszámítandók azon, négyszögletes kőlapokból összerakott Óriás-oszlopok, melyeket *Appelgrén*⁴ talált a Tornihegyen, Kemiben. A legnagyobbik $3\frac{1}{2}$ rőf magas volt, fölfelé keskenyedett s a csúcán levő kövek csak ökölnyiek voltak. A másik, kisebb oszlopból már csak a fele állt, a harmadik egészen szét volt rombolva. Ezekről északra azelőtt tíz hasonló volt; ezek

¹ I. 61.; III. 209.

² 1878. 339.

³ IX. 54—5.

⁴ *Aspelin*, Suomen Kuvalehti 1879. 39.; — *Castrén Z.*, XIV. 251—2.

is hármásával álltak s mindig a középső volt köztük a legmagasabb. Még emlékeztek rá, hogy ott istentiszteletet tartottak.

*Friis*¹ azonban azt hiszi, hogy az, a mit *Castrén* a bálvány fejének mond, volt maga a bálvány, a többi kő csupán talapzat. Norvég-Lappföldön, Porsanger környékén kerek kövekből rakott piramis állt, melynek tetején világosan észrevehető mélyedés volt; ebben állott egykor a tulajdonképi bálvány. A piramis belül üres volt, hogy áldozatokat dughassanak bele.

A fabálványok fák, kivált nyírfák tőkéből készültek. A gyökeret fölfelé fordították és fejformára faragták, a faderék alkotta a törzset és a lábakat. *Jessen* szerint² Norvég-Lappföldön ezek $1\frac{1}{2}$ —2 rőf magasak és körülbelül egy rőnyi vastagságúak voltak. A bálványt lehetőleg olyanra csinálták, a milyen volt az a jel, melylyel ábrázolták a varázsdobon. A mennydörgést pl. nagy kalapács alakjában ábrázolták. Ennek az volt a czélja, hogy minden isten megismerje a neki szánt áldozatot s más el ne ragadhassa tőle. Épp ezért az istenség nevét is odarajzolták a bálvány elé.³ A bálványnak áldozati állat zsirjával mázoltak szemet. A bálvány (*aerro-muor* = áldozófa) mellé két oldalt egy-egy nyírfaágot⁴ szúrtak le, melyeknek végét a bálvány fölött összehajtották. Ez volt a tilalomfa (*kielde-muor*), mely a bálványt védte. Mikor a napnak vagy holdnak akartak áldozni, a bálvány mellé egy fát helyeztek, mely-

¹ 139—40.

² 47—9.

³ Valószínűleg valami névjelt kell ezen érteni.

⁴ Ha a gonosz szellemnek, *Rutunak* akartak áldozni, fenyőágot alkalmaztak.

nek felső vége karikaformára volt faragva és a karika csatokkal volt fölszerelve. Ilyen fa oly sűrűn volt, hogy a XVIII. sz. elején *Kildal* hittérítő Ofotenban két hét leforgása alatt negyvenet égetett el.¹

Midőn a *svédországi lappok* *Thor* istennek áldoztak, beszéli *Graan*² és *Rehn*,³ annyi ábrázolatot készítettek róla, a mennyi áldozati állat volt. Mindig kalapácsal a kezében ábrázolták. A nap imádásakor nyirfavesszőből egy kis karikát hajlítottak, melyet állványra helyeztek bálvány gyanánt. Ennek kerületébe tették az áldozati húst, erre pedig három nyirfaágot helyeztek s ezeket felső végüknél fogva összekötözték.

A *finnországi lappokról* azt mondja *Tornaeus*,⁴ hogy földben álló fatöveket és földbe vert alaktalan czölöpöket imádtak. De azon a helyen, a hol a Nagy-Tornio folyó a tengerbe ömlik, a vizesés közepén levő szigeten öt emberalakú bálvány állt, melyek közül a legnagyobb férfinagyságú volt. Mind egy sorban állottak s mind egyiknek a fején kalap volt. Hasonló oszlopokat rajzolt le *Appelgren*⁵ Kemijärviben, a hol a nép mulatságból még most is csinál ilyeneket. Ezeket a következőképen készítik: az élőfát kettévágják 1 vagy 2 rőf magasságban, a megmaradt törzs fejét tölcséralakúra kifaragják, a tetején lesimítják és kőlappal befedik, hogy ne korhadjon el egyhamar. Ily emlékjelek térségeken, hálövető, rénszarvas-fogó és gyöngykagylóhalászó helyeken találhatók. A Jumisko folyó partján Suuköngäs mellett tiznél több oszlop van, rajtuk

¹ *Friis*, 142.; *Kildal*, 472—3.

² 17. f.

³ 25. f.

⁴ 15.

⁵ V. 50.

évszámok, névjelek s orosz és finn betűk. Közülük a két legrégibb 1763-ból és 1789-ből való, mindkettőn orosz írás; egy 1843-ból finn és egy 1863-ból orosz névvel. Az Ailanka folyó esése fölött kb. öt oszlop van leomlott kőhalmozatok helyén, melyek alkalmasint lapp bálványok voltak, éppúgy, mint egykor a faoszlopok is. A nép ugyanis még emlékszik arra, hogy a lappok a halászati évad kezdetén fogadalmat

19. ábra. Faoszlopok a Jumisko folyó partján Kemijärviben.

tettek, hogy, ha sok halat fognak, a víz tiszteletére oszlopot állítanak. Akkor is állítottak oszlopokat, kőből vagy fából, ha vermeikben sok rénszarvas esett zsákmányul.

Az észtekről és a lívekről *Lett Henrik*¹ sok, de nem nagyon pontos adatott hagyott ránk. A saaremaaiak istenéről, kit ezek egy vár ostrománál segítségül hívtak *Tarapitha* (= Taar avita, Taar segits!) néven, azt mondja, hogy az egy „berek” volt. Egy másik vár elfoglalása után a németek kidobták

onnan az azonnevű istent, tehát bálványt. A tulajdonképeni Észtország híres áldozóberkében több bálványkép látható, de nevük külön nincs megemlítve. Beszélük, hogy midőn a keresztény hittérítő ledöntötte „a faragott képeket és efféléket“, a nép csodálkozott, hogy nem folyt belőlük vér. Ez a körülmény, mely nyilván kivágásra vall, azt bizonyítja, hogy a bálványok fából voltak. Nagy okunk van hinni, hogy csak a felső részük volt emberi alakra faragva. Egy liv ember beszélt, hogy álmában látta népe istenét, a ki „mellétől kezdve nőtt ki egy fából“.

*Wiedemann*¹ még azt is említi, hogy az észteknek hajdanta az erdőkben nagy Ukko-isten bálványai voltak, melyeknek neve *puuslik* volt. Idő haladtával, úgy véli, kisebbeket kezdtek csinálni, melyeket jobban el lehetett rejteni a papok elől, s ugyanekkor ennek megfelelően a nevük is megváltozott s lett: *puuslikene**; még később ezt a nevet adták nekik: *inglikene*, a mi annyit tesz, hogy: angyalka. Másutt azonban egy imádságot közöl, a melyben az említett nevek világosan keresztény szentek képeire vonatkoznak.

Végezetül meg kellene emlitenünk azt a bálványt, a mely az észtek között mai napig fönmaradt.² Gyümölcsoltó-Boldogasszony napján ugyanis gabonakévékből bábut készítenek, egyik évben férfinak, a másikban nőnek öltöztetve, és elteszik az istállópadrásra. Tavasszal azután hosszú rúdra szúrják, énekszóval körülhordozzák a faluban, végre kiviszik a legközelebbi legelő-erdőbe és egy fára helyezik. Itt körtánczczal fejezik be az ünnepséget. A bábu neve

¹ 444, 417. — * Kicsinyítő-képzős szó.

² *Hjärne*, 30.; *Kreutzwald*, *EAG.* 12, 81.; *Holzmayr*, 10.

általában *metsik*, de mondják, hogy más-más évben neme szerint fölváltva *metsa-isa* (erdő-atya) és *metsa-ema* (erdő-anyá)-nak is nevezik. A kimondott czél a nyáj oltalmazása, a mi, a bábu nevét tekintve, elfogadható magyarázat lenne; de kévékből való készítése inkább a földműveléssel való összefüggésére célozhat. Jelen alakjában ez a *metsik*-ünnep valószínűleg a szomszédos népektől származik. A germán és a litván-szláv népeknél széltiliben el volt s részben még mostan is el van terjedve az a szokás, hogy a tavasz jöttét úgy ünneplik meg, hogy énekszóval körülhordoznak egy szalmából font bábút, mely a telet vagy a halált jelképezi, s végtére a vízbe dobják vagy tűzbe vetik s elégetik.

Finnországban a pogányság nyomai ebben a tekintetben nagyon gyérek és keveset bizonyítanak. *Aspelin*¹ említi, hogy az oroszok 1559-ben panaszkodtak, hogy finn telepések erdőt irtottak maguknak az ő területükön az Oulu-tó partvidékén s fölállították faragott bálványaikat (theres utskârne beleter) azokra a helyekre, a hová házat akartak építeni. De *Aspelin* azt véli, hogy ezek nem voltak egyebek, mint katolikus korbeli szentszobrok, éppúgy mint az a híres bálvány, a melynek Satakuntában, Töysä fiókegyházban maradt fenn az emlékezete. A Tohni-halmon a ház udvara közelében, a mostani szélmalom helyén volt azelőtt egy kőrakás, melyben a kövek keresztben feküdtek egymáson s a melyet ezért kereszt-kőrakásnak hívtak. Ezen még a XVIII. évszázban, a ház lakóinak elbeszélése szerint, Tohni bálványképe állt, melynek mindenből zsengeáldozatot mutattak be. A bálvány

¹ L.A. 310; *Suomi*, II. 9—171.; v. ö. *Skogman* 153.

akkora volt, mint egy természetes férfi, fenyőfából faragva, fülei nagy vaskarikák. A lapuai csendbiztos (nimismies) pusztított el, a kinek területébe tartozott akkor Töysä is. Midőn a kőrakást a XIX. évszáz elején szétszórták, még megtalálták a bálványnak egy részét, melynek belsejében ezüstpénz volt, a rakás fenekén meg apró kereszteteket és gyűrűforma tárgyakat találtak.

Az újabb időből való tudósításokban kétes marad éppen a fődolog, hogy imádott bálványokról van-e bennük szó. *Becker R.*¹ mythologiai jegyzetei szerint „vendégfák”-nak nevezték azon arasznyi hosszúságú, deszkából kivágott és vörösre festett emberalakokat, melyeket itt-ott, például Savóban, a vendégszoba tornáczára kívül szoktak fölszegezni, az ajtó fölé, valami előkelő vendég ott jártának emlékére. Ilmajokiban beszéltek *Reinholmnak*² (1863-ban) a Kokkola faluban levő Vestilä-ház melletti magas dombhátról, a melyen „helka--tüzeket” szoktak gyűjtani. E domb lejtőjén mintegy $1\frac{1}{2}$ rőf magas emberalak állott. A lábai csak vonallal voltak elválasztva egymástól. Heinäkyläben még 1885-ben emlékeztek arra, hogy egy gazdaember, Tikkanen Pál, Körtinmäkin babonaságot űzött.³ Két, fából való emberi alak állt ott, a szemük czinból volt. Életnagyságúak voltak: férfi és nő. Közöttük $1\frac{1}{2}$ rőf magas négyszegletes kőoltár állt, 3 rőf széltiben és hosszában. Körötte 4 kisebb oltárkö volt, $1\frac{1}{2}$ rőf szélesek s körülbelül 1 rőf magasak; kerítés nem volt. A hegy oly meredek volt, hogy állat nem járt rajta. Az említett kuruzsló, Tikkanen, ide vitte

¹ 15. *Lönnrot* másolata.

² Gyűjtem. 68., 4.

³ *Krohn K.* gyűjt. 14. 665. sz.

föl gyógyítani a beteget, lehúzta róla a ruhát s a bálványra adta rá, később azután ő maga ellopta onnan. A már említett Immonen kövéhez (Leppälahti-ban) meg szokás volt nagy betegségben odavinni a beteg képmását, a mely fatuskóból vagy rongyokból volt készítve. Úgyszintén szerelmet is szoktak kelteni emberi képmással.

Mindebből tehát nem látszik valószínűtlennek, hogy Finnország lakói is, mint rokonaik mind, készítettek maguknak bálványokat s ezeket szent berkeikben tartották, a mint a görögkeleti ingermanlandiak *Georgi* szerint¹ még a XVIII. évszázadban is oda vitték bálványaikat, hogy szolgáljanak nekik.

A figyelmes olvasó bizonyára észrevette az uraltaji népek bálványainak e hosszú sorozatán végighúzódnó fonalat, a mely igen érdekes. A rendkívül nagy megegyezés mellett egyúttal szembeötlő fejlődés mutatkozik, keletről nyugotra haladva. Az altaji népeknél, nem számítva a természetalkotta sziklákat és fákat, úgy látszik, csak házi, azaz jurta-bálványok voltak. A szamojédok, mint *Castrén* mondja, elsősorban szintén ilyeneket imádtak, bár náluk akadtak közös bálványok is. A finnugor népeknél, az osztjákoktól kezdve, ezek az utóbbiak állanak legnagyobb becsben, sőt a lappoknál, úgy látszik, teljesen kipusztultak a bábualakú házi bálványok, úgyhogy az egyes családok bálványai is a közösen imádozott formáját vették föl. Még nagyobb a változás a bálványok jelentőségében. Egész Szibériában az a fölfogás uralkodik, hogy a legfelsőbb isteni lényt az ember nem közelít-

¹ 27.

heti meg imádságaival. Az osztjákok, *Castrén* szerint,¹ csak a nemtőket és a holtak lelkeit szolgálják; ugyanezek választják lakásul a bálványokat is. A vogulok bálványbábúiról azt mondja *Munkácsi*,² hogy hajdani nemzeti hőseket ábrázolnak, s ezeknek megkövesült alakjai a természetes bálványok: a sziklák és a kövek

20. ábra. Lapp bálványimádás.

is. Az Ural inenső felén egész másképp áll a dolog. A permi és a volgai népek mindenekelőtt magához a főistenhez könyörögnek s hajdanában talán róla is készítették szemmelátható képet. Valószínűleg ilyen volt a bjarmiak Jómali-ja, s ugyanerre vall a votjákok

¹ III. 223, 227—8.

² E. M. III. 67.

némely imádságában található mondás: „szállj kegyesen a nyírfaágra, óh *In-vu*“, melylyel a mennyei-víz istenét hívják, hogy bocsátkozzék le az áldozó-berek oltár-asztalára, az egykori bálványkép helyére.¹ Az észtek *Taarája*, a kit Saaremaaban, a svéd lakossághoz közel emlegetnek, aligha volt más, mint *Thor* szobra. A lappokra nézve e tekintetben semmi kétség. Tudva van, hogy Norvégiában és Svédországban fabálványokat állítottak az ég istenének, kinek *Tiermes*, *Turat-uross*, *Hora-gales* vagy *Thor* volt a neve, és a kinek a jelképe a skandinávok mennydörgésistenének a kalapácsa volt. Ezen fáknak „áldozófa“ neve és száma, mely az áldozati állatok számától függött, bizonyítja, hogy ezeket az istennek áldozatul vagy emlékjelül állították; ellenben a régibb állapotot feltüntető kő- és részben fa-síjtéket is lakóhelyeknek, főleg az alvilági szellemek lakóhelyeinek tartották. Az áldozatra emlékeztető képből fejlődött ki azután az a szimbolikus fölfogás, a mely a lapp samándobra festett bálványalakokban jelenik meg.

¹ *Buch*, 632. Ellenben alkalmasint tévedés az, mikor a *Kosurnikovtól* és *Georgitól* említett votják és cseremis házi istenekről azt mondják, hogy az előbbi az égi *Inmart*, az utóbbi a mennydörgésnek *Kudorcsa juma* nevű istenét ábrázolja.

HARMADIK FEJEZET.

Samánok és áldozópapok.

Az ural-altajiak vallását samánizmusnak nevezik; a samánoknak rendkívül nagy és fontos szerepük van benne. Méltán csodálkozhatunk tehát azon, hogy általában aránylag nagyon kevés és hiányos rájuk vonatkozó adatot jegyeztek föl. *Castrén* mythológiájában még szintén csak úgy mellékesen beszél róluk. Csupán a szamojéd samánokról nyújt részletesebb képet útirajzaiban. Az utóbbi évtizedek azonban ezekre vonatkozólag is sok új adatot hoztak felszínre, úgy-hogy ezek segítségével valahogy mégis tisztába jöhetünk a dologgal.

Minden ural-altaji népnek megvoltak, részben ma is megvannak a maga samánjai. Az ismert valláskutató, *Müller Miksa* ennek alapján e nagy népcsalád egyes tagjai között még szorosabb egységet vélt találni; ugyanis a samán elnevezést is mindannyiukkal közösen tartotta. A dolog azonban nem így van. A *samán* nevet csak Közép-Szibéria egynéhány népe ismeri, s egyedül a tunguzoknál eredeti. A mongoloknál a samán neve *bö*, a tatároknál *kam*, a szamojédoknál *tadibe*. A finnugor népeknél a *noita*-féle elnevezés a legelterjedtebb. A finn (*noita*), a lapp (*noaidde*) és a vogul nyelvben (*nojt, najt*) fordul elő; jelentése a votják nyelvben derül ki, melyben *nodo* v. *nodes* annyi mint :

bölcs, okos; v. ö. a zürjénben *nöd-kyl* (*kyl* = nyelv, finn: kieli) = találós mese.

Mi hát a samán feladata? *Castrén*¹ úgy magyarázza, hogy a szibériai népek felfogása szerint közönséges halandó egyáltalán nem közeledhetik az istenekhez és a szellemekhez, csupán a bálványokhoz. Egyedül a samán léphet velük közösségbe, különösen azon idő alatt, míg *réületben* fekszik. A szamojéd *tadibe* hivatala öröklődő.² *Magus non fit, sed nascitur*, a samán nem lesz, hanem születik. Igaz, hogy a szamojédok is beszélnek a *tadibe* iskolázásáról, de nem igen tudták megmondani, hogy mi tanulnivalója van neki, mivel varázsvörseik nincsenek. Egy szamojéd beszélt *Castrén*nek, hogy őt, a kinek nemzetségében sok híres samán volt, két *tadibéhez* küldték tanulni. Ezek az ő képzelőtehetségét a szellemekről szóló csodás mesékkel izgatták, azután bekötözték a szemét, kezébe adták a samándobot s ráparancsoltak, hogy doboljon. Azalatt egyikük a tenyerével fejbe, a másik pedig hátba ütötte. Nemsokára a fiú mintha nagy szellemcsapatot látott volna maga előtt kézen-lábon ugrándoezni. Megijedve elmenekült s az orosz paphoz sietett megkeresztelkedni. Lehet, hogy még több ilyen dolog is előfordult volna tanulás közben, de erről ez a szamojéd nem tudott felvilágosítást nyújtani.

A tanulásnál, *Castrén* szerint, még fontosabbnak látszik a sajátos ruha és a dob. Az előbbihez tartozik a vörös posztóval szegélyezett irhazubbony. Hasonló szövettel vannak borítva a varratok és ugyanebből a pompás szövetből valók a váll-lapok is. Az arcz előtt posztó-

¹ III. 197—9.

² I. 199—207.

darab lóg; a külső világnak elfödve kell lennie, hogy a lélek szeme annál élesebben meg tudja látni a szellemi világot. A fejen semmiféle fejrevaló sincs; csupán egy keskeny vörös posztószelet veszi körül a a nyakat és egy másik a fej tetején van átkötve; ezekhez van erősítve az arclepel. A mellen vasvért. A dob kerek és különféle nagyságú; a legnagyobbaknak, melyeket *Castrén* látott, $1\frac{1}{4}$ rőf volt az átmérőjük s $\frac{1}{8}$ rőf a magasságuk. Csak egy bőr van rajta, vékony, áttetsző rénbőrből. A samán vagyoni állapota szerint sárgarézkarikákkal, cinlemezekkel s egyéb csörgőkkel van ékesítve.

A *tadibe* így fölszerelve idézi elő szellemeit, mely munkában mindig egy fiatalabb, kevésbbé kitanult samán segédkezik neki. A főmester először megüti a dobot és néhány szót dúdol furcsa, ijesztő dallammal. Ebbe csakhamar belevegyül a segéd hangja is, éppúgy, mint a finn runók előadásánál a másodénekesé, s most kettesben ismét eléneklik ugyanazt a szöveget. Minden szót, minden szótagot sokáig nyujtanak, ismételtetnek. Bizonyos idő múlva a fősamán elhallgat és csak halkan dobol; ekkor a szellemek feleletét lesi. A segéd a maga részéről egyre dúdolván ismételteti mestere végső szavait. Midőn a szellemekkel való beszélgetés bevégeződött, mindkét samán iszonyúan elordítja magát, aztán a fősamán a dobot teljes erejével veri s végre kinyilvánítja az eredményt. Az ének szövege nincs versbe öltöztetve, sőt nem is mindig értelmes szavakból áll; minden alkalommal külön rögtönzik.

Ily módon tudakolják meg pl. a szellemektől, hogy hol vannak az elveszett rénszarvasok stb. A samán előre tudomást szerzett minden körülményről és ezekből

véleményt alkotott magának, melyet réületbe jutván kimond vagy pedig ő maga is csak ezen állapotban jön tisztába a dologgal. Ha beteghez hívják, a gyógyítást mindig hajnalra halasztja, bármily súlyos is a baj. Az éj folyamán szellemeivel meghányja-veti a dolgot. Ha a beteg reggelig kissé jobban lett, akkor itt az ideje, hogy a samán doboláshoz és énekléshez kezdjen; de ha nem lett jobban, akkor a hetedik hajnalig kell várni. Ha akkor sem látszik legkisebb javulás sem, a *tadibe* nem is kísért meg semmit, mert a betegség gyógyíthatatlan. De ha a beteg állapota csak valamicskét is javult, akkor megkérdi a *tadibe*, nincs-e a betegnek ellensége, a ki ezt a betegséget ráküldhette. Ha a beteg nem tudja, ezt is a szellemektől kell megtudakozni. Miután a betegség oka kiderült, a samán kéri a szellemeket, hogy segítsenek a betegen, s ennek az a következménye, hogy most maga az ellenség betegszik meg.

A legtöbb szibériai népnél még manapság is van samán, részint férfi, részint nő.¹ A samánság többnyire öröklődik, de nem úgy, mint valami rendi kiváltság, hanem a családban öröklődő hajlandóság szerint. Már a gyermekkorban mutatkozó izomrángásokból és görcsökből jövendölik, hogy az illetőből samán lesz. Később a rátermettség gyakori álomlátásban, megmegújuló dührohamokban és ájulásokban nyilvánul. Az ifjú ennek következtében búskomor lesz, keresi az egyedülvalóságot, hogy magában gyakorolja a samánkodást, mely egyedüli csillapító szere idegei izgatott-

¹ A szibériai népek samán-hitéről a legkimerítőbb leírás Michajlovskij V. M. *Samansztvo* cz. művében van, melynek első része Moszkvában 1892-ben jelent meg.

ságának. Midőn a rokonai ezt észreveszik, valami idősebb samánhoz viszik tulajdonképi tanulás végett. A tanulásnak semmiféle meghatározott anyaga nincs, de azért a tanítás néhány évig is eltarthat. Azon népeknél is, a melyek a magasabb buddhizmus hatása alá kerültek, mint pl. a burjátoknál, a tanulás csupán az istenek neveinek és tartózkodóhelyeinek megismerésére és a nekik bemutatandó áldozatok helyes rendezésére terjed ki. Az összes szemfényvesztő fogások is, a melyekhez a samánnak értenie kell, csak mellékesek. Az a fő, hogy a tanítvány lassanként hozzászokjék a réüléshez, melyben, a mint hiszik, lelke elválván testétől, a láthatatlan szellemvilággal jut érintkezésbe; és hogy ne csak természetes idegrohamban essék réülésbe, hanem ezt mesterséges, sőt tettetett idegrohamokkal is el tudja érni.¹ A tanulás befejeztével következik a samánná avatás ünnepies szertartásokkal és nagyszerű áldozatokkal. Ha a felavatandónak és rokonainak anyagi helyzete ezt nem bírná meg, az egész törzs, a melynek samánjává lesz, kötelességének tekinti a költségekben részt venni. A tökéletesen kiképzett samánt, a ki szükség esetén bármikor közvetíthet érintkezést a szellemi lényekkel, igen nagy tiszteletben tartják. Főképen adományokból él s abból a húsból, a melyet minden áldozásnál

¹ Éppígy az ú. n. spiritisztának is abban áll a főtehetsége, hogy bármikor médiumi állapotba tud jutni s ebben az állapotban közvetítővé lehet a látható és a láthatatlan világ között. (l. *Grotenfelt A.*: „A mai spiritiszta mozgalom“, Valvoja 1892. 412—5.) Az orosz földrajzi társaság nyugat-szibériai osztályában szóba került egy osztják samán, Samotka, kinek spiritiszta ereje oly nagy, hogy a londoni pszichológiai társaságot felhívták arra, hogy küldöttséget meneszsen ezen emberhez a spiritizmus titkainak tanulmányozására. (Uusi Suometar. 1893. 253. sz.)

21. ábra. Szibériai samán.

félretesznek a számára. Halála után a szent berekben temetik el s mint ennek védőszellemét tisztelik. Emlékére bálványbábut is készítenek, melyet házi istenként őriznek.

Ez a tisztelet nem a samánok társadalmi állásától függ, bár fejedelmek is akadnak köztük. De valami különleges életmódtól sem, mert a mindennapi életben a samán éppúgy ruházkodik s ugyanazt a munkát végzi, mint más emberek. Csupán varázslás közben változik természetfölötti lényynyé. Ilyenkor sajátyszerű öltözetet is vesz föl. Fejére csúcsos sapkát tesz, mely rendszerint fülesbagoly tollaival van ékesítve, vállára palástot vet, mely tele van varrva prém- és posztószeletekkel meg mindenféle csörgővel, a többi közt érczből öntött bálványképekkel és mesebeli állatok képeivel. Sokszor álarcz van a képén s a mellén vért védelműl a szellemek támadásai ellen.¹

A samánnak mégis legfőbb ismertető jele a dob és a hozzá tartozó verő. A dob kerek, ritkán tojásdad alakú, s csak egyik fele van bőrrel bevonva. A másik felén, vagyis a fenekén keresztforma fogantyúja van, melynek függőleges része fából való s emberalakúra van faragva, a vízszintes része vas. Az utóbbiról kicsiny, hosszúkás csörgők függenek; ezeknek száma határozza meg a samán rangját, mert ez mutatja, hogy hány szellem van a hatalmában. A dob bőre

¹ A 21. ábra minuszinszki tatár-samánt ábrázol. Csúcsos fővege vörös posztóból készült s vidraprémmel van beszegve. Az elülső részére kagylókból hatágu csillag van varrva, s arcza elé posztó-, selyem- és bársonyszalagok vannak függesztve. A kabátja, melynek szőrös fele befelé van fordítva, vadkecske bőrből készült s posztószeletekkel és kagylókkal van körülszegve. A hóna alatt két kolomp lóg.

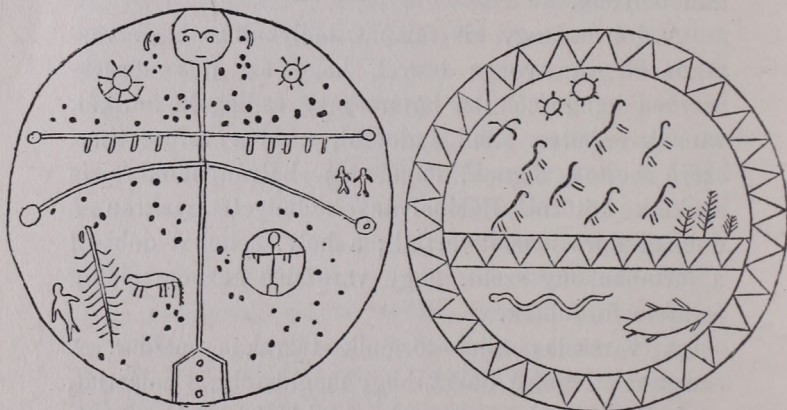
tele van képekkel, melyek égitesteket, bálványokat, szent fákat, áldozati állatokat ábrázolnak, továbbá rája van rajzolva maga a samán is a dobjával együtt s a neki segítségére álló madarak, kigyók és halak. A mezőt gyakran kettészeli egy vízszintes vonal, mely a föld felszínét jelöli. Ezeknek az ábráknak céljuk a samán emlékező- és képzelőtehetségének mintegy támasztékul szolgálni, míg képzeletben a másvilágon bolyong.

A dobverő egy kis falapát, melynek a hasa vastagon be van vonva bőrrel, hogy az ütés dörgés-szerűen hangozzék; a hátára meg csilingelő karikák vannak erősítve. Mind a dobról, mind a verőről oly-szerű bojtok lógnak, minőket a bálványbábukra is szoktak kötni. Házibálványok helyett gyakran a dobnak apró másait tartják; a hely, a hol a dob áll a jurtában, oly szent, hogy varázslás közben mindig arrafelé fordulnak.

A varázslás éjjel történik tűzrakás mellett. A samánnak legelső dolga, hogy megfüstölje a palástját, sapkáját és a dobot. Azután felöltözik, kezébe veszi a dobot s elkezdi halkán verni, az ütem szerint mozgatva kezét-lábát. E közben énekel; két másod-énekes van ebben segítségére, vagy pedig minden jelenlévő résztvesz az énekben, melynek célja a samán fölizgatása. A dob pergése lassanként egyre hevesebb lesz, a samán mozdulatai idegrángásba kezdenek átmenni, éneke érthetetlen orditássá lesz, szeme vadul villog a félhomályban, egyszóval: réülésbe, elragadtatásba jut. Végre önkívületbe esik és sokáig fekszik érzéstelenül, öntudatlanul.

Felébredvén e kábultságából elbeszéli, hol bolygott a lelke ezen idő alatt, micsoda szellemi lényekkel talál-

kozott s minő feleleteket kapott tőlük. A kérdések, melyeket a samánnak föladnak, rendesen a jövőre vonatkoznak, s ezért a feleletek jóslatszerűek lesznek. Tartalmuk legtöbbször egészen mindennapi, pl. hogyan fog kiütni a vadászat vagy a halászat; néha egészen jelentéktelen, kisszerű, mint pl. mikor egy jakut a másfél versztnyire fekvő faluba indulván arra kérte a samánt, hogy eszközölje ki neki erre a szellemek engedelmét

22—23. ábra. Szibériai samándobok rajzai. A baloldali bőrének belső oldalára a fogantyúul szolgáló kereszt képe van rajzolva. E kereszt vízszintes része (karja) fölött láthatók a nap, a hold és csillagok, alatta két bálványbábu, szivárvány, s ez utóbbi alatt — csillagokon kívül — balról egy teljes áldozatbemutatás (samán, áldozófa és áldozati állat) látható, jobbfelül pedig egy samándob. A másik dobra, melyen a kétfelé osztás világosan fölismerhető, fönna a nap, a hold, egy madár, hét áldozati ló s három áldozófa, lent egy kigyó és egy hal van rajzolva; mindez az áttetsző bőrnek külső felére.

és védelmét. De vannak azért fontosabb kérdések is, mikor valami rendkívüli esemény, a természeti népek felfogása szerint többnyire valami szerencsétlenség van készülöben, vagy pedig már meg is történt. Az utóbbi esetben a tudakozás mind a multat, mind a jövőt illeti; pl. ha valamit elloptak.

Leggyakrabban betegség alkalmával fordulnak a samánhoz. Ekkor is kettős a teendője. Először varázslattal azt kell megtudnia, honnan származott a baj. Másodszor vagy szép szerével vagy erőszakkal el kell űznie a betegséget. Szép szerével ez úgy történik, hogy megtudakozza a szellemektől: micsoda áldozatot kíván a baj. Az erőszakos elűzés pusztá megátkozás által történhetik, de a fájó testrésznek néha kiméretlen kezelése útján is.

A jós és orvos tisztén kívül még egy harmadik tiszte is van a samánnak, t. i. a vallási szertartások vezetése. Ő állapítja meg az áldozatok idejét és helyét, ő könyörög ezek alkalmával a nép nevében, ő készíti a házibálványokul szolgáló bábukat stb. Ez a tiszt nagyon fontos minden finnugor népnél, annál fontosabb, minél fejlettebb az illető nép.

A samán hit legeredetibb állapotban a szibériai ugor népeknél maradt fenn. Náluk az áldozópapok samánok, kik ezt a tisztet is betöltik egyéb teendőik mellett.

Az osztjákoknál, *Castrén* szerint,¹ a samán gondolja a bálvány-jurtát. Tőle kérnek tanácsot minden kétséges esetben, mind köz-, mind magánügyekben. De ő sohasem felel egyenesen, hanem az istenektől kér felvilágosítást s az ő válaszukat tolmácsolja. Hogy hallgatóival elhitesse, hogy a bálvány a maga részéről szintén nyilatkozik, egy szilánkot állít föl előtte kissé ferdén és szalagot köt a szilánk végére. Mikor a szalag magától vagy a samán eszközlésére megmozdul, ez annak a jele, hogy az isten felel. Csakis magán-

¹ I. 303—4.; VI. 116—9.

áldozatot végezhet akárki, de ha közös áldozatot kell bemutatni, a samán segítsége elengedhetetlen. Ő üti le az áldozati állatokat és intézi az egész istentiszteletet.

A samán határozza meg, mondja *Pallas*,¹ hogy mely fáknak és szikláknak jár istentisztelet, ő avatja föl a bálványbábukat. Szintén az ő határozatától függ, hol állítsák föl a bálványképet, ha máshová akarják költöztetni. Ha baleset történik vagy valaki rossz álmot lát, ha a vadászat és a halászat balul üt ki vagy más ilyenféle történik, azonnal hozzá sietnek. Mikor valami új rendelet félemlíti meg az egész osztjakságot, vagy kormánybiztos jön oly ügyben, a melytől idegenkednek, akkor a samán ennek okát az istenek haragjában találja s kivált a vagyonosabbakat nagy áldozatokra kényszeríti, a melyekből mindig megkapja a maga részét. Ha valamelyik családtag megbetegszik, ő szabja meg, hány rénszarvast kell föláldozni, tekintetbe véve mindig a baj nagyságát és tartamát. Az ily rénszarvast a jurta elé vezetik, a lábára zsineget kötöznek s ennek egyik végét beviszik a beteg kezébe. Ha ő ezt meg találja rántani, a samán és a rokonok, kik ezalatt künn álltak imádkozva, az állatra rohannak és leölik.

A samán tiszte, magyarázza *Bjeljavszkij*,² gyermekeire száll örökül, de nem mindig a legidősbre, hanem, a ki legrátermettebb erre. A gyermektelen samán valamelyik kiválóbb barátjára vagy tanítványára hagyja a tisztét. Nő éppúgy lehet samán, mint férfi. Mindkettőtől megkövetelik, hogy már ifjú koruktól fogva készüljenek e tisztségre, híres samánokat elkisérvén

¹ III. 61—2.

² 114—6.

hivatalos útjukra vagy helyettesítvén őket ténykedésükben. Oly érzékenyekké kell válniuk, hogy a legcsekélyebb ok és kérés következtében elragadtatásba és önkivületbe tudjanak esni. Ezen alkalomra, valamint az áldozatok bemutatására sajátos ruhát kell szerezniük: hosszú, ujjas rénbőrzubbonyt, mely tele van mindenféle reávarrt csatokkal, karikákkal, lemezekkel és egyéb csörgőkkel, legtöbbször vasból. A nők a varázslat alkalmával hajadonfőtt vannak, szétzilált hajjal; a férfiak néha tarka posztódarabokból készített süveget tesznek fejükre vagy vaspántot is védőeszközü. Mindkét nembeliek használják a dobót, ezzel izgatva föl és tartva feszültségben idegeiket, melyek sokszor elgyöngültek a túlságos erőfeszítéstől. A varázslás, mely éjjel megy végbe, módfölött fárasztó. A samánnak folyton mozognia kell egész testével; szüntelenül veri a mellét és a fejét, elterül a földön, összekuporodik, egyre hatalmasan ütlegetve magát, mignem kimerülve önkivületbe jut, mely két napig is eltarthat. E tulajdonképeni mesterségükön kívül mind a férfi-, mind a nősamánok többször sokféle szemfényvesztő fogást is megtanulnak. Ki tudják fordítani a szemük héját, kést szúrnak a hasukba, hurkot vetnek a nyakukba, melyet négy vagy hat ember húz stb. Mind e fáradozásukért jutalmuk az a nagy tisztelet, melyet életükben élveznek; ha meghalnak, emlékükre bálványképet faragnak, melyet több nemzedéken át imádnak.

A varázslásról azt beszéli *Noviczki*,¹ hogy sötét jurtában történik, miközben a samán keze-lába össze van kötözve. A samán, a kité körülülnek és körötte

¹ 49.

furulyán játszanak, varázsigéket mormol, a szellemet idézvén. Ez rendszerint éjfélkor jelenik meg, oly ijesztő alakban s oly borzasztó zajjal, hogy a jurtában levők mindnyájan lélekszakadva kirohannak. A magában maradt samánt megragadja a szellem, fölemeli a levegőbe, aztán földhöz vágja és annyira gyötri, hogy ő is elmenekülne, ha nem volna megkötözve. Néhány óra múlva a szellem kinyilvánítja, a mit a samán tudni kíván. A samán ekkor, ha még

24. ábra. Samánkodás a jurtában tűz mellett. *Finsch* művéből. Maga a samán szamojéd, de segédje, a ki tőle jobbra ül, osztják.

van egy csepp ereje, kiszabadul a szellem markából és — csodálatos! — a saját kötelékeiből. A kérdések, a melyekre feleletet kérnek, rendesen nem vonatkoznak valami különös dolgokra, csupán a mindennapi halász- vagy vadász-szerencsére.

*Pallas*¹ szerint tűz mellett is idéznek szellemet, mely a jurta közepén lobog. Maga a samán dobol,

¹ III. 62.

a többiek körülötte üstökkel, poharakkal stb. zörögnek, kiabálnak s általában iszonyú zajt csapnak, mígnem úgy rémlik, mintha kékes füst szállongana a samán feje fölött.¹ A szertartás után a samán még sokáig fáradt és erőtlen.

Végre *Szimonovoj L.*² az orosz ethnographus és ifjúsági író igen élénken és hiven ecsetelte a mai osztják samán eljárását a beteg gyógyításánál. Addig semmihez sem foghat, míg a szellem értésére nem adja, hogy itt az idő. Ezt várva a samán az erdőszélre megy s leül egy kőre, sötét arczczal az erdő felé fordulva. Néha két-három éjt-napot kell várakoznia bőjt és imádság között; a körüle levők ekkor türelmüket vesztve elkezdenek előtte tánczolni, dalolni *dombra*-nevű cziterájuk hangjai mellett, hogy réületbe ejtsék őt. Némelykor álomban tűnik föl a jelenés; e czélből a samán feje alatt alvás közben oly tárgyak vannak, melyek jós álmokat tudnak előidézni.

Azon elbeszélés szerint, melyben ezek az adatok együtt vannak, a várakozás csak egy óra folyást tartott s a samán ekkor már dobolni kezdett. Mindnyájan a beteg hajlékába gyülekeztek a samán köré, a ki megparancsolta, hogy mindenki egy kis bálványt csináljon fából vagy fakéregből: négylábú állat, madár vagy hal formájára. Ő maga rendkívül ügyesen és gyorsan egy nagy madarat faragott, melynek szárnyai ki voltak terjesztve, s ezt a beteg fölé függesztette. Csakhamar elkészültek a többiek bálványai is, de sokkal ügyetlenebbül voltak faragva. A tűz köré helyezték őket, mely megtisztított helyen égett a jurta

¹ Müller szerint (202.) azt hiszik, hogy ez a füst a szellem közeledtét jelzi.

² 51—3.

ajtaja előtt. A samán íjjal és nyíllal kezében közeledett a tüzhöz, az ég felé tekintett s a beteg nevében így szólt: „Ha bűnös vagyok, szálljon ki testemből a lélek, mint ez a nyíl az íjról; de ha ártatlan vagyok, maradjon bennem a lélek!” Ezután a samán néhány eleven halat vett a kezébe és fohászkodott: „Jobban áradjon a számból az imádság a sebes folyónál, gyorsabban szálljon a gyors nyílnál!” E mondás közben háromszor célzásra emelte iját és ellötte. Ezután ismét könyörgött: „Tekints ide, óh isten, igazságos szemeddel, szagold meg orrlikaiddal a felajánlt áldozatot, fogadd el azt!” Erre fölhasitotta a halat és hálaénekbe kezdett. Ezután valóságos színjáték kezdődött. A samán zsákot vett, belerakta a halakat s elindult, hogy az isten elé vigye. A nélkül, hogy eltávoznék a jurtától, úgy tett, mintha vándorolna: hegyre mászott, majd lejött onnét, megbotlott, folyón úszott át, kutyák elől menekült, majd meg az erdei vadak vagy szellemek elől rejtőzött el. E közben utánnoztá az ebek ugatását és a vadak üvöltését. Végére, sok baj és akadály után, mintha az isten lakásához ért volna, térdre hullott és alázatos hangon kérdezte: „Ki a betegség okozója, vagy mi az oka?” Választ kapván az istentől, a mely a többiek előtt titokban maradt, a samán úgy tett, mintha visszatérne a beteghez. Aztán nem volt egyéb teendője, mint megkenni a fájó testrészt az áldozati halak zsírával és vérével s aztán lenyalni azt. De, ha a betegnek föláldozni való rénszarvasa vagy lova lett volna, az állat bőrét azon melegen a beteg egész teste vagy fájó testrésze köré csavarta volna.

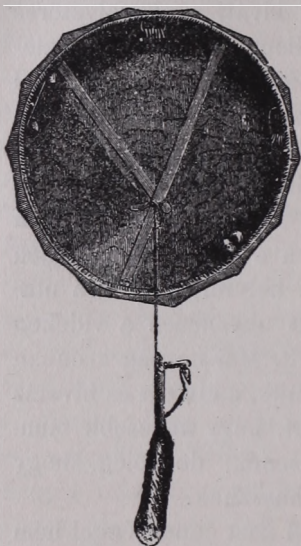
Úgy látszik, a *vogulok*nál a samánok helyzete körülbelül olyan, mint az osztjákoknál. *Gondatti* szerint

a samáni tiszt öröklődik mind fi-, mind nőágon.¹ A hivatást már a gyermekben észre lehet venni, mert módfölött érzékeny és ideges; kivált a nyavalyatörés rohamairól hiszik, hogy a szellemvilággal való közlekedésből származnak. Hogy idősebb korában kitől kapja a nevelést és az oktatást, azt bajos megmondani, mert a vogul samán nem szokott tanítványokat és segédeket tartani maga körül. Régente sokkal kevesebb samán volt a voguloknál, mint mostan; a Szigva és az északi Szoszva mentében a XIX. évszáz elején csak egyetlenegy volt, a ki egy helyről a másakra utazott; de néhány évvel ezelőtt ugyanezen a vidéken nem kevesebb, mint nyolcz volt. Mai napság azonban egyre több képmutató akad köztük, a kik hit és hivatás nélkül üzik a samánságot azért, hogy kevesebb munkával és jobb módon élhessenek, de főleg, hogy könnyű szerrel pálinkához juthassanak.

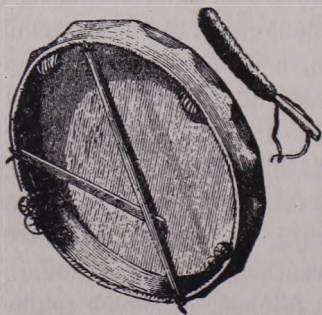
A komolyan felfogott samáni tiszt éppenséggel nem könnyű; ebből az okból igen ritkán látni öregeket, a kik mindvégig birják a samánkodást. A samán tenni-valóihoz tartozik az áldozás, a gyógyítás és a jövőndölés. Az áldozásokat ugyan némelykor az ő segítségével is végézik, de ha csak lehet samánt kapni, reá bizzák a szertartások vezetését. Ő öli meg az áldozati állatot, ő vágja föl bizonyos számú darabokra, a vért csészékbe gyűjti, megeteti a bálványokat stb. Az áldozás alatt csúcsos, tarka posztódarabokból készült sapka van a fejében, de egyéb feltűnő nincs az öltözékén. Kezében van a samándob, melyhez sajátos verő tartozik. Ezt a dobót rendszerint jávorszarvas, hébe-korba rénszarvas vagy kutya bőréből

¹ 52—4.

készítik, melyet azon nyersen vonnak a keretre, hogy száradás közben jól kifeszüljön, s aztán varrják rá.

A keretre, mely két, három hüvelyknyi magas, még karikákat, lánczokat, apró dob-formákat és egyéb csörgő holmikat aggatnak; a fenék-oldalát két, egymást keresztező fa feszíti, a melynél fogva kézben lehet tartani. A varázslás előtt a dobot megfüstölik, hogy erősebb hangja legyen s a szellemek hamarabb megjelenjenek. Az elragadtatás dobolás és táncz közben jelentkezik görcsös vonaglásokban.

25. ábra. Ugor samándobok.

A dob mindazonáltal nem nélkülözhetetlen eszköze a szellemidézésnek. A bálványláda segítségével is megtudakozhatja a samán a jövőt. Ezt a bálványt és az áldozati ajándékokkal együtt egy kis lóczára teszik, a mely alá fejszét vagy kést helyeznek. A samán idézni kezd, megjelenésre kérve

az isteneket. Erre parancsolja, hogy a ládát négy-szer emeljék föl. Ha első ízben könnyűnek, másod ízben nehéznek, harmadszor még nehezebbnek, de

negyed ízben ismét könnyűnek érzik, ezt kedvező jelnek tartják.

Pusztán fejszével a következő módon jósolnak. A samán valami félreeső helyre telepszik, háttal az összes nézőknek. Veszi a fejszét s mindkét végén zsineghez köti akként, hogy éllel fölfelé függve maradjon. Azután meglóbálja kezei között és suttog valamit. Rövid idő múlva már kinyilvánítja az istenség akaratát. A fejsze helyett néha kést használnak, de legkedveltebb eszköze a jóslásnak valami régimódi kard.

Sötét szobában való szellemidézés is előfordul a voguloknál.¹ Valamelyik koromsötét éjen, midőn az egybegyűlt nép teljesen megtölti a jurtát, a samán idézni kezdi a szellemeket, vashegyű nyíllal kopogtatva egy érclemezen, mely a padlón fekszik. Pár pillanat multán az egész jurta megrendül, a tető megnyílik a füstlyuk irányában és nyíllak kopogása jelenti, hogy a szellem megérkezett. A szellem megjelenése néha oly erős görcsöket okoz, hogy a samán elájul. Ekkor nyomban meg kell gyújtani a tüzet, hogy nyomban meg ne haljon. A samán úgy érzi, mintha egész testét telelődözték volna hegyes nyílakkal.²

Azon *permiek* között, kiket Szent István³ a kereszténységre téríteni iparkodott, nagy mértékben „dühön-

¹ *Reguly* (160—1) ugyanezen négy idéző módot sorolja föl: varázsdobbal, bálványképpel, késsel és sötét szobában történőt; de nem írja le őket bővebben.

² A magyar szellemidézőkről az 1046-iki nagy pogány-lázadás történetében van szó, mint *Grotensfelt K.* említi.

³138—46.

gött a varázslás“. Legnagyobb ellenfele egy *Pam* nevű öregember volt, a ki fejedelemeül egy törzsön, de samánként az egész permi népen uralkodott. A többi samánok mindnyájan fejük és tanítómesterük gyanánt tisztelték, ő maga atyjától örökölte a tudományát. Meg tudta mondani, mi történt messze földön ugyanazon napon és órában. Imádkozott és áldozott népe nevében, az isteneket földízte övéi segítségére és ellenségei elpusztítására. De mindenekelőtt ragyogó ékesszólásával tűnt ki mint nemzetének és vallásának védelmezője. „Testvéreim, permi férfiak — szólt imént megkeresztelkedett alattvalóihoz — ne hagyjátok el apáitok isteneit, ne hanyagoljátok el az ő áldozataikat, régi adóitokat ne tagadjátok meg, ősi hiteteket meg ne vessétek! A mint őseitek tettek, ti is úgy tegyetek! Rám hallgassatok, ne arra a nemrég jött moszkvaira! Mi jó jöhet reánk Moszkvából? Nem onnan szakadtak-e ránk a szenvedések és a terhes adók, az elnyomás és erőszak, a főurak és a hivatalnokok? Ezért ne hallgassatok reá, rám hallgassatok, a ki a ti javatokat akarom! Én a ti atyátokfia, honfitársatok és földitek vagyok, a ti nemzetetekhez tartozom, egy nyelvet beszélek veletek! Az én szavaimra illik hallgatnotok, a ki régóta közöttetek élek mint tanítómesteretek. Inkább való én rám hallgatnotok, a ki már öreg vagyok és mintegy az atyátok, semmint arra az oroszra — mondjam-e, moszkvaira — a ki hozzám képest korra nézve olyan, mintha fiam vagy unokám volna. Ezért se hallgassatok reá, én reám hallgassatok, az én szavamat fogadjátok meg és kövessétek, úgy nem győznek le titeket, inkább ti fogtok győzni!“

A permiek nem hallgattak reá, hanem elfogadták

az új hitet, a mely mind tartalma, mind megnyilatkozása szerint erősebb volt. A samánok és az a része a népnek, mely hű maradt a multjához, erdők rejtekébe vonultak s még a XVI. században is pogányságban éltek.¹ De végre nekik is el kellett fogadniuk a keresztény vallást és megváltoztatni pogány szertartásaikat, legalább külsőségekben. A régi szent berkek és áldozati tárházak helyére templomokat és kápolnákat építettek, de azért véres állatáldozatok bemutatására gyűltek oda. A régi házibálványok helyére szentképek kerültek, de juh- és sertésfejet tettek eléjük az asztalra, ha kegyeiket meg akarták nyerni. Az előbbi samánok mellőztettek mind a magán, mind a közös istentiszteletnél, de ha nagy baj van, most is az ő segítségükhöz folyamodnak és megkérik őket, hogy határozzák meg az áldozatokat. Betegség esetében pl. a mai permi samán következőleg jár el. A szentképek szekrényéből kivesz egy csipet sót, tüzes parázsra hinti és föléje függeszt zsinegen egy fejszét, mint egy kézimérleget, s elkezdi fölsorolni az elhalt rokonok és a szentek neveit. A betegséget az küldötte, a kinek neve említésénél meglendül a fejsze. Ha ez valami szent, meg kell még kérdeznie, melyik imaházban található s micsoda áldozatot követel.²

Hogy miként ment végbe lassanként ez a gyökeres változás a samán társadalmi helyzetében, mutatják azok az átmeneti viszonyok, melyek a *votjakok* közt fennmaradtak. Az ő samánjaik, mondja Müller,³ éppúgy, mint a cseremiszekéi és csuvasokéi, ősz öreg emberek

¹ Herberstein, 94.

² Szmírnov, 251—4., 286—8.

³ 348—351.

voltak, némelykor asszonyok is, kik nagy tiszteletben álltak, mivel a legfőbb istennel titkos összeköttetésben voltak és értettek a jósláshoz. Nem minden faluban volt samán, hanem négy vagy még több községnek volt közösen egy. Ha valami magánembert nagyobb kár ért, vagy ha általános rossz termés avagy dögvész sújtotta a népet, akkor a család vagy a falu vénei a samánhoz mentek elmondani neki a dolgot és tanácsát kikérni. Ez ekkor mindenféle hókusz-pókuszt csinált. Vett pl. 41 babszemet, szétszórta az asztalon a segélykérők előtt, megcserélte a babszemeknek egymáshoz való helyzetét, jól megnézte őket s azután megállapította az áldozat helyét, napját, az áldozat bemutatóit és annak nemét. De, úgy látszik, nem ő végezte az áldást. A könyörgések elmondásáról s a szertartások intézéséről a család vagy a falu vénei gondoskodtak, az állatokat bárki levághatta.

Az újabb kutatók, kik közül *Buch*,¹ *Pervuchin*² és *Bogaevszkij*³ fordítottak legtöbb figyelmet e körülményre, megerősítik *Müller* leírását. Az igazi samán neve: *tuno*.⁴ Ő az egyedüli, a ki az istenekkel közvetlen összeköttetésben áll s az akaratakat meg tudja tudakolni. Ezen tehetségénél fogva ő intéz minden közügyet. Kivált akkor kéri ki a tanácsát,

¹ 590—2.

² II. 10—19.

³ IV. 122—31. A legutóbb említett csak abban kételkedik, hogy a *tuno* nő is lehet, holott nők általában nem vehettek részt az áldozatokban. De ez az ellenmondás megvan mind az ugor, mind a többi szibériai népeknél. Talán úgy magyarázhatjuk meg a dolgot, ha számba vesszük, hogy az említett tilalom főleg férjes nőkre vonatkozik.

⁴ A zürjén nyelvben is megvan *tun* alakban.

ha valami általános csapás következtében áldozni kell. Ekkor kimondja: melyik istennek, mikor és hol kell áldozatot bemutatni. Meghatározza az áldozati állatok szőrének színét, a mi rendkívül fontos dolog, mert ilyen állatot kell azután szerezni, bármibe kerüljön is. Beszélik, hogy e jogát gyakran arra használja föl, hogy éppolyan színű állatot jelöl meg, a minő egyedül neki magának van, s ily módon jó vételárat csikar ki érte. Szintén a *tuno* állapítja meg az új szent helyek fekvését az előbb elbeszélt módon. Az egyeseken mindig kész segíteni. Ha valaki új házat akar alapítani, a mi a votjakoknál gyakran megesik, mivel időnként föloszlatják a falut s máshova költöznek, ilyenkor a *tunó*hoz megy, hogy alkalmas helyet jelöljön ki számára, a mit ez sorsvetéssel állapít meg. Ha ló vagy tehén tévedt el az erdőben, ezüstpénzt kér, kanálba helyezi, a melyben víz vagy pálinka van, belenéz és megjelöli a helyet, a hol a keresett állat van. Hasonló módon tudja meg a betegségek mivoltát is, melyeket azután ráolvasással vagy áldozatok elrendelésével gyógyít meg.

Mindazáltal a *tunó*nak egyáltalában semmi tenni-valója sincs az áldozatoknál; ezeket mind külön áldozópapok végzik, kik állandók vagy alkalmiak. Állandóak azok, a kik valami kerítéssel vagy építménynyel védett szent hely gondozói s a kiknek neve ezért *utis*, azaz *őr*. Így pl. a *lud-utis* tartja rendben a *lud* kerítését és áldoz a *lud*-szellemnek. Hasonlóképen a *kuala-utis*, máskép *vorsud* vagy *mudor-utis*, a *kuala*-épületről s az abban végzendő áldozatokról gondoskodik. Minden évben friss ágakat hoz a szent fáról s a *kuala* zugában levő polczra teríti őket. Mind a *lud*, mind a *kuala* őrének tisztsége rendesen örökségül száll apáról fiúra.

Azt mondják, hogy Nyrja falu híres áldozó-berkének papi tiszte is örökődő volt.¹ A közös szent helyek gondozóit azonban gyakran a *tuno* nevezi ki, meghatározott vagy bizonytalan időre. Az alkalmi áldozó-papok, a kiket sorsolással választanak a férfiak közül, a *vösjasok* vagyis imádkozók. Az ő teendőjük az imádságok előmondása és az áldozat rendezése azokon a közös ünnepeken, melyeken az említett állandó papok nem jelennek meg. A *parcsas* nevű segédek vágják le az állatokat és készítik el az áldozati lakomát. Mindezen alkalmaknál fontos személyiség a *tör* vagy főember, a ki megáldja az áldozati húst és megkezdi az evést. Akár élefgyitiglan, akár csupán egyes alkalomra választják, mindig csak egy *tör* van, a más teendőket végzők ellenben rendszerint többen vannak.

A *tunón* kívül másféle jósok és gyógyítók is vannak. A *peljas-kys* (beszélő) ráolvasással gyógyítja a betegségeket s nyer felvilágosítást az eltévedt állatokról, de nem oly mindentudó és hatalmas, mint a *tuno*, mivel az istenekkel semmi összeköttetése sincs. Ha a forró vagy hidegláz szellemeinek való áldozat bemutatására hívják, akkori s előbb a *tunótól* kell biztos fölvilágosítást kérnie: vajjon a betegség ezektől a szellemektől származik-e.² A *tunón* kívül van még a *vediün*, a ki összeköttetésben van ugyan a szellemekkel, de csupán a gonoszakkal s ezt az összeköttetését csak gonoszságra használja. Egyebek közt ő küldi a betegségeket emberre, állatra, az embereket állatokká is át tudja varázsolni. Ezért kerülik őt; pl. senki se venné el a leányát s

¹ Wichmann, 16.

² Wichmann, 24.

nem menne a fiához feleségül. A *vedynök* családjai csak egymás között házasodhatnak, s így boldogtalan, a társadalomból kiközösített voltak örökségül száll tovább.

A *tuno* tehát nem igazi áldozópap s nem kizárólag ő van jogosítva a jós és orvos tisztére. Ő mindez együttvéve, de még valami más is. Ő samán a szó szibériai értelmében, kinek főtudománya a varázslás. A különbség csupán az, hogy az európai *tuno* a kereszténység hatása alatt levő társadalomban elvesztette tisztségének külső jeleit s elfeledte varázslóművészetét, melyet nincs többé alkalmá nyilvánosan és bármikor gyakorolni. Eredeti helyzetének és működési körének mégis fönmaradtak oly nyomai, melyeknek segítségével még teljessé tehetjük a régi permi samán képét s élénken szemünk elé idézhetjük.

A *tuno* tiszte legtöbbször öröklődő, de régi *tuno* halálával megeshetik, hogy valami idegen nemzetségből való nagyravágyó személy magához ragadja az örökséget. Különben is bárki *tunó*vá lehet, a ki képes elsajátítani az arra szükséges ismereteket. Ezeket maguktól a szellemektől lehet megszereznie, kik éjjelenként jelennek meg aggastyán képében, hosszú kaftánba öltözve. Nem minden *tunó*nak van egyenlő hatalma, ez a szerint változik, minő hatalmas szellem volt a tanítója, részben magának a tanulónak fogékonyságától is függ. A legértékesebb tanítás az, melyet *In-mar*, a főisten ad. *In-mar* a samánjelöltnek éjjel jelenik meg egy más, tökéletesen kitanult *tuno* társaságában s elvezeti őt mindenféle csodálatos helyekre, miközben egyre cziterán játszik, hogy félelmét elűzze. Végre az isten egy beláthatatlanul széles folyóhoz viszi őt, mely fölött cziterahúrok vannak kifeszítve. Ezeken a húro-

kon ugrálnia és tánczolni kell; mindannyiszor, a hány-szor leesik róluk, elveszti egy részét jövőendő működési hatalmának. Abból lesz a leghatalmasabb *tuno*, a ki ezt a próbát kiállja a nélkül, hogy egyszer is megtántorodnék.

A *tunó*vá hivatás történhetik valakinek akarata ellenére is, mint egy votjakkal megesett, *Gavrilov*¹ szerint, Mamadys-kerületben. Ez az ember ifjú korában nagyon könnyelmű volt, semmit sem törődött ősei szokásaival, semmiféle áldozatot sem mutatott be. De egyszer egy faluból hazatérőben eltévedt a szent berek mellett és annak tájékán bolygott egész éjjel. Ettől fogva minden napnyugtakor az eszelősség jelei mutatkoztak rajta. Ő maga azt mondta, hogy ilyenkor *In-mar*, a főisten belépett a szobába s kinyilvánította neki, hogy hol, mikor és mit kell áldozni és kinek kell ezt végeznie.

Abban a szokásban, a mint a *tuno* még most is kiválasztja az áldozópapokat, emlékei maradtak fenn a régi samánná avatásnak, a mely teljes hivatalos öltözetben, samándob hangja mellett ment végbe. Midőn a *nagy kuala* örének vagy törének szolgálati ideje letelt, mondja *Bogaevszkij*², a falu lakói vagy a nemzetség tagjai valamelyik *tunó*hoz fordulnak, a ki messze lakik s a ki mindnyájuk előtt egyaránt ismeretlen, úgyhogy bizhatnak a részrehajlatlanságában. Rendszeren csengőkkel fölszerelt kettős- vagy hármassfogaton mennek érte. Mindenki előkészül a *tuno* fogadására a fürdőházban való tisztálkodással. Mihelyt megérkezik, a *tunót* is fürdeni viszik. E közben a nép gyülekezni

¹ II. 90.

² III. 27—29.; v. ö. IV. 124.

kezd a szobába, a hol a szertartás végbe fog menni. Nyáron a nagy *kuala* szolgál e célra, de télen annak a háznak lakószobája, melyet a *tuno* legmegfelelőbbnek talált. Az asztalt fehér abroszszal terítik le, rátesznek három kenyeret s annyi pálinkáspalaczkot, a hány család áll a *kuala* szolgálatában. Mikor minden kész, belép a cziterás és megkezd a szent szertartást. Erre az alkalomra egészen külön dallam van, melyet csak cziterán szabad játszani. A *tuno* a fürdőházban fehér ruhába öltözött, mikor onnan kijön, még fehér kendőt csavarnak a fejére. A volt *utis* (őr) ezüstpénzt tesz az asztalra, a felesége meg a *tuno* kezébe adja azt. A *tuno* a pénzdarabot facsészébe teszi, melyben pálinka van s rámereszti a tekintetét. Ezalatt a régi áldozópapok, a kik körülállják, derekára fehér törülközőket kötnek. Mikor már megelégette a nézést, a *tuno* táncolni kezd a czitera hangjára, egyik kezében kard, a másikban ostor. Némely helyütt körül tánczol egy kardot, a mely a padlóba van ütve a szoba közepén. Táncz közben a *tunón* erős görcsök jelentkeznek. Ekkor jó markos embereknek le kell őt fogniuk, a kiket e célra külön választanak. Elragadtatásában a *tuno* fennhangon sorol föl jelöltek neveit; minden egyesnél kérdezi: „van-e ilyen nevű ember?” Ha nincs, ismét lábra állítják s tovább tánczol, mígnem az összes áldozópapok meg nincsenek nevezve. A választás szertartása alatt az egész nép énekel: „Szállj le a földre, jőjj le hozzánk, óh *In-vu*! Mi votjákok egybegyűlkezve kérünk tégedet!” Így választja a *tuno* nemcsak a *kuala* papjait, hanem a *lud* őreit és főembereit is.

A *tunónak* az áldozatok idején való varázslásáról, a mi a szibériai samán legszokásosabb teendőihez tartozik, *Kosurnikovnál* igen fontos adat olvas-

ható.¹ Ő egyenesen azt mondja, hogy a samánok végezték az áldozópapok tisztét is s hogy legtöbbjük a falu vénei közül való volt. Minden falunak megvoltak a maga samánjai, kik tekintélyük és teendőik szerint három külön osztályba tartoztak. Az áldozatot a következő módon mutatták be. Tavaszi vetés előtt, vagy bármely, a legidősb samántól megállapított időben, a falu nagykorú lakói egybegyűltek a szent berekben. Itt az említett samán megjelölte a helyet, hol mindannyian elhelyezkedtek körben. Ő maga a kör közepén mozgott, először csöndesen lóbázva fejét és kezét s különös szavakat mondogatva. De lassanként fölhevült, mozdulatai görcsszerűekké lőnek, arcza eltorzult, szája habzott. A körötte állók egész az idő alatt imádkoztak és a samán feje fölött fölváltva tojásokat dobáltak, melyeket e célra magukkal hoztak. A szellemidézés után bárányt, csikót vagy kecskét vezettek a samán elé, a szerint, hogy mit rendelt. Egy szúrással leölte az állatot, melyet azután a többi samán megnyúzott s üstbe vetett főni.

Hogy itt a legidősb samánon, a ki az áldozatot végezte, a *tunót* kell érteni, az világos. De még bizonyítékaink is vannak erre nézve. *Pallas*² említi útleírásában, hogy *tuno* nevű papi aggastyán mondta a könyörgéseket a közös áldozatoknál. A *tuno* segédje: *sida-silvas*, ölte le az állatokat s készítette el a húst. *Pervuchin* beszél valami különleges felső ruhákról³, melyeket az ú. n. imádkozók régente magukra

¹ 21—2.

² III. 480.

³ De talán e ruhadarabok, valamint a *tuno* felavatási öltözete is, idegen eredetűek. *Verescsagin* (1886. 40.) beszéli, hogy néhány áldozó-papnak fehér kabátja és fehér sapkája

vettek, midőn a nagy *kualában* áldoztak; ezek valószínűleg a régi samán-öltözet emlékei. Az egyik ruha hosszú, ujjatlan kabát volt, otthon szőtt mintás gyolcsból, a szárnya díszvarrattal vagy bojtokkal ellátva. A másik, az előbbinél még hosszabb, széles ujjú, lilaszínű köpeny volt. Ehhez tartozott a hálósipkához hasonlatos főveg, a mely harisnyaformára volt kötve, néha sokszínű fonálból, s másfél rőf hosszú volt. Mikor föltették, az alsó részét fölgyürték, úgyhogy a csúcsa csak egy arasznnyira emelkedett ki s a czifra bóbíta súlyától kissé ferdén állt. A mai *pop* nevű áldozópapok még használnak ilyen fehér sapkát, de csak bikaáldozatnál. Azonban egyéb áldozati alkalmaknál is fejükön tartják a sipkájukat, mikor más mindenki leveszi.

De legerősebb bizonyíték a votják *tuno* régi működési köréről a cseremisiz samán, a *muzsan* mai helyzete e nép azon részénél, a mely a Volgától délre lakik és hegyi cseremiszeknek neveztetik. Bár a magán áldozatokat, *Znamenszkij* szerint,¹ minden családban a legöregebb végzi, minden némileg fontosabb esetben, kivált betegségben, lopás vagy más kár esetén, a *muzsantól* kérnek útbaigazítást, a melyet azután szigorúan megtartanak. Néha elengedhetetlen, hogy maga a *muzsan* intézze az áldozatot; így minden közös áldozásnál, minők nemrégiben még divatban voltak. Nem volt elég, hogy a *muzsan* állapította meg az áldozat idejét, helyét, az állatok minőségét és számát, ő neki kellett végeznie az összes áldozópapi teendőket. Ő vizsgálta meg, vajjon tetszenek-e az isteneknek az

volt, miként a tatároknak, s *Gavrilov* (II. 112.) említi, hogy a *lud* gondozóján fehér vászoningnek s ugyanily nadrágnak kellett lennie.

¹ 57—61., 66—71.

áldozatul hozott állatok, ő mondta meg, hogy az áldozatban résztvevők közül kinek-kinek melyik istent kell nevén idéznie, ő vágta le az állatokat s főzte meg a húsukat, ő választotta ki az áldozati darabokat s töltötte ki az istenek italát. Csak az áldozati szükségletek gyűjtését és az áldozati állatok megvételét intézték külön emberek, kik közé falunként egyet-egyet választottak. Ezen alkalmaknál a *muzsan* ruhájához tartozott a hosszú, sima kabát. Ez fehér volt, de a mellére vörös, a hátára fekete szövetből egy-egy szelet volt rávarrva, melyek szélessége 3 hüvelyk s hossza kb. egy harmad rőf volt. Fejére háromnegyed rőf magas nyírfahéjsüveget tett.

Az áldozáson kívül a *muzsannak* egyéb papi teendői is vannak. Ő ad nevet a gyermekeknek s végez némely szertartást lakodalmak és temetések alkalmával. A névadás következőleg történik. A *muzsan* a csecsemőt karjára veszi, mikor az éppen sivalkodik, s a gyermeket ringatva elkezd neveket felsorolni addig, míg a sírás meg nem szűnik. A melyik nevet éppen abban a pillanatban ejti ki, mikor ez bekövetkezik, azt kapja a gyermek. A másik mód abban áll, hogy a *muzsan* tűzszerszámaival tüzet kezd csiholni s egyúttal neveket mondogat, melyek közül azt választja, melyet akkor említ, mikor a tapló szikrát fog. Lakodalomkor a *muzsan* adja össze az ifjú párt, az istenek áldását kérve reá. Temetésnél kéri az isteneket, adjanak nyugodalmat a holtnak, hogy vissza ne járjon a földre kísérteni s a hátramaradottakat háborgatni.

A *muzsan* rendesen aggastyán, a ki pontosan ismeri a vallási szertartásokat s jól tud imádkozni. Életének kifogástalan erkölcsűnek kell lennie. De első sorban azt kívánják meg tőle, hogy az istenekkel közvetetlen érint-

kezésben álljon. Értenie kell a jövőmondáshoz, tolvajok kinyomozásához, betegségek fölismeréséhez stb. A jelenéseket néha ébren, de legtöbbször álmában látja.

Az álomlátás nemcsak éjjel, természetes úton történik, hanem mesterségesen is előidézik. *Krokovszkij M.*¹ orosz kutató beszél egy titkos fogásról, mely apáról fiúra száll. Beteg gyógyításakor a javas egy poharat vesz kezébe, a melyben pálinka van, s arcát a nap felé fordítja. Sokáig mondogat valamit magában, miközben majd belefű, majd meg beleköp a pohárba vagy melléje, néha úgy tesz, mintha elaludt volna, majd megkeveri egy késsel a pálinkát, melyet végre vállá fölött kiönt. Az álomba merülés itt semmi egyéb, mint új alakja az után az öntudatlan állapot után való törekvésnek, melyben, hitük szerint, a lélek a látható környezet hatása alól megszabadulva, a természetfölötti megismerés körébe emelkedik.

A samán *muzsang* nevére *Filimonov*² mondja, hogy a vjatkai kormányzóságban lakó mezei cseremiszek is használják. Azt véli, hogy a gonosz szellemek *muzse* elnevezésével van összefüggésben. A *muzsang* tudja, micsoda szellem küldte a betegséget emberre vagy állatra, s meg tudja mondani, mily engesztelés után hárítja el azt a szellem. Azt is tudja, hol vannak az ellopott holmik s hogyan szerezhetők vissza. Háromféle *muzsang* van: *muzse byse* vagy sorsvető, a ki öv,³ víz vagy bab segélyével jósol; az *omo-uzsso*,

¹ 223—4.

² 1869. 25. sz.

³ *Müller* (350.), kinek adatai főleg a mezei cseremiszekre vonatkoznak, azt mondja, hogy a *muzsan* övével megméri a betegeket könyöküktől ujjuk hegyéig, majdnem éppúgy, a mint a kuruzslók még most is tesznek nálunk.

azaz álomlátó, a ki álmában nyer tanácsokat az istenektől és szellemektől s a ki mások álmaikat megfejtí; az *uzsso-kolso*: látó-halló, a legmagasabb rendű samán, hallja: hol röpülnek a szellemek, látja, kire küldendek betegséget. Azt is látja: hová rejti el a tolvaj a lopott tárgyakat. Más az áldozópap, a kit ő *kartnak* nevez; ez az áldozatoknál a könyörgéseket mondja, megáldja az áldozati ajándékokat s családi eseményeknél egyébként is segédkezik: névadásnál, lakodalomban, temetésnél. A *kartok* állandóak vagy alkalmiak. Állandónak kell lenni minden családban egynek, a kit úgy választanak s a ki minden véres áldozatnál jelen van. Az alkalmi *kartokat* az állandóak segítőiül választják a nagy közös áldozatok alkalmára. Az ünnepség után rögtön megválnak a tisztségüktől. A *kartok* segédei az *ücsök*, a kik az áldozati állatokat levágják s üstökben megfőzik a húsukat.

*Kuznecsov*¹ nem tesz különbséget az „álomlátó“ s a „látó-halló“ között. Azt mondja, hogy ma már ritkaság számba mennek. A multhoz ragaszkodó, maradi emberek ezek, kik lelkesen védik a nemzeti szokásokat, s minden újításnak ellenségei. Legtöbbjük otthon és család nélkül kegyelemkenyéren élő ember, de akad köztük vagyonos gazdaember is. Az áldozópapok, a *kartok*, ha szükség van rájuk, sorsvetéssel választatnak minden isten számára külön; a megválasztást nagy megtisztelésnek tartják, s el nem fogadása szóba sem jöhet. Áldozópap mindenki lehet, ha tud imádkozni, a mi egyáltalában nem nehéz dolog. A cseremiszek szükségletei és bajai mindig annyira azonosak, hogy az imádságok alakja nagyon kevés változatosságot tüntet föl. Mindazáltal akadnak olya-

¹ 1885. 456—9; 1879. II. 47; 1879. 11.

nok, a kik e hivatalt több nemzedéken át viselték és a kik ebből az okból jobban értenek hozzá, mint mások. A *kart* tekintélye továbbá még attól függ, melyik isten papjává választották. Mert a mint az egyes isteneknek a cseremiszi berkekben megvan a maguk szent fája, úgy mindegyiknek megvan a saját áldozópapja is. A legtekintélyesebb a főistené, a ki legelőször lép az áldozóhelyre, először rak ott tüzet s először állapítja meg az áldozati állatok megfelelő voltát.

Az *Andrievszkij*től közzétett ügyiratokban¹ hivatalos nyomozás maradt fenn egy nagy hekatombáról vagyis százas-áldozatról, mely 1829 december 3-dikán (ó-naptár szerint) folyt le a szernurai járásban, Urzsum kerületben. Háromezer cseremiszi gyűlt ide össze a vjatkai, kazáni és ufai kormányzóságból, sőt még Orenburgból is voltak útban résztvevők, a kik azonban visszafordultak, mivel az ünnepséget félbeszakították. Összesen 99 áldozati állatot: lovakat, teheneket, juhokat és baromfiakat hordtak össze s ugyanannyi *kartot* választottak az áldozatok bemutatására. Mindegyik a saját csapatának élén, a saját szent fája és oltára előtt imádkozott minden egyesért külön, nevét megemlítve, s elfogadta pénzben vagy természetben azon önkéntes adományokat, a melyeket kiki a maga során vagyonához mérten följánlott. A *kartok* az összegyűjtött pénzt mind egy *fő-kart*nak adták át, a ki az egybegyűlt összeget, 350 rubelt, két pénztárosra bízta, hogy osszák ki kárpótlásul az áldozati állatok tulajdonosai között. Az áldozati szertartások fölötti főfelügyeletet azon három álomlátóra bízta, a kiknek álmai következtében ezt az egész ünnepséget rendezték;

¹ 536—43.

ezek mondták meg azt is, hogy hány és minő állatot kell bemutatni.

Az álomlátók szerepe ez alkalommal arra mutat, hogy a jósló és áldozatbemutató tiszte valamikor a mezei cseremiszeknél is együttjárt. Még a XVIII. század végén, állítja *Georgi*,¹ *muzsanjaik* nemcsak elrendelték és rendezték, hanem maguk végezték is az áldozatokat. De ilyenek már akkor is kevesen voltak, ellenben választott *kartok* minden faluban kezdtek lenni. A változás nyilván a mohamedán vallás hatása folytán állt be. Ezt bizonyítja a *kart* elnevezés, a mely tatár jövevényszó és aggot jelent. S csak így lehet megmagyarázni azt is, hogy a hegyi cseremiszek, a kik régóta valamennyien keresztények, ebben a tekintetben mint maradhattak meg eredetibb állapotban, mint későbben megtért és nagyrészt még pogány testvéreik.

De mielőtt a samán és az áldozópap tiszte különvált, némely oly ténykedés csatlakozott hozzá, a mely magasabb fejlettségű vallásokban található. Mikor aztán a különválás bekövetkezett, a mezei cseremiszeknél e ténykedések az új áldozópapra szálltak; a samánok kezében maradtak azonban a *csuvasok*nál. Ez utóbbiak *jomze* (szószóló) nevű samánjai, mondja egy névtelen csuvas író, férfiak vagy nők, a kik álmukban jelenéseket látnak vagy pedig vizespohárba vetett ezüst-pénzre szegeznek tekintetüket, s úgy tudják meg, hogy minden egyes isten minő áldozatot kíván. Ők nem áldozópapok,² mert a magánáldozatokat a család leg-

¹ II. 845—8.

² *Szjeveryj Archiv*, 1827. 57, 124, 220—9. Csupán *Lepechin* (I. 164.) állítja, hogy a *jomze*, vagy az öregek ölik le az állatokat és főzik meg a húst áldozatok alkalmával.

öregebb tagja végzi s a közös áldozatoknál az imádságokat külön hivatalos ember mondja, a ki fehér ruhába van öltözve tatár módra. Ennek a kötelessége, ha *keremet* papja, elégetni a *keremet* kerítését, áldozóasztalait s egyéb felszereléseit is, ha korhadni kezdenek, s újakat készíttetni helyettük. De minden egyéb papi ténykedés a *jomzék*at illeti.

Ha a *jomze* oly házba vetődik, hol gyermek jött a világra, az egész háznép és az egybegyűlt vendégek nagy tisztelettel fogadják s egyhangúlag azon óhajtasukat fejezik ki, hogy adjon a gyermeknek szerencsehozó nevet. A *jomze* ekkor egy vízzel telt poharat vesz a kezébe, s belemorogva néhány szót, az anyát és gyermeket megitatja belőle. Azután, hogy gondolkodási időt nyerjen, elragadtatásba merül, s végre a csecsemőnek nevet ad, melyről azt mondja, hogy isteni kinyilatkoztatás útján kapta.

Ha pedig valamely házban haldokló beteg van, a falu *jomzéi* odagyülekeznek s nekik nyilvánosan meggyónja bűneit.

Ha menyekzőre hívják, mondja *Szboev*¹, a *jomze* ünnepies állásban, söröskanta a kezében, sapkája a hóna alatt, üdvözli az előtte meghajló fiatal párt, békét és szeretetet kívánva nekik.

Ezek a családi szereplések őrizték meg napjainkig a *jomzék* számát és tekintélyét. Már *Müller*² megjegyzi, hogy a csuvasoknál két, három samán is lehet ugyanazon faluban. *Magniczki*³ 11 faluból 43 férfi- és nő-*jomzét* sorol fel név szerint. Közülük többről

¹ 36.

² 348

³ 12 - 5.

megemliti, hogy hivatalát örökölte; mások saját akaratukból, némelyek meg éppen akaratuk ellenére nyerték el.

Ismét teljesen máskép áll a dolog a *mordvinok*-nál. Hogy a samánoknak minő helyzetük volt náluk kezdetben s idő folytával ez hogyan változott meg, arra bajos volna felelni, oly keveset olvashatunk róluk. *Melnikov*¹ azt állítja, hogy nem voltak náluk külön áldozópapok, olyan férfiak, kik egész életükre vagy legalább rövidebb időre megbizattak volna az áldozatok bemutatásával. De ezen állításával részben saját adatai is összeütközésbe kerülnek. A házi áldozatokat, úgymond, a család legidősebb férfi-, néha nőtagja végezte, hasonlókép a temetésnél szokásos emlékezetűi ünnepet. De a községi áldozatok végzésére minden egyes izben gyűlésen néhány öreg embert választottak. Egy közülük rendszeren a falu vagy a község legvénebbje volt, a kiben ilyképen egyesült a bírónak, a közvagyon kezelőjének és az áldozópapnak a hivatala. Az erza-mondvinoknál, kik ezt az embert *prjavtnak* (fő) nevezik, hivatala életfogytiglan való volt, bár lemondhatott róla, ha megvakult, vagy a vénység másképen nagyon éreztette vele a terhét. Viszont a község el is mozdíthatta őt állásából, ha magaviselete miatt elveszté a bizalmat. Ő állapította meg az áldozat idejét. Minden alkalommal hozzájöttek tudakozódni, mely napon volna czélszerű ezt vagy azt az ünnepet megülni. Az ő házában tartották a szent kanalakat, rudakat, vedreket, késeket s egyéb, az áldozatokhoz szükséges holmikat. Magán az ünnepségen

¹ IX. 240—3., 250—8.; 1873. 185—8., 248—53. A mordvin elnevezéseket *Paasonen* Henrik szíveskedett helyesbíteni és megfejteni.

ő kapta az áldozati húsból az első darabot, az áldozati sörből az első meritő-kanállal. Ő nem vágta le itt az állatokat, se könyörgéseket nem mondott, csupán egybehívta és feloszlatta a gyülekezetet.

Az áldozatoknál a főrendező a *voz-ate* volt (tán rokon e szavakkal: *oz-ks*: áldozat, *oz-noms*: imádkozni), a kinek 12 segéde volt. Ő maga mondta az összes imákat s végezte a tulajdonképeni áldozatot. A *voz-atek* rendesen egyfolytában több évig maradtak hivatalban, mert jól kellett ismerniük a régi szertartásokat és pontosan észben tartaniuk az imádságokat. Némelyikük jósolni is tudott áldozás közben. A segédek közül hárman a *puren-dejik* (sör-készítők), kiket egy évre választottak, házról-házra járva gyűjtötték az ünnephez szükséges anyagokat és ők főzték ez alkalomra a sört és mézesitált. A *jam-bidik* (leves-főzők), szintén hárman, a kiket többnyire minden alkalomra újra választottak, kapták a *prjavttól* a szent késeket, a melyekkel fölszelték az áldozati húst és a nép közt kiosztották. A három *kasan-gorod* (kásafőző) kapta a *prjavttól* a szent kanalakat és rudakat. Ők sütötték az ünnepen a palacsintát s adtak kanalat a népnek, a mely szent sört inni közeledett. A *turosz-torok*, (tor: kard), szintén három ember, mintegy ünnepi rendőrök voltak. Ott álltak fatörzseken vagy fölborított kádak tetején és a rendet tartották fönn. Az ő dolguk volt a viaszgyertyák készítése is, melyeket azután a *prjavt* parancsára az áldozati vödörök szélére erősítettek. Végre még választottak három *pozan-buna-vedit* külön, a kik a *puren-dejiktől* gyűjtött pénzen megvásárolták a szükséges áldozati állatokat, a helyszínére vezették s ott annak idején leölték. Ezek egyenest a *prjavtnak* voltak

alávetve, s a *voz-atétól* teljesen függetlenek voltak.

Látjuk tehát, hogy az áldozati szertartások a mordvinnoknál nagyon ki voltak fejlődve, a mint ezt feltehetjük oly népről, a mely már pogánysága idején aránylag magasabb műveltségre emelkedett, s a megszorodott teendőkkal együtt, a hivatalos emberek száma is erősen növekedett, s a különböző foglalatosság szerint megoszlott. De még világosan észrevehető a régi állapot. A *prjajt* hivatalának életfogytiglan való tartama s a *voz-ate* és segédeinek szokásos újraválasztása azon időre mutatnak vissza, mikor az áldozópapság állandó, sőt talán örökölhető tiszt volt. A *voz-ate* jóstehetsége nyilván az áldozatoknál szokásos samánkodó szellemidézés maradványa. Végül említsük meg *Münch* adatát¹ az áldozópap sajátos öltözetéről: a fehér gyolcsból való ruháról, melyet kizárólag az egyetlen évi ünnepen használtak.

A *lappokhoz* fordulván, majdnem teljesen azon ősi viszonyokhoz térünk vissza, melyeket az Uralon túl láttunk az osztjákok és vogulok között.

A *norvégiai* lappok *noaiddéja* — mondja *Jessen* — egy személyben volt *próféta*, azaz táltos és tanító, *áldozópap*, a ki egyedül végezte az istentiszteletet és *pátriárka*, kinek a nép mindenben engedelmeskedett.² Az erre a fontos tisztségre való elhívás a férfi-

¹ Meg van említve *Michailovszkij* „*Samansztvo*“ cz. művében, I. 114—5.

² 24—35, 50—60, 77—8, 81. *Kildal* szerint (459) a noaidde tisztéhez tartozott a csecsemő újrakeresztelése is és új, pogány névvel felruházása, a mi nyomban a keresztelés után történt, mikor a templomból hazaértek. De *Jessen* azt mondja, hogy

kor első éveiben történt a szellemek által. Ezek némelyeknek szemmellátható alakban jelentek meg, másoknak erős ittasság utáni álomban. A fiatalembert, a ki őket elfogadta, azután valami magános helyen oktatták a föld színén vagy levitték az alvilágba (Saivo), hogy az elhalt samánoktól tanuljon bölcseséget. Ehhez járult még az a tanítás, melyet élő samánoktól kapott; az atya, a ki maga nem tudta a fiát kitanítani, elküldte őt egy más samánhoz iskolázásra. Végre az új samánt fölavatták a következő módon. Több öreg samán összejött, a kik közül az egyik a fölavatandóval a sátor ajtajába ült, úgyhogy lábuk befelé feküdt. Az ifjú samán elkezdett énekelni és dobolni. S ha most a szellemek odasiettek s az ifjú samán egyedül maga vette észre, a mint lábain át a sátorba léptek, de az öreg samán semmit sem érzett, bár egyéb jelekből tudomására jutott ennek megtörténte: akkor az ifjút mester-samánnak ismerték el. Erre a szertartásra legalkalmasabb időnek tartották a karácsonyéjet, mikor, az ő hitük szerint, minden szellem a földön jár.

Minden samánnak egy vagy több szellem állt a szolgálatában, s ezeknek a számától függött a hatalma és tekintélye. Rendesen örökségül szálltak rá vagy házasság révén hozományul kapta, sőt vehette is őket. Midőn valaki meghalt a szülők vagy rokonok közül, mielőtt az ő parancsa alatt álló szellemek szétesztattak volna a hátramaradottak között, az örökösök

ezt valamelyik asszony végezte, legtöbbször maga a gyermek anyja, a ki álmában nyert kinyilatkoztatást a gyermek neve felől s csak szükség esetén kért erre nézve a samántól felvilágosítást. A vízzel való leöntés alkalmazása névadáskor katolikus korbéli kölcsönzés, mint némely, az úrvacsorájára emlékeztető áldozati szertartás is.

lefoglalhatták őket maguknak külön áldozattal. A szellemek legtöbbször lapp gyermek képében jelentek meg, de néha aggastyán vagy asszony formájában is. Ezen az ú. n. samán-népen kívül voltak még táltos rэн-szarvasok, madarak, halak, kigyók és egyéb segédek, melyeket közös névvel a samán oltalmának neveztek.

A lapp samán látható készsége a dob volt. Ez apáról fiúra szállt örökségképen, ellenben lánynak s nőnek egyáltalában kés, fejsze, kő avagy öv segítségével kellett megtudakoznia szellemének akaratát. Különös ruhája a samánnak csak az áldozatoknál volt. Jobb karjára rézkarika volt fűzve, bal válláról a jobb hóna alá öv volt kötve s vállaira fehér gyolcslepel borítva. Ha nőistennek kellett áldozni, a samán ezen kívül fehér gyolcssapkát tett a fejére.

A samán tisztsége, a melyhez az orvosi teendő is tartozott, természetesen nagyon előnyös volt s ezen okból nagyon kapós. De másrészt fáradságos és terhes volt, mert pl. az alvilágba is le kellett szállnia, hogy egyezséget kössön a holt rokonokkal, hogy ne követeljék magukhoz a beteget. Ilyenkor annyi férfit és nőt gyűjtött maga köré, a mennyit csak lehetett, vette a dobot s teljes erejéből verni kezdte s valami énekfélét zümmögött, melybe az összes jelenlévők belevegyültek. E közben egyre jobban fölhevült, futásnak eredt a dobbal a térdein, s a legsodálatosabb mozdulatokat tette, az egész idő alatt énekelve és ráolvasásokat mondva, míg végre öntudatlanul a földre roskadt. Ily állapotban maradt aztán egy óra hosszatt, mikor egy másik samán fölébresztette. Minde ténykedésre a samán egész napi hőjtöléssel készült elő. A samán ötvenedik évéig folytatta működését,

azontúl már nem tudott semmi különösebbet elérni; mihelyt a foga kihullt, többé semmire sem volt alkalmas.

Leem, a kinél legnagyobbbrészt ugyanezen adatok vannak, hozzáteszi,¹ hogy a szellemek, mikor ifjúember szolgálatába akartak állani, követelésüket arra alapították, hogy azelőtt az atyját szolgálták. Ha szépszerivel nem tudták rávenni, fenyegetéshez, sőt erőszakhoz folyamodtak. Azután megtanították őt minden samán fogásra, kioktatták, hogyan kell áldozni, és gyakorolták a bűvös éneklésben.

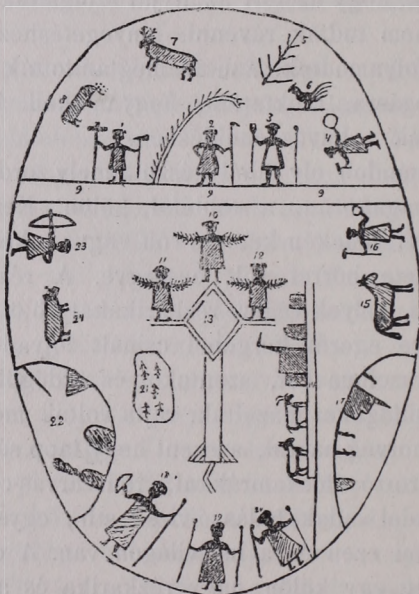
A samándob oly fából készült, mely zordon helyen nőtt s magánosan, a többitől külön. Kerek kosár alakú volt; fenekén két rés volt vágva a kéz számára, s a kerülete bőrrel volt beszegve. A résből szíjak függtek ki, melyek végére rézkarikákat kötöttek. A dob fedélbőrére égerfa kérgéből csinált folyadékkal isteneket és szellemeket, szenteket és ördögöket, napot, holdat, csillagokat mázoltak, rajta voltak még a templom egy norvég házzal, a szent hegy lapp sátorral s az ehhez tartozó éléskamrákkal, rénszarvas-cserénnyel együtt, erdei vadak, halászó-vizek stb., egyszóval minden, a mi ezen és a másvilágon van. A dobhoz tartozott még egy külön nagy rézkarika és a rénszarvból készített, némelykor hódbőrrel bevont kalapács. Ha pl. a vadászat vagy halászat sikeréről volt szó, a karikát a dob bőrére helyezték s a kalapács segítségével ugráltatni kezdték. Azon képekből, a melyek felé a karika elmozdult, jósoltak a kérdésre nézve; valamint abból is, vajjon a karika a nap pályájæ szerint mozgott-e, a mi jó jel volt, vagy ellenkezőleg.

Ha pedig tolvajlást kellett kinyomozni, más mód-

¹ 464—478, 486—7.

hoz folyamodtak. A sámán egy pohárba pálinkát öntött és merőn belenézett — valami varázsigefélét énekelve. Azután megnevezte a tolvajt, a kinek képét, állítása szerint, a pálinkában látta meg.

De ha nagy betegséget kellett meggyógyítani, a

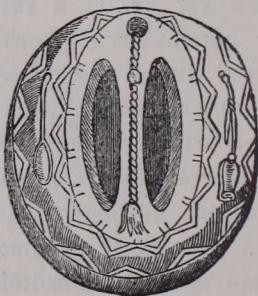
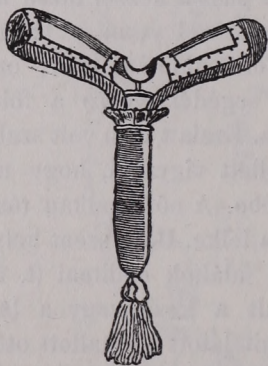

26. ábra. A lapp samándob képei. Friis művéből. 1. *Hora-gales*, az égi-háború istene, kalapáccsal a kezében; 2. *Varalde-olmai*, az ég embere, valószínűleg későbbi eredetű; 3. *Biegga-gales*, a szél öregje, más dobokon *Ilmaris* néven is; 4. az égi sámán, dobbal és kalapáccsal a kezében; 5. *Rutu*, a betegség istene; 6–7. kakas és szelid rénszarvastehén, áldozati állatok; 8. az ég medvéje; 9. két vonal, melyek az eget elválasztják a földtől; 10–12. a vasárnap, szombat és péntek emberei, bizonyára későbbi eredetűek; 13. *Baeivve*, a nap; 14. a megkeresztelték útja, rajta ló, kecske, templom stb. látszik; 15. ló; 16. az alvilág sámánja; 17. az alvilág, benne templom, lappsátor s több vonal látható; ezek az utóbbiak a kérdező számára földidézett holtakat jelzik; 17. és 14. közötti hely az alvilág útja; 18. *Fuks-akka*, ijas-asszony, a fiúgyermeket védő istennő; 19. *Sarakka*, a természet anyja, ki főképen a leánygyerekekre visel gondot; 20. *Mader-akka*, a szárazföld asszonya, az előbbie anyja; 21. halastó; 22. lapp sátor; 23. *Laeib-olmai*, az erdő istene; 24. medve.

tudakozódásnak az ismeretes önkívületi állapotban kellett megesnie. Két ünneplőbe öltözött nőnek kellett jelen lennie, fején gyolcsfejrevalóval, de öv nélkül, továbbá egy férfinak öv nélkül és hajadon fővel, meg egy serdülő lánynak. A samán is levette sapkáját, megnyitotta övét, megoldozta bocskora szíjait, arcát kezébe temette, majd kezét csípőjére szoritotta s előre-hátra hajladozott, kiáltván: „Fogjátok be az igásrénszarvast!” vagy: „Bocsássátok vízre a csónakot!” Pálinkával megerősítve magát, elkezdett pusztá kézzel tüzes üszköket szedni a tűzhelyről, fejszével verni a térdét s azután két kézzel a válla fölé suhintani vele; ezzel még háromszor megkerülve segédét, végre a földre rogyott, mintha meghalt volna. Ezalatt nem volt szabad megérinteni, sőt nagyon kellett vigyázni, hogy még legyet se ereszsenek közelébe. A nők halkán társalogtak arról, hol járhat most a lelke. Ha a szent helyek felsorolása közben a valódit találták említeni (t. i. a hol a lelke járt), megmozdult a keze vagy a lába. Azután találgatni kezdték, mit látott és hallott ottan. Mikor a samán ébredezni kezdett kábultságából s tompa hangon énekbe próbált kezdeni, a nők ismét fölemeltek hangjukat s az énekbe vegyültek. Végére a samán kinyilatkoztatta, melyik istennek kell áldozni a betegért, megnevezte az áldozati állatot és helyet s bizonygatta, hogy a javulás bizonyos idő multán be fog állni.

Olsen Lőrincz lapp néptanító említi, hogy még a XIX. évszáz elején használták a samándobot. Midőn a dobot föl kellett avatni, mindnyájan: öregek és ifjak, férfiak és nők köréje telepedtek és elkezdtek rajta dobolni. A felnőtt nőknek, felhagyván a dobolással, valamit ékességül rá kellett akasztá-

niuk. Az, a ki a dob által valamit meg akart tudni, a legbelső helyre ült a hajlékban, levette a sipkáját, a dobot a tűzhöz tartotta és megrázta, úgyhogy a róla függő csörgők megzörgessék a bőrt s meghallja, jól megfeszült-e a melegtől. Miután egy ideig a kalapácsal is megtapasztalta s a szögletkőhöz ütötte, ráhelyezte a jósjelet s elkezdett jósolni. A jelek közül kettő csontból, egy rézből volt; egyszerre csak egyet használtak közülük. De ha az előjelek kedve-

27. ábra. A samándob kalapácsa. 28. ábra. A samándob alsó fele.

zötlenek voltak, mind a három jósjelet a dobra helyezték s a tűz fölélt át a hajlék másik felébe hajították. Ha valakinek ott sikerült elkapnia, mielőtt a földre hullottak, a sors ismét kedvezőre fordult.¹

A *svédországi lappok* is nagy becsben tartották samánjaikat. A legtekintélyesebbet — mint erről *Lund*² tudósít — hegyek urának, királyának nevezték s a többieknek engedelmeskedniük kellett neki. A samán-

¹ *Qvigstad és Sandberg*, 104—6.

² *Kézirat.*

ságot vagy öröklés, vagy hivatás útján lehetett elnyerni. A lappnak, ha már fölserdült s egyszer épp az erdőben járt, a szellem dalolással jelentkezett. E dalt ekkor elméjébe kellett vésnie s másnap ugyanarra a helyre mennie. A szellem, ha benne akart maradni, ismét jelentkezett s ugyanazzal a dallal kellett neki felelni. Ezután a szellem mindannyiszor eljött hozzá, a hányszor csak kívánta. Az, a ki szellemet kapott, fél esztendeig eszelős volt. Nem szenvedhette se feleségét, se gyermekét, se cselédségét, csak egyedül bolyongott az erdőben zavart elmével s alig evett valamit.

Egyiknek három, másiknak négy vagy öt, sőt némelyiknek kilencz szellem is állt szolgálatára. Ezek majd madár, kígyó vagy halképében jelentek meg, majd meg emberalakú törpe képében s uruknak sok dologban segítségére voltak. Ha a samánnak vásárra kellett mennie, szellemeit előre küldte kilesni, megérkeztek-e már a svéd kereskedők. Ha távol volt hazulról, bármily messzire is, mégis megtudta, hogyan vannak otthon s nincs-e baja a rénszarvasgulyának. Ha beteghez hitták, rögtön kiszemelte a legnagyobb rénszarvast áldozatul. Az áldozás után elkezdte verni a dobot s addig verte, míg kőmereven össze nem rogyott. Egy óra elteltével a jelenlévők énekszóval felkeltették, a samán újra kezébe vette a dobot s füléhez szorította, egész halkan ütögetve. Egy kis ideig dobolván, leült és gondolkozott egy kissé s csak ekkor mondotta el, mely helyeken hordozta meg őt a szellem. Ha az alvilágban járt, úgy onnan tanújelül elhozta a beteg sapkáját, kesztyűjét vagy cipőjét, a mely az alvilágiak kezébe került s a betegségnek okozója lett.

A samán felhasználta a szellemek segítségét ellen-

ségei ellen is. Ha két samán összeveszett, a mi leginkább vásárcor történt ittás fővel, leültek egymással szemben és elkezdtek varázsigéket mondani. Az, a kinek erősebb szelleme volt, legyőzte azt, a melyiknek gyöngébb volt, s elrontotta a másiknak minden szerencsáját a vadászatban, halászatban, rénszarvas-tenyésztésben, néha az életét is elvette. Ha a samán nagyon hatalmas volt, sérülés nélkül léphetett tűzrakásba, s a tűz elaludt, mintha vizet öntöttek volna rá, s még csak nem is füstölgött. Vagy kezébe vett egy, a tűzben izzóvörössé hevült követ s addig tartotta, míg az hideggé vált.

Olyan samánok is voltak, kiknek egyetlen szellemük sem volt, bárha dobbal tudtak jósolni. Ezek nem jutottak közvetlen érintkezésbe a szellemi lényekkel, csak a dob útján beszéltek vele s a szellemek csupán azt nyilatkoztatták ki neki, hol lehet jó zsákmányra szert tenni. Ilyen mindennapi dolgok megtudására egyébként a dob használata sem volt feltétlenül szükséges; fejszével vagy kövel is lehetett jósolni. A fejszét a nyele közepére kötött szalagon felfüggesztették a kunyhó gerendájára és elkezdtek fújni, mitől az lassan forogni kezdett. A merre a nyél mutatott, tudták, hogy arrafelé találnak másnap zsákmányra. A követ, melyet hasonlóképen függesztettek föl a szalaggal, a szent hegyről kellett venni.

Különösen a nőkről mondják, hogy nem volt semmiféle szellemük, a kit szemtől szembe láthattak volna, hanem csak ráolvasásaik, a melyekkel árthattak embertársaiknak.

*Graan*¹ és *Rehn*² bővebben szólnak a samán-

¹ 16. fej. — ² 26. fej.

dobról és használatáról. A fa, melyből a dob keretét csinálták, lehetett jegenye- vagy erdeifenyő vagy nyír, de elengedhetetlen kellék volt, hogy a töve nőttében a nap felé fordult legyen. A bőr rén-szarvas szügyéről való volt; vízszintes vonal osztotta ketté, közepére volt rajzolva a nap. Ha meg akarták tudni, mi történt távoli helyeken, a samán a karikacsomót a nap képére helyezte s elkezdte a dobot verni a kalapácsal és énekelni erős hangon. Az énekben résztvettek a jelenlévők valamennyien, a férfiak hangosabban, mint a nők. Megnevezték a helyet, a honnan hírt akartak hallani, s magát az ügyet. Midőn már bizonyos ideig énekeltek, a karika megállt, a samán arca elkomorult, térdre bocsátkozott, kezét csipőre tette és egyre énekelt, míg mintegy kábult álomba nem merült. A többiek tovább folytatták az éneket, s midőn ismét magához tért, az énekkel eszébe juttatták, miről volt szó. A samán, a ki egészen kimerült és izzadt volt, mintha nagyon is nehéz munkát végzett volna, most kezdé elmondani, mit tudott meg. Ha pedig a kérdés jó vagy balszerencse, egészség vagy betegség körül forgott, szemmel kísérték, vajjon a nap képére helyezett karikacsomó a nap pályájával egy irányban vagy ellenkező irányban mozog-e. Az előbbi esetet jó, az utóbbit rossz jelnek tartották. Betegség gyógyításánál szintén a dobbal kellett megtudni, honnan származott a baj. E célra a beteg a samánnak ezüst- vagy rézkarikát tartozott ajánlodekzni, melyet ez jobb karjára kötött. Ha végre azt kellett megtudni, melyik istennek kell áldozni, az áldozatra kiszemelt állat nyakáról egy szőrszálat levettek és a karikacsomóra kötötték. Azután verték a dobot, míg a csomó valamelyik isten képénél megállapodott s

nem mozdult el onnan. E szerint az állatot vörös (Stårjunkare istennek), szürke (Thornak) vagy fehér (a napnak) gyapjúfonállal jelölték meg, melyet a jobb fülébe befűztek.

A samándobot bőrrel bélelt dobozban tartották. Felnőtt nőnek tilos volt e szent tárgyat érinteni. Ha azon az úton, melyen a költözködés alkalmával a dobott vitték, három nap eltelte előtt egy nő haladt át, ennek következtében halál vagy valami más nagy csapás érte. Ha ilyen vétséget sehogy sem lehetett elkerülni, legalább egy kis rézkarikát kellett a dobnak engeszte-lésül áldozni.

A nagyon ügyes samán dob helyett puttonyfedéllel is beérte, melyen semmiféle kép sem volt. Bal kezével megfogta a fogantyúját és a sima felét megmelegítette. Azután a fedélre helyezte az övéből elővett karikát s késsel elkezdett rajta kopogni, míg ájulásba nem esett. Félóra múlva fölkelte és felelt a kérdésre.

A samán, kinek nem volt dobja, más módon is jósolhatott. Letelepedett a hajlék azon helyére, hová nőnek nem volt szabad lépnie, fejszét tett a földre s arra egy üstöt helyezett. Az üst fenekére ejtette kezításkáját s e köré csavarta rézkarikákkal ékes övét, melyhez tartozott még a kése tokjával együtt. Miután még a sipkáját is belevetette a fejről, lassan emelni kezdte az üstöt, egyúttal a kérdését mormolva. Azután ismét leeresztette az üstöt a fejszére, térdre bocsátkozott és fejét lassan bedugta az üstbe és ott valamit dörmögött. Ezután fejét hirtelen visszahúzta úgy, hogy megláthatta, mi történik mögötte. Most előbbi helyére ült és ismét fölemelte az üstöt. Ha ez most könnyebbnek tetszett, mint előbb, akkor tudta, hogy igaz feleletet nyert.

A finnországi lappokról mondja *Tornaeus*,¹ hogy náluk vagy veleszületett hajlandóságból vagy tanulás útján lett valaki samánná. Már a gyermekben, midőn első ízben betegedett meg, mutatkozhattak az elragadtatás előjelei. A mint a második, súlyosabb megbetegedés jött rá, már többet látott és hallott. De a harmadik betegségben, a mely a legsúlyosabb és életveszélyes volt, már mindent látott és teljesen ki volt tanulta. Az ilyen samán meglehetett a dob nélkül is, a nélkül is látta, még akarata ellenére is, mi történt másutt. Azok pedig, a kik tanulás útján lettek samánná, tudományukat mint apáról fiúra szálló örökséget kapták.

A samándob, lappul *kobdas* és finnül *kannus*, fából készült és tojásdad alakú volt, fölül kicserzett rénbőrrel bevonva. A bőrre mintegy térkép volt festve három részben, melyeket határvonalak választottak el egymástól. Az alsó részben Norrland és Alatornio temploma, a pap, a biztos és az az út volt látható, melyen ezek az urak a Lappföldre jártak. A felső részben volt Norvégia s a mi hozzája tartozott. A középső részen a lappok saját területe volt, a három közül a legnagyobb. Ebbe a részbe rénszarvasok, erdei vadak, hálövető hely, beteg ember és a halál stb. voltak rajzolva. Midőn a dobtól tanácsot kérni készültek, ez ünnepnap volt az egész faluban. Mindenki, főkép a fehérnép, a legszebb ünneplőjébe öltözött. A samán térdre bocsátkozott s a többiek vele együtt. A dobot, melyre békaforma karikacsomót tett (ennek neve *arpa*), fölemelve tartotta a bal kezében. Jobbjában egy kis, T alakú kalapács volt; ezzel óvato-

¹ 17—23.

san dobolgatott az *arpa* körül, úgyhogy ez lassacs-kán tánczolt a dobbon. A kalapácsütések lassan-lassan egyre erősültek, míg az *arpa* annál a képnél megállapodott, melynél óhajtotta; ha ez nem sikerült, az egész próba kárba vészett. A varázsláshoz tartozott még az ének, melyben a jelenlevők mind résztvettek.

A samán addig húzta éneket, míg az *arpa* meg nem állt a juh, bak, kecske vagy más áldozati állat képén, a mely égerfa héjának levével vagy rénvérrel volt ráfestve a dob bőrére. Hasonlóképen szerzett kinyilatkoztatást az áldozat helyéről is. Azután a *seita-kő* alá dugta kezét s fölemelte, hogy megbizonyosodjék arról: kedves volt-e az áldozat az istennek. Ha könnyűnek tetszett a fölemelés, úgy kérése teljesedett, de ha a kő egyre súlyosbodott, nem lehetett semmi reménye a sikerre. Végre ájulásba esett s ez öntudatlan állapotban kapott felvilágosítást arról: hogyan nyeri meg, a mit kért.

Egy névtelen kéziratában ¹ fordul elő a következő finn nyelvű varázssvers, mely kétségtelenül a lapp samándobra vonatkozik:

Döngesz-e te fenyőkéreg,
Zajongasz-e rénszarvasbőr,
Ha e samán dönget téged,
Ez a lappfi büvöl véled?

A samándob, azt mondja a kézirat szerzője, fából készült abroncs, a melyen keresztforma fogantyú van. Ez az abroncs, valamint a ráfeszített bőr, tele volt rajzolta s ezenkívül tarka rongyokkal fölczifrázva. A kalapá-

¹ Upsalai könyvtár. *Palmskiöld* gyűjt. T. 57., 218—220.

cson karikák voltak csörgőkül. Az *arpa* rézből öntött béka volt. A dobot a kunyhó mögött egy fán tartották.

A dobbal jósolván a samán énekelt, míg hangja el nem gyengült s ő maga el nem aludt ott helyben. Gyakran megtörtént, hogy a tűzbe dőlt, a nélkül, hogy baja esett volna. De azért kellett lenni mellette egy külön őrnek, hogy semmiféle élő lény, még légy se érjen hozzá, mert ebben az esetben a lelke nem térhetett többé vissza a testébe. De ez az őr sem ébreszthette fel előbb, míg mindenféle tárgyak föl-sorolása közben véletlenül azt nem említette, a mit a samán álmában látott.

Appelgren a kemi járásról szóló leírásában¹ mondja, hogy a lappokat néha még *kannus*-lappoknak nevezik s van egy *Kannus*-puszta is Rovaniemi-ben. A népmonda szerint a samán a *kannus*, azaz dob segítségével magát elragadtatásba énekelte. Szükségesnek tartották, hogy ily állapotában a feje be legyen takarva. Az énekesen kívül kellett lennie kontrázónak vagy másodénekesnek, ki a samán rokonai közül való volt; ez az önkivületben fekvőbe visszaénekelte a lelket. Ez akként történt, hogy a másodénekes kitalálta és kimondta, hol jár az énekes lelke. Egy samán három esztendeig feküdt önkivületben, míg a másodénekes ki tudta találni, hogy a lelke

Csuka kanyargós belében,
Harmadik bélhajlatában

volt. Erre a samán lábszárai még megrándultak, de mivel ez az ember már nagyon régen feküdt önkivületben az Isten adományának (= kenyér, ellentétben az

¹ 60.

erdő adományával, a hússal) élvezése nélkül, a láb-szárazak ezekkel a zord szavakkal feleltek:

„Rothadóból nem lesz ember!“

Már *Tornaeus* mondja, hogy az orosz lappok közt találkoznak a legnagyobb samánok, mivel ott nem kutatják és nem büntetik őket. Erre czéloz *Sjögren* is kemi Lappföldről való emlékezéseiben, meg *Fellman*¹ az előbbi mű birálatában. Ez utóbbi azt mondja, hogy a finnek, kik közül egész déli Savótól fogva eljárnak oda gyógyulást keresni, ezeket a samánokat réült embereknek nevezik, mivel réülésbe tudnak esni, azaz éjjel ájulásszerű álomban feküdni, mialatt lelkük idestova kóborol, keresve a betegség okát. *Castrén*² szintén beszél a „mágikus önkivületről“ és azt mondja, hogy ebben, mint a közönséges álomban is, homályos képzetek születnek, melyeket aztán jelenéseknek tartanak. *Charuzin* szerint³ mind a férfiak, mind a nők gyakorolják az álomlátást s ezt a mesterséget leginkább úgy öröklék. A ki a samántól tanácsot akar nyerni, valami tárgyat kell neki adnia, melyet ez a feje alá tesz. Álmában a samán kiabál és énekel. *Genetz* beszél⁴ jós álomról, a melylyel varáslás van egybekötve, de nem előzetes izgatásul, hanem utólagos ténykedésképen, melyet reggelre kelve végeznek. Mindazok, a kik részt óhajtanak benne venni, körben letelepednek a padlóra térdelve vagy guggolva, a nők jobbra, a férfiak balra a samántól. Ez fejszét vesz a kezébe és szemét félig behunyva elkezd énekelni néhány

¹ 97—8.

² I. 134.

³ 218, 230.

⁴ 1878. 340—1.

szót, melyet a többiek ismételnék. Majd jobbra, majd balra fordul; az a fél, a melyet ekkép buzdit, erre hangosabban énekel. Az erőfeszítéstől a veríték kezd csepegni a samán homlokáról; valamelyik asszony kendőt nyújt neki, melylyel homlokát letörli. Az ének dallama nagyon egyhangú, csak egy fél hanggal emelkedik vagy száll. De minél jobban fölbuzdul a samán, annál magasabban kezdi s a kíséret annál élesebb hangon felel, míg az ének e része véget ér. Ekkor újat kezdenek mélyebb hangon, mely egyre emelkedik, mignem a samán ezt a részt is befejezi. A szavakat oly homályosan mondják ki, hogy nem lehet őket megkülönböztetni. Mikor az utolsó részt is végig énekelték, a samán a kendővel letakarja a mellette levő asszony fejét; erre mindnyájan köszönetet mondanak neki, kezét nyujtván, s főlegyenessednek kényelmetlen helyzetükből.

A szellemidézés e módját guggolásnak hívják. A dob már kiment a használatból, de még él az emléke, valamint a neve is: *küõmdes* (gen. *koamtazy*), mely hangtanilag pontosan megfelel a norvég-lapp *gobdas* alaknak s valószínűleg rokon a finn *kansi* (kante-) „födél, födő“ szóval. Az orosz-karjalaiak is emlékeznek rá, hogy szomszédjaik a varázsdobot *kontakka*-nak nevezték és dalaikban előfordul a lapp embernek ily neve: *kannus-käsi* = dobos-kezű.¹

A külön dob használata a szellemidézésben leg-szembeötlőbb bizonyítéka a lapp samán és szibériai kollegája közös eredetének. Másfelől e dob használatában igen figyelemreméltó különbség is van köztük. Szibé-

¹ Pl. *Cajan J. F.* gyűjt. 84, b. sz. „Dobos-kezű rogyjon össze, dőljön a lapp le a földre.“

riában a dob csak külső kábitó és idegizgató eszköz, Lappföldön pedig főleg jóseszközüül szolgál. Ebből az okból tették a dob fenekét zárttá és erősítették meg fogóval, a verő pedig kétfejű kalapácscsá változott át és hozzá járult a jóskarika. A dob bőrre rajzolt képek, melyeket így csak kívülről lehetett festeni, sokféleképp fejlődtek, úgyhogy tökéletes lapp felfogás szerinti mikrokozmoszszá lettek. Természetesen a dob terjedelmének is meg kellett egyúttal nagyobbodnia.¹ A lapp varázsdob fejlődésére szemelláthatólag hatott valami szita- vagy csészeforma jóseszköz, melytől a mindennapi házi alkalmatosságoknál szoktak felvilágosítást kérni. Ennek volt az is a következménye, hogy a samándob minden családban nélkülözhetetlen házieszköz lett, melynek használatához minden családfőnek értenie kellett. Ez fejti meg viszont azt, hogy ez az őstárgy hogyan maradhatott fenn oly sokáig a lappoknál.

De a korábbi használati módról is vannak világos nyomok. Némely dobon, mint láttuk, csupán a keret és fogantyúkereszt van fából. A dobra meg a kalapácsra gyakran mindenféle csörgők vannak akasztva, melyeknek egyedüli célja, hogy idegizgató zajt üsse nek. Erre mutat a dob hártájának megmelegítése és kalapácscsal való kipróbálása is: meg van-e jól feszülve, mielőtt a jósjélet elővennék. Legerősebb bizonyíték mégis a dobnak az önkívületi állapot előidézésére való alkalmazásában van, a mely vagy jóslással együtt, vagy a nélkül szokott végbemenni. A lapp samán réületének főntebb vázolt képéhez

¹ *Tornaeus* (22.) beszéli, hogy kemi Lappföldön oly nagy dobokat talált, hogy ott helyben kellett elégetni őket, mert nem fértek volna fel a rendes lappszánkóra elszállítás végett.

fűzzük még, a mit *Regnard*¹ mond róla 1681-ben: „szeme fölfordult, arcza színeket váltott, haja égnek meredt, s oly dühvel verte a dobót, hogy majd széttörte, mignem arczra vágódott mereven, mint egy tuskó“.

A *finnekről*, sajnos, nincsenek ily kimerítő adataink. Azon szórványos tudósításokból, melyek fönnmaradtak róluk, mégis némi bizonyossággal következtethetjük, hogy a samánok náluk is ugyanolyanok és ugyanoly helyzetben voltak, mint a többi finnugor népnél.

Az orosz évkönyvek beszélik,² hogy 1071-ben egy novgorodi ember elment egy *csúd* samánhoz, hogy varázslásra kérje. Ez szokása szerint elkezdte lakásába idézni a gonosz szellemeket. A jövevény a küszöbön ült, a samán meg némán feküdt s im egyszerre csak meglegyintette őket a gonosz lélek. Ekkor a samán fölkelt és szólt a másikhöz: „az istenek nem mernek jönni, valaminek kell lenni nálad, a mitől félnek“. A novgorodinak eszébe jutott, hogy kereszt van a nyakában, kiment és levette. A samán ismét idézni kezdte a gonosz szellemeket, a mi ezúttal sikerült is.

1534-ben *Makarij* érsek, mint már mondtunk, panaszkodott, hogy a novgorodi területen lakó csúdok külön papjokat tartanak, kiket *arbui*oknak neveznek,* s ezeknek imaházaiba áldozatokat hordanak. Ezek segédkezése mellett temetik el holtjaikat is az ú. n. *kolomiscse*-be (finnül: kalmisto = temető), őket

¹ Lásd *Hogguér*, *Reise nach Lapland*, 97—8.

² *Akiander*, 21.

* Az *arbui* szó — *Krohn Károly* úr szives felvilágosítása szerint — valószínűleg nem egyéb, mint a finn „*arpoja*“ (jós) szónak eloroszosított alakja.

hívják újszülöttjeikhez, hogy nevet adjanak nekik, a mit meg is tesznek a „maguk módja szerint“. Íme, itt egyesülve látjuk a jósnak, a szent hely őrének s az áldozatok bemutatójának tisztét, melyhez még némely családi ténykedések járulnak; ez utóbbiaknak azonban túlságosan nagy fontosságot tulajdonít, mivel a keresztény vallás szertartásainak ellenlábasaikat keresi bennük.¹

Lett Henrik beszéli,² hogy a livek, midőn egy német papot föl akartak áldozni, miként tudakozták meg: kedves volna-e e tett az istenek előtt. A jósló, *ariolus*, egy lovat a földre helyezett lándsa fölött vezetett át s megfigyelte, jobb vagy bal lábát emelte-e föl először. Mivel a ló épp az életet jelentő lábával lépett ki, nem nyugodott bele mindjárt, hanem letörölte a ló hátát abban a hiszemben, hogy a keresztények istene ráült s megakadályozta az ítéletet. De a második kísérlet is hasonlóképen ütött ki, s így a papot életben hagyták. Ez a jósló eljárás maga a litvánoktól vagy a szlávoktól ered, de legalább az lehetett eredeti, hogy voltak oly áldozópapok, a kik jósoltak.

Egy más alkalommal³ az *észtek* sorsot vetettek egy kövér bika és egy éppoly kövér pap között, kit a bika hátára ültettek. Hogyan történt a dolog, azt nem jegyezték föl, csak azt, hogy a sors a bikára esett, melyet ott nyomban levágtak. Lehetséges, hogy az áldozatot ugyanazok a nép vénei intézték, kik háborúban a nép vezérei, békében bírái voltak.⁴

A XVII. században pedig *Gutsclaff* könyvében⁵ szó

¹ Lehet, hogy valóban a keresztény szokások utánzatai voltak.

² I. 10.

³ XXVI. 7.

⁴ *Holzmayer*, 77 ; v. ö. *Inland*, 1852. 116.

⁵ 362—4.

van egy aggról, a kit Ukko papjának neveztek, s a kinek tiszte volt imádságot mondani az imént említett évi ünnepen.

Észtországban egészen a legújabb időkig maradtak fön­n emlékek az áldozópapokról. *Russwurm*nak¹ beszélt egy ember Mihkel egyházközségben nyugati Észtországban, hogy egyszer látta nagyapját térdelni egy nagy kő mellett a szántóföldön. Mikor kérdezte az öreget, mit csinált ott, az nyakon ütötte s megparancsolta, hogy senkinek se szóljon a dologról, de egyúttal kinyilvánította neki, hogy ők papi nemzetségből származnak, melynek szent kötelessége régi isteneiket szolgálni.

A Kolga-Jaan egyházközség­beli Lebaver falu határában említenek 1883-ban egy *Nõia-hallik* nevű forrást, melyből a javasok csütörtökönként újhöld idején vizet szoktak meríteni. Ezzel megfreckendezték egymást s minden égtáj felé loccsantottak belőle a szájukból, erőt kérve a víznek. Régente áldoztak is a forrásnak, nem csupán pénzt, a mit ott sokat találtak, hanem állatokat, sőt tán embereket is. E helyen nyírberek állt, *hiisi* nevű, melybe egyedül az áldozópap léphetett. A nép a forrás mellett állt s ismételte a szavakat, melyeket a pap előmondott.

Az észti táltosokról (*targad*) is van néhány figyelmet érdemlő följegyzés. *Wiedemann* szerint² ezeknek több faja volt: *soola-targad* vagy *soola-puhujad*, *sõna-targad* vagy *lausujad*, *tuule-* és *kivi-targad*; közülük a legutóbb említettek a mészkövek ereit tudták megfejteni; mindannyiuk között a leghatalmasabbak voltak az ú. n. *Mana-targad*. Hitték-e, hogy ezek a legutóbb említettek

¹ Lásd: *Holzmayer*, 77.

² 388, 443—4.

egész az alvilágig, *Manala*-ig, elmennek fölvilágosításokat szerezni, mint a lapp samánok, arról semmi biztosat sem mondhatunk. De az a felfogás, hogy a lélek a testtől különváltan bolyonghat, az észteknél sem hiányzik. „Forgósziel“-nek nevezték a vén asszony lelkét, mely idestova repül s mindenféle gonosz-ságot cselekszik.¹ Ezen idő alatt az illető teste holt-tetemenként hevert, s ha hasra fordították, a lélek nem tudott viasszaszállni beléje.

*Weske*² beszéli, hogy a pihkovabeli észtek *kannelt* (húros hangszer) használtak bűvölésre. Ha beteg mellett játszottak rajta, ez rendesen életben maradt, s ha holt-test mellett, egyhamar nem fordult elő haláleset.

*Kreutzwald*³ említi, hogy ezüst mellesattal jósoltak, melyet szalagra függesztettek és megpörgettek. Ha pör-gésében megállapodni készült, föltették a kérdést. Ha nyomban megállt, a felelet tagadó volt, de ha még kissé mozgott, igenlő. *Blumberg G.*⁴ más jósmódot is ismer a tulajdonképeni Észtországból. Vettek egy kulcsot, a szakállát belecsiptették egy kapcsos zsoltárkönyvbe. Azután az egymásra keresztbe tett két névtelen (gyűrűs) ujakra akasztották és szóltak: „mondd meg, jósjelecském, ki a bűnös?“ Erre a kulcs abba az irányba fordult, a merre a bűnöst keresni kellett. A zsoltárkönyv helyett lehetett használni szitát s a kulcs helyett birkanyiró ollót, a melyet a szita széléhez erősítettek. Ezt a jósló módot régiebbnek tartották.

¹ A finnek is hiszik, hogy a forgószielben samán vagy gonosz lélek röpököd (*Lönnrot*, a varázsversekről szóló műve elő-szavában, XVII. l.)

² Verh. der G. E. G. VIII. 3., 45—6.

³ Sam. IV. 1. (Kelevipoeg) 165.

⁴ Sam. V. 4—32.

A finnekáldozópapjairól jóformán semmit sem tudunk abból az egyszerű okból, hogy a közös áldozatok majdnem nyomtalanul eltűntek, kivéve Kelet- és Orosz-Karjalát. Főntebb említettük azokat a női papokat, a kik Leppälahtiban mások nevében is mutattak be áldozatokat a szent köveknek s tolmácsolták nekik a szellemek feleleteit. Södanlahtiban, mint mondják, a már említett Leppäkuusikkóba járt egy öreg jóslgatni. Orosz-Karjalában 1894-ben *Karjalainen K.* egy öreg emberre talált,¹ a ki sok babonát és ráolvasást tud, s a ki egykor áldozópapként működött. Ő volt ugyanis Venehjärviben az imaház gondozója s ő ölte le az áldozati állatokat az ott minden ősszel megtartott juh-áldozatoknál.

Samánokról ellenben bőven vannak adataink *Meriläinen Henrik* telkesgazda babonagyűjteményeiben, melyek felölelik egész Észak-Finnország, a dvinamelléki Karjala és Norrland finn lakosságát.

Táltossá tehetik a gyermeket már anyja méhében, ha anyja három csütörtökön napkelte előtt a szabad ég alatt, észak felé fordulva s ócska tűzcsiholó aczélt helyezve talpa alá, kakas- vagy erdei fajdkakas-velőt eszik. Ezeken az állatokon ugyanis nem fog sem a varázslat, sem az átok és ők mindenféle szellemet látnak.² Nagyon ügyes táltos lesz a gyermekből, ha foggal és oly hajjal jön a világra, melyből később üstök nő.³

Ha pedig az újszülött gyermeket akarják táltossá tenni, akkor mielőtt az három éjet ér s még se a pap,

¹ Magán levélből.

² Meriläinen, gyűjt. II. 524. sz. Jyskjärviből, Orosz-Karjalából.

³ I. 74. sz. Észak-Finnországból.

se más meg nem áldotta, olyan vizesésből, a melynek for-
gataga a nap felé esik, merőkanállal háromszor habot
kell meríteni s egy ízben visszaönteni s a vizesésből idézni

A legerősb férfiakat
A kis hősnek erőt adni,
Férfiasságát nevelni.

Ily módon kell meríteni három zuhatagból s három csütörtökön napkelte előtt megmosni a gyermek fejét és mellét. Ettől azután a gyermek oly hatalmas lesz, hogy a vért is el tudja állítani, ha tudomására jut, bármily messze van is a sebesült, s nincs szüksége semmi mesterfogásra sem. De ha a gyermekből olyant akarnak csinálni, a ki hatalmánál fogva gonoszat tud tenni, oly forгатagból kell habot venni, a mely a nap jártával szemben forog. Ettől azután oly gonosz természetű lesz, hogy, ha csak egy cseppet is meg talál haragudni vagy rosszat gondolni, ha nem is akarja azt megtenni, megtörténik magától. Ha pedig három szilánkot vesznek oly szikláról, a mely mindig nedves — s még hozzá annak északi felén oly helyről, hová a nap sohasem sütött, s hozzá három nőstény hangyát s ezeket a keresztelő előtt háromszor kilencz éjszakára a gyermek vánkosaiba teszik: olyanná lesz, hogy álmában mindent előre lát: minő férfi vagy nő jön gyógyulás végett, mi a baja neki, ki igézte meg, vagy honnan ragadt rá a baj, stb.¹

Későbbi korában a gyermek a veleszületett tehetőséghez még varázs-szellemet is szerezhethet magának. Csöpögő szikláról vesz ugyanis nedvet, zuhatag forгатagából habot, bugyogó forrásból vizet, s ezekkel megmossa a fejét három vasárnap reggelén.² De ezt a

¹ II. 52. Orosz-Karjalából, Kiimasjärviből.

² I. 174. Észak-Finnországból.

szellemet más valaki ellophatja úgy, hogy habot vesz a fejről, mikor mosdik, s a magáéra teszi s ott hagyja száradni.¹ Ha tehát oly varázs-szellemet akar szerezni, a melyet más nem lophat el, sem ő maga tovább nem adhat, zivatar idején kell a sziklához mennie, ott meztelenen elragadtatásba jönnie s természetét fölbuzdító varázsigéket mondania, azután meg kell mosnia a fejét esővízzel, mely a szikla mélyedéseiben összegyülemlett.

Természetét akként is fölizgathatja, hogy villámsújtotta fából darabokat vesz s ezek összedörzsölése által tüzet gerjeszt és annak füstjében meztelenül mondja:

Kábultságból ébredj lelkem,
Fenyőágból, én szellemem,
Jöjj hozzám, búvölj meg engem,
Merülj réülésbe vélem!
Kelj föl, a mint máskor szoktál,
A mikoron varázsoltam!

Azután bukfenczet vet és eltávozik; a tüzet ott hagyja égni.²

Táltossá tanulás által is lehet az ember, ha Szent Iván éjjelén egy táltossal zuhatag közepett levő kőhöz megy. Ha oly vörös fonalat, a mely három éjen át egy holttest koponyájában volt, tanítójával együtt szájból-szájba vesz, nem felejt el semmit, a mit tőle tanul.³ Itt a táltos viztajtékkal megmossa tanítványa fejét, hogy a természete elragadtatásba jöjjön, mikor varázslatot végez, s a saját sapkáját tanítványa fejére teszi.⁴ Ha a táltos a sapkáját és a tűz szerszámát örökre a tanítványának adja, ez is oly hatalmas lesz, mint

¹ I. 175. sz.

² II. 940. Orosz-Karjalából, Uhtuéból.

³ IV. 321. sz. Paltamóból.

⁴ IV. 75. sz. Sotkamóból.

ő volt, s összes ereje emebbe száll, ő maga meg semmit se tud többé.¹

A ki oly nagy táltos, hogy az erdő és a víz, de kivált a templom szellemeitől nyert útbaigazításokat és ezeknek áldozott, az ilyennek egyenesen kötelessége valakire másra ruházni a tudományát, mielőtt meghal. Valamelyik barátjának mindent el kell beszélnie, a mit tud, s meg kell fogadnia, hogy többé semmit sem tesz sem a maga, sem a más ügyében; így a maga idejében halhat meg, s a gonosz lelkek nem gyötrik a halála után. De ha tudományát megtartja, kilencz nap, kilencz éjjel a testében szorul a lélek, s mikor elszáll, az ördögök elviszik a testét is.²

E bonyolult babonáskodásokból kiviláglik legalább az, hogy minden samánnak kellett lenni szellemének, egynek vagy többnek, s hogy ezeket vagy mindjárt születése perczében kapta, vagy később szerezte. Az előbbi esetben lehettek örökölték is. A táltosok dicsekvő szavai közt gyakran előfordulnak e sorok:

Én javasnak fia vagyok,
Táltosnak legkisebb fia — ³

vagy:

Vén sorsvető borjacskája.⁴

Mindkét mód, az öröklés és a szerzés, meg van említve egy szellemidéző versben:⁵

Ébredezzél természetem,
Nemzetségem a mély földből,
Apám, anyám természete,
Saját magam természete!

¹ II. 1197. sz. Hirvisalmiból, Orosz-Karjalából.

² II. 984. sz. Laitasalmiból.

³ *Ahlqvist*, gyűjt. A. 337. sz. Rautuból.

⁴ *Meron A.*, gyűjt. 1. sz. Hiitolából.

⁵ *Saxbäck F. A.*, gyűjt. 363. sz. Észak-Ingermanlandból.

Nőnek is lehet szelleme éppúgy, mint férfinak, bár ez a ritkább esetek közé tartozik, mint ez a vers elárulja:

Ébred már a természetem,
Beszélni kezd a szellemem;
Természetem kemény, mint kő,
Bőröm olyan, miként a vas,
Bárha asszony-ember vagyok,
Női övvel átövezve,
Női csattal fölszerelve.¹

Végre emlékezzünk meg a táltos-avatásról, mely a legforrongóbb zuhatag közepett megyen végbe. Az ezen alkalommal szokásos vízhintés nem egyéb, mint a keresztelés utánzata, de az a szokás, hogy a felavató a saját sapkáját teszi a felavatandó fejére, pogány eredetű lehet. Innen eredhet a finn samán neve: sapkásfejű (lakkipää), a mi egyedüli emléke az egykori samán öltözetnek Finnországban.

*Ganander*² azt állítja, hogy az önkívületbe jutást aligha gyakorolták a finn táltosok. Ha azonban valaki véletlenül fölbosszantá őket, oly dühösek lettek, hogy a fogukat csikorgatták, a hajuk égnek állt, magasra ugráltak, különös, érthetetlen hangokat hallattak, toporzékoltak, egy szóval: úgy viselkedtek, mint a dühöngő örültek. Ez okból dühös embereknek is nevezték őket s azt mondták, hogy „nincsenek maguknál, elragadtatásban vannak“. Hasonlókép rajzolja *Lönnrot*³ azt az önizgatást, melyet a táltosok beteg gyógyításánál üztek, midőn vele egyedül bezárkoztak a befűtött fürdőházba, rendszerint éjnek idején. Azt mondja, hogy azt is hallotta, hogy a hiresebb varázslók

¹ *Ahlqvist*, gyűjt. B. 7. sz. Liperiből és Ilomantsiból.

² 62, 21.

³ Om finnarnes magiska medicin, dissertatio, 10—1.

tetszésük szerint bármikor ily elragadtatásba tudtak jutni. *Lönnrot* a maga részéről azt hiszi, hogy legalább is jól tudták ezt színlelni.

A finnek előtt sem lehetett teljesen ismeretlen az a kábult állapot, a mely minden túlfeszített lelki fölindulással velejár. Erre nézve elég példa áll rendelkezésünkre a későbbi vallásos mozgalmak történetében. Említsünk meg csupán egy esetet, melyben ez eredeti célját, a jóslást szolgálta. Orimattilában, a mint *Pekkala J.*¹ hallotta, 30—40 évvel ezelőtt volt egy asszony, *Näkö-Liisa* nevű, a ki mély aléltságba esett s ilyenkor fölfedte az ember benső állapotát. A ki meg akarta tudni jövőendő sorsát, megfogta az elragadtatásban levő nő kezét és az bizonyos verses formába öltöztetett szavakkal kinyilvánította, hová jut az illető. Az asszony kendőt kötött az arcza elé s azt mondják, hogy iszonyú testrángásai voltak, ha valami gonosz emberrel volt dolga. Ily látomásokra mindig nagy nézőközönség gyűlt össze.

Az öntudatlan állapotban való jósláshoz tartozik, mint erre már többször utaltunk, az álomlátás is. Ha a táltosnál — mondja *Meriläinen* — van hontmadár vagy kövirigó bőre s ebbe beledug egy darabkát a beteg ruhájából és ezt aludtakor a feje alá teszi — meglátja, micsoda betegsége van a betegnek, hogyan kapta és mint múlik el.²

Még jobb, ha a beteg bal lábáról való harisnyáját a táltos feje alá dugják, a nélkül, hogy ez észrevenné. *Murman* szerint³ egy még nem használt fazekat kell venni s abban 3 nap, 3 éjjel égerfát kell vízben főzni,

¹ Magánlevél.

² Gyűjt. IV. 204.

³ 309.

míg az illető nagyon el nem álmosodik; ekkor álmában meglátja: mely gonosz szellem gyötri a beteget. Kiu-ruvesiben, Remekselä faluban élt tiz-husz évvel ezelőtt egy aggastyán, a ki mesterséges álomlátást, vagy jobban mondva gondolatolvasást űzött.¹ Több egyház-községben híres volt arról, hogy elveszett vagy ellopott tárgyakról fölvilágosítást tudott adni. Ha valaki hozzá ment tanácsot kérni, behunyta a szemét s mintegy gondolataiba mélyedt. Egy percz mulva megmondta, hol kell keresni a nyomaveszett tárgyat. Ő ugyanis kitalálta a kérdező gondolatait s ezekből következtetést vont; az eredmény azonban nem mindig volt az, hogy a tárgy valóban megkerült volna.

A samándobnak semmi emléke sem maradt fönn a finnek között; de nem is maradhatott volna fönn máskép, mint az önkivületbe jutással egyetemben.² Valószínű ugyan, hogy valamikor a finnek is használták, de még valószínűbb, hogy jóslásra sohasem. Ellenben a szitával való jóslás egészen általános volt, legalább keleti Finnországban és Orosz-Karjalában. A szitát főleg kétféleképp használták e célra. Az a mód, melyről *Lencqvist* beszél, ugyanaz, a melyet Észtországban láttunk.³ A szita kávájának külső részébe birkanyíró ollót ütöttek s a szembenlevő belső részéhez állítottak egy kis kefét és jegygyűrűt. Azután valaki a mutató ujját beledugta az olló fogókarikájába s karját kinyújtva

¹ Magántudósítás.

² *Maxenius G.* „De effectibus fascino-naturalibus“ cz. disputációjának (1733.) 13. lapján található rajz a samándobról és reülésbe jutásról szemmel láthatóan *Scheffernek* a lappokról szóló művéből való.

³ *Porthan*, IV. 91. — A kulcsesal való jósolás is ismeretes Finnországban (*Ahlqvist*, *M. M. W.* 18.)

tartotta ezt a készséget, míg a másik, a ki pl. tolvaj felől tudakozódott, az előtte gyanús személyek neveit sorolta föl. Midőn épp a bűnöst említette, a szita magától megfordult s ily módon mondott ítéletet. Vagy a kefén és jegygyűrűn kívül birkanyíró ollót, egy gombolyag fonalat és zsoltárkönyvet is beletettek a szitába, s a külső széléhez egy közönséges ollót erősítettek. Aztán a jós és társa a mutató ujjukat egymással szemben átdugták az olló fülén, úgyhogy a szita függő helyzetbe jutott.

A másik mód az, melyet *Lönnrot* a Ráolvasó-versek (Loitsurunoja) előszavában írt le.¹ A szitát szájával

29. ábra. A finn jóskefe.

lefelé leboritották a padlóra vagy a kályha padkájára s a fenekére négy különböző irányban egy kis sót, kenyeret, szenet és agyagot tettek, a sót és kenyeret egymással szemben, a szenet és agyagot szintén. Azután kefét vettek s ha csak kéznél volt, olyat, melylyel háromszor megkefélték valamely halott fejét. Azután a kefe nyelének csúcsába egy tűt szurtak, melybe czérna volt fűzve; a jósló megfogta a fonál végét, a kefét a szita fenekének közepére helyezte s elkezdte mondogatni a jósigéket. A merre mozgott e közben a kefe, a szerint jóslt.

Genetz szerint² hasonlóképen használják a szitát Salmi egyházközségben. Az asztalra teszik s reá helyezik a jövődömondó nyakában levő keresztet szalagjával együtt, úgyhogy a szalag a szita pereme mentében

¹ VIII. 1.

² I. 95—6.

feküdjék. A kereszttel átellenbe egy darab szentet s vele rézsutos helyzetben két kenyérdarabot helyeznek; azután a szalag végén lógó tűt egy harmadik kenyérdarabba szúrják s a szalag másik végét fogván, e jóságokat mondják:

Beszélj, jósjel, a sors szerint,
Ne az ember kedve szerint!
A mit ember szerint mondasz,
Az a tűzbe visz,
Kőhöz ver téged,
Padlásra bűvöl,
Vízbe varázsol.

Most megparancsolják, hogy a szalagon függő kenyérdarabka a kereszttől a szén felé mozogjon; ha megteszi, kéri, hogy kenyértől kenyérhez lebbenjen, s ha ezt is megtette, „álljon meg, mint a fal“. Ha a jósjel harmadszor is engedelmeskedik, bizonyos, hogy helyes volt a kérdés s a felelet igenlő. De természetesen ez ritkán történik így, s a javas gyakran sokáig újra és újra kénytelen kérdezni a jósjelet, míg végleges választ adhat.

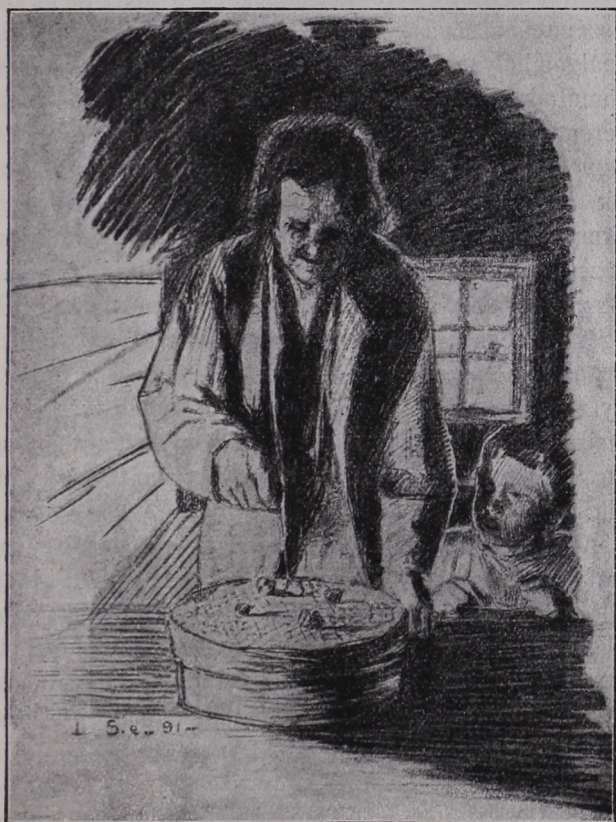
Az ilyennemű, szitával való jóslásnak tökéletesebb leírását kapta *Neovius Ad.*¹ Sakkulából. Nem szabad e móddal élni akármikor. A hétfő és péntek, vagyis az ú. n. „kemény napok“, teljesen alkalmatlanok erre, a vasárnap meg nagyon is szent; újholdkor sem szabad. A jós, ha már az időpont meg van állapítva, a tanácsot kérővel kettesben a fürdőházba megy, a hol állnak a jósló szerszámok. Először a szitát szájával leborítja a padra s a fenekére háromszögben agyagot, szentet és ezüstcsatot helyez. Ezt a csatot, melyet

¹ *Suomi*, III. 112—5; v. ö. *Ahlqvist M. M. V.* 17—18.

jegygyűrű vagy ezüstpénz is pótolhat, *jel*nek nevezik. Ezután a jós a befűzött varrótűt beleböki a jóskefe nyelébe s a fonalat kétszer-háromszor a mutatóujja köré csavarja. Ennekutána leül a szita mellé, úgy tartva a karját, hogy a kefe alsó része a szita közép-pontja fölött körülbelül egy hüvelyknyire álljon, s elkezd susogva mondogatni valamit oly halkán, hogy a tanácskérő nem érti meg az egyes szavakat; végre hangosan így szól: „mondj igazat, jósjelecském!“ A jósjel erre rögtön elkezd lebegni valamelyik jósló tárgy felé: az agyag, szén vagy az ezüst felé. Így tesz háromszor egymásután, s ha a jóskefe mindig ugyanazon irányba tér, a jel igazat mond.

Ily módon lehet fölvilágosítást nyerni, ha beteget kell gyógyítani, arról, hogy honnan „ütődött hozzá“ a baj: a földből-e, levegőből vagy valami ember irigységéből. Az utóbb említett esetben csak ráolvasásokkal élnek a baj elhárítására, egyébként még meg kell tudakozni, mit kell áldozatul tenni arra a helyre, a honnan jött a betegség. „Ha égerfaágakat akarsz áldozatul, — mondja a jós — akkor menj arra (az agyagra mutat); ha forrásvizet kívánsz, menj amoda (a szén felé); ha sót, kénesőt vagy czint óhajtasz áldozatul, emide menj (az ezüst felé).“ Ha a megfelelő áldozatot találja emliteni, a jósjel rögtön meglendül; másképen a jóvendőmondó tanácstalan s a dolgot máskorra kell halasztani.

Ha ezen leírásokat egybevetjük, könnyen észre-
veszszük, hogy nem lehet bennük minden eredeti. Az első jósló eljárásban a zsoltárkönyv, az utóbbiban a kereszt, só és kenyér s a jóstárgyaknak négyzetben keresztbe helyezése mindjárt gyanút keltenek. Az idegen hatás nagyon szembeötlő. Az oroszok, Szaratov-

30. ábra. Szítával jósló Akonlahtiból, Orosz-Karjalából. A szita alatt kenyér van, melyre háromszögben kenyér- és széndarabkát s a jós gyűrűjét, óráját vagy valami más holmiját teszik. A szitán, egymással szemben, két kenyér- és két széndarabka fekszik. A fonálra fűzött tű hegyén szintén kenyérdarabka függ.

kormányzóságban — írja *Münch*¹ — úgy jósolnak, hogy szenet meg agyagot s kenyeret meg só tésznek az asztalra, úgyhogy keresztet képeznek s hogy az agyag a szénnel, a só a kenyérrel kerül szembe. Ezek fölé fonálgombolyagot függesztenek. Ezt a jóslási módot eltanulták az oroszoktól a keresztény csuvasok és hegyi cseremiszek is. Az előbbiekről azt beszéli *Müller*², hogy két darab szenet és két darab kenyeret tesznek az asztalra négyzetben, a középre pedig egy harmadik kenyérdarabkát, melybe tűt szúrnak s azután kézzel fölemelik. Az utóbbiak, *Znamenszkij* szerint,³ hosszú deszkát használnak e célra, melynek egyik végére kenyérdarabkát, a másikra szén- és homokdarabkát helyeznek. E fölé, a közepére hosszú fonálra egy tűt függesztenek, melyet aztán egyik végtől a másik felé lengetnek, míg nem valamelyik darabkához nem ér. Ezt csak a nők és a hitványabb férfijavasok űzik.

A finnek szita-jóslásában eredeti lehet tehát maga a szita, a kefe s a csat vagy gyűrű, név szerint „jel“. Túlságos merészség lenne-e ezeket a lapp samándob, kalapács s a jósjelül használt karika megfelelőinek tartani s azt tenni föl, hogy a finneknek és lappoknak volt közös szitaformájú jóseszközük, a melyen a jósjeleket tánczoltatták?⁴

¹ 45—6.

² 350—1.

³ 68.

⁴ *Krohn Gyula* „Elbeszélések a finn történetből“ cz. művében (I. 59.) meg van említve, hogy csatot szoktak tenni a szitára és ezt ugráltatták; abból, merre és hogyan tánczolt e jósjel, adtak feleletet a tett kérdésre. Az átdolgozó (Krohn K.) azonban nem tudott nyomára akadni, mely forrásból való e fontos adat.

Ebben az esetben a szita fenekén valamiféle rajzoknak is kellett lenniük. *Meriläinen* tud is ilyenekről. Ha ki akarják deríteni, hogy mi baja van a betegnek, leveszik a nyakán függő keresztet s fölakasztják az őrlőkö fölé, melynek kerületén minden gonosz szellem helye meg van jelölve. Azután így szólnak: „járkálj jósjel az igazság és nem az én kedvem szerint“, s ekkor a kereszt arrafelé kezd lengeni, a hol annak a gonosz szellemnek jele van, a melyik a betegségnek az oka. Végre egy kis ezüstöt faragnak az őrlőkö lyukába s így hálálkodnak:

Jó a jósjel, isten jele,
Hírt hoz nekünk nagymessziről,
Csillagoknak kertje mögül.

Ha ez a jósmód nem használ, meleg kenyeret vesznek a kemenczéből és erre oly régi szitát borítanak, melynek csinálója ismeretlen. A szita kávájára betegségek neveit jegyzik föl s a feneke fölé nem magasra, épp a középén keresztet függesztenek föl igen vékony fonálra vagy szarvasinra. Ha a jel semmit sem mutat, meghimbálják kétszer nap járta irányában, s egyszer ellenkező irányban. Ha nem állapodik meg, hanem mindenfelé leng, akkor a jós a keresztet a fonállal együtt a következő éjjelre a feje alá teszi, s álmában meglátja vagy meghallja: mi baja van a betegnek. Ezt a babonáságot napnyugta után kell végbevinni.¹

A betegségek jeleit nyárfából faragott kis hengerre is szokás rávésni, minden betegségnek külön jelet. Míg ezt végezik, frissen sült kenyérnek kell a kezek alatt lennie. A hengert vörös fonálra kötve a beteg ágya

¹ V. 169—70. Jyskyjärviből.

mellett fölfüggesztik, megpörgetik a két tenyér között és így olvasnak rá:

Mondj igazat, Isten jele,
Úr sorsjele, beszélj nyiltan!

A hengert aztán hagyják, míg magától meg nem áll; abból a jelből, mely a henger megállapodásakor a beteg felé fordul, fejtik meg a baj mivoltát.¹

Ugyanoly régi, ha nem régibb, mint a szitával s egyáltalában bármely kézi ügyességgel végbevitt jóslás, a *nézés*, melyet legtöbb rokonunk samánjai üznek. A hegyi cseremiszek tanulmányozója *Znamenszkij*² mondja, hogy a valódi samánok, a kik mindig újhold idején jutottak elragadtatásba, csupán ezt a jósló módszert alkalmazták. Ezek az égből egy ezüstpénzt kaptak, a mely mind a két felén egészen simára volt kopva, s ők erről úgy leolvasták az istenek feleleteit, akár a könyvből.

A finn javasok kénesőbe, vízbe vagy pálinkába, később kávéba is *néztek*. *Meriläinen* gyűjteményeiben erről sok följegyzés olvasható; említsünk meg közülük néhányat. Ha valakinek oly betegsége van, a melynek ismeretlen a valódi oka, akkor a tenyerüket végigdöröglik oly rongygyal, a mely három éjen át öreg holttest arczán feküdt, s erre kénesőt öntenek; ebben azután meglátják a beteg képét s hogy mi a baja, honnan eredt és hogyan lehet meggyógyítani. De ha a kénesőben nem tükröződnek le sem a beteg, sem azok a láthatatlan szellemek, a melyek gyötrik, akkor ez Isten küldötte betegség, s hiába próbálják elűzni.³

¹ I. 478.

² 68.

³ Svédországból, Kainulaisjärviből.

A vizet, melybe tekintenek, harmatból kell gyűjteni oly éjen, midőn egyetlen felhő sincs az égen, s nyárfagöcsből készített csészében kell tartani. Majd halott ruhájáról való rézgombot vetnek beléje, továbbá lazaczből lelt követ és csukaszívet. Ha a víz zavarossá lesz, Isten küldte a betegséget s nem gyógyítható. De ha a betegséget „rontás“ okozta, akkor a víz színére tiszta buborék száll, s a vízben letükröződik a beteget gyötrő hatalom s az is, hogy a betegségnek magában a betegben van-e az oka, vagy más valaki megrontotta?¹

A pálinkába nézéshez halott fogát és három országból való három ezüstpénzt vesznek, e holmikát valami nagy kort ért holtnak a szájában tartják 3 éjjel, azután pálinkás pohárba teszik, a melybe még a beteg bal kezének névtelen ujjáról körmöt faragnak bele. Most háromszor megrázzák a poharat, s ekkor a folyadék felszínére olyan buborék száll föl, a mely a betegség szellemének alakját jelzi. Ha nem száll föl, még egyszer megrázzák és ezen varázsigéket mondják:

Kelj föl, anyó, föld mélyéből,
Apó pázsit belsejéből,
Mondd meg, mi e beteg baja,
Micsoda titkos kórság marja —

és ez bizton hat. Aztán a javas a pálinkát megiszsza és derekasan fölbuzdúlva úgy megijeszti a beteget, hogy a betegség elszégyenli magát s békében hagyja a beteget.²

Mint látjuk, a pálinka mind jós eszközü, mind a javas természetét fölhevítő izgatószerül használatos.

¹ III. 2. Wittangból.

² I. 607. sz. Orosz-Karjalából.

Az előbbi tekintetben a pálinka a víznek később helyettesítője, az utóbbiban pedig ugyanazt a szerepet játszsza, mint az ősi samándob. Az előidézett mámor nem egyéb, mint újabb alakja az elragadtatásnak. Ebből az okból a pálinka a mai javasoknak állandó segédeszköze.

Meriläinen gyűjteményeiben olvasható még a következő leírás a finn samán jóslásáról. Ha beteghez hívják, annyi pálinkát iszik, hogy kissé a fejébe szálljon. Azután elkezd a ráolvasást:

Honnan támadt ez a kórság,
Okozója hogy ragadt rád?
Talán halott hajlékából,
Százgerendás kunyhajából,
Ezerdeszkás szurdékából?
Vagy onnan a csöndes vízből,
Vizi rózsák háza felől,
Hináros partok széliről?

Avagy:

Vadon híres otthonából,
Erdei út hajlásából? —
Avagy talán átok szülte,
Gonosz ember szava küldte?

Ily módon négyféle betegséget sorolt föl: a halottigézést, a vízi és erdei gonosz szellem okozta bajt és a megrontást. A melyik baj említésénél fölbuzdul a természete és fölpezsdül a vére, szerinte az a betegség gyötri a beteget. *Borenius*¹ megjegyzi, hogy a ráolvasásnál nem a mondóka tartalma volt a fődolog, hanem annak erős hangsúlyozása. Egy orosz-karjalai samán megmagyarázta neki, hogy ő a ráolvasás egy részét miért hagyta el mindig. Félt ugyanis, hogy „a természete fölébred“, ha az egész elmondja.

¹ 249—51.

A ráolvasásnak izgató szerül való alkalmazása ősrégi emléke a varázsdalnak, melylyel a samándob hatását fokozták. Hogy minő volt az eredeti finn varázsköltészet, arról még sincs adatunk,¹ valószínűleg olyan alkalmi volt, mint a lappoké és ázsiai rokonainké. A permi és a volgai népeknél találkoznak ugyan állandó ráolvasások is, de ezeknek alakja tökéletesen elüt attól, a melyhez mi vagyunk szokva, mint a következő mutatvány *Wichmann*² votják gyűjteményeiből bizonyítja.

Ha ő olyan férfi,
A ki *In-mar* villámával emelt fővel szembenéz,
Úgy sikerüljön neki megrontania ez embert.
Ha ő olyan férfi,
Ki a nap és hold járását visszafelé fordítja,
Úgy sikerüljön neki megrontania ez embert.
Ha ő olyan férfi,
Ki a malomgát vizét szembe tereli a folyóval,
Úgy sikerüljön neki megrontania ez embert.

A valami megtörténhetése lehetetlen föltételeinek hasonló felsorolása, általános ismertető jele a csere-misz,³ csuvas⁴ és mordvin⁵ ráolvasásoknak is. Vajjon talán tatár eredetűek?

Mai ráolvasó-verseinket nem tarthatjuk még közfinn eredetűeknek sem. A liveknél és vótoknál nem fordulnak elő. A vepszeknél meg ilyenféle, nyilván oroszoktól kölcsönzött ráolvasások vannak :

¹ Väinämöinen varázsdala, melyet *Castrén* (VI—5) megkülönböztet a mostani finn javasok ráolvasásától, csupán a nép képzeletében létezett.

² XI. 170—1.

³ *Genetz*, VII. 142—7.

⁴ *Zolotniczkij*, 178—80.

⁵ *Paasonen H.* közlése.

Áldással keltem föl, áldással mosdottam,
 Sik szántóföldre s zöld mezőre ballagtam;
 Szántóföldön, zöld mezőn aranyos kő,
 Arany kövön arany kakas;
 A mint e kő örökre a tengerbe süllyedt,
 Úgy muljon el ez a baj is mindörökre!

Az észteknél, kiknek több tízezer elbeszélő és lírai versük van egybegyűjtve, csupán vagy tíz verses ráolvasás akad, s ezek is Ingermanland felől szivárogtak be Finnországból későbbi időben, a mint ezt félreértett finn szavak és alakok bizonyítják.

Például említsünk meg egy vérelállító ráolvasást Jõhvi egyházközségből a tulajdonképeni Észtországból, melyben az eredeti hasonlati kép: „Tyrjä vízesés elcsendesedése,“ helyébe egészen új kép van mintegy odarántva a falevet folytató törpe nyírfáról:

Csendesedj el, törpe nyírfá,
 Földbe folyt a nyírfá leve;
 Szűnj meg folyni törpe nyírfá,
 Földre hullni nyírfá leve!

Az észti prózai ráolvasások, a melyekből néhány száz van följegyezve, egytől-egyig katolikus ráolvasások, épp olyanok, minők Németországban és Skandináviában jártak. Például az orbáncz („rózsa“) elleni észti ráolvasás így hangzik:¹

A mi urunk Jézus Krisztus a Sinai hegyen jár,
 Három piros rózsza a kezében,
 Egy a füstölője,
 A másik elröpül,
 A harmadik elvész,
 Piros rózsza, úgy veszsz te is el!

¹ V. ö. II. 10., 719. l.

Ismeretes, hogy dvinaí és oloneczi karjalaiak közül csupán azoknak vannak ráolvasó-verseik, a kik a finn határhoz közel laknak, s ezekben csupa római katolikus szentek nevei fordulnak elő.¹ Azt is kimutathatjuk, hogy Ingermanlandba és tveri Karjalába szintén Finnországból vándoroltak be e versek a néppel együtt.² Tehát nem jöhettek létre másutt, mint Finnország határain belül.

S e versek egész Finnországban el vannak terjedve. A nyugati nyelvjárasterületen, a honnan egyéb régebbi költészeti emlék nagyon kevés ismeretes, ezekből még a legutóbbi időkben ezernél többet jegyeztek föl. Nyugati Finnországban, éppúgy mint Észtországban, vannak prózai ráolvasások, melyek ígézésen kívül katolikus legendaszerű anyagot tartalmaznak. Igen jellemzetes ez a kis, kígyómarás elleni ráolvasás, melyben mintegy be van mutatva, hogyan gyógyították azt azelőtt.

Péter mondá: a kígyó megmart.

Mária kérdé: jött-e vér?

Jézus mondá: már meggyógyult!

A nyugati finn ráolvasások azonban már nagyrészt verses formát vettek föl. Ez a germán, s közelebbről svéd mintákhoz viszonyított alaki önállóság nem maradt hatás nélkül a tartalomra sem. Már maga a parallelizmus, mely a ráolvasó-verseknek Savóban és Karjalában való elterjedése közben lassanként teljes erőre jutott, kétszer hosszabbá tette őket az eredetieknél. De leginkább az epikai népversekből vettek át sokat,

¹ *Borenius, Suomen Kuvalehti* 1873., 272—3.

² Lásd: *Valvoja* 1891. 612—23.

melyek Észtországból Ingermanlandon át vándorolva, Kelet-Finnországban egyesültek velük. Így olvadtak a nyilalás és kenés ráolvasásába az óriás tölgyfáról és az óriás bikáról szóló versek, a fa okozta ütődésnél használatos ráolvasásba a Sampsa Pellervoinenről való dal egy részlete, a vas ígézetébe az aranyleánykovácsolásából Ilmarinen kovácskodása, stb. Ilyen keverék-alakulatok jó részt az ú. n. eredet-versek.

A ráolvasások jövődő vizsgálatának lesz a feladata elkülöníteni egymástól a pogány és a keresztény elemeket. Akkor kétségtelenül ki fog tűnni, hogy a keresztény elemek nem mindig későbbiek, a pogány elemek helyére betoldottak, mint eddigelé általában hitték, sőt sok, tán a legtöbb esetben épp ellenkezőleg áll a dolog. Azok a régés nevek és képek, melyek a keleti finn ráolvasásoknak oly ódon szint kölcsönöznek, a XVIII. és még a XIX. évszázban is inkább szaporodtak, mint kevesbültek.¹ Legalább az bizonyos, hogy az az eszme, mely egész varázsköltészetünkön átvonul s a finn táltost a rokon népek összes sámánjai fölé emeli, azaz: a *szó belső erejébe vetett hit* és pedig egyenesen az *Úr szaváéba*, — nem pogánykorbeli.

¹ L. Krohn Gyula: A finn irod. története, I. 448.

NEGYEDIK FEJEZET.

Áldozati szertartások.

Oly nagy megegyezést, minőt a szent helyekre, bálványokra és a samáni tisztre vonatkozólag találtunk, nem látunk az áldozati szertartásokban. A külön fejlődés és az idegen hatás az istentisztelet e részében természetes okoknál fogva szembeötlőbb.

Az összes finnugor népeknél általánosnak tetszik az, hogy a házi áldozatokat minden gazda és háziasszony maga végezheti. Ez alkalmakkor a háziistenneknek kisebb ajándékokat mutatnak be, pl. aprópénzt, kisebb állatok bőrét, madarakat, madártojásokat és tollakat, halakat, tejet, vaját, sört, mézet, méhsert, darát, süteményt stb. A szertartások egyszerűek és minden teketória nélkül valók.

De ha az egész nemzetségről vagy népről van szó, vagy ha az egyes embert nagyobb csapás érte vagy nagyobb baj fenyegeti, az áldozatot ünnepiesebben kell bemutatni. Ilyenkor, mint már láttuk, szükséges a samán vagy az áldozópap segítsége; ilyenkor a nagyobb áldozatok is elengedhetetlenek és a szertartások bonyolultabbak.

Az áttekintés megkönnyébbítése végett ezeket az egyes népek szerint külön tárgyalom.

Az *osztjások* közös istentiszteletéről az újabb időből egyetlen leírással sem rendelkezünk. De a XVIII. századi utazók elbeszélései oly pontosak és körülményesek, hogy belőlük meglehetősen világos képet alkothatunk magunknak az áldozat lefolyásáról.¹ A samántól megállapított időben az áldozók egybegyűlnek a szent berekben s körbe helyezkednek a bálvány, a samán s az áldozatul hozott szelid rénszarvas körül. A samán, a ki fogadta az állatot és egybekötözte az első lábait vagy mind a négyet is, megmutatja az istennek az áldozatot s torka szakadtából kikiáltja, mire volna szükség és mi czélból hoznak áldozatot; a jelenlevők mindnyájan ismételik a szavait. A samánnal szemben áll egy ember kinyújtott kopjával s egy másik fölajzott ijjal, a harmadik, a ki az állat elé állt, taglót tart készen. Midőn a samán, imádságát vagy énekét befejezvén, kezébe veszi a taglót s jelt ad az állat fejbeütésével, a nyilas belelővi a nyilát, a másik ember meg nyomban utána beledöfi a lándsáját. Míg egy kis élet van az állatban, háromszor körülvoncsolják a bálvány körül, csak ekkor ütnek kést a szívébe. A vért a szent edényekbe eresztik; egy részét a jurtákra fecskendezik, ha vannak ilyenek a közelben, egy részét megiszszák az áldozathozók s a maradókat a bálvány szája köré kenik.

A bőrt a fejfel, lábakkal és farkkal együtt valamelyik közeli fára függesztik. Húsát megfőzik és elköltik, miközben ujjongó zajt csapnak s dévaj dalokat énekelnek. Evés után a bálvány száját megkenik zsírral. Végre az istent, a kiről azt hiszik, hogy részt vett a

¹ *Noviczki*, 51—3; *Müller*, 203—4; *Pallas*, III. 62—4; *Georgi*, 82.

lakomában, visszakisérik az egébe, botjukkal hadonázva a levegőben és teli torokkal kiáltozva, mintegy kérve, hogy kegyeskedjék megelégedni az áldozattal. Az ital és étel maradékait hazaviszik áldozatfia gyanánt az asszonyoknak és gyermekeknek, kik nem vehetnek részt az ünnepségben. A szomszédságot is meghívják az ilyen utólakomára. A házi istenek száját is megkenik zsiradékkal.

Ily nagy áldozati ünnepekre az osztjások hajdan egész rénnájákat hajtottak; néha még annyit sem hagytak meg belőlük, hogy elég igásuk lett volna a visszatérésre. A gazdag osztják szégyennek tartotta, ha legalább 8—10 szarvast nem hozott. Ha nagyon fontos volt az ügy, a veszély igen fenyegető, a samán lovat jelölt ki áldozatul, a mi drága és nehezen beszerezhető jószág volt, mert az osztjások maguk nem tartottak lovat. A szomszéd tatároktól kellett beszerezniük, a kik mint ravasz kereskedők jól föl tudták használni az alkalmat s hallatlan árat zsaroltak. Beszélük, hogy egy kis osztják törzs teljesen elszegényedett, midőn egyszer ily nagy áldozatot kellett rendeznie. Az is hírlik, hogy egyesek, kiknek nem volt maguknak áldozati állatuk, gyakran a saját feleségüket és gyermeküket idegen hatalmába adták munkára zálogul adóságukért. Állatokon kívül egyúttal drága prémeket is hoztak áldozatul, melyekkel a bálványjurta sokszor teli-desteli volt s a bálványt is felöltöztették velük. Oly buzgók voltak az osztjások isteneik tiszteletében, hogy legszebb, vadászaton szerzett állatbőreiket ott hagyták rothadni s csupán a hitványabbakat tartották meg az államnak fizetendő adóra.

Úgy látszik, az emberáldozatok sem voltak teljesen szokatlanok; legalább *Strahlenberg*¹ azt mondja, hogy

¹ 413.

évenként egy leányt öltek bele az Ob folyóba engesztelő áldozatul.

A *vogulok* áldozati szertartásairól két pontos leírás van; az egyik a Lozva folyó partjáról, a másik az Ural innenső feléről. Az előbbi, *Munkácsitól*,¹ főbb vonásaiban megegyezik az osztjákok áldozatainak leírásával. Midőn már azon a helyen, a hol az áldozatot be akarják mutatni, a fűvet vagy havat simára taposták, a tér elejére fiatal nyírfát ültetnek s azt hiszik, hogy az istenség az áldozat alatt erre telepszik le. A bálványt az ablakon át hozzák ki hazulról s ugyanazon az úton mindazt, a mit idő folytán áldoztak neki, mint prémeket, ruhákat, ezüst tárgyakat stb. — s ezeket külön póznákra akasztják. A samán most odavezeti az áldozati állatokat s a nyírfa elé állva hangosan kezd imádkozni, egyre erősülő kiáltásokkal. Ez alatt segédei az állatok mögött állanak, s a midőn a samán jelt ad, letaglózzák vagy kést döfnek szivükbe; néhol nyíllal és lándsával ölik meg. A vért edényekben felfogják, a húst földarabolják s egy részét nyersen eszik meg, meleg vérbe mártva. A maradék húst az áldozó helyen nagy üstökben megfőzik s csak később, néha másnap eszik meg. Az isten húsrészét vérrel és egyéb áldozati eledellel együtt a samán a nyírfa tövéhez rakja. Ezenkívül megkeni a bálvány arcát, mintegy kényszerítve, hogy egyék. Végtere az áldozati állatok bőrét és koponyáját magas, növésben levő fákra aggatják, de a többi csontot ott hagyják eltakarítatlanul az áldozó helyen. Csak a férfiak vesznek részt az áldozásban, a nőknek közel sem szabad menniük s a bálvány előtt be kell fedniük az arcukat.

¹ E. M. 67—70.

A szokásos áldozati állat a rénszarvas, de az istenek előtt legkedvesebb a ló, kivált a fehér. Ennek megszerzése nem éppen könnyű és olcsó dolog, mivel az Ural másik oldaláról vagy az Ob középfolyása mellől kell hozni s még nagy árt is kell fizetni érte.

A következő rajz *Georgi*¹ útleírásában olvasható. Azok a vogulok, a kiket a permi kormányzóságban talált, szarvast, lovat, tehenet, kecskét, bárányt és hattyút szoktak áldozni. Nem voltak samánjaik, sem áldozópapjaik, hanem a családfők fölváltva rendezték áldozataikat, mindegyikük más-más napon, miközben eltelhetett egész hét, sőt több idő is. Az áldozó hely kb. 10 öl kiterjedésű tér volt a faluhoz közeli erdőben. Északi oldalához keskeny ösvény vezetett, a déli felén alacsony asztal állt s e mögött egy négy láb magas faoszlop. Az áldozat szertartásait a következőleg írja le. Az állatot az áldozóhelyen kívül ölik le és nyúzzák meg, a húst leszedik a csontról s a belső részekkel együtt megfőzik. A fejet, melyből a velőt kivették, s a szívet egy edénybe teszik, a többi húst egy sokkal nagyobbba, s ezeket sörrel vagy pálinkával együtt az áldozó-asztalra helyezik. A velőt tányérra teszik, melyet az asztal mögött álló oszlopra helyeznek s az áldozati állatból faggyút téve hozzá, elégetik. Míg ez ég, mindnyájan a szent tűz felé fordulnak, fohászkodnak s a földig hajolva elmondják óhajaikat. A kinek nincs mit kérnie, egyre azt hajtja: „isten irgalmazz!“ Ezután az áldozat-rendező kiosztja a húst a résztvevők között s mindegyiket megkinálja sörrel. A maradékot hazaviszik a háznépnek, mert felnőtt férfiakon kívül más nem lehet jelen az áldozaton. Ha lovat áldoz-

¹ II. 597—600.

nak, a bőrét fára függesztik s csontvázát elégetik, egyéb állatok bőrét hazaviszik használatra, vagy, ha az áldozatbemutató nagyon vallásos, a földbe ássák a csontokkal együtt. A koponyát azonban mindig fölakasztják egy fa ágára vagy fiatal tőhajtást bújtatnak át rajta.

Ha e leírásokat összehasonlítjuk és megvizsgáljuk, a sok egyező vonás mellett gyakran gyökeres különbséget veszünk észre magában az áldozásban. Az európai vogulok ezt *tűz közvetítésével* végelik, a mely szokás szibériai rokonaiknál, úgy látszik, ismeretlen.

Az áldozati szertartásokra nézve a *permi* népek szintén két külön csoportra oszlanak. A zürjének és permiek csak közönséges véres áldozatokat mutatnak be. A feláldozandó állatok, *Szmirnov* felsorolása szerint:¹ tehén, juh, kecske, sertés és tyúk. Az áldozás, mint már említők, keresztény templomok közelében szokott végbemenni. Némelykor a kost bebocsátják szaladgálni, mielőtt levágják. Néha a templomban külön polczokat emelnek s rájuk rakják az áldozati húsokat. A *permi* kormányzóság összes áldozóhelyei közül leghíresebb a Kocsa falubeli, hová évenként egybegyűlt a nép Cserdyn és Szolikamszk kerületekből és 70—80 tehenet is föláldozott. A papok megáldották a vágómarhákat, s jutalmul a hús egy részét kapták a templomnak ajándékozott bőrökkel együtt.

Illés napján, augusztus 20-án (ó-naptár), a permiek bikát szoktak áldozni, régente meg rénszarvast. Az

¹ 251—6.

állatot közköltiségen veszik, melyet a falu legvénebbje gyűjt össze, s a falu mögött, a folyóparton ölik le a szent késsel, melynek őrzése a falu legtekintélyesebb emberére van bízva. A húst nagy üstben főzik meg, melyet a templom közelében tartanak; egy részét ott nyomban elfogyasztják, másik részét hazaviszik és szentnek tartják, harmadik részét pedig a rokonok sírjára viszik vagy a szántóföld barázdájában elássák, hogy a vetés jobban nőjön. Hogy a csonttal és belsőrészekkel mit csinálnak, az nincs megemlítve; a zürjének a földbe ássák őket.

A *vojákoknál* az áldozat természetesen mindennapi jelenség. A szertartások részben attól függnék, melyik istennek áldoznak s künn a berekben vagy benn a *kualában* történik-e az istentisztelet; részben az egyes községek szerint is változnak. De fővonásaikban, mint *Aminoff*¹ mondja, a szertartások mégis mindenütt azonosak. Az állatáldozatok általában *tűz* által történnek; a vért, velőt, szívet és májat tűzbe vetik és az áldozópap könyörög, hogy a meleg vér gőze szálljon föl az istenhez.

A közös bikaáldozatoknál, melyeket a legfőbb istennek tavasz idején szoktak bemutatni a szabad ég alatt, *Pervuchin* szerint,² a következő szertartások járnak. Ha a samán, a *tuno* meghatározta az áldozat napját vagy a falu véneinek gyülekezetében megállapították, közösen gyűjtött pénzen megvásárolják az áldozati állatot, melynek fehérnek kell lennie. Minden házban nagy készülődések folynak: kenyeret sütnek, sört főznek, megfürödnek és fehér ruhát

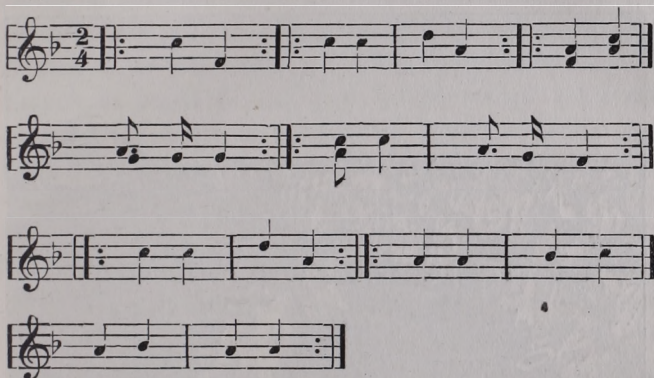
¹ XXI. 238.

² II. 2—3, 29—41, III. 3—37.

öltének magukra. Néhol szokás a tulajdonképeni ünnep előtt könyörgést tartani mind családonként az egyes *kuala*-épületben, mind közösen a falu nagy *kualájában*.

Elsőkül indulnak a kijelölt helyre a falu áldozópapja s néhány családi pap segédeivel, odavezetvén a bikát. Megtisztítják a helyet, rendbehozzák az asztalokat, a főzőállványra fölfüggesztik a katlanokat, melyeket magukkal hoztak, s tüzet raknak alájuk. Ezalatt megérkezik a falu többi népe, kiki magával hozván a tarisznájában ital- és ételneműeket, meg poharakat, kanalakat s egyéb evőeszközöket. A papok hosszú könyörgéssel nyitják meg az áldozati szertartást, melyet a főpap sapkával a fején a szent fa felé fordulva mond elő. Ezután a segédek a főpap elé vezetik a bikát s a többi pap feléje nyújt egy merőkanalat, melyből lombseprűn keresztül hideg vizet hint végig a bika hátán három ízben, a fejétől a farkáig. Ha a bikát a hideg váratlan érzése megrázkódtatja, ezt annak a jeléül tartják, hogy az áldozat kedves az istennek; ha a bika meg sem rezzen, nincs más hátra, mint ludat vagy kacsát áldozni ráadásul. A bikát a segédek késsel ölik meg, a nyak ütőereit nyitván meg, hogy elég sok vért kapjanak. Régente a vért külön edényekbe gyűjtötték s azon melegen ittak belőle; most a vér legnagyobb részét a tűzhelyekre öntik, a kisebb részét poharakba eresztik és ezekből az üstökbe öntik a húsrá mártásul. A régi és mostani eljárás közt abban is különbség van, hogy az állatot többé nem álltában ütik le, csupán a szarvát kötöztvén meg, mikor könnyen elszabadulhat, hanem a lábait gúzsba kötik s a tűzhely mellett oldalára fektetik. A leszúrás ideje alatt a főpap imádkozik,

hogy az isten kegyesen fogadja az áldozatot. A bőrt nyomban eladják a legtöbbet ígérőnek, de az áldozat idejére mégis fölfüggesztik a szent fára s csak a szertartás befejeztével szabad onnan levenni. Midőn a hús megfőtt, kiveszik s az üstöket a közösen gyűjtött árpadarával töltik meg, melyből kását főznek.

Az a dallam, melyet nagy áldozati ünnepeken az imádság alatt cziterán játszanak; talán régi áldozati táncznóta töredéke. A 4+5 és 6+7 felosztású ütemeket sokszor ismétlik.

E közben a papok megáldják azokat az enni- és innivalókat, a melyeket a családapák magukkal hoztak. Mindegyik családfő egymás után kenyeret s erre tett tojáslepényt nyújt a főpapnak, ki azt bal kezébe veszi. Szintúgy egy nagyobb pohárban először sört, azután egy kisebb palinkát nyújt neki. Ezeket a főpap a jobb kezével veszi át s a sört annak a segédpapnak nyújtja, a ki jobbján, a palinkát pedig annak, a ki balján áll. Hosszú imádságot mondván jobb kezébe veszi először a sört, aztán a palinkát, egy részét a tűzhelyre önti, egy keveset ő maga is a

segédeivel együtt megízlel s a többbit a családapának adja, hogy igya meg. Hasonlóképen letör egy darabot a kenyérből, egy csipetet a tűzbe vet belőle, egy keveset a saját és segédei szájába dug, a többbit a családfőnek visszaadja. Ezzel a szertartással természetesen hosszú idő telik el, ha sok családapa van együtt.

31. ábra. Nemzeti áldozat az ég istenének, *Inmarnak* s egyszersmind a többi jó szellemnek az ujai kormányzóság birszki kerületének Kacsakin falujában. Legelőül a folyó meredek partján az áldozópapok állanak, a fejükre fehér kendő van csavarva. Mindenik húsosfazék mindkét oldalán két fiatal nyírfa van leszúrva s vízszintes keresztfával összekötve, melyen fehér törülközőkendők lebegnek. A fazekak mögött térdelnek a segédek s a kerítésen kívül a többi férfi, mindannyian kelet felé fordúlva. A nők, a kik a férfiak mögött vannak, nem látszanak a képen.

Mikor a főtt húst földarabolták és a kása megfőtt, az első tálat az áldozópapok asztalára viszik. Ezek a kanalukat beleszúrják a kása szélébe, mindegyik a tálnak feléje eső részén, s jobb kezükkel alája nyúl a tálnak. Míg a főpap az imádságot mondja, ők állva lassanként fölemelik ezt a levegőbe fejükkel egy

magasságba, azután ünnepiesen ismét leteszik az asztalra, s ezt háromszor három ízben cselekszik. Miután így megáldották a kását, először a papok esznek belőle rangsor szerint, azután a családfők felhívás szerint, kiki egy kanállal, s azután szétoszolnak övéik közé. Minden nemzetségnek közös edénye van, ezzel megy a családfő húst és kását hozni. A húst sok darabra vágják az áldozatban résztvevők számára, képest s az otthonlevőkről sem feledkeznek meg. A papok és segédek számára külön asztalt terítenek, s ennél ül a *tör* is feleségével együtt. *Tör*nek rendszeren ugyanazt az embert választják, a kitől az áldozati állatot vásárolták, ha csak saját falujukbeli. Mindezeknek oly bőven visznek ételt és italt a közös készletből, hogy még marad is belőle nekik.

Evés után a fehérség és a fiatalság elvonul a hely színéről, magával vivén azoknak a húsrészét, a kiknek egy vagy más okból otthon kellett maradniuk. A segédek a húsmaradékokat egy nagy edénybe gyűjtik, melyet a papok asztalára állítanak. A mi a sörből és a pálinkából megmarad, azt külön nyirhéjpalaczkba töltik. Mikor e maradékokat is szétosztották a családfők közt, minden csontot összegyűjtenek, mely eddig kis rakásokban az áldozat terén hevert s a tűzhelyen elégetik. A tűzbevetést az áldozópapok végzik.

Végezetül meg kell említeni a sajátyszerű vallásos játékot, melylyel az egész ünnep befejezést nyer. E célra kiválasztják a csoportból a legerősebb férfit, kezébe adják a bika farkát, melyről a szórt letisztították s vízben szivósra főzték. Az ember, a kit bikának neveznek, a hátulsó felén himbálja a farkat erősen fogva mindkét kezével, fejét mellére szegi és elkezd bogni. A *tör*, a ki az asztal mellett ül, külön e célra készen-

tartott sört és pálinkát önt egy pohárba s fölhívja, hogy igyék. De, a mint az ember közeledik az asztalhoz s lehajol inni, a többi gazda köréje gyülekszik s meg akarja ebben akadályozni lökdösve és rátalakodva. Nem segít más: jobb kezébe ragadja a farkat és ezzel széjjelveri az egész hadat. De midőn ismét az asztalhoz közeledni törekszik, újra útját állják. Ezt a játékot addig folytatják, míg a „bikának“ sikerül egy kortyot nyelnie a pohárból, melyből aztán a többieket is sorra kínálja.

A környöregések fölkiáltásszerű mondókák, melyeknek nincs semmi más állandó alakjuk, mint a mit az azonos, egyre megújuló szófordulatok s az egyforma, kizárólag a földi életre szorító tartalom adnak nekik. Az előbb vázolt áldozat alkalmával mondott imádság kissé megrövidített alakban így hangzik: „Ó, *Oste Inmar, Kyldys-in* (az ég istenének elnevezései), küldj nekünk szép tavaszt, nyarat és őszt! Hét áldozati serleggel (a falu családjainak száma) egy nyelvűen és egyértelműen állunk föl és ülünk le. Péter szerencséjére és boldogulására, András szerencséjére és boldogulására stb. mi jó szomszédok fölkelünk és leülünk. Te, a ki a vetést növeled és véded! Mikor tavasszal együtt indulunk munkára, szántani, vetni, adj nekünk frissességet és erőt! Mikor aztán szénát kaszálni és gyűjteni megyünk, akkor megint adj frissességet és erőt! Mikor ősszel sarlóval kezünkben aratáshoz fogunk, mikor a gabonát csűrbe hordjuk száradni, adj nekünk szerencsét és sikert! Rakd az egyik asztagot a másik mellé, védő és oltalmazd meg a borzasztó tűzveszélytől és a gonosz féргеektől! Mikor reggel fölkelvén családunkkal a csűrben kévéket csépelünk, az ezüstszegek röpüljenek mindenfelé! Midőn a gabonát tisztítjuk

szél ellen szórva lapátunkkal, a magvak súlyosan esseknek a földre! Midőn a termést a szárítócsűrűből a kamrába hordjuk s megtöltjük vele a hombárokot, örömük teljék benne az embereknek, mint a gágogó hattyúknak! Ha a hombárból elveszünk egy kanálnyit, ne lássék meg a kanál helye! Ha elveszünk belőle egy merőkanálnyit, egy csészényit, egy tarisznyányit, ne lássék meg a merőkanál, a csésze, a tarisznya helye!

Néha még hozzáfűzik azt a kívánságot, hogy a betakarított gabonának fele legyen elég a házi szükségletre s még abból is maradjon; hogy a másik fele keljen el jól s az érte kapott árnak megint csak a fele menjen rá az állami adóra. Könyörögnek azért is, hogy a nyáj szaporodjék oly számosra, mint a hány szőrszál van a föláldozandó bikán; hogy a gyermekek sokasodjanak s a nemzetség terjedjen el a folyó egyik végétől a másikig; hogy a rokonok és ismerősök jó egyetértésben egyenek és igyanak; hogy a kéregetők egyenlően oszoljanak meg s a nekik adott pénz százszorosán és ezerszeresen térüljön vissza. A könyörgés kezdetén gyakran figyelmeztetik az istent arra, hogy mit áldoztak neki, pl. így: „aranszörű, ezüstpatájú bikát adtunk neked, ezt a te bikádat együtt ettük meg összes szomszédjainkkal“. A végén néha ezt az ígéretet teszik hozzá: „ha a nyájunk jól gyarapszik a legelőn, ha nem látunk rajta semmi romlást, neked is jut valami áldozat“. Némely alkalommal, mint a szénatakarítás vagy a cséplés befejezése ünnepén, a hálaadásról is megemlékeznek. Bocsánatot csak azért kérnek az istentől, hogy már nem tudják, mit kérjenek még, vagy hogy kérelmeiket nem tudták kellő rendben előadni; könyörögnek, hogy az isten teljesítse azon óhajtaikat is, melyek elmondatlan maradtak.

Áldozati állatul szarvasmarhán és baromfiakon kívül még juhot, kecskét, sőt lovat is használnak. Az utóbb említetteknek húsát csupán áldozati ünnepeken eszik meg, ezeken sem mindig. Egy *Cser* nevű gonosz léleknek, kihez lóbetegségekben fordulnak, barna lovakat áldoznak. A húst nem eszik meg,¹ hanem összevagdaltják s a földre vetik farkasok és kutyák étkéül. Az áldozatul kiszemelt ló többnyire vén gebe, sőt néha beteg is. A lóbőrön, melyet egy darabban nyúznak le, rajtahagyják a főt és a patákat. Azután négy karót a földbe vernek lóláb-magasságnyra és távolságra s a bőrt erre ráhúzzák, úgyhogy megálljon rajta. A fejét egyenest tartják bizonyos zabolafélével, melyet faághoz erősítenek. Néha a bőrt rőzsével tömik ki és összevarrják, úgyhogy a ló egészen elevennek látszik.

Emberáldozatokról is szól több, többé-kevésbé megbízható följegyzés. Az elsőt egy hivatalos lapban közli *Fuchs* grófnő 1844-ben, tudatván, hogy a votjások a holtaknak a falu leggyöngébb aggastyánját föl szokták áldozni. 1861-ben írja egy névtelen, hogy az isteneknek föláldozandó emberek hajának olyan színűnek kell lenni, a minőt a *tuno* megjelölt. A kazáni régiségtudományi kongresszuson 1877-ben tárgyalás alá került a dolog és azt állították, hogy a votjások hajdanta fához kötözték idegen nemzetbeli embereket, kikbe azután mindenki, a ki résztvett az áldozatban, nyilát belelőtte. *Szmirnov*,² a ki a fentebbi adatokat összegyűjtötte, még megjegyzi, hogy egy jégindító ünnepen fönmaradt az a szokás, hogy úgy tesznek, mintha a jelenlevő gyermekek közül egyet a vízbe ölnének.

¹ *Pervuchin*, I. 63—4. *Verescsagin* szerint (1886. 54.) a lóhúst ezen alkalommal is megeszik.

² 231—5.

A malmysí votjákoktól hallotta *Wichmann*,¹ hogy Gyangurcsi nevű falu lakosai minden harmadik évben emberáldozatot rendeznek. Az áldozóhelyet is megemlégették; ez egy mély hegyszakadék volt, a hová éjjel titkon összegyűltek. A csontokat állítólag a szakadék oldalába temették el. Nemrégiben egy kis cseremiszi fiúnak nyomaveszett, mikor a falun átment. Egy felnőtt cseremiszi bizonykodott, hogy egyszer ott őt is elfogták és fenyegették, hogy feláldozzák. A falubeliek azonban úgy magyarázták ezt, hogy tréfából történt, s egyébként határozottan tagadták, hogy ilyesmit szoktak volna űzni. Ugyanazon kerületben Sztaryj Multan nevű faluban a legutóbbi nagy inséges évben vallásos gyilkosság történt, melynek birói tárgyalása mostanáig elhúzódott. A votjákok közt, úgy beszéltek *Wichmann*-nak,² az a hiedelem uralkodik, hogy nem szabad negyven évnél tovább egy helyütt lakni, hanem vagy a falut kell máshová áthelyezni, vagy embert kell áldozni. Az említett helyen már tovább laktak a megállapított időnél, midőn az éhinség beköszöntött. A *tuno* meghatározta, milyen színű haja és szakálla legyen az áldozatnak s nem szabad votjáknak lennie. Ilyen külsejű orosz ember vetődött aztán a faluba, mikor ott éppen

¹ 35—7.

² Magánközlés. Ugyanazon faluban állítólag szent berek (*lud*?) is van, melyben két kerítés van, egyik a másikon belül; az egyik 100 öl, a másik csak 2½ öl átmérőjű. A kisebb kerítés közepén áll egy, két oszlopra épített, haranglábszerű tetőzet, melyről kötélén egy nagyobb szerű láda függ. Azt beszélik, hogy ebben a ládában kanalakon, csészéken és kis nyírháncskosárcán kívül egy másfél negyedről hosszú ólomból öntött bálvány van rongyokba göngyölve. Az elbeszélő azt állította, hogy ő ezt saját szemével látta. Az említett gyilkosság után valószínűleg elrejtették, mivel a rendőrök a legszorgosabb kutatással sem tudtak ráakadni.

a legjavában folyt a vendégség. Lerészegítették őt és a *kualába* vitték, honnan éjjel vészkiáltások hallatszottak. Midőn holttestét az út mentén a hó alatt megtalálták, látták, hogy a szive és mája nagyon ügyesen ki volt véve és a feje le volt vágva. Ennek következtében a falu áldozópapját és ennek segédjét elfogták; a pap a fogságban meghalt a nélkül, hogy valami vallomást tett volna.

A *cseremiszek* áldozatainál a tűznek még nagyobb jelentősége van. Ezekről számos pontos és megbízható leírásunk van, a többi közt *Kuzneczovtól*¹ és *Heikeltől*,² melyekhez *Reinholm A.*-nak az áldozóhelyen készített számos rajza járul.

Az áldozat napját és mineműségét, a mint tudjuk, a *muzsang* (samán) állapította meg azelőtt; most is gyakran megteszi álomlátó, a hol még van ilyen. De a hol már nincs, ott az áldozópapok és a falu véneinek gyülekezetében állapítják meg. Az előbbi esetben csak azt határozzák meg, hogy honnan kell beszerezni az áldozati állatokat, s kivetik a költséget a résztvevőkre. A szükséges hozzávalót ugyanis azok a falvak kötelesek beszerezni, melyeknek tulajdona a szent berek. E falvak erre a célra külön csoportokra vannak osztva, melyek legtöbbszörre megfelelnek az egyes nemzetségeknek és családokra oszolnak. Az ilyen csoport az ünnepeken közös kupából iszik, a mely oly nagy, hogy vályúnak is beillenek. Ezek a kupák még abból az időből valók, mikor a *cseremiszek* nagy erdőkben laktak, s egészen meg vannak kormosodva és oly hatalmas fákból faragvák, hogy 50—300 személy is ihatik

¹ 1879. 10—32; 1885. 459—474.

² Suomen Kuvalehti 1894. 2. sz.

egy-egyből. Csupán áldozatoknál használatosak. Ez ivóedényeken kívül minden csoport gondoskodik még az áldozatoknál szükséges egyéb edényekről, mint kisebb serlegekről meg mindenféle merőkanalakról, továbbá nagy nyírhéjpalaczkokról s kisebb-nagyobb üstökről. Némelyek kiváló művésziességgel sajátságos minták szerint készültek. Minden csoport választ külön „járót” s ezek maguk közül pénztárost. A járók járnak el az áldozati állatok bevásárlásában. Mielőtt útra kelnek, megfürödnek, tiszta ruhába öltöznek s útközben szüntelen imádkoznak. A házba érve, hol állatot akarnak venni, pontosan megvizsgálják azt, a melyet megvételre kínálnak nekik; ebben ugyanis meg kell lenniük bizonyos tulajdonságoknak. Először is az állatnak össze kell rezzennie a puszta tekintetre vagy legalább is a kézzel való érintésre. Nem válik be akármilyen színű sem. Feketét csupán a földanyának mernek fölajánlani; tarkának egyáltalában nem szabad lennie, hanem föltétlenül egyszínűnek. A nagyobb állat ritkán lehet idősebb másfél évesnél, a juh valamivel idősebb is lehet, a baromfinál nem törődnek korral. Ugyancsak a járók visznek hirt a tervezett áldozatról a távolabb lakó cseremiszeknek, még más kormányzóságokba is. Sorsvetés szerint száz meg száz versztnyire elvándorolnak tarisznnyával a hátukon. Bizonyosságul mindenütt megmutatják rovásos pálczájukat, egy darab hársfabotot, melyre az álomlátó rávéste a névjelét. E névjel messze földön ismeretes minden cseremisz előtt.

Az áldozat előestéjén az összes *kartok* vagyis áldozópapok egybegyűlnek, imádkoznak s kicsiny ólomalakokat öntenek, melyeknél arra törekesznek, hogy ló- vagy tehénformát vegyenek föl, vagy legalább ezek

fejéhez hasonlitsanak. Az öntés úgy történik, hogy vizet töltenek egy pohárba a szoba azon részében, hol az előszögletben a felső padlatot tartó gerendák közül kettő keresztezi egymást, s a pohár mellett nyírfahéjféklyát gyűjtanak. Minden istennek öntenek ólmot egymásután rangjuk szerint, a főistenen kezdve. Ezenkívül külön áldozati övet készítenek. Ez nem egyéb, mint a szent berekből vett két rőf hosszú hársfaszíz, melynek kérgére elliptikus képek vannak vésve s az egyik végére fenyőlevelek formájára rendezett vonások, egy merőleges vonal mindkét oldalán egy sor rézsutos vonalkával. A vonalak némelyek magyarázata szerint annak az istennek a névjelét mutatják, a kinek áldozni akarnak, vagy a pénzösszeg mennyiségét, melyet az állatok vételére gyűjtöttek. Egy rövidebb övet is készítenek s erre öntött alakot akasztanak és szintén elliptikus képeket vésnek rá, az egyik végére pedig névjelet. Ezt a végét azután annyi rojtra bontják, a hány vonás van a fenyőképen az egyik oldalon.

Már az új folyamán a szent berekbe mennek az áldozópapok és a község legbuzgóbbjai s imádkoznak. Másnap kora hajnalban a nép, vagy jobban mondva csupán a férfiak sűrögnek-forognak, mert a nőknek a nagy áldozatok alatt nem szabad még a faluban sem künn járniuk, különben botot kapnak a hátukra, sőt a düh első rohamában agyon is üthetik őket. Ünnepies most a környék képe: a berekbe vivő összes utak tele férfiakkal, a kik a fürdőházban vagy a közeli folyóban lemosták magukról a köznapi szennyet, s egyszersmind inget váltottak, tiszta ujjast, kapczát és újdonszerű hársfakéregcipőt húztak föl. Az ujjasok többnyire régi népies szabásúak és fehérszínűek. A

nép között kárek is láthatók; ezeken szállítják az áldozati edényeket, kenyereket, a sörös és pálinkás hordókat stb. Az áldozatra szánt állatokat új hárshej-köteleken vezetik a kárek után. A berekben földiszítik a szent fákat törülközőkendőkkel, melyeket az ágakra aggatnak. A fák elé hársfaágakat terítenek

32. ábra. A föláldozandó állat alkalmas voltának hideg vízzel való kipróbálása.

a földre s ezek fölé fehér kendőt s erre rakják a hozott kenyereket, a pálinkával telt edényeket, s az áldozati hús számára való tálakat. Egy nagy tálat három, földbe vert rövid czölőpre helyeznek. A negyedik czölőpre égő viaszgyertyát állítanak. Minden szent fa mellé két tűzrakást raknak, egy nagyobbat és egy kisebbet. A nagyobbiknak mindkét felén czölöpöt ver-

nek a földbe s ezekre keresztben karót fektetnek s erre akasztják a fazekakat. Tüzelőfául lehullt ágakat vagy villámsujtotta fákat hoznak magából a szent berekből.

Most odavezetik az áldozati állatot a szent fa tövéhez s hozzákötik egy ágához. Némely vidéken ez cziteraszó mellett történik, s azt mondták, hogy ez a szokás ősi időkből való. A szent fa előtt oly módon rendezkedik el a gyülekezet, hogy az áldozópap áll hozzá legközelebb, mindjárt mögötte a segédje, azután jön a többi nép két sorban. A papnak a sapkája a fején van, a többiek hajadon fővel vannak, mindenki napkelet felé fordítja arcát, úgyhogy egyúttal a szent fa felé néznek. Az áldozópap tüzes üszköt tart a kezében, a segédje jobb kezében kivont tör, baljában tagló. Így mond a pap imádságot, melyet a segéd kísér kísérel a taglón kalapálva. Ezután mindketten háromszor körüljárják a szent fát, a tüzet, az áldozati állatot és a gyülekezetet, mialatt a segéd, elül lépkedvén, egyre összeveregeti az eszközeit s a pap lóbálja a tüzes üszköt; a pap az egész szertartás alatt imádságokat hadar, melyeket a másik utána mond. Ez a körüljárás a gonosz lélek elűzésére való, hogy ne ronthassa meg az áldozatot.

Most a segéd a hüvelyébe dugja törét, átveszi a paptól az üszköt s az utóbbi a közelben levő vizestálban megmártja a szent fáról vett hársfaágot. A pap vigyázatosan közeledik hátulról az állathoz és hirtelen végigsuhintja a hátát az ággal. Ha ekkor összerezzen az állat, az jó jel; ha nem, akkor még háromszor tesznek vele kísérletet. Ha ez sem segít, az egész tálat ráöntik. Ha még ekkor sem mutatkozik a kívánt jel, el kell vinni az állatot és másikat hozni.

A próbát állt állatot a következőleg vágják le. Miután a pap egy kevés szőrt lenyírt az áldozat homlokáról, mind a négy lábát összekötik, lerántják a földre s azután a pap a torkába szúrja a kését. A kibugyanó vérbe belemártja a megelőző estén készített mindkét hársövet s csak most kapcsolja rá a kisebbik övre az ólomalakot, a mit eddig azért nem tett meg, hogy be ne véreződjék. Mindkét övet a szent fára kötik egymáson keresztbe, de a végüket nem csatolják össze, hanem keresztülszúrják, úgyhogy a névjel kifügg a jobb oldalon. Az áldozati öv aztán itt marad egy esztendeig, s akkor elégetik. Nagy bűnnek tartanak, ha valaki ez idő alatt hozzá merne nyúlni. Az öregebb emberek elbeszélése szerint¹ a levágás alkalmával a vér egy részét a tűzbe kellett freccsenteni; későbbben nincs erről szó, csak azt mondják, hogy a vért tálba bocsátják, melyből azután a szent fa tövéhez öntik s megkenik vele a törzsét is másfél rőfnyi magasságban. Az áldozat föl-darabolásakor vigyáznak, hogy csontot ne törjenek, mert ebben az esetben nem kedves az áldozat az istennek. Ha az állat nagy, pl. ló vagy tehén, a fejét, lábát, szügyét, szívét, tüdejét és máját a kisebbik fazékban főzik meg, a többi húst a nagyobbikban. A föl-vágás közben lehulló darabkákat tűzbe vetik, éppígy a füvet is, melyre véletlenül vér freccsent.

Most újra meggyújtják a viaszgyertyát, mely a levágás alatt el volt oltva, s még más módon is kipróbálják az áldozat alkalmas voltát. A pap hosszú imádságot mond a szent hársról vett ággal jelezve minden áldozatnemet, a mint a könyörgésben megemlíti. Ez alkalommal mindenki térdel, egyedül a pap áll.

¹ Georgi, II. 848.; v. ö. Andrievszkij, 537.

Végül kéri az istent: adjon jelet, alkalmas-e az áldozat. A pap jóslás végett lemetsz egy darab héjat az ág hegyéről, a földre dobja és nézi, hogy a héjnak melyik fele esett fölül. Ha a belső, az jót jelent, ha a külső fele, rosszat. Ezt az eljárást 3, 6, sőt 9 ízben ismételik s vizsgálják, melyek vannak többségben: a jó vagy a rossz jelek-e. Most a segéd a tálba tesz egy darab húst¹ és levet meg üstben főtt kását tesz hozzá. A pap megízleli, egy-egy kanállal a hársövekre s a két tűzrakásra vet, azután megízlelteti a néppel. Így ízlelik meg a mézet, sört stb. is. A pap most behasítja azt az ágat, melyről a jósjeleket vette, belecsipteti a leszelt kéregdarabkákat, úgyszintén néhány darabka húst és kenyeret, s az egész szent ágat a hársövekbe dugja.

Miután így meggyőződtek arról, hogy az áldozat kedves az istennek, itt az ideje, hogy a tulajdonképeni könyörgéshez fogjanak, hogy az áldozatbemutatók kéréseit és szükségleteit előadják. Ezt végtelen sor imádságban teszik, a mely négy egész óra hosszatt is eltarthat. Alkalmas mutatvány lesz a *Jakovlevtől*² följegyzett hosszú cseremiszi imádságból az itt következő néhány részlet.³ „A nagy istennek bemutatunk egész, szegetlen kenyeret, kupánkat színig töltjük sörrel és nagy ezüstgyertyát gyújtunk; érintetlen ajándékokkal könyörgünk családunk szaporodásáért, a nyáj gyarapodásáért, kenyérbőségért, házi békességért és egész-

¹ *Jakovlev* szerint (35, 37) az áldozati állat szivéből, tüdejéből, májából, nyelvéből, orrából, füléből, szemgolyóiból és a körméből egy-egy darabkát kell tenni a tálba s ezt aztán a tűzbe fordítani.

² 12—8.

³ *Journal de la Soc. Finno-ougr.* III. 116—8.

ségért a nagy jó istenhez. “ Most következnek a külön könyörgések, például jó termésért. „Midőn tavaszi munka idején kimegyünk a szántóföldre, szántunk és vetünk, nagy isten, tedd a gabona gyökerét erőssé, a szárát vastaggá, a kalászokat teltekké akkora szemekkel, mint az ezüstgombok! Küldj a vetésre meleg esőt, éjjeli nyugodalmat; óvd meg a fagytól és a jégesőtől, véd meg a zord viharoktól és a hőségtől! Midőn megérvén

33. ábra. Könyörgés az áldozásnál.

a gabona, családi tanácskozás után kimegyünk a szántóföldre és sarlóval kezünkben aratáshoz fogunk, adj bőven markokat, kévéket, kepeket és boglyákat; s midőn a kévéket szekérre rakjuk, küldj akkor is áldást! Add, hogy a csűr mellett számos boglya emelkedjék, s adj szerencsét akkor is, mikor szétbontjuk és a földre szétterítjük őket cséplés és szórás végett; adj annyi garmadát, mint a Volga homokja! Add, hogy minden edény színültig legyen gabonával! Mikor kenyeret sü-

töttünk, az éhezőt jóllakva bocsátottuk el, a koldusnak adtunk és útnak eresztettük; egy részt ha magunk elé vettünk és kétszer annyit félretettünk; mikor megfizettük a császárnak, a mi neki jár; add, hogy kenyérünk soha ki ne fogyjon s ihassunk rokonainkkal s hetvenhét barátunkkal együtt!“ E könyörgés előtt a nyájért szoktak imádkozni. Később a méhészethez és a vadászat-hoz kérnek szerencsét, azután következik még a kereskedői imádság, melyben kéri az istent, hogy az eladnivaló dráguljon meg, a venniavaló legyen olcsóbbá, s oltalmazza meg őket a tatár és orosz csalóktól. A végén kéri: „A mint fölkel a nap és a hold s a tenger betölti meredek partjait, úgy örvendeztess meg minket, nagy és jó isten, kenyér bőségével, családi áldással, nyáj szaporaságával, ezüstpénz gazdagságával és minden bőséggel! Mint a fecske csicsereg, a mint a selyemszál elnyúlik, oly hosszúvá nyujtsd az életünket! Mint a berek játszadozik, mint a hegyorom örömben úszik, add, hogy úgy élhessünk!“¹

Ez imádságok mondása közben a pap szintén térdre hull, sőt hébe-korba homlokát a földhöz veri; a nép egész idő alatt arczra borulva fekszik. Legutoljára bocsánatot kérnek az istentől, ha tán valami szertartás nem ment rendjén, s azután megkezdődik a féktelen dőzsölés. El lehet képzelni, hogy a természetnek e gyermekei mennyire átadják magukat a gyomor örömeinek, mikor eddig már legalább két óra van, és sokan az előtte való esttől fogva böjtöltek, hogy az ünnepi eledeleket annál jobban élvezhessék. Evés közben a nép guggol vagy elnyújtózva fekszik,

¹ Még hosszabb és ékeesebb a *Genetz* (VII. 148—57.) közölte imádság, mely teljes nyolcz lapra terjed.

előtte vályúszerű edényekben óriási húsdarabok, melyekből kiki a saját késével kedvére szeletel, hozzá kenyeret fal és a szájába sört és méhsört öntöget. Gyakran rendkívül sok nép van, mert mindig akad elég hivatalan vendég máshonnan is. Étkezés után összegyűjtik a hús- és egyéb ételhulladékot s elégetik a tűzhelyen a csontokkal és belekkel együtt. A lőbőröket, melyeket azelőtt a fákon hagytak penészedni, most szintén elpusztítják, úgy hogy a tűz fölött kifeszítik, fejére, lábaira és farkára hárshéjköteleket kötve, melyeket hat ember tart.

A *csuvasok* áldozatai a földolgokban azonosak a votjákokéival és cseremiszekéivel. Legkimerítőbb képet egy ismeretlen csuvas író nyújt róluk a XVIII. századból;¹ finn nyelvű leírásuk *Ahlqvist* útirajzaiban olvasható.² Az egyező szokásokból említsük meg a következőket: tiszta ruhába öltöznek, a mihez bőjtölés járul; az ég istenének fehér állatot, kivált lovat választanak áldozatul; hideg vízzel próbálják meg abban a hitben, hogy az állat, ha nem rázkódik meg, tisztátalan; az áldozatnál zene és a velejáró táncz; imádkozás közben az arcukat kelet felé fordítják; letérdelnek s földig hajolnak; tűz segélyével áldoznak. Az áldozat kedvességének bizonyítéka mindhárom népénél a füst fölemelkedésének iránya. A csuvasok ugyanis jó jelnek tartják, ha a szél a füstöt az áldozókra csapja. A cseremiszek kedvező előjelnek vélik, ha a füst egyenest az ég felé száll, de kedvezőtlennek, ha a földön elterül;³ éppígy vélekednek a votjákok.⁴

¹ Szjevernyj Archiv 1827. 220—229.

² 105—111.

³ *Szmirnov*, 194.

⁴ *Szesztakov* V., 101.

Az említett szokások közül több bebizonyíthatólag a szomszéd tatároktól való átvétel; ilyen az áldozat előtti tisztálkodás és fehér ünnepi ruha használata; a fehér- és feketeszínű s a tiszta és tisztátlan állatok megkülönböztetése; a térdre és arcra borulás. A tűz által való áldozás is valószínűleg ezen az úton jöhetett Kelet-Oroszországban lakó rokonainkhoz. A votjákokról van adat, mely talán arra mutat, hogy az áldozás másik módja náluk eredetibb. *Verescagin* szerint egy tavaszi áldozatnál a többiektől hagyott maradékokat ugyan tűzbe szokták vetni, de a papoktól lerágott csontokat a földbe ássák.¹ *Pervuchin*² és *Wichmann*³ észrevételeiből következtetve, az áldozati ajándékok tűzbevetése közeli kapcsolatban van az égi *In-mar* tiszteletével, a ki mint a cseremiszeknél *Juma*, majdnem egyeduralkodó lett, bizonyára valamely magasabb rendű vallás hatása folytán.

A mordvinok áldozati szokásairól azt mondja *Georgi*,⁴ hogy a csuvasokéitól abban különböznek, hogy a mit emezek a tűznek adnak, azt a mordvinok a földnek ajándékozzák. Az állat vérét gödörbe eresztik, melybe néhány húsdarabot is beletemetnek. A csontokat folyóba vetik, a bőrök a papoké lesznek.

*Melnikov*⁵ leírásából azonban kiderül, hogy a mordvinoknál sem volt ismeretlen a tűzáldozat. Sajnos azonban, hogy ő azon becses adatok közé, melyeket ma már elveszett kéziratokból meritett, belekeverte *Lepechinnek* elsősorban a csuvasokra vonatkozó ál-

¹ 1886. 44.

² I. 9.

³ 14.

⁴ II. 858.

⁵ IX. 243—58; 1873. 245—53.

dozatleírását. A megrostálás következtében, melyet végezni kellett, némely részlet a következő leírásban a kelleténél soványabb lett.

Ha valami okból általános kerületi ünnepet kell rendezni, 5—6 faluvénje a *prjavthoz* megy. Megállnak a háza előtt hajadon fővel. A *prjavit* kitáratja a kaput s fogadja a jövevényeket, az udvar közepén lévő áldozókó mellett állva. A vendégek élén most bemegy a szobába, viaszgyertyát gyújt, melyet a legutóbbi áldozatból tett félre s azt a kezében tartva, megállapítja az ünnepség napját. Ugyanekkor kiválasztatnak a szükséges segédkező emberek, kiknek a *prjavit* kiosztja a tisztükhöz tartozó szerszámokat és eszközöket, a *jambidiknak* az áldozó-kést, a *purendejiknek* a szent vödröket, melyekbe a gyűjtött adományokat teszik.

Midőn a *prjavit* határozatának híre ment, minden házban hozzálátnak a készülődéshez. Az asszonyok 3—5 vagy még több zacskót varrnak, melyek szájához két zsineget erősítenek. Az egyik zacskóba lisztet, a másikba mézet, a harmadikba egy pár pénzdarabot, a negyedikbe vajasdobozt, az ötödikbe tojással telt nyírhéjskatulyát tesznek stb. Mindezen zacskókat a fehér kendővel leterített asztalra rakják. A férfiaknak nem szabad jelen lenni e készülődéseknél; egész nap külső munkában kell lenniük, s ha esetleg otthon van valamelyikük, midőn a gyűjtők jönnek, sietve el kell rejtőznie az istállóban. Csupán a kis fiúcskák, a kik még nem tudnak járni, maradhatnak az anyjuknál.

Az adománygyűjtők három külön csoportban járnak, egy-egy *purendej*i minden *jambidi* társaságában. A házhoz érve a *jambidi* ötször ráüt a kapura a szent késsel s áldást mond a házra; ugyanígy tesz az udvaron lévő áldozókónél s a szobaaajtónál, a hol a

gyűjtők megállapodnak. Benn a nők mind az asztal mellett állnak, háttal az ajtónak, a férjes asszonyok meztelen vállal és mellel, a leányok teljes öltözetben. A legidősebb asszony most megfogja az egyik zacskót a zsinegénél fogva, hátraveti meztelen vállára s háttal megy az ajtóhoz, mert nem szabad a gyűjtők szeme közé néznie. A *jambidi* megragadja a zacskót, elmetszi a zsineget, úgyhogy a zacskó az alá helyezett vödörbe zuhan. Éppígy viszi oda a második asszony a második zacskót, a harmadik a harmadikat, stb. A leányok nem vehetnek ebben részt, egész idő alatt csak az asztal mellett állnak. Az összes gyűjtött adományt végre a *prjavthoz* viszik a gyűjtők, a ki a *purendejiket* sörkészítéshez rendeli, a *pozanbunavediket* meg elküldi állatokat vásárolni. Az állatok színe pontosan meg van állapítva, a bikának leginkább barnássárgának, az ürünek fehérnek kell lenni. Ha nem találunk ilyen, másszínű is megjárja, hacsak nem tarka.

Az ünnep reggelén a *purendejik* a vödreiket az áldozó berekbe, a szent fa tövéhez viszik s megtöltik sörrel. Kenyeret és sót is tesznek melléjük. A *kašango-rodok*, a kik tojáslepényt sütöttek, ezeket fölaggatják a fa ágaira erősített póznákra. A *pozanbunavedik* dolga az áldozati állatokat a hely színére vezetni. A nép gyülekezni kezd s a szent fa előtt nyugatra helyezkedik el. Legelül áll a *prjavt*, mögötte jobbra a férfiak, balra az asszonyok, az asszonyok mögött a leányok. Mialatt a *pozanbunavedik* a levágást eszközlik, a *jambidik* vizért mennek a közeli forrásra, fazekakba töltik és tüzet raknak alájuk azokból a szent nyírhegyertyákból, melyeket a *turostorok* a sörösvedrek hátulsó szélére erősítettek és ott égettek. Minden állat húsát külön üstben főzik.

Most a *vozate*, a ki az előző éjjel titkon a szent fára mászott s annak lombjai közt elbujt, az ágak közül jelt ad a népnek, hogy hallgasson el. Erre imádkozni kezd. A nép hajlong és utána mondja a szavait, a miből ünnepies moraj támad. Ez félóraig tart; most még egy imádság következik, melynél a nép térdre borul, kezét fölemelve s az égre tekintve. Ezután a *vozate* leszáll a fáról s valami fölborított kádra vagy más emelvényre lép, mely a fa mellett áll, a sörös vedrek közepett. Itt egy kis ideig magában imádkozik, azután leszáll a földre, átveszi a *prjant* kezéből a szent merőkanalat, kenyeret és sót tesz bele s a fazékhoz közeledik, melyben az áldozati húsok főnek. Az áldozókéssel, melyet az egyik *jambidi* nyujt át neki, egy darabka húst szel s ezt az állat nyelvével együtt a merőkanálba teszi. Ismét fölszáll az emelvényre, a kanalat ég felé emeli s kéri az isteneket, hogy tekintsenek rá és fogadják el. A nép szótlan áll, arczczal kelet felé fordulva, de midőn a *vozate* a kanál tartalmát a tűzbe veti, mindenki térdre hull s karját az ég felé terjesztve hangosan kiált, hogy az istenek meghallják.

Most egy sörös hordót a kapufélfához állitanak égő nyirfáklyákkal, e mellé térdel egy pár dudás; ezután egy csomó férfi megragadja a kapufélfát s váltogatva fölemeli, majd megint lebocsátja a földbe, néha még a feje fölé is emeli. A dudások ezalatt egyre muzsikálnak s a nép térdenállva áldozati éneket zeng. Végtere a *vozate* megtölti sörrel a szent merőkanalat, az ég felé emeli s imádkozás után a tűzbe üríti. Midőn ily módon fölszentelte a sört, a *prjant* odalép megizlelni, utána a többi férfi. A *vozate* visszamászik a fára, hová fölnyujtják neki

a sörös kanalat; ismét általános csendet parancsol és hosszú imádságot mond. Azután teli veszi a száját sörrel s a nép fölé fecskendezi. Leszállván, égő viaszgyertyát erősít a fára, melynek tövét sörrel megöntözi.

E közben a hús is megfőtt s most nagy fatálakra rakják s az áldozó-késsel annyi darabra szelik, a hány ember vesz részt az áldozásban. A *prjajt* kapja az első darabot, azután a többiek. A húslevest szintén kiosztják a népnek korszerinti sorrendben. Az ismét a szent fára rejtezett *vozate* is kap egy kanállal, melyből a száját televeszi húslével és ezt a nép fölé fecskendezi. Miután még a kenyeret, a tojáslepényt és pirógot is kiosztották, mindenki a földre telepszik falatozni. Egyedül a leányok maradnak állva a helyükön. De csakhamar ők is elvesztik türelmüket, mivel egy falatot sem kaptak még s elkezdenek kiabálni: „*prjajt* apó, ehetnénk és ihatnánk!” Most a lakomához eresztik őket, de alig ülnek le, megint fölparancsolják őket. Külön áldozati éneket kell énekelniük, melyet a dudások kísérnek. Így fölváltva megvendégelik s énekeltetik őket, míg mindent el nem fogyasztottak, kivéve egy kis húst, sört és tojáslepényt, a mit hazavisznek áldozatfiának. Az áldozati állatokból megmaradt szarvakat, csontokat, patákat stb. a tűzhelyen elégetik.¹

A mai mordvinok, mondja még *Melnikov*,² már nem áldoznak lovakat. Csupán a halászok áldozatán vágnak lovat, de nem főzik és nem eszik meg,

¹ *Melnikov* elbeszéléséből nem derül ki világosan, ott hagyták-e a bőroket fölfüggesztve vagy eladták, a mint szerinte mostanában teszik.

² IX. 238; 1873. 184.

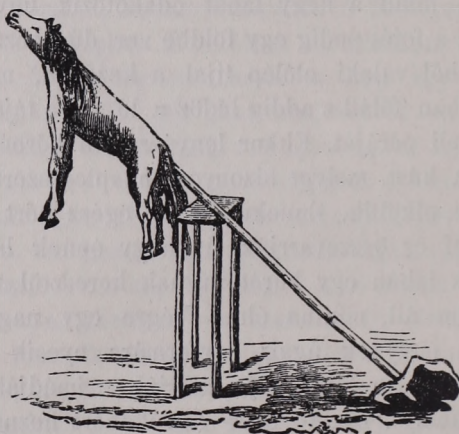
hanem a vízbe dobják. Már *Strahlenberg*¹ megemlíti, hogy a mordvinok fölhagytak a lóhúsevással s a lóbőröknek fákra aggatásával. Hogy hajdan mily becsben állt a ló-áldozat, mutatja *Barbaro* leírása a XV. századból, melyet fontossága miatt itt a maga egészében közlünk. Azt állítja, hogy hallotta,² hogy „a moksa-mordvinok évente bizonyos meghatározott időben egy lovat szoktak venni, melyet közrevesznek, mind a négy lábát odakötözik ugyanannyi karóhoz, a fejét pedig egy földbe vert dúczhoz. Ezután a tömegből valaki előlép ijjal a kezében, megfelelő távolságban föláll s addig lődöz a ló szíve tájára, míg az kileheli páráját. Ekkor lenyúzza s a bőrből zsákot csinál. A húst, melyet bizonyos ünnepies szertartással oszt szét, elköltik. Ennekutána az egész bőrt kitömik szalmával és összevarrják, úgyhogy épnek látszik, s mindenik lábán egy karót húznak keresztül, úgyhogy egyenesen áll, mintha élne. Végre egy nagy fához mennek, melynek ágait egyformára nyesik s föléje tetőt raknak, a lovat rája állítják s imádják. Áldozatul czoboly-, nyest-, evet- és rókabőrt hoznak neki, melyeket a fára aggatnak; az ilyen fák tele is vannak bőrökkel.“ Ezen leírás hitelességét — az áldozati állat imádásán kívül — bizonyítja az az eljárás, melylyel a szibériai pogány tatárok még manap is áldoznak lovakat. Az áldozó-állvány, *Radloff* leírása szerint,³ úgy épül, hogy négy, öt rőf hosszú czölöpöt földbe vernek s a felső végüket keresztfákkal kötik össze, melyekre rőzsét teregetnek. Az áldozatra szánt lovat odavezetik s mindegyik

¹ 402.

² 20. levél.

³ Aus Sibirien, II. 25—6.

lábára erős kötelet kötnek. Most egy vastag szál karót helyeznek hosszában a ló hátára s a köteleket rácsavarják ; s így, míg egyesek lenyomják a karót, mások pedig húzzák a köteleket, a ló elülső lábai előre, a hátulsók hátrafelé nyúlnak egyre közelebb a fához. Miután a lovat így agyonkinozták, lenyúzzák, úgyhogy a koponyáját és a lábait térdig a bőrben hagyják. Most egy hosszú rudat vesznek, melyre ráhúzzák a bőrt és a

34. ábra. Áldozati állvány az altaji tatároknál.

rudat az állványhoz támasztják akként, hogy az állat függve marad az állvány fölött, kelet felé fordítva. Másutt a ló bőrét egy rövidebb rúd segítségével ülő helyzetben teszik az állványra.

*Noviczki*¹ azt mondja, hogy az osztjákok a ló-áldozatot és a lóhúsevést a tatároktól tanulták. Így állhat a dolog Kelet-Oroszországban lakó rokonainkkal is. A cseremiszeknél a lónak a legfőbb jó istennek

¹ 51.

való szentelése és elégetése a lóáldozatot közelebbi kapcsolatba hozza a tűzáldozattal.¹ A votjásoknál meg a lő bőrének említett módon való kitömése a gonosz lelkek tiszteletéhez fűződik. Még meg kell említenünk, hogy a votjások a mindennapi életben nem eszik meg a lóhúst, mivel nem tartanak külön hízó lovakat, hanem csak igásakat.²

A lóáldozat és lóhúsevés abbanhagyása a mordvinoknál természetesen a kereszténység hatása folytán történt. E helyett az ő áldozati állataik közé kell számítanunk a sertést,³ melyet a csuvasok, cseremiszek és votjások, kik a mohamedánizmus hatása alatt hosszabb ideig állottak s részben ma is állanak, mint tisztátalan állatot egyenesen utálnak.

A mordvin emberáldozatoknak világos nyoma maradt fenn egy áldozati szertartásban, melyet *Paasonen H.*⁴ írt le. Az özvegyasszonyt két egymás melletti kivágott fára fektetik hosszában s kezét-lábát rákötözik, s ezután az áldozók úgy tesznek, mintha elmetszenék a torkát. Ezután kocsira emelik s az áldozóhelyről visszaszállítják a faluba, mialatt holtnak kell tetetnie magát. Továbbá nem szabad addig mutatkoznia az áldozóhelyen, míg a többiek nem ettek azon áldozati állat húsból, melyet valóságban levágnak az említett színelőző áldozat után.

A mordvinok áldozati imádságai általában egészen rövidek, mint pl. az, a melyet *Ahlqvist* tett közzé

¹ *Jakovlev*, 35.

² *Bogaevszkij*, IV. 134. Tegyük hozzá, hogy a magyarok mai hazájukba költözésük alatt szintén eltanulták a lóhúsevést s így valószínűleg a lóáldozatot is, bár itt a kereszténység e szokást csakhamar megszüntette.

³ *Melnikov*, X. 413; 1875. 131.

⁴ *Journal de la Soc. Finno-ougr.* VIII. 142.

nyelvtanában:¹ „Ó nagy isten, én éltetőm! Legfőbb isten, én éltetőm! A mit kérünk, add meg: fölülről esőt, alulról forrásokat, a földnek termékenységet, minden otthon levőnek egészséget, nyájainknak gyarapodást; oltalmazz bennünket a tolvajoktól, a tűzveszedelemtől és a boszorkányoktól!“ Hosszabb, a votjásokéihoz és cseremiszekéihez hasonló könyörgésekből csak egy van följegyezve a kazáni missziótársaságtól szerkesztett népköltési gyűjteményben,² az is a csuvasokhoz és tatárokhoz legközelebb eső területről, kiknek hatása az említett népek imádságaiban nagyon szembeötlő.

A *lappok* áldozati szertartásairól eleve föltehetjük, hogy meglehetősen egyszerűek. Mindazonáltal van bennük egy és más, a mi az osztjásokéihoz hasonlítva fejlődést jelez.

A *skandináviai lappok* áldozatairól a legrészletesebb leírás *Jessennél* található.³ Az áldozásban vagy csupán férfiak vettek részt, a mint ez a legtöbb esetben történt, vagy csupán nők, mint pl. a *Sarakkának* való áldozásban. Csakis az újabb, a keresztény vallásból kölcsönzött isteni lények szolgálatában vett részt mindkét nem. Az áldozati állat neme hasonlóképen váltakozott. A mennydörgés istenének nem volt szabad nőtényt áldozni, sem *Sarakka* istennőnek himet, kivéve kakast. Az áldozati állatok színére is nagyon ügyeltek. A napnak és a holdnak pl. tilos volt fekete állatot mutatni be. Az áldozatra szánt állat-

¹ 145.

² *Jurtov és Kobaev*, II. 297—8. A szimbirszki kormányzóság bujinszki kerületéből. *Sztrjelkov Th.* följegyzése.

³ 46—53, 67.

állatnak általában hibátlannak kellett lennie. A szertartások ezek voltak. Midőn az áldozóhelyre érnek, a samán rögtön beleszúrja kését az áldozat szívébe, úgy hogy az földre roskad. Azután gyorsan megnyúzzák, beleit kiveszik és az állatot az ízületei szerint földarabolják; a húst üstbe vetik főni. Félóra mulva kiveszik az isteneknek szánt részt és félreteszik. Némelykor a samán nyomban a leszúrás után elkülöníti az orrot, szemet, fület, szívet, tüdőt, nemzőrészeket és néhány darabocskát a többi húsból. Ha a hús megfőtt, a samán az egész néppel együtt letérdel s könyörögnek az istenhez: segítse meg őket abban az ügyben, melyért az áldozatot bemutatják. Erre a samán egy darab húst vesz ki magának, szólván: „ez ennek vagy annak az istennek húsa“, a többiek hasonlóképen cselekednek. Midőn a húst és a csontokból a velőt elfogyasztották, miközben a csontot csak hosszában szabad hasítani, a samán és utána a többiek egy korty levest vesznek, és amaz szól: „ezt erre vagy arra az istenre köszöntöm“. Más istenekre is köszöntenek pálinkát vagy vizet, a kiknek ez alkalommal nem mutatnak be áldozatot. Étkezés után ismét mindannyian térdre borulnak és még egyszer imádkoznak, hogy az isten kegyesen fogadja az áldozatot. Az áldozati állatot nem költik el egészen ott helyben, hanem a hátulját, melyet az áldozatra alkalmatlannak tartanak, hazaviszik házi szükségletre. A samán összegyűjti az összes csontokat s az előbb félretett áldozati részekkel együtt nyírfahéjládjába teszi. A csontokat természetes rendbe rakják, vért öntenek rájuk és a ládát földbe ássák. A csontoknak ez a rendberakása azért volt szükséges, mert az állat az isten előtt a húsát magára veszi és megelevenedik. Végre fabálványt állítottak arra a helyre s megkenték az áldozati állat vérével.

A lappok hihetetlenül buzgók voltak az áldozásban. A sok és nagy áldozatokra vagyonuk legnagyobb részét elvesztegették, úgyhogy e miatt sokan koldusbotra jutottak. Egyetlen ember egészségének megmentésére 3—10 rénszarvast áldoztak, egyetlen községben a levágott állatok száma egy hét leforgása alatt 60-ra is rughatott. Minden áldozatot magas erdei fenyőre kellett jegyezni vagy külön rovásfára, melyről kiki megláthatta, mennyi áldozatot mutatott be életében.

Elszomorító — azt mondja *Högström*¹ — látni a lappot, a mint áldozni megy. Midőn oly közel ér, hogy látja a helyet, melyet az isten lakóhelyének tart, leveszi sapkáját és egyre-másra hajlong. Még közelebb elkezd négykézláb mászni, mígnem a kőhöz jut, a hol leteszi áldozati ajándékát.

*Meriläinen Henrik*nek² beszélte egy öreg svédországi lapp, hogy áldozás idején a család minden tagjának tisztára mosakodva kellett jönnie az áldozó-helyre és arczra borulva kérnie a kőbálványtól azt az áldást, a melyért áldozatot mutattak be. A legöregebb családtag hajadon fővel vezette az áldozati állatot a hely színére és így könyörgött: „Itt van a legértékesebb jószágom, ezt adom az istennek; az isten adjon nekem jobbakat“. Azután háromszor meghajolt oly mélyen, hogy arcza a földet érintette.

A lappoknál a legszokásosabb áldozati állat a rénszarvas volt, de ha fontosabb dolog forgott szóban, oly állatokat is kellett szerezniük, a milyenek nekik nem voltak; ezeket földmiveléssel foglalkozó szom-

¹ 195.

² Gyűjt. III. 228.

szédjaiktól vásárolták be bármily áron. *Graan*¹ ezeket sorolja föl: bika, ürü, bak, sertés; *Högström*:² bak, kecske, birka, macska és kakas. A svédországi lappokról beszéli *Rosenvinge E. H.*³ a XVIII. század végén, hogy midőn Norvégiából visszatértek a hegyekre rénszarvasnyajaikkal, a falvakban mindenféle háziállatokat vásároltak össze, melyek feketeszőrűek voltak, hogy áldozásaikban fölhasználják őket. Egy lapp elment egy norvég paraszthoz s meg akarta venni tőle a fekete tehenét. Midőn a norvég vonatkozott eladni, a lapp mind többet ígért érte, míg meg nem kapta. Erre egy hegyszakadékba vitte, odakötözte s otthagya, hogy éhen vesszen. A tehen volt gazdája kis idő múlva esetleg arra járt, meghallotta az éhes tehen bőgését s nagy bámulatára meglelte a saját tehenét. Hazavezette s a következő évben újra eladta ugyanannak a lappnak s ismét elhozta ugyanabból a hegyszakadékból. Ezt a vásárt bizonyára még tovább folytatta volna, ha a lapp elhalálozása véget nem vet neki.

Kildal említi⁴ a norvégiai lappokról, hogy kakast áldoztak elevenen bezárva egy barlangba. Döglött macskát kellett áldozniuk az alvilág asszonyának. A döglött lovat szintén földbe kellett ásni a gonosz szellemnek, *Rötta*-nak⁵ áldozatul, hogy békét hagyva a betegnek, térjen vissza a lovon a saját birodalmába. E célra szánt is hagytak ott a helyszínen. A nörői kéziratból *Friis* azt az adatot meritette, hogy a holtaknak ígás rénszarvasokon kívül lovakat is áldoztak,

¹ 17. f.

² 192.

³ L. *Düben*, 260—1.

⁴ 466—7.

⁵ 114.

s azt hitték, hogy a holtak a föld alatt lovagolnak rajtuk.

A máshonnan szerzett állatok föláldozása kétségtelenül későbbi jelenség. Erre mutat az is, hogy az állatot megkötözve elevenen ott hagyták az áldozóhelyen; ez a Skandináviában és Finnországban a katolikus korban divatos rút szokásra emlékeztet, hogy valami élő lényt falaztak be az építés alatt levő templomokba, stb.* A mi különösen a ló-áldozatokat illeti, ennek a gonosz lélek szolgálatához való fűződése határozottan skandináv eredetre vall. Azt is figyelmünkre kell méltatnunk, hogy ez, valamint a néha előforduló kutyaáldozat, nem valódi véres áldozat, melynek lényegéhez tartozik az istenek és emberek közös lakomája.

A *finnországi* lappokról beszéli *Tuderus*,¹ hogy régenté gyermekeket is áldoztak egy bálványnak Kemi-järvisen. A már említett svédországi lapp beszélt *Meriläinnenek*,² hogy hallotta, hogy norvég Lappföldön imádnak egy háromcsúcsú hegyet; a középső főcsúcsnak Szent Iván éjjelén egy három éjet ért elsőszülöttet kellett föláldoznia annak a házaspárnak, a melyiknek

* Ez a szokás nemcsak Skandináviában és Finnországban, hanem egész Európában el volt terjedve. (Lásd: Tylor, *Primitive Culture*, I.) Alapja az a néphit, hogy építkezéseknél a föld szellemének vagy szellemeinek áldozatot kell bemutatni, csak így lesz tartós az épület. Ez a hit eltűnt, de a szokás sokáig megmaradt. Eleinte embert áldoztak, később ezt állatokkal (bárány, tyúk, kutya, macska) helyettesítették, sőt rajzokkal, faragványokkal is. Ez ősrégi barbár szokás eredeti, emberáldozatos formájáról szól a mi Kőmíves Kelemenről szóló népballadánk is.

¹ Lásd *Högström*, 52. és *Castrén*, I. 60.

² Gyűjt. III. 223. sz.

épp akkor volt ilyen kis gyermeke. Maga az isten rendelte el ezt; a házaspár, a melyik ezt végrehajthatta, boldog volt s az anyát úgy tekintették, mint az Isten Fia anyját.

Az oroszországi lappok áldozati szertartásairól *Genetz*¹ a következő adatokat közli. Midőn a samán meghatározta az áldozatot, egybegyűl a falu népe, rőnszarvast vágnak, egyszerre megfőzik az összes húst s imádkoznak az isteneikhez, kelet felé fordulva, mert a nap ott kel föl. Csak reggel szabad áldozatot végezni, körülbelül 9 óráig. Minden résztvevőn tiszta új bundának kell lenni, s ha csak egy csepp lé vagy zsír cseppe is rá a ruhára, azt a helyet rögtön ki kell vágni és tűzbe dobni.² A húsból esznek, a mennyit bírnak; a mi megmarad, otthagyják az áldozat helyén. Evés közben a sapkát fejükön tartják. Hogy a szarvas bőrét miként húzzák agancsostul falóra és miként tömik ki, azt már előbb elmondtuk; ez nyilván régi áldozati szokás. A húsnak és a belső részeknek kivétele nem alapszik merő falánságon, e könnyen romló részek eltávolításának más célja is van: hogy maradandóbb emléket és az isteneknek szóló emlékeztetést nyerjenek a bemutatott áldozatokról.

¹ 1878. 375.

² Valóságos tűznek szóló áldozatról itt aligha lehet szó. *Tornaeus* (14.) határozottan állítja, hogy a lappok nem tisztelték a tüzet a keleti népek módjára. *Kildal* (467.) azt mondja, hogy ő nem látott egyéb megégetett húst az áldozó-polczon, mint egy pár igen apró darabot faragott pálczákra tűzve. Az ú. n. női kéziratban állítólag meg van említve (Friis, 81—2), hogy csak a napnak mutattak be égő áldozatot „fényének és hevének jelképéül” egy külön szent kövön; erre nézve is meg kell jegyezni, hogy a lappok kifejlett napimádása, mely szoros összefüggésben van a skandináv Szent Iván-ünneppel, nincs meg a több finnugor népnél.

Ezzel szemben teljesen érthetetlen *Laestadius L.* közlése¹ a megnyúzott rénszarvasról, mely keményre fagyasztva a szent hegyre helyeztetett mint a falu közös bálványa, s a melynek azután időnként áldozatokat mutattak be. Az a szokás, hogy az áldozók eszik meg a húst az istenek helyett, minden finnugor néppel közös és kétségtelenül eredeti. A teljes fölálkozás, különösen ehető állatoké, legtöbbször későbbi fejlődésnek mutatkozik. És itt sem lehet szó teljes fölálkozásról, mivel a bőrt lenyúzták, sem újabbkori szertartásról, mert a nyúzásnak vasszerszám nélkül kellett történnie. Hogy a föláldozott szarvast bálványként tisztelték volna, az csak tévedés lehet.

A *finnek* áldozati szertartásaira nézve sem vagyunk adatok híján. A fönnebb említett *Makarij* érsek 1534-diki levelében még panaszkodik azon, hogy a novgorodi hódoltságban élő finn népek: Livland határaitól kezdve, a Narvától a Neváig, a Nevától a Határfolyóig, Karjalában széltiben a Ladoga túlsó partjáig, Pielisjärviig és Kajaaniig egész a lappok földjéiglen, mindenütt rendeznek véres áldozatokat, marhákat, juhokat, egyéb emlős állatokat és madarakat ölvén le; sőt némelyek állítólag titkon a gyermekeiket is föláldozzák.

Csudálatos módon épp e földrajzi területen a közös áldozatok szokása napjainkig fönnmaradt. A dvina-i kormányzóság legészakibb részéről szól *Karjalainen K.* leírása,¹ melyet *Inha I. K.*-nak a helyszínén fölvett fényképei élénken szemünk elé varázsolnak. A veneh-

¹ *Friis* 143—4.

² *Valvoja* 1894.

järvibeli imaházhoz minden évben augusztus 27-ére egész csapat kost hajtanak föláldozni, gyakran távoli vidékekről. Ha valamelyik kos megbetegszik, azt az imaház Szent Mikulásának szokták fölajánlani, ha meggyógyul; úgy szintén, ha eltévedt az erdőben, mikor gyakran ugyanaznap kerül elő, midőn az ünnepre kell indulni, és ha örömet megy az áldozó helyre. Kora reggel, 5 óra előtt kezdődik az áldozás. Az imaház előtt levő fenyvesben,¹ lejtős hegyoldalban tüzet raknak, két ember vödörben vizet hord, egy ember megmossa a katlant, melyet egyenest e célra vásároltak Ouluban az imaház költségén. Az áldozatvágó egyik kost a másik után fogja és odavezeti az imaház tornáczára, melynek padlatán befödhető lyuk van, az állat nyakát a lyuk szájához szorítja, kirántja a kést hüvelyéből s egy másik embert odaszólítva, hogy segítse a kos lábait tartani, a kapálódzó állat nyakát elmetszi. Ily varázsverset mond:

Nagyobbakat is lefogtak,
Erősbeket is lebirtak.

A vért a lyukon a padlat alá folytatják. A nyúzást a kerítésen kívül végezik s a bőrök az imaházba kerülnek, de az állatok tulajdonosai hús kopekáért megválthatják őket. A húst vízben megöblögetik, földarabolják, fazékba teszik és sót hintenek rá. A fejeket és a patákat máglyán elégetik. Mihelyt megfőtt a hús, nagy nyirhéjedenyekbe rakják s beviszik a kerítésen belülre, hol az edényeket nem messze egymástól

¹ Ez a fenyves szent hely maradványa lehet; legalább még egy ágacska sem szabad ott a fáról letörni, még tüllevelet sem, hanem mindent ott kell hagyni korhadni.

lerakják a földre. A lébe árpadarakását főznek bele, melyet a faluban gyűjtöttek; a faggyút izesítőül adják

35. ábra. Az áldozati kos leölése a venehjävibeli imaház tornácán.

hozzá. Az imaházban közös imádságot mondanak, s csak most kezdődik az áldomás. Először a húst fogyasztják el, melyet előbb szent füsttel megfüstölnek;

mindenkinél, a ki kost hozott, kenyér is van, s ha ez nem futja ki, a falubeliek pótolják. Ezalatt elkészül a kása is, és ezt szintén nyirhéjében szolgálgják föl. Az evésben csupán a férfiak vesznek részt, mindannyian födetlen fővel; az asszonyok és a leányok nézhetik ugyan, de nem nyúlhatnak hozzá semmihez. Egyszer, valami száz évvel ezelőtt — így beszélik — egy venehjärvibeli ember egy darab húst adott a leányának, s a medve aznap széttépte a kolompósát és a hároméves bikáját. Evés után összegyűjtik az összes csontokat és a földre hullott morzsákat egy nagy, födeles kosárba, melyet kötélre erősítenek s kőnehezékekkel lesúlyesztenek a közeli mély tavacszába a part mentén. Semminek sem szabad ott maradni a kutya és más állatok zsákmányául. Ha oly sok a fölajánlott kos, hogy nem lehet mind egy nap elfogyasztani, másnap folytatják a levágást és a lakmározást. Mindkét nap s még éjjel is foly a mulatozás. A nem messze fekvő Vuokkiniemi nevű faluban szintén emlékeztek rá, hogy régente Illés-napkor nagy bika- és kosáldozatok voltak szokásban.

A *Oloneczkij Szbornik*-ban¹ *Szobornov A.* úgy beszél az oloneczi karjalaiak kos-áldozatáról mint általános szokásról; ez mindig valami templom mellett megyen végbe, melynek tetején evés közben átdobálják a csontokat. Részletesebb ennél *Moskov*² leírása. Az Onegatóbéli Sudensaari szigeten Illés napját juh-áldozattal ülik meg. Az állatok beszerzése fölváltva történik; a ki ezt elmulasztja, abba a veszedelembé jut, hogy a nyája farkasok és medvék zsákmányává lesz. A tó partján,

¹ I., 127.

² 647.

a temető mögött ölik le a juhokat, melyeket a papok az istentisztelet után megáldottak. Ágas karókat vernek a földbe, melyekre keresztléczet fektethetnek az üstök fölfüggesztése végett. Miután tüzet gyújtottak alájuk, elkezdik főzni a húst, melyhez kását tesznek. Azután minden jelenlévőt behívnak a templom kerítésén belültre, hogy vegyen részt az étkezésben; a visszautasítást egyenesen sértésnek vennék. A főtt húst nagy edényekben szolgálják föl, melyek mellett a jelenlevők önként-hatonként étkező csoportokra oszlanak. Mindeninek fakanalat és egy nagy karéj kenyeret adnak a kezébe. Az evésnél hajadon fővel ülnek a földön. Uukšmäki faluban Vitele egyházközségben, közel a finn határhoz, *Forsström*¹ szerint még van bikaáldozat. Ezt Szent Balázs napján, a neki szentelt imaház tornáczán rendezik, a melynek évi perselypénzén veszik a bikát.

A Finnországban, a Ladoga-tó Mantsinsaari szigetén végbemenő évenkénti bikaáldozatokról sok leírás is van,² de kép egyetlen-egy sincs. Mint az I. fejezetben említettük, Työmpäinen falu temetőjében tartják őket. Az áldozati bikákat rendesen valamelyik szárazföldi faluból hozzák. Ha medve vagy farkas tizedeli a nyáját, vagy dögvész pusztítja, a tulajdonos fogadást tesz Szent Illésnek abban a reményben, hogy megvédi a további kárvallástól, s megfogadja, hogy a nyájában világra jövő első bika-borjút neki neveli. Az Illésnek ígért bikát otthon tartják körülbelül 3 éves koráig s tavasszal a szigetre küldik, hol a szóbanlevő falu népe ingyen eteti a

¹ Suomen Kuvalehti, 1894.

² Suometar, 1858. Uusi Suometar, 1878—1886. *Genetz* I. 97.; *Forsström*, 1886. 502—503. és Suomen Kuvalehti 1894. 10. sz.; *Sylvin M.*: archeologiai leírás Salmi kerületről. 1892. kézirat.

„bikanapig“. Ha több bikát ajánlanak föl, mint a mennyit egyszerre föl akarnak áldozni, a következő esztendőre hagynak belőlük és a télen át fölváltva etetik házról-házra járattva. Az Illés-nap utáni első vasárnap reggelén összejön a nép nagy csoportokban, megállapított helyre a tó partján. Magán a szigeten lakó nők gyalog jönnek, a férfiak lóháton, a száraz-földiek természetesen csónakon. A falubeliek már a többi nép megérkezése előtt levágták a bikát az imaház pitvarán és az áldozati lakomát elkészítették a temetőben. Midőn már mindenki megfordult az imaházban, kisebb csoportokra oszlnak házak és családok szerint és letelepszének a földre étkezni a hússal telt fazekak köré. Mindenkinél van kenyér és só, vagy ingyen kap a falubeliektől. Az étkezés, mely reggel 9 óra tájt kezdődik, addig tart, míg az étel el nem fogy. Ha nem fogyaszthatnak el mindent, a maradékot a Ladogába vetik vagy éjjelre az imaházba viszik s másnap a szénatakarító munkásoknak adják, mivel haza semmit sem szabad vinni.¹ A bőrt elárverezik s árát az imaházban levő áldozati ládába teszik. Étkezés után a férfiak versenylovaglást rendeznek a közeli mezőn. Másik évenkénti áldozatot tartanak Mantsinsaari és a szárazföld között fekvő Lungula szigeten július hó közepén, az orosz Péter és Pál-nap táján. Az erre szükséges kosokat hasonlóképen előre fölajánlják s egy-két évig nevelik, míg áldozatra huroczolják. A görögkeleti vallású papok és a finn hivatalnokok törekedtek megszüntetni ezeket az áldozatokat, de eddigelé kevés eredménnyel. A mantsinsaaribeli bika-áldozatokról szóló legrégibb leírásban 1858-ból azt

¹ Csak a legutolsó, 1892-ből való leírásban olvassuk, hogy a húsmaradékot is eladták úgy, mint a bőrt.

olvassuk, hogy már az egész dolog megszűnt, de megint fölújult, mikor egy medve a szigetre talált úszni s ott károkat okozott. Mondják, hogy 1885 nyarán elmaradt az áldozat, de az állatvész, a mely nemsokára fölépett a községben, életre keltette a régi babonát. Tudva van, hogy még 1892-ben mind Mantsinsaariban, mind Lungulansaariban áldoztak minden tilalom ellenére. „Mindenkinek jogában áll azt tenni a sajátjával, a mit jónak lát; ha én a bikámat az erdőbe verném ki a hollók zsákmányául, ki tehetne ellene“, így gondolkodik a nép a dologról. S ha esetleg birságot róttak is ki ünnepnapon való vágás miatt, ennek az intézkedésnek nem volt más eredménye, mint hogy a vágást az ünnep előtt való estére tették. Nagyon érdekes a manstinsaaribeliek mondanója a bikaáldozat keletkezéséről. Hajdan az említett napon minden évben a szigetre egy vad rénszarvas úszott, hogy levágják. De egyik évben épp e reggelen viharos idő volt, s a szarvas nem birt idejében odaúszni. Ekkor bikát vágtak le a nép számára. De alig hajtották ezt végre, midőn a rénszarvas agancsai már feltűntek a hullámokban. A rénszarvas régi szokása szerint a partra úszott, az imaház udvarára ment s ott meglátta a leölt állatot. A mint megérezte a bika vérének szagát, rögtön a tengerbe ugrott és visszaúszott oda, a honnan jött. Ezután sohasem jött többé rénszarvas, s helyette minden esztendőben bikát kellett áldozni.¹

¹ A régebbi rénáldozatnak bikaáldozatra változását és Szent Illés napjának megülséhez való csatlakozását már láttuk előbb a permieknél. Pontosabb nyomozás nélkül mindazonáltal bajos eldönteni, mily mértékben alapszik ez a találkozás eredeti egységen s mily fokban közös orosz hatáson. *Szmírnov* (253.) azt mondja, hogy főleg azokban a kerületekben, melyekben a permiek és a zürjének legjobban el vannak oroszosodva, viszik az áldozati ajándékokat az imaházakba.

Ingermanland nyugati részében a vót Pummola falu mellett *Forsberg V.*¹ 1892-ben egész halom csontot és fogat látott két kőkereszt tövében, melyek egy szántóföld végében álltak kristályvizű forrás közelében. Ezeket *Illés keresztjeinek* nevezték, s azt tartották, hogy háborús időkből valók. Azt beszélték, hogy Illés-napkor kost vágtak s a csontjait idehordták. Közönséges nyakbavető kereszték is voltak e kőkeresztekre függesztve. Azt is emlegették, hogy a pap minden tavasszal odajárt imádkozni, valószínűleg a falubeliekkel együtt. Kirjamóban, Narvus egyházközségben a falu közepén egy nagy erdeifenyő áll, melyről az maradt emlékezetben, hogy a régiek a tövénél bakot vágtak és megették; most is *bakfenyőnek* hívják. A falu lakói régi hagyomány szerint Finnországból telepedtek ide.

A tulajdonképeni Ingermanlandban legjobban fönnmaradtak az italáldozatok. Väikyläben még egy évtizeddel ezelőtt megünnepelték Péter napját. Az volt az ünnep gazdája, a kinek házában tartották a lakomát; néha a falu közös pásztora volt a rendező. Ennek asztalokat kellett állítania az udvaron és szalmát odahoznia, de a sör volt a fő, a mit ma már nem főznek. Az ünnep négy napig tartott. Első nap a pap kiment megáldani az egész falu nyáját, a másodikon elkezdtek enni-inni, harmadik nap tovább folytatták az ivást. Negyednap, mikor a maradékot is megitták, a parthoz mentek kimosni a söröshordókat, s egymást megúsztatni. A versben, melyet Péter-napkor énekeltek, Szent Pétertől, Illéstől és Máriától jó termést és a munkásnépnek egészséget kértek. Soikkolában közönségesen sörivással ülik meg Illés napját. Erre

¹ Magánközlés.

a czélra minden házból gyűjtenek maláta-anyagot. A gazdául szereplőnek értenie kell a sörfőzéshez, s ezenkívül akkora csűrjének kell lennie, hogy sok háznép asztala elférjen benne. A megérkezett vendégek, kiknek mindegyike söröskantát tart a kezében, hosszú beköszöntő verset énekelnek, melyben kéri a gazdát, hogy nyisson ajtót és adjon innivalót. Míg a gazda sört tölt a kantákba, a háziasszony étkezésre szólítja a vendégeket. Az asztalhoz lépve ezt az *Illés-verset* énekelik :

Illés, te szent házigazda,
 Szent Péter, te kegyességes,
 Szállj az égből le a földre,
 Szállj a földnek térségére,
 Jöjj mihozzánk vendégségbe !
 Van minekünk sörünk, szeszünk,
 Van minálunk szesz ötféle,
 Sörünk is van kilenczféle,
 Patkónk is van négyfonatos,
 Kalácsunk is kettősen font,
 S édes és jó mézeskenyér.
 Mindenféle hal is akad,
 Nyírfajdot is hoztunk szépet
 S tapsifüles nyulat néked —
 Szent Illésnek a részére,
 Szent Péter tiszteletére.

Továbbá kéri Szent Illést és Pétert, hogy jöjjenek a hordóhoz, melyen három csap van: egy az erős pálinkának a sipkás férfiak számára, a másik a piros sörnek a fejkötős asszonyok számára, s a harmadik édes méznek a dalos, fürtösfejú leánykáknak. Ezután tovább szól a vers:

Illés, te szent házigazda,
 Te kegyelmes jó szent Péter,
 Hozz az égre egy csepp felhőt,
 Rongyos szélű bárányszerű felhőt,

Hullass langyos permeteget,
 Öntözd meg a káposztánkat,
 Áztasd meg a kenderünket,
 Frissítsd föl a rozsvetésünk,
 Nyújtsad árpánkat nyúlánkra,
 S add, hogy nőjjön a zabunk is!
 Az árpa csak teng a völgyben,
 Nem nő zab az irtásföldben,
 Mindent kisütsz melegeddel,
 Elpusztítasz hőségeddel,
 Tüzet dobálsz le az égből,
 Szikrákat szórsz a felhőkből.¹

Induláskor külön háladalt énekelnek, melyben a ház népének minden jót kívánnak. Ezekhez a sör-áldozatokhoz számíthatjuk a már említett Ukko-sör ivását a hevaai Lenttinenben is. Az ezen alkalomkor énekelt Ukko-vers ezekkel a szavakkal kezdődik: „Óh szent Ukko, kegyességes, jőjj mi hozzánk vendég-ségbe, adj a földnek sok jó áldást, földjeidet puhítsad meg!“ Ezután következik Sämpsä Pellervoinen éneke, melyet Soikkolában külön runóként dalolnak. Az „óh szent Ukko kegyességes“ valószínűleg nem más, mint „Szent Péter, te kegyességes“, a kinek napján szintén „Ukko-napot“ ülnek.

Említsük meg végre *Wiedemann*² tudósítását a Pihkova-kerületbeli görögkeleti vallású észtek, az ú. n. szetukézek kos-áldozatairól, melyeket két falu, közel Vastselinnához, az Anne-dombon szokott ünnepelni július 24-én az ó-naptár szerint. Az imaházban a pap szentelt vízzel meghinti az odahozott ürüfejeket, lábakat és gyapjat; ezen adományok egy részét megtartja

¹ Előfordul *Länkelä J.* gyűjt. IV. 22. sz. és *Porkka* gyűjt. I. 438. sz. is.

² 416.

magának, a többit kiosztja az összegyűlt kéregetők között. A vágásnál ezt az imádságot mondják: „Tiszta, szentséges Anne! Ápolj és védj, szaporíts és gyarapíts, fiatalon tartsd meg az ifjakat, erősítsd az öregeket! Védeld a fák és cserjék, a kövek és fatőkék közt legelő nyáját! Légy te magad a juhásztor, pásztoraink együgyűek! Te légy, óh szent Anne, a pásztorok felügyelője, őrizd te magad nyáron át a nyáját az erdőben, véd meg ott az ellenségeitől, otthon minden bajtól!”

A nyugati országokkal érintkezésbe jutott *észtekről* az első említés *Brémai Ádám* földrajzi leírásában¹ van és az emberáldozatokra vonatkozik. A külföldi kereskedőktől embereket vettek, hogy a sárkányoknak és a ragadozó madaraknak fölálldozzák, de előbb alaposan megvizsgálták őket, hogy semmi testi fogyatkozásuk ne legyen. A hadifoglyok fölálldozásáról *Lett Henrik* több helyütt beszél. Egy, már említett esetben az isteneknek embert és bikát kínáltak választatásul. Másutt azt mondja, hogy az észtek marhákat s egyéb háziállatokat áldoztak. Az állatok leütésénél tudakolták az istenek kegyét s rossz jelnek tartották, ha az áldozat balfelé esett.² A *lívekről* azt írja, hogy a fölálldozott ebeket és bakokat váraikból lehajították a németek elé.³

Gutslaff könyvében⁴ olvassuk, hogy az évi termésről a Vöhanda folyó forrásánál kértek jóslatot, úgy hogy egymás mellett három kosarat lesüllyesztettek. Ha a középsőbe hal került, ezt jó időjárás és bő termés

¹ 14—5.

² XV. 3.

³ XVI. 4.

⁴ 209—11. 362—4.

jelének tartották. De ha piócza vagy rák tévedt bele, rossz időjárást és terméketlen évet lehetett várni. Ekkor bikát kellett áldozni s a kosarakat újra a forrásba bocsátani. Ha másodízben is pikkelytelen állat akadt bele, másik bikát kellett vágni. Ha harmadszor is így ütött ki, embert kellett áldozatul hozni. Ha még ekkor sem nyertek kedvezőbb jósjelet, nem maradt más hátra, mint meghajolni az elkerülhetetlen sors előtt. Egy más helyen a folyóhoz közel, Erastveri telken a nép évenként egybe szokott gyűlni Krisztus mennybenmenetelének napján és bikát áldozott; ekkor rengeteg sokat ettek, ittak és minden módon mulatoztak. A sör megáldásakor így imádkoztak: „*Vooda Piken*, kétszarvú és négycsülkű bikát adunk neked imádkozván a szántásért és vetésért: legyen a szára rézből, a magva aranyból! Hajtsd másfelé a sötét felhőket, a nagy mocsár, a magas erdő, a téres sík fölé; enyhe időt, langyos esőt adj nekünk, szántóvetőknek! Szent *Piken*, gondozd szántóföldeinket: adj alul jó szárat, fönn jó kalászt, bele jó magokat.“ Az imádságot mormolva mondta Piken papja.

A tulajdonképeni Észtországban, említi még *Kreutzwald*,¹ Tamás napjára bakot öltek. Oláf napjára „Oláf birkáját“ vágtak; a vért a háziisteneknek áldozták, a belsőrészeket Ukko kövéhez vitték s a húst maga a háznép fogyasztotta el. Mihály-napkor szintén áldoztak Ukko kövének malaczt, melynek szőrét elégették. Észtország délkeleti részén a családfő, a kinek magának kellett végeznie a Mihály-napi áldozást, kakast ölt s a tollát, lábát és beleit tűzbe vetette. A húst aztán megfőzték s a míg főtt, nem volt szabad egy újjal sem

¹ E. A. G. 87., 93.; M. M. L. 14—18.

érinteni. Mikor készen volt, egy részét az áldozó kőhöz vitték; a mi fönnmaradt, azt a gazda ette meg maga, más megízlelni sem merészelte. *Hollmann R.* szerint¹ legalább két szomszéd gazda végezte együtt ezt az áldozatot, mindegyikük kakast ölt, miközben figyelniük kellett arra, hogy a vér a tűzbe fecskendjen. Általában, teszi hozzá, hajadon fővel volt szokás az áldozó-helyhez lépni s letérdelvén így szólni: „Íme, fogadd el ezt és elégedjél meg azzal, a mit adok neked, s ne végy el semmit se önkényüleg!”

A *finnek* áldozási szokásairól szóló első tudósítások az emberáldozatokra vonatkoznak. IX. Gergely pápa 1237-diki bullájában panaszkodik, hogy a pogány háméiek elfogott keresztény honfitársaikat vagy föl-áldozták a gonosz lelkeknek, kitépven belső részeiket, vagy, mint már előbb említettük, addig hajtották valamely fa körül, míg meg nem haltak.

A sirokon végbemenő bika-áldozatoknak egy nép-regében maradt fönn az emlékezetük.² Azt a bikát, melyet a családfő temetésekor a papnak kellett vinni, a rege szerint a temető mellé vezették, valószínűleg a holttest után, s a temetés idejére a temető kerítéséhez kötötték. Már említettük a Bikaforrást Nousiainenben; borjú, kecske és birka feláldozásáról Savóban a XVII. sz. elején szintén szólottunk.

Nagyon bőven vannak adatok a finnországi juh-áldozatokról. Az 1670-ben Kuopióban tartott esperesi gyűlés jegyzőkönyve felsorolja a nép áldozati ünnepeit, melyek a következők: Oláf juhái, Kekri birkái, Katalin ajándékai, István pohara, Ukko ládája stb. — s megemlíttetik, hogy régente a papok is részt vettek

¹ I. 2. 38—40.

² *Grèk A.* gyűjt. 8. Valkealából.

bennük.¹ Oláf juháról szó van még a Liperiben 1737-ben és Laukában 1738-ban tartott vizitáczió alkalmával. 1748-ból említik, hogy Liperiben az első tavaszi bárányt — melynek gyapjasbárány a neve — őszig nyíratlan szokták hagyni, s ekkor egy meghatározott napon levágják, külön ünnepség és ünnepi ivás céljára. A ki e szokásnak egyszer hódolt, az ezzel kötelezte magát ezt haláláig megtartani, még gyermekeinek és unokáinak is kötelességük volt ezt követni.² Egy egyetemi dissertatió említi 1751-ben,³ hogy Karjalában és Savo egy részében általános szokás volt Oláf napján tavasszal választott gyapjasbárányt ölni. Ennek összes belsőrészeit a földbe kellett ásni. A húst a maga egészében, egyetlen csont törése nélkül, meg kellett főzni vagy sütni. Az étkezésben való részvételhez nem bocsátottak idegent vagy szolgát, még a vőt vagy menyet sem, hacsak régóta nem laktak a házban. Evésnél tilos volt kést használni, csupán csak a körmöt és fogat.

Egy másik dissertatióban 1754-ből⁴ azt olvassuk, hogy Oláf napja után ünnepelték Kajaani vidékén az *évkezdő* ünnepet. Nem volt meghatározott napja, melyet mindenki megtartott volna, hanem kiki az őseitől örökölt szokás szerint ünnepelte. Ezen ünnep megülése előtt semmiféle állatot sem volt szabad kiadni

¹ Åbo Tidningar 1891. 17. sz. Ezen adat a kuopioi, iisal-mii és pielineni esperességre vonatkozik.

² *Neovius* gyűjt.

³ *G. Fr. Aurenius*, Praesagia tempestatum, praes. C. Fr. Mennander, 1751. 13—4. *Lencqvist* (*Porthan* IV. 85.) mondja, hogy Mihály napját több helyen majdnem ugyanilyen szertartásokkal ülik meg.

⁴ *Er. Castrén*, Historisk och oekonomisk beskrifning öfver Cajaneborgs län, praes. P. Kalm, 1754. 75—7.

a házból. Az ünnepre birkát vágtak, a min kívül még egyéb ételnek és itálnak is bőven kellett lennie. Különösen ügyelni kellett arra, hogy semmi állat se juthasson a hús közelébe, mielőtt az emberek teljesen el nem fogyasztották a fejtől a lábáig. Ezért nem tűrték, hogy a vágásnál az ebek ott legyenek, hanem minden belső részt gondosan összegyűjtöttek és elástak. Külön ünnep volt a *Kekri*, melyre félesztendős bárányt kellett beszerezni. Az ünnep előestéjén vagy kora hajnalán vágták ezt le. A főzőnek ügyelnie kellett arra, hogy a csontok épen maradjanak. A míg főtt, nem volt szabad megízlelni, még a hozzávaló sót sem, mielőtt egészen föltálalták. Az ételből nem hagytak maradékot. *Ganander* szerint¹ a fürdőházban csirázó malátát, melyből a *Kekri*-sört készítették, senki sem merészelte megízlelni. Az ünnepi eledeléhez tartozott még a rozsmalátából készített sütemény, a *mämmi*, melyet este költöttek el az istállóban tejlevessel, s a melyből semmit sem volt szabad onnan visszahozni. Minden vendégnek megvizsgálták még a száját is, hogy a foga mellett nem visz-e el valamit belőle. Ha nem birták mind elfogyasztani, a maradékot az istállóban tették el máskorra.

Hogy a *Kekrit* nemcsak házi, hanem közös áldozattal is megülték, bizonyítja egy, *Setälä E. N.*-től följegyzett nagyháború* idejebeli monda² Keuruuból.

¹ 37—8.

* Az ú. n. nagyháború (isoviha) 1714-ben volt, midőn az oroszok Finnország nagy részét földúlták és rendkívüli szenvedéseket zúdítottak a népre. (L. bővebben: *Szinnyei József* „Az ezer tó országa“ cz. művének történeti részében.)

² Lauseopillinen tutkimus (mondattani tanulmány), Suomi XVI. 226.

Az ünnepet fölváltva Ampialában, Kelet-Keuruuban, majd Ruoraskyläben, Multiában tartották. A lakomára szánt bárányt már egy esztendővel előbb kiválasztották s a többieknél kifejlettebbnek kellett lennie. Némelykor megesett, hogy mindjárt a kijelölés után eltűnt és csak mindenszentekre került elő, sokkal kifejlődöttebben. Midőn a nép az áldozati asztalhoz gyülekezett az áldozati állatot elkölteni, az, a ki legelőkelőbb volt köztük, az étkezés megkezdése előtt fölállt és így imádkozott: „Saltta Kaarama! (=Santta Kaarina, szent Katalin!) Óh, te kedves kosfejű, húsod adásáért és hurkád ajándékozásáért! Fogjunk most hozzá!” Evés után megint fölállt, s rövid imádságot mondott.¹

*Salmelainen*² beszéli, hogy az *Ukonvakat* (Ukko ládái) nevű ünnepet illetőleg Rautalampiban szintén két falu népe vetett sorsot, melyik tartsa meg az ünnepet a másik nevében is; csak később, midőn idő folytán egymás közt meghasonlottak, kezdte mindegyik külön megülni ezt az ünnepet. Nyárelő idején, meghatározott napon, Ukkónak bemutatták áldozatul a ház legjobb bárányát. Ennek a megfőzött húsát, a ház minden egyéb javaiból hozzátéve egy keveset, nyírhéjból font ládácskába tették, s ezeket Ukko hegyére vitték. Az ételeket s a sört és pálinkát érintetlenül itt hagyták éjjelre. A mi ételt, reggel ott találtak, azt megették maguk az áldozathozók. Hasonlókép kiürítették az ivóedényeket, de előbb egy keveset a hegyre öntöttek belőle, hogy ne legyen nagyon száraz nyár. Erről az ünnepről mondja *Agricola*:³

¹ Az imádság, melynek semmi értelme sincs, így hangzott: „Tihentisti, rokkaristi, tipusta, tapusta, kauhavartta. Amen.”

² 130—1.

³ A zsoltárok fordításához írt verses előszavában.

Hogy tavaszszal vetni mentek,
 Ukko-pohárt üritettek.
 Ukko-ládát hozták, s aztán
 Becsipett ott asszony és lány.
 Sok rút bűn is történt ottan,
 A mint láttam és hallottam.

Mindebből kiderül, hogy *Porthan*¹ kételkedése a véres áldozatok létezésére nézve, teljesen fölösleges. Ellenben több, mint kétséges, hogy volt-e a finneknél *tűz-áldozat*. A venehjärvibeli áldozatnál a kos fejének és csülkének elégetése aligha lehet vallási jelentőségű. Nyomósabb bizonyíték a délkeleti Észtországban uralkodó Mihály-napi szokás: a föláldozandó kakas tollát, lábát és beleit a tűzbe vetni s a vérét is belefecskendeztetni. De a Mihály-napi kakas-áldozat megvan a Livlandban lakó letteknél is,² s valószínűleg ezektől a szomszédoktól származik. Egyébként Észtországban van valami tűz-áldozat az idegen eredetű Szent Iván-napi ünneppel kapcsolatban. *Kreutzwald* szerint³ Viljanninmaaban mintegy 100 évvel ezelőtt szokás volt egy templom romjainál szent Iván-napi tüzet gyújtani s a tűzbe áldozati ajándékokat vetni. Másutt meg azt mondja, hogy a leányok virágkoszorúikat dobták a tűzbe. Idesorolandó *Georgi*⁴ tudósítása Ingermanlandból. Tíz versztnyire Szentpétervártól a rigai út mentén állt egy nagy hársfa, melynek ágai úgy összefonódtak a mellette álló fák ágaival, hogy ter-

¹ I. 52—3.

² *Inland* 1836. 641—3. hasáb. Itt azonban elsősorban nem tűz-áldozatról van szó, hanem az van mondva, hogy némelyek kakast ölnek és csupán a vért, a csontokat és a tollakat áldozák föl, mások pedig elevenen földbe temetik a kakast.

³ EAG. 13, 86—7.

⁴ 27.

mészetes lombsátort képeztek. Az ingermanlandiak e fa alatt Szent Iván éjjelén nagy tűz mellett énekeltek és egy fehér kakast égettek el.

A *lőáldozatokról* Finnországban 1393. évből van egy, Konevicza szigetéhez fűződő följegyzés, mely az ottani kolostor alapítójának, Arzénnek életírásában fordul elő.¹ A sziget a nevét e szerint a *Konykamen* (lókő) nevű nagy kőszikláról vette, mely az erdő mélyében állott közel a *Szvjataja gorá*-hoz (Szenthegy) s hét rőf magas, háromoldalú gúla volt, de nem arányos, hanem néhol kiemelkedő, másutt meg bemélyedő. Ez megint a Ladoga partjának pogány lakóitól nyerte volna a nevét. Ezek ugyanis nyájukat, gulyájukat nyáron át a szigeten tartották őrizet nélkül, de minden ősszel egy lovat hagytak ott a sziklánál áldozatul a láthatatlan szellemeknek, melyek, hitük szerint, a kőszikla alatt laktak és a nyáját védelmezték. Tél folyamán a ló rendesen elpusztult, de ők azt állították, hogy a szellemek ették meg. Lehetséges azonban, hogy ellenkezőleg ez az egész legenda épp a névből származott. Ezen kívül itt nincs szó véres áldozatról.

Az *emberáldozatokról* szóló legrégibb adatok mind Finn-, mind Észtországban a vásárlott idegenek vagy hadifoglyok föláldozására vonatkoznak, a mit a votjások — úgy látszik — titokban még most is üznek. Csak később van szó, épp mint a lappoknál, a saját gyermekeiknek föláldozásáról.² Az utóbb említett szokás

¹ *Ambrozij, Isztorija Rosszjszkoj Ierarchij*, IV. Moszkva, 1812. 626—8.

² A kincskeresőkről szóló finn mesékben, melyek Skandináviában is általánosak. Az első adat Karjalában 1534-ből azon a híren alapszik, melyre az elbeszélő saját felfogása is hathatott némileg éppúgy, mint a gyermek kereszteléséről szóló részre is.

nyilván a katholikus korban nyugotról elterjedt babona szüleménye; de lehet, hogy az előbbi is a harciasabb szomszédoktól tanulták el a pogány korban. A finnugor népeknél az emberáldozat aránylag ritka jelenség, s főleg azoknál a törzseknél található, melyek legtöbbet érintkeztek idegen népekkel.

A véres áldozatokon kívül a pogány finnek más étel- és italáldozatokat is mutattak be. Mint régente a mordvinok és permiek s még mostanság is az ázsiai ugorok, ők is ajánlhattak föl isteneiknek értékes vadbőröket, bizonyára ruházatul, mert arról semmit sem tudunk, hogy magukat ez állatokat föláldozták volna. Azt is következtethetjük, hogy az istenek lakásaiba aranyat és ezüstöt hordtak össze, részint a bálványok ékességeiül, részint nekik ajánlott kincs gyanánt.

FORRÁSMŰVEK JEGYZÉKE.

- AHLQVIST, A. Muistelmia Matkoilta Wenäjällä. Helsinki, 1859.
- — Versuch einer Mokscha-Mordwinischen Grammatik. St-Petersburg, 1861.
- — Unter Wogulen und Ostjaken. (Acta Societatis Scientiarum Fennicæ XIV). Helsingfors, 1885.
- AKIANDER, M. Utdrag ur ryska annaler. (Suomi 1848). Helsingfors.
- AMINOFF, T. G. Reseberättelse. (Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar XXI). Helsingfors, 1879.
- ANDRIEVSZKIJ, A. A. Андріевскій, А. А. Дѣла о совершении языческихъ обрядовъ и жертвоприношеній крещеными инородцами Вятской губерній (Столѣтія Вятск. губ. 1780—1880 II).
- ANTIEV, G. A. Антиевъ, Г. А. Изъ религіозныхъ обычаевъ вотяковъ Уфимской губерніи Бирскаго уѣзда. (Извѣстія Общества Археологін, Исторіи и Этнографіи при Имп. Казанскомъ Университетѣ IX. 3.) 1891.
- APPELGREN, HJ. Muinaisjännöksiä ja Tarinoita Kemin kihlakunnan itäisissä osissa. (Suomen Muinaismuisto-Yhdistyksen aikakauskirja V). Helsinki, 1882.
- ASPELIN, J. R. Pyhiä puita ja puistoja Suomessa. (Uusi Suometar 1880. n:o 149 lisäl.) Helsinki.
- — Karsikot. (Suomen ylioppilaskunnan albumi Elias Lönnrotin kunniaksi). Helsinki, 1882.
- BARBARO, J. Viaggi fatti di Vinetia, alla Tana, in Persia, in India, et in Constantinopoli. Vinegia, 1545.
- БЕХТЕРЕВЪ, В. Бехтеревъ, В. Вотяки. (Вѣстникъ Европы 1880. VIII—IX). С.-Петербургъ.
- BJELJAVSZKIJ, Fr. Бѣлявскій, Фр. Поѣздка къ Ледовитому морю. Москва, 1833.

- BLÜMBERG, G. Quellen und Realien des Kalewipoeg. (Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat V. 4). 1869.
- BOECLER, lásd: KREUTZWALD.
- БОГАЕВСКИЙ, Р. М. Богаевскій, П. М. Очеркъ быта Сарапульскихъ вотяковъ. (Сборникъ матеріаловъ по этнографіи изд. при Дашковск. Этнограф. Музеѣ III). Москва, 1888.
- — Очерки религиозныхъ представленій вотяковъ. (Этнографическое Обозрѣніе IV, V, VII). Москва, 1890.
- BORENIUS, A. A. Runonkeruumatkalta Venäjän Karjalassa v. 1872. (Suomi II. 11). Helsinki, 1876.
- BOUBRIG, J. S. Zur nähern Kenntniss der Volkssagen und des Aberglaubens der Ehsten aus dem Kirchspiele Odenpä. (Verh. der gel. Estn. Ges. zu Dorpat I. 2.) 1843.
- BRÉMAI ADAM. Adamus Bremensis. Chorographia Scandinaviae. Holmiæ, 1615.
- BUCH, M. Die Wotjaken. (Acta Soc. Scient. Fenn. XII). Helsingfors, 1883.
- CASTRÉN, M. A. Nordiska resor och forskningar I—VI. Helsingfors 1852—70.
- CASTRÉN, Z. Vanhan ajan muistoja Kemin, Tervolan ja Simon seurakunnista. (S. Muinaismuisto-Yhd. aikak. XIV). Helsinki, 1894.
- CHARUZIN, N. Харузинъ, Н. Русскіе Лопари. (Изв. И. Общ. Люб. Естеств., Антроп. и. Этногр. LXVI). Москва, 1890.
- DAMIANUS A. GOES, Deploratio Lappianæ gentis. (Opuscula arkk. N.) Lovanii, 1544.
- DONNER, O. Lappalaisia lauluja. (Suomi II. 11). Helsinki, 1876.
- DÜBEN G. VON, Om Lappland och Lapparne. Stockholm, 1873.
- EISEN, M. I. Elu pärast surma, Hiied ja Perma, Siuru, Lalli, Lijoni ingel. Tartus. 1888.
- — Jumal ja jumalad. Tartus, 1889.
- ЕПИФАНІЙ lásd: ISTVÁN.
- FELLMAN, J. Anmärkningar öfver „Anteckningar om Församlingarne i Kemi Lappmark“ af And. Joh. Sjögren. (Suomi 1846). Helsingfors.
- FILIMONOV, A. N. Филимоновъ, А. Н. О религіи некрещенныхъ черемисъ и вотяковъ Вятской губерніи. (Вятск. Губ. Вѣд. 1868—9.
- FINSCH, O. Reise nach West-Sibirien im Jahre 1876. Berlin, 1879

- FORSSTRÖM, O. Kuvaelmia Itä-Karjalasta. (Valvoja 1886). Helsinki.
- FRIIS, J. A. Lappisk Mythologi. Christiania, 1871.
- FUCHS, A. Фуксъ, А. Записки о чувашахъ и черемисахъ Казанской губерній. Казань, 1840.
- GANANDER, CHR. Mythologia Fennica. Åbo, 1789.
- GAVRILOV, B. Гавриловъ, Б. Произведенія народной словесности, обряды и повѣрья вотяковъ Казанской и Вятской губерній. (Изд. Православнаго Миссіонерскаго Общества). Казань, 1880.
- — Повѣрья, обряды и обычаи вотяковъ Мамадышскаго уѣзда, урьсъ-учинскаго прихода. (Труды четвертаго археолог. съѣзда въ Россіи II). Казань, 1891.
- GENETZ, A. Kuvaelmia kansan elämästä Salmin kihlakunnassa. (Koitar I). Helsinki, 1870.
- — Matkamuielmia Wenäjän Lapista. (Suomen Kuvalehti, 1878). Helsinki.
- — Ost-Tscheremissische Sprachstudien. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja VII). Helsinki, 1889.
- GEORGI, J. G. Bemerkungen einer Reise im Russischen Reich I—II. St Petersburg, 1775.
- GONDATTI, N. L. Гондатти Н. Л. Слѣды языческихъ вѣрованій у Маньзовъ. (Извѣстія Имп. Общества Любителей Естествознанія, Антропологіи и Этнографіи XLVIII. 2.) Москва, 1888.
- GUAGNINO, A. Sarmatiae Europae Descriptio. Spirae 1581.
- GUTSLAFF, J. Kurtzer Bericht und Vnterricht von der Falschheilig genandten Bäche in Lieflland Wöhhanda. Dorpt, 1644. Egyes részletei svédül: Suomi 1849.
- HALÁSZ, I. Svéd-lapp szövegek I. (Nyelvtudományi Közlemények XIX.). Budapest, 1885.
- — Svéd-lapp nyelv II—III. (Ugor Füzetek 8—9). Budapest, 1886—8. — V. 1893.
- HERBERSTEIN, S. Zu. Moscouiter wunderbare Historien. Basel, 1567.
- HJÄRNE, TH. Ehst-, Lyf- und Lettländische Geschichte. (Monumenta Livoniae antiquae I). Riga, Dorpat u. Leipzig, 1835.
- HOLLMANN, R. Ueber die Bedeutung des Wortes Pikne. (Verh. der gel. Estn. Ges. zu Dorpat I. 2). 1843.
- HOLZMAYER, J. B. Osiliana. (Verh. der gel. Estn. Ges. zu Dorpat VII. 2). 1872.

- HORNBORG, K. H. Karsikoista. (Virittäjä II). Helsinki, 1886.
- HUNFALVY, P. Ethnographie von Ungarn. Budapest, 1877.
- — Az éjszaki osztják nyelv. (Nyelvtudományi Közlemények XI.), Budapest, 1875.
- HUPEL, A. W. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland I—III. Riga, 1774—82.
- HÖGSTRÖM, P. Beskrifning öfver de til Sweriges Krona lydande Lapmarker. Stockholm, 1746 (?).
- IBN FOSZLAN. Ch. M. Fraehn, Die ältesten arabischen Nachrichten über die Wolga-Bulgaren, aus Ibn Foszlan's Reiseberichten. (Memoires de l'Académie Imp. des Sciences VI. Sc. Politiques, histoire et philologie 1). S:t Petersburg, 1832.
- ISTVÁN (Szent). Повѣсть о Стефанѣ, епископѣ Пермскомъ. (Памятники стариной русской литературы IV). С.-Петербургъ, 1862.
- JAKOVLEV, G. Яковлевъ, Г. Религіозные обряды черемисъ. (Изд. Правосл. Миссион. Общ.). Казань, 1887.
- JASCSENKO, A. Яценко, А. Нѣсколько словъ о Русской Лапландіи. (Этногр. Обзор. XII). Москва, 1892.
- JESSEN, E. J. Afhandling om de Norske Finners og Lappers, Hedenske Religion (lásd: LEEM.). Finnül: Suomi, 1858. s. 237—273.
- JUNG, J. Eesti rahwa wanast usust, kombedest ja juttudest. (Kodumaalt n:o 6). Tartus, 1879.
- (JURTOV ES КОВАЕВ). Обрацы мордовской народной словесности I—II. (Изд. Правосл. Миссион. Общ.). Казань, 1882—3.
- JUVELIUS, J. W. Muistoja pohjoisen Venäjän Karjalan muinaisuudesta. (S. Muinaismuisto-Yhd. aikak. X). Helsinki, 1889.
- KANDINSZKIJ, V. Кандинскій, В. Изъ матеріаловъ по этнографіи сысольскихъ и вычегодскихъ зырянъ. (Этногр. Обзор. III). Москва, 1889.
- KATONA, L. Allgemeine Charakteristik des magyarischen Folklore. (Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn I). Budapest, 1887—8.
- KILDAL, S. Efterretning om Finners og Lappers hedenske religion. (Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter VI). Kiöbenhavn, 1807.
- KILLINEN, K. Muinaisjäänöksiä ja -muistoja Sortavalan kihlakunnassa. (S. Muinaismuisto-Yhd. aikak. XI). Helsinki 1890.

- KOSURNIKOV, V. Кошурниковъ, В. Выть вотяков Сарапульскаго уѣзда Вятской губерніи. (Изв. Общ. Арх., Ист. и Этн. при И. Казанск. Унив. II). 1880.
- KREUTZWALD, FR. R. Über den Charakter der Estnischen Mythologie. (Verh. der gel. Ehstn. Ges. zu Dorpat II. 3). 1850.
- — Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten von Johann Wolfgang Boecler. St Petersburg, 1854.
- KREUTZWALD, FR. u. NEUS, H. Mythische und Magische Lieder der Ehsten. St Petersburg, 1854.
- (KROKOVSKIJ, M.) Горніе Черемисы въ Казанской губерніи. (Журналъ Министерства Внутреннихъ Дѣлъ 1853. XLI). С.-Петербургъ.
- KUZNECZOV, SZ. K. Кузнецовъ С. К. Четыре дня у черемисъ во время Сюрэма. (Отдѣлно отпеч. изъ Извѣстій Имп. Русскаго Географическаго Общества XV. 3). С.-Петербургъ, 1879.
- — Очерки изъ быта Черемисъ II. Черемисскіе праздники. (Древняя и Новая Россія 1879. II). С.-Петербургъ.
- — Остатки язычества у черемисъ. (Изв. И. Р. Геогр. Общ. 1885. XXI. 6). С.-Петербургъ.
- (LAITINEN, H.) Juhlamenoja ja taikatapoja Savossa ja Karjalassa. (Usi Suometar 1878. 19—22). Helsinki. Toisen julkaisema.
- LEEM, KN. Beskrivelse over Finmarkens Lapper. Kiöbenhavn, 1767.
- LENCQVIST, CHR. E. De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica. Præsides H. G. Porthan. Aboæ, 1782.
- ЛЕПЕСХИН, I. Лепехинъ, И. Дневныя записки I—III. С.-Петербургъ, 1795—1814.
- LETT HENRIK. Esim. E. Pabst, Heinrich's von Lettland Livländische Chronik. Reval, 1867.
- ЛЮТКИН, G. S. Люткинъ, Г. С. Зырянскій край при епископахъ пермскихъ и зырянскій языкъ. С.-Петербургъ, 1889.
- MAGNICKIJ, V. Магнитскій, В. Матеріалы къ объясненію старой чувашской вѣры. Казань, 1881.
- MAINOV, W. Mainof, W. Les restes de la mythologie Mordvine. (Suomalais-Ugr. Seuran aikak. V). Helsinki, 1889.
- MELNIKOV, P. Мельниковъ, П. Очерки Мордвы. (Русскій Вѣстникъ 1867. VI, IX, X). Москва. Finnül: Kirjallinen Kuukaulehti 1873, 1875.

- МІЕСНОВ, М. von. Descriptio Sarmatiarum. Cracoviæ 1521.
- МОСКОВ, В. Мошковъ, В. Пермско-корельскія параллели. (Изв. Общ. Арх., Ист. и Этн. при И. Казанск. Унив. X. 6). 1892.
- МОТРАЙЕ, А. DE LA. Voyages I—II. La Haye. 1727.
- MÜLLER, G. FR. Nachricht von dreyen im Gebiete der Stadt Casan wohnhaften heidnischen Völkern, den Tschere-missen, Tshuwassen und Wotiacken. (Sammlung Russischer Geschichte III. 4). S:t Petersburg, 1759.
- MÜLLER, J. B. Das Leben und die Gewohnheiten der Ostiaken. Szent-Pétervárra küldetett kinyomatás végett 1716-ban.
- MÜNCH, A. N. Минхъ, А. Н. Народные обычаи, обряды, суевѣрія и предразсудки крестьянъ Саратовской губернии. (Записки И. Р. Геогр. Общ. XIX. 2). С.-Петербургъ, 1890.
- MUNKÁCSI, B. Votják népköltészeti hagyományok. Budapest, 1887.
- — Vogul népköltési gyűjtemény I—III. Budapest 1892—3.
- — Ueber die heidnische Religion der Wogulen. (Ethnol. Mitteil. aus Ungarn III). Budapest, 1893.
- MURMAN, J. W. Några upplysningar om Finnarnes forna vidskepliga bruk och trollkonster. (Suomi 1854). Helsingfors.
- NEUS, H. Ehstnische Volkslieder 1—3. Reval, 1850—2.
- NOVICZKI, GR. Новицкій, Гр. Краткое описаніе о народѣ Остяцкомъ. (Памятники древней письменности и искусства). С.-Петербургъ, 1884.
- NURMINSKI, SZ. Нурминскій, С. Очеркъ религіозныхъ вѣрованій черемисъ. (Православный Собесѣдникъ 1862. XII). Казань.
- OLAUS MAGNUS GOTHUS. De gentium septentrionalium variis conditionibus statibusque. Basileæ, 1567.
- OLEARIUS, A. Ausführliche Beschreibung der kundbaren Reyss nach Muscow und Persien. Schleswig, 1646.
- OSZTROVSKI, D. Островскій, Д. Вотяки Казанской губернии. (Труды Общества Естествоиспытателей при И. Казанск. Унив. IV. 1). 1874. Finnül: Kieletär II. 1.
- PAASONEN, H. Proben der mordwinischen Volkslitteratur I. 1. (Suomalais-Ugr. Seuran aikak. IX). Helsinki, 1891.
- PAASONEN, J. Pitämyspuita Mikkelin kihlakunnassa. (Uusi Suometar 1881. 117 sz.).
- — Muinaisjännöksiä ja -muistoja Mikkelin kihlakunnassa. (S. Muinaismuisto-Yhd. aikak. X). Helsinki, 1889.

- PALLAS, P. S. Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs I—III. St Petersburg, 1771—6.
- ПАТКАНОВ, СЗ. Паткановъ, С. Типъ остяцкаго богатыря. С.-Петербургъ, 1891.
- PERVUCHIN, N. Первухинъ, Н. Эскизы преданій и быта инородцевъ Глазовскаго уѣзда I—V. Вятка, 1888—90.
- PETERSON, CHR. J. Chr. Ganander Thomasson's Finnische Mythologie. (Beiträge zur genaueren Kenntniss der ehstnischen Sprache. XIV). Pernau, 1822.
- ПОЛЯКОВ, И. С. Поляковъ, И. С. Письма и отчеты о путешествіяхъ въ долину р. Оби. (Приложеніе къ XXX. тому Записокъ Имп. Академіи Наукъ 2). С.-Петербургъ, 1877.
- ПОПОВЪ, К. А. Поповъ К. А. Зыряне и зырянскій край. (Изв. И. Общ. Люб. Естеств., Антроп. и Этногр. XIII. 2). Москва, 1874.
- PORKKA, W. Kertomus runokerruu-matkasta, jonka v. 1883 kesällä teki Inkeriin. (Suomi II. 19). Helsinki, 1886.
- PORTHAN, H. G. Opera selecta I—V. Helsingfors, 1859—73.
- ПОТАНИНЪ, Г. Н. У вотяковъ Елабужскаго уѣзда. (Изв. Общ. Арх., Ист. и Этн. при И. Казанск. Univ. III). 1884.
- QVIGSTAD J. és SANDBERG, G. Lappische Sprachproben. (Suomalais-Ugr. Seuran aikak. III). Helsinki, 1888.
- RAVOT, CH. Exploration dans la Russie boréale. (Le Tour du Monde 1892). Paris.
- REGNARD, J. -Fr. Voyage de Laponie. (Oeuvres I). Amsterdam, 1753.
- REGULY, A. A' Vogul föld és nép. Pesten, 1864. (Hunfalvy).
- РОГОВЪ, Н. Роговъ, Н. Матеріалы для описанія быта Пермскихъ. (Журналъ Мин. Внутр. Дѣлъ 1858. XXIX). С.-Петербургъ.
- RUSSWURM, C. Heilige Bäume. (Inland 1857. 17 sz.). Dorpat.
- RYCSKOV, N. Rytschkow, N. Tagebuch. Aus dem Russ. übers. von Chr. H. Hase. Riga, 1774.
- SALMELAINEN, E. Vähänen kertoelma Muinois-Suomalaisten pyhistä menoista. (Suomi 1852). Helsingfors.
- SZBOEV, V. Сбоевъ В. Чуваш. Москва, 1865.
- SCHEFFER, J. Lapponia. Francofurti, 1673.
- СЕСТАКОВЪ, В. Шестаковъ, В. Глазовскій уѣздъ. (Вѣстникъ И. Р. Геогр. Общ. 1859). С.-Петербургъ.

- SZIMONOVÓJ, L. Симоновой, Л. Эве. Очерки изъ быта остяковъ.
(По русской еемлѣ 3). С.-Петербургъ, 1888.
- SJÖGREN, J. A. Die Syrjänen. (Gesammelte Schriften I. 7). S:t Petersburg, 1861.
- SJÖROS, J. Muinaismuistoja Mynämäen kihlakunnasta. (S. Muinaismuisto-Yhd. aikak. VIII). Helsinki, 1887.
- SKOGMAN, D. Kertomus matkoiltani Satakunnassa muisto-juttuja keräilemässä. (Suomi II. 2). Helsinki, 1864.
- SZMIRNOV, I. N. Смирновъ, И. Н. Черемисы. (Изв. Общ. Арх., Ист. и Этн. при И. Казанск. Унив. VII). 1889.
- — Вотяки. (У. о. VIII. 2). 1890.
- — Пермяки. (У. о. IX. 2). 1891.
- — Мордва. (У. о. X—XI). 1892—3. (XIII. különkiadás, 1895. Kazan).
- SNELLMAN, A. H. Oulun kihlakunta. (S. Muinaismuisto-Yhd. aikak. IX). Helsinki, 1887.
- — Kekrijuhla ennen ja nyt. (Joukahainen X). Helsinki, 1887.
- SOMMIER, S. Un' estate in Siberia. Firenze 1885.
- SZOROKIN, N. Сорокинъ, Н. Путешествіе къ вогуламъ. (Труды Общества Естественныхъ Испытателей при И. Казанск. унив. III. 4). 1873.
- STRAHLENBERG, PH. J. VON. Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia. Stockholm, 1730.
- TORNÆUS, J. J. Beskrifning öfver Tornå och Kemi Lappmarker. Stockholm, 1772.*
- TROICZKAJA, N. Тройцкая, Н. Черемисы Арбанской волости. (Изв. Общ. Арх., Ист. и Этн. при И. Казанск. Унив. XI. 1). 1893.
- TRYFON. Lásd: Дмитриевъ, А. А. Критическія замѣтки по исторіи Перми вѣликой XVI вѣка. (Изъ II вып. Трудовъ Пермской Ученой Архивной Коммисіи). 1893.
- TUDERUS, G. En Kort Berättelse. (Två Berättelser om Lapparnes Omvändelse I). Stockholm, 1773.
- VAHL, J. Lapperne og den lapske Mission 1—2. Kiöbenhavn, 1866.
- VARONEN, M. Suomen kansan muinaisia taikoja I—II. Helsinki, 1891—2.
- VERESCSAGIN, GR. Верещагинъ, Гр. Вотяки Сосновскаго края. (Зап. И. Р. Геогр. Общ. XIV. 2). С.-Петербургъ, 1886.

*) 1672-ből, de csak 1772-ben jelent meg.

- VERESCSAGIN GR. Вотяки Сарапульскаго уѣзда Вятской губ.
(Зап. И. Р. Геогр. Общ. XIV. 3). С.-Петербургъ, 1889.
- WESKE, M. Reisi aruanne 1879. (Eesti Kirjameeste Seltsi aasta-
raamat 1879). Tartus.
- WESTEN, TH. von. Berättelse om Norrska Lapparnes vidskepelse.
(Två Ber. om Lapparnes Omv. II). Stockholm. 1773.
- WICHMANN, Y. Tietoja Votjaakkien Mytologiasta. (Vähäisiä Kir-
jelmiä XVII). Helsinki, 1892.
- — Wotjakische Sprachproben I. (Suomalais-Ugtr. Seuran
aikak. XI). Helsinki, 1893.
- WIEDEMANN, F. J. Aus dem inneren und äusseren Leben der
Ehsten. St Petersburg, 1876.
- WITSEN, N. Noord en Oost Tartarye. Tweede Druk. Nieuwe
Uitgaaf. Amsterdam, 1785. Elsö kiad. 1672.
- WLISLOCKI, H. von. Volksglaube und religiöser Brauch der
Magyaren. (Darstellungen aus dem Gebiete der nicht-
christlichen Religionsgeschichte VIII). Münster i W., 1893.
- ZNAMENSZKI, P. Знаменскій, П. Горные черемисы Казанскаго
края. (Вѣстникъ Европы 1867. IV). С.-Петербургъ.
- ZOLOTNICZKI, N. I. Золотницкій, Н. И. Корневой чувашко-
русскій словарь. Казань, 1875.
- — Невидимый міръ по шаманскимъ воззрѣніямъ черемисъ.
(Извѣстія и ученыя записки Имп. Казанскаго Универ-
ситета. 1877. 4 sz.).

FÜGGELÉK.

IRTA

BÁN ALADÁR.

A FINNUGOR NÉPEK POGÁNY ISTENTISZTELETE.

ELSŐ FEJEZET.

Szent helyek.

Mivel *Krohn* könyvének megjelenése óta majdnem másfél évtized múlt el, okvetetlenül szükséges a szives olvasóval megismertetni a finnugor népek pogány istentiszteletére vonatkozó újabb adalékokat. Alábbi sorainkban mindazon adataira ki fogunk terjeszkedni, mely eddigi tudásunkat kiegészíteni, esetleg megigazítani hivatva van. A források idézésében követjük *Krohn* eljárását, a mennyiben többnyire csak a szerzők nevére s szükséghez képest az illető mű helyére hivatkozunk; a teljes cím a könyv végére csatolt forrásjegyzékben található. A fordított mű besztását megtartjuk, csupán annyiban térünk el tőle, hogy az egyes népekre vonatkozó anyagot a tőlünk, nyelvrokonsági viszonyra nézve, legtávolabbiakon kezdjük s fokozatosan közeledve, a velünk legszorosabb ősi kapcsolatban álló vogul és osztják népen végezzük. Befejezésül rövid pillantást vetünk a magyar nép hasonnemű emlékeire azon célból, hogy lássuk: mennyiben szolgálhatnak a finnugor népek vallási hagyományai útbaigazításul őseink pogánykori hitéletének földelésére.

Mielőtt a pozitív tudás terére lépünk, mondjunk pár szót *Krohn* művének első lapjain olvasható regeszzerű adatokra. Ezeken a lapokon találkozunk a *bjarmiak* nevével és *Bjarmiával*. A bjarmiakat azonosítani szokták az u. n. permi népekkel (zürjén, votják) s ebből következtetést vontak a finnugor népek ez ágának műveltségére. *Kuznecsov* 1906-ban egy értekezést tett közzé, mely ezzel a kérdéssel foglalkozik. A tárgy fontossága megköveteli, hogy ez értekezés eredményével megismerkedjünk.

Az orosz történelemben érdekes kérdés az egykor hatalmas és rejtelmes Beormas vagy Bjarmland. Régente általában azt hitték, hogy ez az ország az északi Dvinától a Pecsoráig s a Fehér-tengertől a Kámáig terjedt s mögötte volt a mesés Jötunheim, az „óriások földje.“ A mai Perm szót azonosították Bjarmiával, mely utóbbi eszerint a mai Archangel, Vologodszk, Vjatka és Perm kormányzóságokat foglalta volna magában. Az orosz krónikák mélyen hallgatnak e földről.

Kuznecsov vizsgálat alá veszi mindazon mondai és történeti forrásokat, melyek a régés Bjarmiával valami vonatkozásban állanak s bizonyítja, hogy ezek szerint Bjarmia és Perm két teljesen különböző terület. A skandináv mondák szemügyrevételéből arra a meggyőződésre jutunk, hogy maguknak a skandinávoknak sem volt világos fogalmuk Bjarmiáról. Szerintük négy Bj. is lenne; mindenik másutt és elűtő tulajdonságokkal.

Ha a költészet országából a történelem világába lépünk, a XII. évszázad elején találjuk az első hiteles említést a bjarmiakról. V. Kelemen pápa egyik bulájában az 1308. évet jelöli meg, melyben a keresz-

ténység gyökeret kezdett verni közöttük. Hákon király pedig 1310-ben várat épített a megvédésükre a vad korel-ok (karjalaiak) ellen.

A történeti és költői feljegyzések tehát nem adnak határozott feleletet arra nézve, hogy hol volt a tulajdonképeni Bjarmia, mely e szerint semmi összefüggésben sincs a mai Permmel, csupán *hangbeli hasonlóság* van a két név között. A mi a régi bjarmiak és a mai permi népek közti genetikus kapcsolatot illeti, ez a kérdés maig sincs eldöntve. Ugyanezt mondhatjuk a régi „perma“ szóról, melyből a permi kormányzóságban élő zürjének orosz neve, a „permják“ lett. A permjások semmit sem tudnak az ő orosz nevükről; ők magukat komi (ember)-nak hívják. (V. ö. vog.-osztj. chum, kum = ember, férfi). A Bjarm szó valószínűleg skandináv eredetű.

Kuznecsov vizsgálódása szerint a Dvina mellett nem volt hatalmas és gazdag Bjarmia, s a régi permi kultúra sem létezett, sem Jumalának nem volt temploma a Dvina partján. A skandináv mondákban említett Vina valami más folyó lehetett. Az a tény, hogy a főistent jumal- v. jomalnak nevezték, azt mutatja, hogy a skandinávoknak a karjalaiakkal (finnekkal) volt dolguk. A skandináv mondák bizonyosságai igen gyöngé alapon állanak arra, hogy rajtuk a finn népek ősvallásának templomát felépítsük.

*

A pogány, vagy mondhatjuk minden istentiszteletnek legfeltünőbb emlékei a szent helyek. A régi népek kultuszemlékei közül tehát legjobban és legkorábban ezeket sikerült a kutatóknak megismerniük. Így volt ez a finnugor népeknél is. Nem egy akad

e népcsalád tagjai között, melynek e nemű hagyományaihoz alig fűzött valami merőben ismeretlen lényeges adatot az újabb nyomozás.

A mi a *finneket* illeti, elsősorban *Pelkonen* művére hivatkozunk, melynek egyes adatait *Ramstedt* kézírata alapján már *Krohn* is fölhasználta. Mindazonáltal említsük meg itt néhány érdekes közlését. *Pelkonen*¹ a többi közt szent fákról, kösziklákról és hegyekről s forrásokról szól, melyeken és melyek mellett a nép áldozatokat mutatott be. Otavaniemiben Partala mezején nemrégiben még állt egy nagy erdei fenyő; ehhez az öreg emberek sokféle áldozati ajándékot hordtak. Így pl. halottak estéjén a kásából (talkkuna) a fa tövéhez vittek egy részt, mielőtt bárki evett volna belőle; ha a tehén megborjazott, túrójából az első darabka a fának járt, különben baj érte a marhákat; a Sz. Mihály napján főzött káposzból szintén vittek a fa tövéhez; ezt a káposztát annak a kosnak húásával készítették, melyet Szent Mihálykor vágtak le s a minek megtörténte előtt semmiféle állatot sem volt szabad levágni. Ugyanebben a faluban Lajunen nevű esküdtnék földjén áll egy áldófa, melynek lábához minden évben egy előhasi tehénnek főcstejéből (koloszter) szoktak önteni „varázslatúl.“ Ugyane környéken Kumpuranta falu-
nak egy irtásán van egy nagy kő, a mely mellett azelőtt egy hatalmas jegenyefenyő állt. Régente az öreg emberek Sz. György-nap éjjelén ide szoktak járni „györgynapi kiabálásra“. A fenyő alá mentek elemózsiával és az elmaradhatatlan pálinkás üveggel. Itt azután sűrű hörpöntgetéssel és nagy kiáltozással

¹ 193—201.

űzték a babonaságot. Céljuk az volt, hogy a vadállatok elijedjenek s békében hagyják a nyáját. A holtak tiszteletével függ össze *Pelkonen* következő közleménye. Reijola faluban, Amprusiini-pusztán az útszélén, a lakóház tözsomszédságában áll egy nagy erdei-fenyő, mintegy 8 láb területű. Csak a csúcsán vannak ágai, melyek minden irányban szélesen kiterjednek. Azt beszélik, hogy a fa tövéhez régente áldozatokat hordtak. Minden őszön, a midőn Mihálynapkor kost vágtak, a húzával főtt káposztából az első csészét a tövéhez vitték. Azt hitték a fáról, hogy előre tudja a házban történő fontosabb változásokat; továbbá, hogy a családban váratlanul bekövetkező halálesetekről is van tudomása. Ha nagyobb ág tört le róla, meglett ember, ha pedig kicsiny, akkor gyermek halt meg. A ház jelenlegi lakói nem hordtak áldozatokat a fához, de ez az öreg fa mégis számontartotta a ház eseményeit. Mikor a gazda fia egy napon munkából jött haza a szántóföldről, a kezében a fenyőnek egyik ágát tartotta. Nevetve szólta: „No, ki hal meg közülünk, mert a tudós fáról egy ág leesett?” Mindenki nevetett, hogy bizony meghal az, a kire rákerül a sor, ág hullása nélkül is. De alig telt el egy hónap az ág lehullásától, ugyanaz a fiú, a ki az ágat hazahozta, kilehelte lelkét. Ezóta ismét haláljóslnak tartják a fát.¹

A kövek és sziklák tiszteletének szintén számos nyoma van még manapság is a nép között. Nagyon sok idevonatkozó adatot olvasunk *Pelkonennál*. Legtöbb áldozókónél a nép kincset keres, minek oka az, hogy valóban fordultak elő oly esetek, hogy régi ércz-

¹ Savonlinna 1891.

pénzeket találtak alattuk vagy a közelükben. Ennek magyarázata az, hogy a régi háborús időkben a nép csakugyan ide rejtette kincseit mintegy az istenek oltalmára bízva; másrészt pedig áldozatul is sok pénzt hordtak ide. Említsünk meg egy különös tiszteletű követ. Raaminmäki faluban, Vääränniemiben, van egy ú. n. fürdőkő. Egy kuruzsló itt nőket fürösztgetett. Meztelenül állította a kőre s egy többféle galyból kötött fürdővirgácsal végigsuhintotta őket, varázsszereseket motyogva. A férjes nők ilymódon gyermekre akartak szert tenni, a hajadonok meg szerelemben való szerencséjére.

Két forrást is említ *Pelkonen*, melyekhez régente áldozatokat szoktak hordani.

Varonen a holtak tiszteletéről írott művében szintén említést tett több áldozó fáról, forrásról és kőről.¹ Minthogy ezek az áldozatok a halottak tiszteletével függnek össze, olykép foghatjuk föl e dolgot, hogy a lelkek ezekben a természeti tárgyakban foglaltak lakást, mint a lappok hite szerint a szent hegyekben és sziklákban.

A finnekkel közeli rokonságban s számtalan őskulturai kapcsolatban álló észteknél minden lényeges vonásban hasonló pogány istentiszteleti emlékek maradtak fenn; sőt a régi bálványimádást úgyszólván napjainkig megőrizte az ú. n. *Tönnis-kultusz*, melyről *Krohn* is ír, s a melynek újabb adatairól később leszen szó. Itt csupán egy-két szent helyet sorolunk föl, melyek ezzel a kultusszal vannak összefüggésben. *Buch* (1897) említi, hogy Észtországban maig ismer a nép bizonyos „gonosz köveket”, melyek mel-

¹ 156—157.

lett elhaladva áldozni kell valamit; különösen Tönnis-ünnepén (január 17.). Egy áldozókőnek a fényképét is bemutatja, mely Kitse falu közelében áll mocsaras tájon; magassága három méter, hossza öt méter. Több véres borjú-, birka- és marhafejet s érczpénzeket találtak mellette.

Jürgens Ervin (1901) tudósít bennünket arról a nevezetes ősvallási maradványról, mely Észtországnak St. Michaelis nevű esperességében él. A Tönnisládát ugyanis ezen a vidéken egy külön tárházban tartják, mely a lakóház ajtajával szemben áll. Ez a Tönnis-hajlék, bár hagyományos helyzete nagyon akadályozza az udvarban való szabad mozgást, mégis igen sok helyütt látható. *Jürgens* azt sejti, hogy ez a hajlék nem egyéb, mint a finn-észt ősepületnek, a kótának emléke. Ezt a véleményt támogatja az, hogy, mint *Krohn* könyvének IV. fejezetében láttuk, Finnországban a babonás gyógyításokat s egyéb szertartásokat igen gyakran a fürdőházban hajtják végre, már pedig a fürdőház épületével Karjala sok vidékén egybeolvadt a kota, a mely most főleg vízforralásra szolgál.

Vessünk egy pillantást a finnekhez közelálló *lappokra* is. Róluk ősvallás tekintetében nem sok újat mondhatunk, mert egyrészt régebbi kutatók gondos tanulmány tárgyává tették e nép hagyományait, másrészt pedig a lappok — kivéve az oroszországiakat — gyorsan haladnak a művelődés útján. Mégis szólnunk kell e helyen arról a kimerítő nagy műről, mely nemrégiben hagyta el a sajtót s a lapp nép minden szokására és egész szellemi életére kiterjeszkedik. Ez *Fellman Jakab* egykori finnországi lelkész négykötetes műve, melyben egyebek közt

részletesen tárgyalja a lappok vallási hagyományait. Több népverset közöl, melyek legnagyobb része mythikus tartalmú. Így az istentiszteletben részesített kövekről (szejta) többször esik említés; pl. az idegen telepések és a saját kőistenük ellen így panaszkodik az egyik ének:

Nagy, nagy csapatot láttunk,
mely elvette istenünktől
a termést¹ és pénzt, aranyat, ezüstöt.
Ő adta maga az idegeneknek.²
Mi buzgón szolgáltuk őt,
ezek semmi jót sem tettek neki.
Mi gyűjtöttünk neki
rénszarvat, medvecsontokat
s mindig elfogadta.
Mi tehát istenünkre
Méltán harag'hatunk,
mert megvet minket
s mégis elveszi tőlünk
a szarvakat és a medvekoponyát.
Mi megkenők
medvehájjal,
szarvaszsírral . . .
Menjünk el messzire
s jobb istent keressünk magunknak.
Találunk majd bőkezű kegyes istent,
mert tudunk szolgálni neki,
tudjuk tisztelni őt.
Ott telepedünk meg: keresünk
más követ magunknak!
Maradjunk ott kis ideig
s aludjunk, hogy észbe vegyük,
minő az a hely.

¹ A terményekből való zsengeáldozatot.

² Az idegen telepések elrabolták a szejta előtt fölgyülemlett áldozati kincseket s a bálványszellem nem akadályozta meg őket ebben.

Ha megértjük,
 hogy mi ottan
 magunknak istent rakhatunk,
 aludjunk ott egy keveset!¹
 Bizonyára megint eljönnek
 ezek mihozzánk.
 Vegyünk köveket kezünkbe,
 csontnyilat tegyünk ijunkra,
 s löjjük el nyilainkat,
 a ki hogyan bírja —
 s kenjük meg áldozóhelyünket!

Áttérve az ú. n. keleti finnugor népekre, vegyük először szemügyre a *mordvinokat*. Mindenekelőtt néhány szót akarunk mondani a sokszor emlegetett *keremet* elnevezésről. A votják, cseremisiz és csuvas áld. helyeket szokták így nevezni, mint azt e könyv fordított részében olvastuk. *Paasonen* (1901.) czikke szerint ez a szó a szaratovi kormányzóságbeli erzáknál még előfordul kárámád alakban, melyet *Szmirnov*² keíme-ata: hideg atyja (finnül: kylmän isä) összetételből magyaráz minden alap nélkül. *Szmirnovnak* ez új magyarázgatásra az adott okot, hogy ez a szó az erza-mordvinoknál nem áldozóberek értelemben járatos. *Paasonen* kimutatja, hogy nemtőt, jó szellemet jelent, kit a nők tisztelnek s a csuvasoktól való kölcsönzés, a XIV. századból.³ Hogy a csuvasoknál is valami összefüggésben volt e szellem tisztelete a női nemmel, azt egy, *Magniczki*től közölt érdekes mese is bizonyítja, melyet alább be fogunk mutatni. *Paasonen* azt írja, hogy 1899 október 1-én (ónaptár sz.) volt a kárámád

¹ Kőbálvány választásánál szokás volt előbb aludni; az álomban kinyilvánította a szellem: kedves lesz-e neki az imádat. A bálványt sokszor több kődarabból rakták.

² *Mopdza*, 258. — ³ V. Ö. Munkácsi, Ny. K. XVIII. 131.

áldomás-ünnepe. A nők ludat és tyúkot áldoztak, melyeket előbb megmostak a patakban. Maga az ünnep egy erdőben folyt le, hová ételeket hordtak össze. Lakoma előtt mindnyájan letérdeltek s az előimádkozó asszony így könyörgött: „Váliń-pas (falu istene) atyácskánk, Čiń-pas (nap istene), N'iská-pas jó isten, Purgińá-pas (mennydörgés istene), Karda-šarko (udvar védőszelleme) atyácskánk! Ime, süttőtünk-főztünk kărămăđ nevében — ma van kărămăđ ünnepe. Sultan kărămăđ, levegőben lebegő kăr., földön járó kăr., fehérharisnyás kăr., kăr., gulya őrzője, kăr., lovak legeltetője, kăr., nyáj pásztora, kăr., embereknek egészséget adó, kărămăđ! benned bízva jöttünk ide, neked hoztuk e ludat és tyúkot! Adj nekünk jó egészséget, hosszú életet — nekünk és gyermekeinknek! Őrizz meg minket a haláltól, a rossz óráktól, oltalmazd meg kegyesen állatainkat, adj erőt, adj szíverősítő táplálékot, add, hogy növekedjék a gabona, hogy holtjainknak emlékűnnepet rendezhessünk, tisztítsd meg őket a föld porától!”

Ez imádság szellemével egyeznek azok a legendák, melyeket *Magniczki* (1881.) közöl. Egyike ezeknek így szól:

Nagy vihar idején egy csuvas nő Maszlova faluban szobájában ült s az ablakból a felhőkbe bámult és csodálkozva látta, hogy a viharfellegek előtt egy ember halad. És az ember egyszerre csak belépett a szobába s kérte az asszonyt, hogy rejtse el a pad alá s ha valaki kérdezősködnék utána, el ne árulja. Az asszony beleegyezett ebbe; elbújtatta a hozzájött embert és ismét az ablakhoz ült. Csakhamar ezután egy másik ember lépett be s kérdé: nem látta-e a felhő előtt járó embert? A csuvas asszony felelte: nem — s egyúttal kérdé a jövővényt: mit keres és kicsoda? Az érkezett erre válaszolt: „Íń Tora isten vagyok, Kiremetet keresem!” Hallván ezt az asszony, még jobban kezdett bizonykodni, hogy ő senkit sem látott.

Az isten elhitte és elment. Távozta után Kiremet előbújt a pad alól és így szólt: Megmentettél a haláltól, most már etess meg! — Az asszony kérdezte: Mivel etesselek meg? — Vajas kásával. Az asszony megfőzte a kását. Kiremet elfogyasztotta és megint lefeküdt a pad alá aludni. Másnap megparancsolta a csuvas nőnek, hogy kacsát főzzön neki. Az asszony nem engedelmeskedett; ezért megharagudott rá Kiremet, félholtra verte és elrejtőzött. Az asszony megbetegedett a vértől. Hazajött az ura, kérdezte a feleségétől: mi történt; de nemsokára elment a szomszéd faluba munkára. A férj távozása után Kiremet ismét az asszonyhoz lépett és így szólt hozzá: Főzz kacsát, akkor meggyógyulsz, nem halsz meg. Az asszony fölkelte valahogy az ágyból, kacsát ölt, megfőzte s Kiremet megette. Jóllakván, megint eltűnt valahová, az asszony megjobban lett. Kiremet harmadszor is eljött s a ludat, negyedszer a bárányt, ötödször az ökröt, hatadszor a lovat falta föl. Mikor utoljára tűnt el Kiremet, meghagyta az asszonynak, hogy ha mégegyszer beteg lesz, főzzön csak kását s ha ettől nem lesz jobban, kacsát, aztán ludat, bárányt, ökröt, végre lovat s hogy ezután a csuvas nő az ő segéde lesz s varázsolni, jósolni fog, ha az emberek megbetegszenek; ő, Kiremet pedig élni fog minden hegyszakadéokban és erdőben . . . Kiremet eltávoztával az asszony mindenkinek elbeszélte, hogy ő tudja: mitől betegszenek meg az emberek s ő meg tudja őket gyógyítani. Ettől fogva elkezdtek hozzá járni tanácsért s mindenkitől pénzt kapott. Tanácsaiban ajánlotta, hogy Kiremet tiszteletére egyik kását, másik kacsát, ludat stb. áldozzon. A csuvasok czivakodás közben ma is így szidják az asszonyt: Ti mentettétek meg a sajtant, a pad alá bújtatva őt az isten elől, különben most nem lenne Kiremet!“¹

Hasonló legenda él a cseremiszeknél.

Krohn a mordvinok szent helyeiről írva csak a berkekről emlékszik meg bővebben. *Szmirnov* jeles műve (Mordva, 1895.)² alapján az ő közleményét megtoldjuk még néhány adattal. *Lukin* a kazáni egyetem

¹ 2—3.

² V. fejezet, 196—261.

folyóiratában (XI. évf.) írja, hogy a mordvinok esőért a forrásoknál szoktak áldozni. A forrásoktól reméltek minden betegségből gyógyulást s a mellettük végbenő, maig fennmaradt áldozatok a pogány szokások legérdekesebbjei közé tartoznak s a legrégibb vonásokat őrizték meg. A szimbirszki erzáknál nagy szárazság idején egy öreg embert, esetleg többet is, esőért küldtek a szent tóhoz. Ez a tó Kuzatovtól délre, 18 versztnyire, egy nagy erdőben van, azon irányban, honnan az eső szokott jönni Kuzatovba. A tó haragos szellemének egy kacsát mutattak be áldozatul. Mély utak s tavak és folyók partjai mai napig áldozó helyül szolgálnak s oly elnevezéseket viselnek, melyek e rendeltetésükre emlékeztetnek. Muravjevka falu mellett a mezőn egy nagy kő fekszik, mely babonás tiszteletben áll a mordvinok előtt, kik bizonyos időszakban nem mernek hozzá közeledni, nehogy megbetegedjenek. Pünkösdkor a kő tiszteletére ludat ölnek s elássák melléje a fejét. A kő különös, medveforma alakkal bír, de nem emberkéz alakította. Egyes hegyek, mezők nevei szintén arra vallanak, hogy egykor szent helyek voltak. A XVII. századból származó oklevelekben több említés található az „istenmezőkről“.

Krohn említi *Münnch* után, hogy a mordvinoknak az erdőkben voltak bálványhajlékaik. *Szmirnov* mondja,¹ hogy a XVIII. századból és XIX. század első feléből való hivatalos iratok egész sorát mutatják fel a penzai kormányzóságbeli falusi lelkészek jelentéseinek, melyekből kitűnik, hogy a mordvinoknak az áldozó helyeken voltak épületeik, melyekben a kisebb áldozati állatokat és szárnyasokat vágták le s megfőzték és megették.

¹ 255.

Ez épületek körül mindig álltak egyes közökben levert oszlopok, dúczok s a keresztény korban ezekre aggatták az orosz szentképeket. Egy ismeretlen író szerint ezek a templomszerű épületek az áldozó papnak vagy magának a főistennek (Vere-pas) voltak a hajlékai. Senki sem mert ezekbe belépni. A kazáni mordvinoknak szintén voltak vallásos célú épületeik.

Itt emlékezünk meg — *Szmirnov* után — arról, hogy a mordvinok különös hajlandósággal bírnak az irodalom és a misztikus vallási élet iránt. A szamarai kormányzóságbeli mordvinokról írja az odavaló egyházmegyei lap (1887. 38. sz.): „A mordvinoknak nagy hajlamuk van az irodalomhoz s könnyen találhatunk szép számmal olyanokat, kik ismerik a szentírást és a szentatyák műveit. De mivel nem ismerik sem a szentírás, sem a szentatyák iratainak magyarázóit, ebből származik az, hogy köztük különböző, leginkább misztikus irányú szekták keletkeznek . . . Krisztus tanának fölvirágzásával együtt a mordvinoknál valami sajátos vágy jelentkezett az első vértanuk hőségének utánzására. Azon körülmények, melyek a kolostorba lépésnek útjában állanak, megakadályozzák a mordvinokat abban, hogy a világtól elvonuljanak s lelkük álmainak éljenek. Így aztán a szektákhoz fordulnak.“ Ezután érdekes részleteket mond el az illető megfigyelő ezekről a szektákról. Így pl. 1883 körül a buguruszláni erzáknál egy parasztproféta, O. Artemij tűnt föl s azt állította hogy ő Jézus Krisztus. Akadt néhány ember, a ki hitt ez új messiásban s ő azzal hizelgett ezeknek, hogy az egyiket elnevezte Péter apostolnak, a másikat Jánosnak, a harmadikat Tamásnak — egész Judásig. A megújított kereszténység e képviselői köré csoportosultak az

új felekezet prozelitái, kik magukat „блаженные”-nak (boldogok) nevezték, mivel nem járnak az orthodoxok útján s Krisztus nevéért tőlük üldözést szenvednek. Éjjelenként gyűltek össze, kerülve a világi örömök tekintetét, és saját vallásos énekeiket zengedezték. Nappal lehorgasztott fővel jártak, halkán beszéltek, szüntelen Isten nevét emlegették s tartózkodtak a házasságtól. Még több ilyenmű szerzet is akad a mordvinok között. De forduljunk a nép ősi szülőföldjéhez, hol a pogányság évszázados gyökeret vert. A nisegorodi kerület terjusevi községében egy Kuzma nevű szentember (Кузьма-богъ) jelent meg egy mordvin paraszt személyében, mintegy a kereszténység elleni reakció gyanánt. Tanítása azonban nem a régi pogányság fölébresztése volt, hanem keresztény elemeknek vegyítése a régi pogánysággal. Kuzma a nemzeti valláson csak a külső formákat értette: a szent berkek tiszteletét, tűzáldozatok bemutatását.

A mordvinokkal közeli atyafiságban álló *cseremiszek* szent helyei közül maig legfeltűnőbbek a keremet nevű sz. berkek, mely névvel a rosszakaratú szellemeket is jelölik, kiknek ezekben áldoznak. Egy hatalmas cseremisiz áldókőről *Kuznecsov* írt nemrégiben egy jeles értekezést (1905.) *Olearius* útjának ismertetése keretében. Ez a szikla talán a legnevezetesebb ilyenmű emlék az összes finnugor népek hegykultuszában s így nem lesz érdektelen *Kuznecsov* értekezésének tartalmával megismerkednünk.

A szikla neve *Csumbulat* s a cseremiszek ősi hite szerint Csumbulat-keremet lakása. *Kuznecsov* két ízben: 1881-ben és 1904 nyarán kereste föl ezt a nevezetes pogánykori emléket. Nem más ez, mint egy hatalmas szikla a Nemda folyó partján a vjatkai kor-

mányzóságban, közel Csumbulat faluhoz, fél versztnyire a folyó mentében.

A keremetek gonosz családjában első helyen áll ez a Csumbulat. A cseremiszek félelemmel gondolnak rá s nagyobb tiszteletet követel tőlük, mint a többi keremet együttvéve. Az összes cseremiszek ösmerik, de beszédközben nem mindig említik ezen a néven, hanem körülírással élnek. Régebben a cseremiszek állandóan áldoztak neki s minden három évben nagy közös áldozatot mutattak be a tiszteletére. A Csumbulatkő a hegykultusz ékesszóló emléke.

A cseremiszek azt beszélik, hogy régen valamikor élt köztük egy hatalmas hős: Csumbulat. Állig fegyverben mindannyiszor megjelent a cseremiszek közt, mikor az ellenség végpusztulással fenyegette őket. Sokáig élt a földön, de végre eljött a halála órája. A cseremiszek siránkozva gyűltek össze köréje: „Ne sirjatok — szólt nekik — én holtan is megsegítlek benneteket. Ha ellenség támad rátok, jőjjetek a siromhoz s kiált sátok: Csumbulat kelj föl, jön az ellenség! s én fölkelek és megvédek titeket.” Csumbulat meghalt. A cseremiszek ünnepiesen eltemették őt egy magas hegyen, teljes fegyverzetben és lovon, dús tort ültek és keservesen siratták hősüket. Egyszer váratlanul erős ellenség jelent meg; megemlékeztek a cseremiszek hősükről, a sirhoz siettek és hangosan keltegették őt. Megnyílt a hegy, kiszállt Csumbulat a lován, megtámadta és szétverte az ellent, azután visszatért a hegyhez, ez föltárult előtte s lovával együtt elnyelte. Így telt el hosszú idő, Csumbulat mindig kimentette testvéreit a bajból. De a gyermekek, látván e jelet, utánozták a felnőtteket s fölkeltették Csumbulatot merő játékból. Ez háromszor történt. Erre Cs.

megharagudott s kinyilvánította, hogy többé nem jön a cseremiszek segítségére, sőt ellenségükké lesz. Ezután rosszra fordult a cseremiszek sorsa; Cs. egyik bajt a másik után zúdította rájuk: rossz termést, dögvészt, betegségeket, ellenséget. Most buzgón kezdték őt imádni mint istent s áldozatokat hoztak neki; de csak nagy áldozattal elégszik meg, pl. lóval.

Ez a történet kitűnő példája annak, hogyan lesz a hősből jóakarató isteni lény, majd gonosz szellem.

Első szerkezetében ez a legenda igen régi lehet s eredetileg nem volt egyéb, mint valamely hős legenda, de midőn a cseremisz nép szabadsága a tatár, majd az orosz hódítás következtében elveszett, a szerencsétlenség magyarázatául ezt a történetet alkalmazták.

A Cs. kőről legrégebbi hírt *Olearius*nál, a nevezetes XVII. századi utazónál találjuk, de erre az adatra senki sem hívta föl az ethnographusok figyelmét. *Olearius* írja, hogy a kő mellett folyó Nemda folyót is imádták s áldozatot mutattak be neki; azt vélték, hogy ennél a folyónál s a tőle két versztnyire kanyargó Toksem folyócskánál az ördög lakozik; a ki ez utóbbihoz közeledik a cseremiszek közül, halál fia lesz. Áldoznak lovat, tehenet és juhot. A fönt említett utazó idejében ezen a környéken még sok cseremisz lakott, de az orosz telepítés elűzte a régi lakókat s a XIX. század huszas éveiben már egyetlen cseremisz sem élt itt, de azért a cseremiszek — *Kuznecsov* szerint — még a XIX. sz. 80-as éveiben is fölkeresték ezt a sziklát s áldoztak neki.

Ennek a nemzeti szentségnek a híre messze elterjedt s mivel az orosz vallás meggyökeresedésének nagy akadálya volt, az orosz papság, főleg Filaret

moszkvai metropolita mindent elkövetett a megsemmisítésére. A metropolita a szent szinodus figyelmét is fölhívta erre a dologra. A szinodus előterjesztésére a belügyminiszter 1830 aug. 20-án elrendelte, hogy a sziklát robbantsák föl. A robbantás csak részben tette tönkre ezt a hatalmas sziklát, mely még ma is tekintélyes terjedelmű; *Kuznecsov* szerint magassága 4—7 öl (сажень), átmérője lent 10, a tetején 4, hosszúsága kb. 16 öl. Ma már elhagyottan áll ez az ormóttalan kő a terméketlen, pusztá vidéken, mely oly szomorú, „mintha a Csumbalat átka és bosszúja feküdnék rajta“. De az oroszok nem sokat értek el a kő elpusztításával, mert a nép nem őt, hanem a benne lakó istent tisztelte, kit Csumbulat néven most is imádnak berkekben, mezőkön és hegyeken.

A *zürjének*nél, kik régen a keresztény hitre tértek, semmi nagyobb jelentőségű újabb pogánykori hagyományt sem találtak. A *votjások* között még sok (10—20,000) pogány találkozik, de a róluk szóló, megleghe-tősen nagyszámú újabb adat inkább az áldozatokra vonatkozik, mint a szent helyekre. A *Vasziljev*től (Bevezetés) említett sz. helyek körülbelül ugyanazok, a melyeket már eddig is ismertünk. Annak megmutatására, hogy a votjásoknak még manap is számos áldozó helyük van, álljon itt egy adat *Micheev* közleményéből (Православный Благовѣстникъ, 8. év 11—12. szám). 1899-ben a kazáni egyházmegyében több, mint 500 pogány imaház (kuala), kb. 60 keremetberek s legalább 100 egyéb áldozóhely volt. *Vasziljev*¹ több esetet sorol fel arra nézve, hogy a votjások a *ludot* ma is félelemmel vegyes tisztelettel veszik körül. Egy bura-

¹ 18.

novszki paraszt — beszéli —, ki katonakorában megismerte a pogányság hiú voltát, dicsekedett a votjások előtt, hogy a *ludban* lévő összes fákat elhordja garendának s nem éri semmi baj. De ezen munkája közben megvágta a fejszével a lábát, lova pedig eltűnt. Ez volt a büntetése.

A *vogulok* és *osztjások* áldozó helyei minden lényeges sajátságban megegyeznek, sőt gyakran azonosak. Erről a tárgyról legkimerítőbben és legalaposabban tájékoztat bennünket *Munkácsi* (Vog. népk. gyűjt. I. kieg. füzet és a II. kieg. füzet, mely utóbbi sajtó alatt van); főleg az ő műve alapján fogjuk e helyütt kiegészíteni a *Krohn*tól vázolt képet, de nem fogjuk mellőzni *Pápay József*, *Patkanov*, *Karjalainen* és *Sirelius* közleményeit sem.

A voguloknál és osztjásoknál az emberi kézzel készített szent helyek igen nagy szerepet játszottak. A legrégibb tudósításoktól napjainkig sok adattal rendelkezünk arra nézve, hogy az ugor népek mindig törekedtek arra, hogy bálványaiknak kényelmes lakóhelyet biztosítsanak.

A bálványok lakásául szolgáló épületek közül legnevezetesebbek a bálványházikók és bálványsátrak, melyeknek vogul neve *urä v. urné*, tartó, ebből *ur* = őrizni, tartani.¹ Még *Patkanov*² is látott ilyen bálványházikót az Irtis vidékén; ez azonban igen szegényesen volt felszerelve, minthogy az a család, a melynek birtokában volt, kihalt, s a becsesebb tárgyakat más bálvány-

¹ 237.

² II. 113. *Munkácsi*, I. kf. 238.

hajlékba vitték. Az összes fölszerelés egy vörös posztóval leterített asztal s egy darab jegenye- és vörösfenyőkéreg volt, melyek füstölőszerekül szolgálhattak. A falakon mindenütt vérnyomok voltak, melyeket áldozatok alkalmával fecskendeztek rájuk. Voltak azonban, s rejtettebb helyeken talán ma is vannak a szegény nép módjához képest dúsan fölszerelt bálványhajlékok, mint erről a vogul és osztják hősénekek idevágó részei tanuskodnak. Igen szép példánya a gazdagon fölszerelt bálványhajléknak a vogul Világügyelő-férfit (mir-susné-χum) szépséges lakóháza,¹ melyet az ének „hegyi tündér készítette, kelő naphoz hasonlatos szépséges ház“ névvel magasztal. A kutatók szeme elől aggodalmasan rejtegetett bálványház belsejét csupán a népköltés alapján rajzolhatjuk meg.² A házat bőségesnek nevezi az ének az ott található sok étel- és italáldozatbeli maradék, a benne elhelyezett drága prémek s a felaggatott gyikalakú és egyéb érc-csecsebecsék miatt. Nagy halom prémbőrből lehetett benne a bálvány ülőhelye, *fészke*, minthogy a bálvány szellemét madárféle szárnyasistennek képzeltek.³ A bálványházakban fölhalmozódott áldozati kincsekről *Krohn* is megemlékezik. Az ilyen nagyobb hajlékok ma már csak a népköltésben élnek, minthogy az üldözött pogányság újakat nem mer felállítani, a régieket pedig az orosz papság és elöljáróság régen eltörölte a föld színéről.

Olvastuk *Krohn*-nál, hogy a bálványház körül az áldozatok és kisebb bálványok tartására a közelben emberfejű oszlopokon nyugvó négyszögű tárházacskák

¹ *Munkácsi*, II. kf. 059—060.

² *Munkácsi*, II. kf. 03—04.

³ *M. I. k.* 239.

álltak. *Pápay József*¹ jelenti, hogy az áldozati sátorban még manapság is vannak ily képes oszlopok. Az áldozatok bemutatása ma már bálványházak, templomok hiányában közönséges jurtában történik; a még most is imádott bálványokat pedig a lakóház zugában vagy padlásán² szekrényben, ládában vagy bölcsőben tartják, szállításukra külön szán³ van rendelve. A halotti bálványok a gyászidő eltelte után a sirba vagy a temetőkben felállított bálványházikóba kerülnek (Finsch, 547.) Ily házikót, mely ma már természetesen elvesztette eredeti jelentőségét, magam is többet láttam Finnországban 1905 nyarán, Ilomantsi esperességben és Orosz-Karjala temetőiben.

A természetalkotta szent helyek közül említsük meg először a bálványhajlékul szolgáló barlangokat. *Lepechin*⁴ a Lobva és Jajva folyók vidékén nagy barlangokról hallott beszélni, melyekben a pogány vogulok bálványaikat áldozatokkal tisztelték. A Jajva folyóba szakadó Csanyva egyik mellékvizének azt a barlangját, melyet *Lepechin* vizsgált meg elsőizben, 1893-ban meglátogatta *Szergejev*, s ott ásatásokat végezve bálványöntvényeket s nagy mennyiségű állatcsontot talált, mely utóbbi az ott bemutatott áldozatok maradványa. Bizonyára ide sorolható az ú. n. *kőház* is, mely *Gondatti* följegyzése szerint az Égatya harmadik fiának, az Uralbércz öregének (bálványának) hajléka,⁵ melyben a bálvány feleségével és gyermekeivel (kisebb bálványokkal) együtt lakott.

¹ Bud. Szemle, 1905.

² *Karjalainen*, 44.

³ *Pápay*: Bud. Szemle.

⁴ III. 53—4. *Munkácsi* I. kf. 236.

⁵ *Munkácsi*, II. kf. 019.

A barlangtemplomokon kívül más kősziklákat is valóságos tisztelettel vettek körül az ugorok.¹ A magaslatoknak vallási célra való kiválasztása, mint *Munkácsi* mondja, a végből történik, hogy az oda állított bálvány közelebb legyen a leghatalmasabb istenséghez, az égi atyához. Hozzátehetjük ehhez: nemcsak hogy a bálvány legyen közelebb, hanem a hangosan könnyörgő ember is, s imádsága biztosabban érjen föl az Égatyához. *Karjalainen* és *Sirelius* az áldozati kamrákon kívül sok természeti szent helyet látott. Így pl. *Sirelius* Vaszjugánban egy áldókövet talált,² mely oly nagy volt, hogy két ember alig bírta a helyéből kimozdítani. Egy orosz paraszt beszélt róla ezt: „Ezen a tájon régente egy osztják város állt. Egyik hőse ifjúkorában elvándorolt hazulról. Mikor öreg korában visszatért szülővárosát meglátogatni, már minden lakója kihalt. A vén hőst életunalom fogta el, régi háza helyére feküdt le meghalni és e kővé változott, melynél most is áldoznak az osztjások, hogy a vadászatban és halászatban szerencsét adjon nekik.“

Folyók földfokai és magas sziklapartjai, sőt egyszerű folyó- és tópartok szintén áldozó helyekül szolgáltak. *Patkanov*³ írja, hogy a víz isteneinek szóló áldozó helyek vízpartokon vannak. A víz szellemeit nem szokták ábrázolni. Az áldozati állat vérét a vízbe öntik. Az ilyen áldozatokban gyakran a demjankamelléki orosz halászok is résztvesznek, talán azért, hogy kedvükben járjanak az osztjásoknak, kik e halászterület birtokosai. *Karjalainen* arról tudósít,⁴ hogy az alvilági nemtők száma igen nagy; mindegyik-

¹ A természeti sz. helyek bővebb ismertetését lásd *Munkácsi*, I. kf. 242—244.

² 23. — ³ 112. — ⁴ 34—35.

nek megvan a maga lakóhelye s csak ott szabad neki áldozni. Ezek az alsóbbrendű szellemek, kisisteknek férfi- és nőneműek s valószínűleg elhunyt hősök és ezek leányai voltak. „Sok ezer évvel ezelőtt — mondja a néprege — egyszer összegyülekeztek a *toru*-ok (szellemek) a Demjanka egy kis mellékfolyója mellett egy dombon tanácskozni, hogy melyik hová menjen lakni. A tanácskozás félhónapig tartott. A dombon ma sem nő fü, a kis folyó meg oly szentté lett, hogy ha kutya úszik át rajta, elveszti minden szőrét. A tájat fölosztották egymás közt: egyik idegen földre ment, a másik itt maradt a honi tájakon, az, a melyiknek szárnya volt, az égbe szállt.“

Minden népnél nagy számban voltak szent fák, erdők és berkek. *Krohn* (I.) annak a nézetének ad kifejezést, hogy a szent berkek tiszteletéből, az üldözés következtében, fejlődött ki az egyes fák tisztelete. Ennek a nézetnek ellene mond az a tény, hogy különálló szent fái minden népnek voltak a legősibb időtől kezdve, ott is, a hol üldözésnek hirehamva sem volt. Ha a fák tiszteletének eredetéről nézetet kell nyilvánítanunk, sokkal valószínűbbnek látszik az, hogy inkább az egyes szent fák adtak szentséget egész berkeknek, a mint ezt a pogány népek azon általános eljárása bizonyítja, hogy a szent berkekben legtöbbször van valamely különösen imádott fa s ennek a tövénél szokták bemutatni az áldozatokat. A lappoknál tárgyalt ú. n. *luottemurit*, azaz az áldozóhely, oltár mellé letüzött pózna szintén ezt bizonyítja. Minthogy a puszta, kopár vidéken fa nem volt, legalább így igyekeztek ezt a hiányt pótolni.

A voguloknál és osztjákoknál a szent fáknak több neme volt. Egyike a legszentebbeknek az áldozótéren

álló. Így pl. a pelimi isten áldozóterének (a bálvány-hajlék előtti térnek) főnevezetessége az ő szent nyir-fája.¹ *Gondatti* szerint² az is előfordult, hogy köztiszteletű bálványok alakját élőfába belefaragták, ilyenkor tehát a bálvány és szent fája azonegy. Sokszor a bálványt magát nyirhéjputtonyban a fára tették föl, hogy megóvják az idő viszonytagságaitól.³ *Patkanov*⁴ szerint a mai irtisi osztjásoknál legszentebb a vörösfenyő és nyir; bokrokat ritkán tisztelnek. *Sirelius* még számos szent berket lelt tanulmányútjában. Így a Vaszjugan folyó balpartján kb. 4 versztnyre Csokkin nevű jurta közelében egy vegyesfájú erdőben egy nagy szembrafa ágain gyolcsdarabok, rongyok lógtak, tövéhez nyilak voltak leszúrva, s lábához ij és négylábú állatok faképei voltak támasztva. A folyó jobbpartján szintén több áldozó fa állt, a tövénél régi pénzek heverték. Ugyanezen a parton 6 versztnyre Pjonorv falutól egy kis mellékfolyó torkolatánál volt egy áldozó berek. Benne állt egy vén szembrafa, melynek tövénél 1778-ból való rézpénzeket és több tárgyat: nyilat, csontokat, cserepeket találtak, a melyek azt bizonyítják, hogy itt áldozati lakoma folyt le.

Látjuk tehát, hogy finnugor népek szent helyei körülbelül ma is ugyanazok, mint régente. Természetes, hogy az egyre jobban terjedő kereszténység a népet lassanként elszoktatja pogány áldozó helyeitől, de még nagyon messze van az az idő, midőn e helyek tisztelete egészen megszűnik. A keresztény papok igyekeznek a szent helyeken templomokat, kápolnákat, temetőket állítani föl, az áldozó fákra szentképeket aggatnak, s e módon a pogány szokásnak keresztény tartalmat adnak.

¹ *Munkácsi*, II. kf. 04. — ² 16. — ³ *Munkácsi*, I. kf. 235. — ⁴ 123.

MÁSODIK FEJEZET.

Bálványképek.

Krohn kiemeli azt a nehézséget, mely a szent helyeknek és bálványoknak éles elkülönítésével jár. Sokszor nem is tudja megvonni a kettő között a pontos választófalat s ugyanazon természeti alakulatokat (sziklák, fák), melyeket a szent helyeknél tárgyalt, a bálványoknál ismét megemlít.

Mi az alábbiakban bálványoknak csak oly tárgyakat nevezünk, melyek félreismerhetetlenül magukon viselik az emberi kéz alakító munkáját, bármily kezdetleges fokon is. Ez a munka sokszor csupán abban áll, hogy az illető tárgyat kiválasztja és határozott alakúvá teszi, a nélkül azonban, hogy emberi vagy állati formát adna neki, minők pl. ágak, ágakötegek, dúczok, stb.

A bálványok eredetét az ethnographusoknak egy tekintélyes része a halottak tiszteletében keresi. Így pl. *Munkácsi* ezt kézzelfoghatólag ki is mutatja a vogulokról.¹ Az általánosan tisztelt bálványistenségek voltaképen nem egyebek, mint kiváló férfiaknak és nőknek: fejedelmeknek s ezek leányainak halotti képei, melyek idő jártával — elhomályosodván a földi élet emlékei — isteni rangra emelkedtek. A magasabb rendű, természeti erőket személyesítő isteneknek nin-

¹ I. k. f. 200.

csenek bálványábrázolataik, csak a fejlettebb népeknél (pl. görög), hol az antropomorphismus könnyen csábított az istenek ábrázolására.

Minthogy a keresztény papok leghevesebben és legeredményesebben a könnyen megsemmisíthető bálványok ellen küzdöttek, természetes, hogy ezeknek maradt fenn aránylag legkevesebb emléke a finnugor népeknél. Vannak egyes finnugor népek, melyeknél ma már egyáltalában nincsenek bálványok, legföljebb némely csökevény képződmény őrzi a rájuk való emlékeztetést.

A bálványok rangja attól függ, hogy kit ábrázoltak eredetileg s tiszteletük is ezzel van összefüggésben. A velük való bánás sokszor kíméletlen, a nekik juttatott ajándék nyomorúságos. A bálványok megbüntetéséről újabban is rendelkezünk adatokkal. *Fellman* (1906. II. k.) a lappokról írja, hogy fétiseiket (kövek, tuskók) meg szokták fenyíteni, verni, ha nem hallgatják meg kérésüket. Ugyanezt mondja az osztjákokról *Patkanov*¹ és *Karjalainen*.² „A házi isten sorsa a gazdája kezében van. Ha nem ad neki szerencsét, talán egy esztendeig sem eteti meg: üljön ottan éhesen — mondja. Sőt meg is veri. Ilyenkor a házi isten a felső istenhez fordul panaszkodni s a kegyetlen gazdát az isten sokszor keményen megbünteti ezért“ (*Karjalainen*).

Patkanov szerint³ az irtisi osztjákok a bálványokat, kérésük meg nem hallgatása esetén, azzal büntetik, hogy bosszúból a ker. templomba mennek, ott imádkoznak a szentképek előtt, égő viaszgyertyát állítván elébük. Ha ez használ, az osztják hű marad a kereszténységhez, ellenkező esetben régi isteneihez

¹ I. 60—61. — ² 38. — ³ I. 112.

tér vissza. Ugyancsak *Patkanov* közöl egy éneket, melyben a bálvány büntetése költői alakba van foglalva.¹ Mivel a bálvány nem ad gyermeket, a bálványt kettéhasítja a tulajdonosa és megégeti.

A bálványimádást sokszor éppen az az intézmény táplálja, mely ellenük a legkitartóbb küzdelmet folytatja évszázadok óta: a keresztény egyház. Az orosz orthodox egyház túlzott szentképtiszteletével önkéntelenül is segélyére siet a szorongatott bálványimádásnak. Az orosz szentképek, ikonák, több népnél valóságos bálványként tiszteltetnek. *Munkácsi*² a vogulokra vonatkozó ilyenmű régebbi adatokat így állítja egybe: „A mi pogány emberünk a maga bálványait . . . annyira egyneműeknek tartja az orosz szentképekkel, hogy midőn a múlt század elején *Teodor* püspök a kondai népet a kereszténységre térítette, ez végső szorultságában ily kéréssel állott elő: „A magunk vagyonából fogunk földiszíteni és építeni templomot, de a szentképek között föl akarjuk állítani a mienket is“. Midőn a kereszténység elfogadásával az orosz szentképek a vogulok közt meghonosodtak, ezek orosz istenekké (rus *Tārem*) váltak . . . *Infantjev* is megjegyzi, hogy a felső kondai vogulok az orosz szentképeket olybá veszik, mint a bálványokat, s nekik is mutatnak be áldozatokat“. *Szmirnov* több esetet sorol fel a mordvinokról, hogy a szentképeket pogány bálványtiszteletben részesítették. Így pl. *Szokolov* kéziratából közli,³ hogy Szkaftüm faluban a gulya első kihajtása ünnepén a háziasszony gyertyát gyújt az ikonák előtt s az előttük levő asztalra helyezi az

¹ *Patkanov*, II. 82—87, *Munkácsi*, I. k. f. 273—4.

² I. k. f. 245—6. — ³ 236.

áldomási eledeleket és italokat: sört, sót, tyúk- és sertéshúst. A XVIII. századbeli nisnijnovgorodi mordvinoknál az állatáldozatok alkalmával a főáldozópap a szent fa vagy a szentképekkel fölékesített dúcz előtt rögtönzött imádságot mondott, melyben névszerint meghívta a mordvin isteneket az áldomásra.¹ Ugyanezeknél a mordvinoknál még a XVIII. század közepe táján szokásban volt a nagyobb mértékben tisztelt ikonák száját megkenni szalonnával, megrágott borsoskalácscsal és egyéb ételekkel.² A tambovi mordvinokról közli az ottani egyházmegyei lap,³ hogy megszokták büntetni az orosz szentképeket (mint régente a fétis-bálványokat); ha nem teljesítette kérésüket vagy bajt küldött rájuk, megverték a fürdővirgácscsal, fejfelé állították, stb.⁴ De nemcsak a szentek képeivel bántak a mordvinok pogánymódra, hanem régi szertartásaikat átvitték Krisztusra és Szűz Máriára is. A penzai kormányzóságban ma is föltétlenül szükségesnek tartják, hogy magát Jézust megvendégeljék. Nagycsütörtökön, a mikor szerintük leszáll az égből, az ablakon át minden házba betér, — ebbe az ablakba ételt tesznek; dús lakomát csapnak áldozó csütörtökön, mikor Krisztus a számára minden házban tésztából készített létrácskán égbe kel. A pogány áldozat maradványa az a szokás, mely Lobafszka faluban dívik. Mária mennybemenetele napján a falu összes asszonyai összegyűlnek egy házban s mindegyikük, buzgóságához képest, kisebb-nagyobb darab gyolcsot visz, melyet hosszában egybevarrnak, késő éjjel 2—3 ízben körülhúzzák a templom körül s azután egyházi célra ajándékozzák.⁵ Ez élénken emlé-

¹ 257. — ² 259. — ³ Тамбовск. Еп. Вѣдом. 1876. 14. sz.

⁴ 259. — ⁵ 260.

keztet bennünket arra a szokásra, hogy áldozó ünnepkor gyolcsdarabokat aggatnak a fákra az istenek tisztetére.

Hogy a szentképekkel való üzérkedés az együgyű népet sokszor még nevetséges helyzetbe is viheti, érdekes példája ennek az a két eset, melyeket a Finnisch-ugr. Forschungen bibliographiája¹ közöl egyik orosz egyházi lap nyomán. Egy osztják asszony betegen feküdt és buzgón könyörgött gyógyulásért az ikonák számára rendelt sarokban álló képhez, mely nem ábrázolt mást, mint a nagy orosz költőt, Puskind. A képet mint Illés próféta képét adták el neki. Egy másik házban a szentképek helyén egy, a kisorosz népéletet feltűntető illusztráció állt, melyen egy asszony az egyik kezével belemarkol a férje hajába, a másikban meg egy füttykőst tart, melylyel derekasan elveri. A képárús azt hazudta, hogy a kép Keresztelő Szent János lefejezését ábrázolja.

*

Most pedig vegyük szemügyre az egyes finnugor népeket: a bálványimádásnak mely emlékeit fedezték föl náluk az újabb időben. A *finneknél* mint régi kultúrnépnek nagyon természetesen nem igen találhatunk e téren újat. Mindazonáltal emlékezzünk meg itt *Trubeczkoj* herczegnek egy érdekes kis értekezéséről, melyben a finn bálványimádásra nézve figyelmet érdemlő következtetést von a Kalevala 37. runója alapján („kulto neito“). Ilmarinen kovács felesége halála után sokáig búsul. Végre elhatározza, hogy

¹ 1905. I—III. 101.

aranyból¹ feleséget kovácsol magának. Az aranyat kohóba vetik, de először bárány, majd csikó lép ki belőle s csupán harmadizben sikerül leányalakot nyernie. Ilmarinen gondosan kikészíti az alakot, megfürösztí a fürdőházban s este melléje fekteti az ágyba. De a leányból hidegség árad ki s megborzad tőle. Erre elviszi Väinämöinennek, följajánlja neki, de ez elutasítja mondván:

„Nem illik az én hadamnak,
Kiváltképen enmagamnak
Arany nőre vágyakodnom,
Ezüst után sovárognom.“ (*Barna Ferd. ford.*)

A kalevalain kívül több változata is van ennek a regének, de mindannyiban föltetszik az alapindíték: Ilmari aranyból készít feleséget, hogy pótolja elhalt ifjú nejét. Miért hiszi, hogy a szobor pótolja feleségét? Ezt megértjük, ha a többi finnugor nép halotti kultuszára gondolunk. *Noviczki*² az osztják nép ismeretése közben elmondja, hogy egy ostoba és undorító szokásuk van, kivált a nőknek férjük halála után. Fából az ő hasonlatosságára bálványt faragnak, felöltöztetik, megvendégelik; az asszony az élettelen bálványt öleli-csókolja, mint egykor az urát. *Gondatti* arról is tudósít, hogy a férfiak szintén így jártak el feleségük elhalálózásakor. A mezei cseremiszeknél, *Kuznecsov*³ hasonló szokást említ. Az elhunytat itt hársfabot⁴ jelképezi, melyet a fürdőházban megfür-

¹ Az eredetiben aranyból és ezüsből; de kétségtelen, hogy az ezüst csak a gondolatpárhuzam kedvéért került ide.

² Lásd *Munkácsi* I. k. f. 200. — ³ Кульпъ умершихъ etc. 60. — ⁴ A hársfa a cseremiszeknél különösen a holtaknak van szentelve.

detnek, ledörzsölnek. Ennek a botnak ma már nincsen emberi formája, nagyon valószínű azonban, hogy eredetileg emberalakú volt, de a mohamedánizmus hatása alatt a kifaragás megszűnt, mert ez a vallás tiltja faragott képek készítését. Elfogadhatjuk *Trubeczkoj* véleményét, hogy a Kalevala ezen éneke a halotti bálvány készítésének emlékét őrizte meg a finneknél. Ehhez hozzátehetjük, hogy a fordított részben említett Köyri-apó, az a szalmabáb, melyet halottak estéjén imádnak a finnek, valószínűleg szintén e körbe tartozik s a *Tönnis*-kultusszal van rokonságban.

Az *észteknél* a bálványimádásnak egyik legfontosabb maradványa a *Tönnis*-kultuszban él máig, melyről *Krohn* a szent helyeknél emlékszik meg. Azt mondja, hogy egy áldozó kő mellett faládika volt, melyet Tönn-vakk-nak hívtak és áldozatokat raktak beléje. Az újabb adatok kétségtelenné tették, hogy itt a bálványtisztelet kései emlékével van dolgunk. Bár e tisztelet egyes elemeit az áldozati szertartásokhoz kell sorolnunk, mindazonáltal ezeket is itt tárgyaljuk, hogy ez ősvallási emlék mivolta jobban kidomborodjék. A *Tönnis*-ünnep (Tönnise päev, Tönni-päev, Tennüs-päev, vagy Jõulu ema-päev: karácsony anyó napja) főleg Vändra (Fennern) egyházkerületben él ma is és január 17-én, Szent Antal napján ülik meg. De még a múlt század ötvenes éveiben az október elseje előtti éjjelen ment végbe az ünnepség, a mi az ünnep eredetére nézve igen fontos tanúbizonyságot rejt magában. Keletkezésére nézve régebben azt vallották, hogy Szent Antal tiszteletéből fejlődött, így tehát benne katolikus-kori emlék lappangana. *Buch* (1897.) ezzel szemben azt állítja, hogy a régi pogányság vonult meg

ebben a szokásban. Érvei a következők: 1. érthetetlen, hogy éppen ennek az egy szentnek a tiszteleté maradt volna meg az észteknél; 2. a katholicizmus sohasem vert oly mély gyökeret az észti népben, hogy protesztáns vallásra térése után három századig élhetne nála az emléke; 3. a Tönnis-kultuszban világosan fölismerhető a valódi bálványimádás jellege. Azt hisszük, hogy *Varonen*¹ helyes úton jár, midőn ebben a kultuszban a holtak tiszteletének nyomát látja; ezt bizonyítja az ünnep eredeti ideje (okt. 1.) s szertartásainak számos vonása. Tönnis napján nem szabad fonni, varrni és foltozni, mert különben a barmok a következő nyáron tilosba mennek és sok kárt okoznak. Az ünnepre valami állatot ölnek le (minden szertartás nélkül): juhot, sertést vagy legalább tyúkot; különös kis cipót sütnék,² melybe gyertyát szúrnak s vacsorakor az asztalra helyezik. Azután elteszik a kenyeret tavaszra s midőn először hajtják legelőre a barmokat, a pásztor aznap estig egy kis zacskóban a nyakában hordozza; hazaérve a kenyeret apró darabokra tördeli s minden állatnak ad belőle, hogy az állattenyésztés szerencsét hozzon abban az évben. A leölt állat minden tagjából egy kis darabot levágva, Tönnisnak volt szokás szentelni; ebből levest főztek, melyből egy-egy keveset öntöttek minden útra és ösvényre, kivált keresztútakra. Ez a libatio is a holtak tiszteletére mutat: azért öntöttek az áldozati levesből az utakra, hogy a holtak hazajáró lelkei kiengesztelődjenek, megelégedjenek s az élőknek — embernek, állatnak egyaránt — békét hagyjanak. Az est beálltával

¹ 226—231.

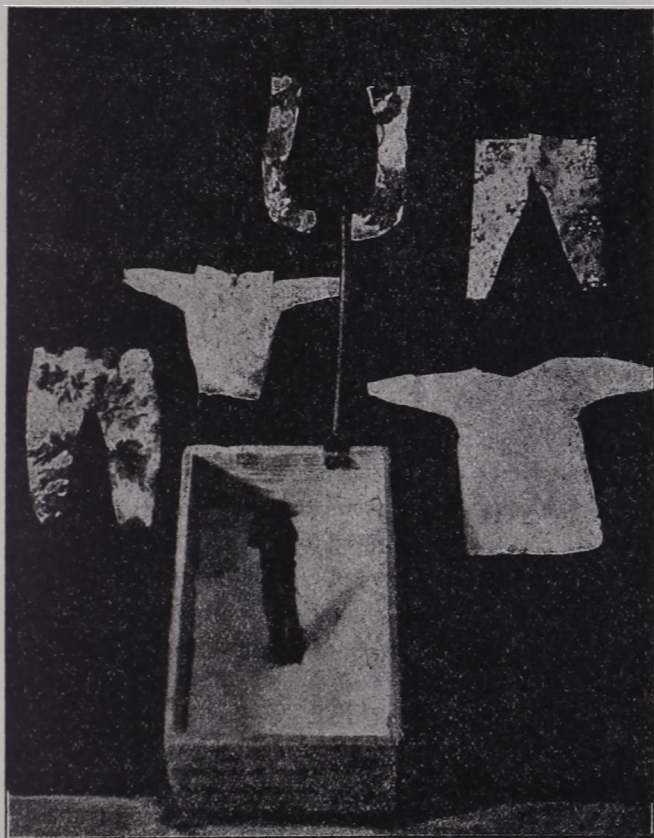
² Halottaknap i kalács, mely szokásos Németországban és nálunk is.

kezdődik a tulajdonképi ünnep. Az u. n. Tönnis-ládát¹ előhózzák rejtekéből vagy a számára rendelt külön hajlékból (lásd az I. fejezetben). Ebben a ládában van a bálvány, mely most legtöbbször egy viaszdarab. *Jürgens* azt véli,² hogy a vakk a viasznak észt nevéből: vakk-ból lett. Ez meg nem állhat, mert *Agricola* szerint a finneknél is volt Ukon-vakka, melyről sohasem olvastuk azt, hogy viaszt jelentett volna. A viaszdarab itt csupán a bálványt helyettesíti s a gyertyák égetésével együtt keresztény hatás.³ Oroszországban a nép most is varázsszernek tartja a keresztény templomból hozott v. lopott gyertyát s babonás erőt tulajdonít neki; nem lehetetlen, hogy itt is ilyenmő szokás emléke lappang. Hogy a viasz csak mellékes, azt bizonyítja az, hogy a Tönnist fából, sőt *emberi csontból* is készítették ember alakura, a mi megint a holtak kultuszára vall s arra enged következtetni, hogy olyan halotti bálványnyal állunk szemben, minő *Trubeczkoj* szerint a finneknél szintén volt s ma is akad a voguloknál és osztjákoknál. A bálványt csak külön ezzel foglalkozó férfi vagy nő készíthette nyír- vagy fenyőfából. *Jürgens* újabb kuta-

¹ Ennek a neve vakk = láda, *fészek*, a vogul-osztják bálványok szintén fészekben ülnek.

² Journal 1897.

³ *Jürgens* szerint (1901.) az is keresztény hatás, hogy nemcsak Szt. Antal, hanem Katalin és György napján is tisztelik. Ő szerinte a Tönnis név Antalból származnék. Ezt az állítását nem lehet elfogadnunk, mert a Tönnis vagy Tönn szó a Tonttu szóból ered (*Varonen*), a mely háziistent jelent és az észt népmesékben számos jelentésben előfordul (pl. Töntla-erdő: szellemek, tündérek lakása) s a finn Tuoni, Tuona (holtak országa) szóval együtt valószínűleg a germán Tod-ból származik.

31. ábra. A Tönnis vakkjában fölállítva.

A vakk felső szélére áldozati viaszgyertya van erősítve, mely az áldozati ingecskével, nadrággal és harisnyával együtt a vakkban volt.

tása szerint (1901.) St. Michaelis esperességben 25 évvel ezelőtt még majd minden háznál volt Tönnis-bálvány s tölgyfából faragták. Ha gyermek született vagy megbetegedett, apró ruhácskát (fiú- vagy leány-

öltönyt, az illető gyermek neve szerint) tettek a ládába, mely bizonyára jelképes fölládozása volt a kisdednek, hogy a zsákmányra szomjazó szellem ne kívánja az élet. Ezt a viaszt azután valóságos körmenetben körülhordozták az összes épületekben, miközben a padolatra egy kevés áldozati levet lötytyentgettek s az állatok jóvoltáért könyörögtek.

Az előadottakból tehát kétségtelenül kiderül, hogy ez az ünnep a holtaknak s a belőlük lett háziisteneknek szólt, s célja az volt, a mi a többi halotti ünnepnek: védelmet, növekvést, kiméletet kérni a lelkektől az élők számára. Az is világos, hogy a holtak képét a régi észtek kifaragták és ezen kép maradványa a ládában tartott viasz vagy fadarab.

Az észtek nép egyik törzsénél, a gör. keleti vallású szetukézeknél (Pskov kormányzóságban, számuk 16,000) a régi bálványimádás rendkívül érdekes és teljes formában maradt fenn az ú. n. *Pekko-kultuszban*, melyet *Eisen M. J.* ismertetett meg nemrégiben (1906.) egy jeles cikkben. A Pekko név istenséget és bálványt jelent. Mint istenség ismeretes volt a finneknél is, mint ez Agricola püspöknek a finnek pogány isteneiről írt (1551.) híres verse e sorából kitűnik:

Pellonpecko ohran kasvon soi:
Pellon-pekko árpát növelt.

A szetukézeknél nemcsak az árpának, hanem az egész földművelésnek istene lett a Pekko; a többi észtségnél azonban teljesen ismeretlen.

A Pekko nemcsak istenség, hanem bálvány is egyúttal; nem csupán a képzeletben él, hanem látható formában is megjelenik éppúgy, mint a Tönnis az észteknél. De a Pekko-kultusz még életteli teljesebb, mint a

Tönnis-kultusz. Ez utóbbi csak egy család tiszteletének tárgya, a Pekkót pedig nagyobb hívőtestület imádja védőuraként.

A bálványt rendszeren *viaszból* készítik; körülbelül akkora, mint egy hároméves gyermek. Némelykor borjúfejjel van ellátva és tarka színekkel befestve. A gabona-tárban és pedig a hombárban tartják. Mithogy készítéséhez sok viasz szükséges, értéke meglehetősen nagy, kb. 30 rubel. Bizonyára ez a körülmény okozza, hogy nincs minden családnak külön bálványa, hanem mintegy 20 tagból álló szövetkezetnek. Az egyes családoknál évenként felváltva időzik.

Tiszteletére ünnepeket rendeznek: tavasszal és ősszel. A tavaszi ünnepen kizárólag férfiak vehetnek részt, az őszin nők is, de férfiruhába öltözve. Az ünnepi lakomára közösen hordják össze az ételt és italt. Az ünnepség mindig *éjjel* folyik le, rendszerint holdvilág idején, abban a házban, a hol a Pekko épp tartózkodik. Az ablakokat sűrűn lefüggönyözik, hogy avatatlan szem ne láthasson be; valami hivatlan személy megjelenését nagy csapás okozójának tartják.

A házigazda tisztelettel hozza be a tárházból a bálványt, kendőbe burkolva és átkarolva, mint egy gyermeket, s a szoba közepén állítja föl. Fölötte függőlámpa lóg. Eleinte áhitatos tiszteletet tanusítanak iránta, de csakhamar szabados mulatozáshoz látnak, esznek-isznak, miközben a bálványról teljesen megfedkeznek, neki nem adnak semmit. Lakoma után azonban ismét feléje fordul a gyülekezet figyelme. Kezüket egybefonva kört képeznek körüle s tánczolván énekelik:

Pekko, ó mi *istenünk!*
Oltalmazd meg *mindenünk:*
Lovainkat, *nyájaink,*
Védd meg *szántóföldjeink!*

Miután ezt kilencz ízben elénekelték, az ünnepség második, fontos része következik: azon családfő kijelölése, kinél a jövő évben szállást fog venni a bálvány. Ez sors útján történik, egészen sajátyszerű módon. Az udvaron féktelen verekedés, futás, ugrándozás kezdődik, mely mindaddig tart, míg valamelyik résztvevő meg nem sérül, úgy hogy vér buggyan ki teste valamely részén. Fontos, hogy ez a megsebesülés *véletlenül* történjék; ha valaki készakarva sebzi meg magát, nagy bünt követ el. A bálványt azután az illető megsebezett viszi el saját házába, s a következő esztendőben az ő gabonástárházában lakik a Pekko, mindenféle áldással halmozva el őt és családját.

A Pekko nincs mindig a tárházban elrejtve; vetés és kendernyűvés idején gyakran kiviszik a mezőre, hogy onnan osztogassa áldásait. Kivált fák és bokrok árnyékában helyezik el ilyenkor, hová mindenféle áldozatot: pénzt, sőt s élelmi czikkeket hordanak s a hol buzgón imádkoznak hozzá. Az ily helyeknek bűvös erőt tulajdonítanak.

A Pekko-kultusz minden valószínűség szerint egy töről fakadt a fentebb ismertetett Tönnis-kultusszal, azonban több ősi vonást őrzött meg, mint emez. Főleg a vér előserkentésének szertartása mutat régi eredetre — nem lehetetlen, hogy az egykori emberáldozatra.

Krohn azt mondja, hogy a *volgai* népeknél alig maradt nyoma a bálványimádásnak s azt a fejlettebb monotheisztikus vallások hatásának tulajdonítja. Hogy a *moldvinoknak* voltak egykor bálványaik, arról *Szmirnov* szerint¹ ma is él a hagyomány a szaratovi

¹ 251.

kormányzóságban. E szerint Vjazofka falu alapító fejedelme egy kőbálványt állított, mely asszony alakú volt. Továbbá Oszman Ancsurin birtokainak egyikén volt egy medve alakú kő, mely mellett régente a mordvinok áldozatokat mutattak be s nagy áldomásokat csaptak.

Több emléke maradt azonban a bálványtiszteletnek a *votjákok*nál. A votjákokról egy-két évtizeddel ezelőtt sokat írtak az orosz lapok, mivel rituális gyilkosság gyanúja merült föl ellenük. Ebből az alkalomból írta *Blinov* (1898.) a votják pogány istentiszteletről szóló művét, melyben sok új adatot közöl. Bár benne kifejtett elméletét élesen megtámadták, nincs semmi okunk, hogy közlött adatai jóhiszeműségében kételkedjünk.

Buch a Tönnis-kultuszról írván, kifejezi abbeli véleményét, hogy ez az észti T. láda feltűnően hasonlít a votják ú. n. *vorsud*hoz. *Krohn* (I. f.) azt mondja, hogy a *vorsud*kosárban fekszik egy ágköteg, a *mudor*; a kosárba meg mindenféle áldozati ajándékot raknak. A *vorsud* szónak sokkal tágabb értelme van *Blinov* és *Vasziljev* szerint, a mint ezt később, a IV. fejezetben meg fogjuk mutatni. A szó eredeti jelentését mind- eddig nem sikerült meghatározni. *Gavrilov* „szerencse védőjének“ fordítja; *Verescsagin* szerint annyi mint: „fönntartó v. védő szerencse“; *Pervuchin* a *vordin* védni, titokban tartani és *sud*: szerencse szóból eredezteti s eredeti jelentése „rejtett, titkos sors“ lenne. *Blinov* e magyarázatokat elveti. Szerinte a szó eredetibb alakja *vozs-* vagy *vuzs-sud* = régi szerencse. E magyarázatnak kedvez az a körülmény, hogy új ház alapításakor a régiből hozták a *vorsud*ot (lásd: IV. f.) *Blinov* magyarázata az, hogy a votjákok meg vannak győződve, hogy régi időbeli őseik jobban

éltek, mint a mostani nép. Az első ősök falvakat alapítottak, boldogul éltek, mindenük bőven volt. A mostaniak egyre azon kérik istent, Iñmart, hogy oly boldogok lehessenek, mint őseik voltak. Tehát a vorsud szó azt hozza emlékezetbe: a mily boldogan éltek régente, bár úgy lenne ezután is. A vorsud nem a szerencsét adó istent, hanem magát a szerencsét jelenti. Mondanunk sem kell, hogy *Blinov* e magyarázata éppúgy nem deríti föl a szó jelentését, mint az előbb említetteké. A vorsud szó eredeti jelentése éppúgy elhomályosult, mint a vele jelölt kultuszé. De az a körülmény, hogy a vorsud-kosárba áldozatokat raknak, arra enged következtetni, hogy itt olyféle bálványfészekkel van dolgunk, minő a Tönnis-tartó s a vogul nyírhéjputtony és bölcső. A bálványnak ma már nincs nyoma.

Krohn a *mudor* szón ágköteget ért. *Blinov* ezen szó értelmét egész máskép határozza meg. A *mudor* nem egyéb, mint deszkapolcz, a kuala falához erősítve. Szerepe logjobban hasonlít az oltáréhoz. Sokszor külön szekrénykét helyeznek rá s ebbe zárják be az áldozati ételeket, hogy a macskák és egerek ne bántassák. Gyakran két *mudor* van, melyek egyikén néhány nyirfaág hever s ezek fölött hosszú kákaköteg (ocoka) *szakállszerűen* lóg le.

A *mudor* jelenléte valamely votják ház kualájában arról tesz tanuságot, hogy ősei hitéről még nem mondott le a család, habár esetleg meg is keresztelkedett. *Blinov* a *mudort* összefüggésbe hozza a régi bálványimádással. *Kosurnikov* ugyanis írja: „Iñmar képe durván kifaragott tuskó, mely egy fejét ábrázol álláról lecsüggő vízi növényekből való szakállal. Ezt a bálványt a kuala előszögletébe állították. Három

lépcső vitt föl hozzá; oly szent volt, hogy a ki megsértette, meghalt.“ E bálványképet (mely bizonyára nem Ínmart, az égi istent ábrázolta), a votjások titokban imádták, titokban áldoztak neki; az áldozat elébe függesztett kendőkből állt. *Pervuchin* a birtokában lévő votják bálványról írja, hogy „szakállas férfi rövid ruhában.“ *Blinov* azt véli, hogy — bár a keresztény papok üldözése következtében a bálvány eltűnt — ennek emléke fönmaradt a mudorról szakáll módjára lecsüggő vizi növények képében.

Blinov azt hiszi, hogy ez az eltűnt bálvány nem volt egyéb, mint *Bulda* képe.¹ Több adatot sorol fel, melyek szerint — állítólag — *Bulda* nevű bálvány lett volna. Szaramak faluban volt egy különösen szentnek tartott nemzetségi imaház (budzim kuala). Ide nemcsak ünnepen, hanem egyéb alkalmakkor is (pl. betegség idején) elmentek a votjások némely falvakból, hogy áldozzanak. Itt volt az öreg *Bulda*-bálvány. Sok évvel ezelőtt három falu népe magához kérte a bálványt, de „az öreg nem akart elmozdulni helyéből“; mindazáltal beeresztettek három legényt, a három faluból egyet-egyet. Ezek ügyesek voltak s az öreg bálvány mintájára egy férfialakot csináltak maguknak ülő helyzetben, életnagyságban. A fa — paraszt felfogás szerint — művészileg volt kifaragva, volt szája s szakálla és haja kóczból. Az „új, fiatal“ *Bulda*-ért minden faluból pénzt és kumiskát fizettek. — Egy *Argabasz* nevű faluban körülbelül 25 évvel ezelőtt *Buldát* loptak. Története ez. Szaramak faluban hagymázjárvány lépett fel. A *Bulda*-áldozat nem járt a kívánt eredménnyel s a votjások

¹ X.

elhatározták, a tuno parancsára, hogy mivel az isten előregedett és elvesztette az erejét, egy másikkal, erősebbel kell kicserélni. Néhány votják éjnek idején megjelent Argabasz faluban kocsin, hegedűvel és guszlival. Fölfeszítették a nagy kuala ajtaját s elvitték magukkal a bálványt s az „új“ istent a saját nemzetségi imaházukban állították fel.

A Bulda-névhez *Blinov* egész új elméletet fűz a votjakok vallásáról. Azt állítja ugyanis, hogy a Bulda nem egyéb, mint Buddha változata s a votjakok valamikor a buddhizmus befolyása alatt állottak, s így a votják vallásban a buddhizmus, a kereszténység és pogányság hagyományai egyesülnek. Az áldozati szertartások is a buddhizmus nyomait őrzik. Szerinte a buddhizmus elengedhetetlen szertartása az emberáldozat s ezt ő a votjakoknál is feltalálni véli. *Blinov* néhány régibb író útmutatása alapján fölteszi, hogy a permiek (zürjén, votják nép) a keresztény időszámítás kezdetén együtt éltek az Altaji körül. De ezt az állítását nem tudja bebizonyítani. Föltéve azonban, hogy a votjakok csakugyan fölvtették a buddhizmust vagy legalább is erős befolyása alá kerültek: akkor a velük együtt élő zürjén népről is ugyanezt kellene föltennünk, már pedig ennek semmi nyoma sincs e nép nyelvén és szokásaiban.¹ *Blinov* szerint Buddha- (Bulda) lett a votjakok legfőbb istene. Érthetetlen, hogyan feledkeztek volna meg a permi népek éppen erről a főistenről, mert *Blinov*² szerint is még a votjakok sem ismerik valamennyien ezt az istenséget. A mi hasonlóság van a votják hit és a buddhizmus elvei

¹ *Blinov* teoriáját czáfolja *Micheev*, az alább következő adatokat töle vesszük. — ² 46.

között, az megvan majd minden pogány népnél s általános emberi tulajdon.¹

A mi a Bulda = Buddha névben előforduló hangváltozást illeti, arra csupán egyetlen példát tud idézni (altai: attai), a mi e hangtani jelenség igazolására nagyon kevés.

Micheev azt állítja, hogy a Bulda szó votják családnév; oroszos alakja: Buldakov ma is előfordul. A Bulda-ünnep nem egyéb, mint a votjákoknál szokásos nemzetségi ünnep, melyet az illető nemzetségről szoktak elnevezni. *Blinov* magamagát czáfolja meg, mikor a néphagyomány után ezt mondja: „Félszáz évvel ezelőtt egy votják eltévedt vadászaton s a rengetegben kellett hálnia. Reggel felé álmában egy magas ősz ember jelent meg neki, a ki meghagyta, hogy ezen a helyen szent berket alapítsanak és minden három évben áldozatot mutassanak be itt . . . ettől fogva imahely van ott az erdőben s minden harmadik esztendőben áldoznak ottan; ezt az ünnepet *Buldának* hívják, tán a votják nevééről, ki ezt az álmod látta.“ Ez a Bulda áldozat csupán a jelabugi kerület délkeleti részén ismeretes, másutt semmit sem tudnak róla a votjákok. A votjákok vallásának tehát semmi köze sincs a buddhizmushoz.

¹ E magyarázattal azonban nincs eldöntve a bálvány Bulda nevének sorsa; mert vagy azt kell mondanunk, hogy *Blinov* adatai teljesen hazugok (a miről *Micheev* nem szól) vagy pedig, hogy e szóval mégis csak valami istenséget jelöltek. A Buldakov családnév ezt a föltevést nem czáfolja, mert gyakori eset hogy egy-egy nemzetség valamely isten nevét viseli, pl. a cseremiszeknél a Csumbulat nevet egy falu és több család,

A hozzánk legközelebb álló *vogul* és *osztják* népnél a bálványimádásnak maig sok nyoma van. Ez a két nép valaha egy volt, s így nemcsak nyelvében, hanem szokásaiban és hagyományaiban is nagy megegyezést találunk. *Munkácsi* körülményesen tárgyalja a vogul-osztják bálványimádást minden fokán. A bálványoknak eredete a holtak tisztelétéből ezeknél a népeknél nyomon kísérhető. A házi bálványok eredetileg az elhalt családtagok emlékére készültek; a kimagaslóbb társadalmi személyek, fejedelmek és samánok képei szélesebb körben élveztek tiszteletet s így nemzetségi közös bálványokká — sőt, élő emberekhez való viszonyuk feledésbe mentével, isteni lények ábrázolataivá lettek.¹ A nekik juttatott tisztelet alapja a *bálványszellem*, mely bennük lakozik.² Ezen élesen kifejtett tulajdonsága által emelkedik ki a vogul-osztják bálványtisztelet a fetisizmus köréből.

A házi bálványoknak *Krohntól* nyújtott ismertetését nem lesz fölösleges néhány vonással kiegészíteni. Ezeknek legkezdetlegesebb formái a minden faragás nélküli fabotocskák, melyek élénken emlékeztetnek a cseremiszeknél említett hársfapálczára. Ezeket vászon-, bőr- vagy posztódarabokkal, kis ruhákkal, ujjas subákkal és csecsebecsékkal aggatják tele.³ A *Krohntól* említett csillogó dobozok aligha voltak bálványok, hanem inkább ezeknek tartói lehettek. A házi bálványok között gyakran található ércöntvények,

¹ Meg kell jegyeznünk, hogy nem minden bálvány ábrázol valami meghatározott személyt. A házi bálványok gyakran valamely nagyobb tiszteletű bálvány utánzatai. Annak is van nyoma, hogy az általánosabb tiszteletű bálványok is képzelt alakok, pl. álomképek másai. Lásd: *Munkácsi*, I. 242.

² *Munkácsi*, I. k. f. 244—265, — ³ *Munkácsi*, i. m. 228.

többszöri állatalakok, *Patkanov*¹ szerint Oroszországban készülnek; Kazánban s még több városban bálványöntőgyárak vannak. A szibériai népeket a tobolszki gyár látja el velük. Ma már egyre alább száll ez az üzlet a pogányság hanyatlása s a nép rohamos elszegényedése folytán.

Bár a házi bálványok általában rendkívül egyszerűek, fejlettebb fokon, legalább fővonásaikban, mégis ember alakúak. Minél kezdetlegesebb valamely nép kulturája, annál üdőbb annak gyermeki eleven-sége, képzelete annál több erővel bír. Innen van, hogy az ilyen nép megelégszik a legegyszerűbb tárggyal s a hiányzó művészetet és az ábrázolthoz való hasonlatosságot képzelete kiegészítő munkájával pótolja. A mai osztják házi bálványokról eleven képet fest *Karjalainen*²: „Azok a házi istenek, melyeket láttam, valami érczkeverékből öntött lemezek voltak, lyukak vagy bevágások jelezték a szemüket. Kettejük: férfi és nő, házassági viszonyban állt egymáshoz. Mindketten kendőfoszlányokból készített ruhába voltak öltöztetve. E ruhák készítéséhez tűt és czérnát nem használnak: csak rácsavarják a képzelt testükre . . . Ünnepiesen ült egymás mellett a nyírhéjkosárban az istenapó, fején kb. 5 czm. magas kücsma, sűrűszőrű czobolyprémből. Hasonló fejrevalója volt az istenanyónak, de mivel nem fért a fejébe, ezt arra magyarázták, hogy az anyó hajadonfővel akar lenni.“

Sok osztják házban — írja *Patkanov*³ — a bálványok mellett igen szépen megférnek a szentképek; mindkétféle kultusztárgynak egyformán áldoznak, mert mindegyik istennel jó lábon akarnak lenni. A hivata-

¹ 127. — ² 37. — ³ 98.

losan keresztényeknek vallott osztjások lelükben mélyen ragaszkodnak ősi hitükhöz. A kereszténység személyeit azonosítják pogány hitük istenségeivel, s új hitüket csupán külsőségekben (pl. keresztvetésben) követik, de a lényeket mellőzik. A házi istenek rendszeren egyszerű kis botok, egyik végükön rájuk kötött czoboly- vagy mókusfark jelzi a fejet, melyen két kis üveg- vagy tükördarab a szem, törzsük babaruhába van göngyölve. Ezeket a primitív babákat rendszeren vaslakattal elzárt ládában tartják.¹

Régeinte nagyobb jelentőségű, széles területen tisztelt bálványaik is voltak az ugoroknak, a mint erről a régi írók tanuskodnak. Ezekhez egész búcsújárásokat rendezett a jámbor nép. Máskor meg a bálványokat hordozgatta egyik bálványhajlékból a másikba, hogy minden vidéknek legyen része a segedelmében.² Ilyen általánosan tisztelt, nagyobb bálványok ma már nem találhatók, mert egyrészt az oroszok elpusztították, másrészt meg maga a nép elrejtette őket s értéktelen másolatokat hagyott hátra, hogy a képrombolókat megteveszsze. A bálványok utánzatai különben vallásos czéllal is készülnek, mert a bálványszellem tisztelete ezek útján is történhetik.³ Hordozható bálványokról emlékszik meg *Pápay József*⁴; az osztjások három posztógöngyöleget szállítottak egy feketére festett szánon, melyen vérfoltok látszottak. Ugyancsak ő írja, hogy a nagy áldozó ünnepen, melyen ő is részt vett, egy nagy tiszteletben részesült főbál-

¹ 106. A házi bálványokkal való bánás alapján a gyermekek babajátékával egyezik. Az alacsony műveltségi fokon álló népek valóságos gyermekek s kedvüket lelik a játszadozásban: a valóság utánzásában. — ² *Munkácsi*, 272. — ³ *Munkácsi*, i. m. 240. — ⁴ Bud. Szemle.

vány is volt, melyről *Szavrov* azt mondja, hogy egykor az osztjákoknak és voguloknak legfőbb bálványuk volt. Midőn Feodor szerzetes 1712-ben nagy bálványpusztítást rendezett, ezt a bálványt a sűrű rengetegbe rejtették. A bálvány alakja — *Pápay* leírása szerint — a következő: „Fából van a feje, az arcza ezüsből van kiverve, a törzsökét egy zsák pótolja, mely feszesen meg van tömve a neki szentelt drága prémekkel; kezei posztóujjakkból vannak, lába nincs“. (Erre nézve l. *Munkácsi*, II. kieg. f. 054.)

Az osztjakok egyik régi főbálványáról, az ú. n. *Zolotaja Babáról* újabban (1906.) *Trubeczkoj* herczeg irt. Erről a titokzatos bálványról, melyről annyi ethnographus szólt, még ma sem lehet végleges ítéletet mondani, mert a helyszínén, északnyugati Szibériában, még maig sem tanulmányozták ezt a kérdést. Kétségtelen, hogy több utánzata is volt ennek a híres bálványnak. Szerinte ezek közül való az az ezüst asszony (Серебрянная Баба), melyet *Karjalainen* Helsingforsba vitt.¹

*Noszilov*² több adatot közöl ezen ezüst bálvány feladatáról. Egy vogul szerint „nagyon segíti az asszonyokat.“ A voguloknál nagyon kevés a gyermek s gyakran még férfiak is fordulnak hozzá és szárnyasokat áldoznak neki, hogy gyermeket adjon. A halászatban és vadászatban való szerencsét szintén tőle kérik. *Trubeczkoj* ebből azt következteti, hogy ez a bálványkép valami áldó istenasszony ábrázolása; ő ugyanis figyelmen kívül hagyja azt a körülményt,

¹ A finn *Valvoja* cz. folyóiratban olvassuk, hogy *Karjalainen* semmit sem tud erről az ezüst bálványról. Hogy *Trubeczkoj* honnan vette ezt az állítását, nem tudom. (1907. 427.)

² 116.

hogy a *baba* szó nem az orosz „asszony“ főnév, hanem a vogul *pubi, babi* = bálvány szó változata. Ez a bálvány szerinte Numi Tārēm (Égatya) feleségének, Kaltēs asszonynak a képe. Ez az istennő már hat fiút szült isteni férjének, midőn félrelépett s a hetedik fiút, a Világügyelő Férfit egy égi szolgától szülte, a miért Numi Tārēm ledobta őt az égből, de megengedte neki, hogy az emberiség védőasszonyává legyen. *Trubeczkoj* azt tartja, hogy a votják Kildisin-mumi a vogul Kaltēs asszony átvétele; ez a név a vogul istennő Kaltēs šān-tārēm (Kaltēs anyaisten, istenanya) nevének változata; ehhez a magyarázathoz sok szó fér. Valószínű, hogy ennek a két kifejezésnek egymáshoz semmi köze sincs s a nőt védelmező istenanya képzetének kifejlődését a keresztény Szűz Mária alakja segítette elő, mint a lappoknál Sarakka istenasszonyét.

A nagyobb bálványok híres hősök és fejedelmek, néha fejedelemnek és leányok képei voltak s nevük is volt. A *Munkácsi, Pápay József* és *Patkanov* műveiben olvasható vogul és osztják hősénekek érdekes példáit nyújtják ennek. Ez a név képletes körülírása volt az ábrázoltnak; pl. a *Pápay*tól megfejtett *Reguly*-féle osztják énekekben: „Koppasztott makkrécze magasságú fejedelemhős-bácsika“ (I. hősének), „Réti öreg (medve) karmos-pánczélt viselő bácsika“ (II.), stb. A házi bálványokat nemük szerint nevezik,¹ a férfit ábrázolók neve *iga*: agg, öreg a női bálványoké *ima*: asszony. Egy óriás követ a kiskondai járásban *kev-ímá*-nak: kőanyónak neveznek, a mellette heverő kisebb szikladarabok *ńaurimet*: gyermekek.² A női

¹ *Patkanov*, I. 107. — ² Éppily kőistencsaládok vannak, mint láttuk, a lappoknál, szamojédoknál, finneknél.

bálványok nevéhez, ha előkelőbb személyt ábrázolnak, a *nāj* szót teszik (kisasszony, úrnő).

Munkácsi Bernát sajtó alatt levő kötetében (II. kiegészítő füzet) egyenként tárgyalja az elsőrendű bálványistenségeket. A hőselemek és a régibb írók adatai alapján meghatározza bálványtemplomuk helyét, körülményeit, családi állapotukat (társbálványaikat) s összeállítja érdekes mythosaikat, melyek az ábrázolt hős egykori tetteinek emlékét zengik. „A három bálványtalan s szent hely nélküli világistenség: az Égatya, Földanya s az Alvilág Fejedelme után a vogul-osztják istenek genealogiájában és rangsorozatában a *bálványistenségek*, első sorban a Tārem-fiak következnek, kiknek jegyzéke azonban helyenként változó, a meny nyiben minden vidék a maga nagyobb tiszteletű bálványait, ha csak a pogány hagyomány világosan nem ellentmondó, Tārem-fi jelzővel dicsőíti.“¹ E főbálványok a következők²: 1. A pelimi isten, az Égatya legidősebb fia, más változat szerint: öcscse. Székhelye a Polem (Pelymka) folyó alkotta tó partján volt. Itt állott szentháza, áldozó tere. Az ének szerint 300 apródlegénye, azaz szolgabálványa és menyasszonya is volt, kihez szánon járt látogatóba. Kegytől függött a földi lét boldogsága. 2. Lozva vizének szent fejedelme, szenthelye a Lozva mellékén volt. Háza, felesége, gyermekei és népe voltak. Főhivatása volt az élet és egészség oltalmazása. 3. A szent Uralbércz örege; székhelye az északi Szoszva forrásvidéke, hol kőháza (barlangja), felesége, gyermekei és szolgálói voltak. A rénnájak ura. 4. A szoszvaközépi isten — székhelye

¹ 01.

² Az istenségek felsorolásában a szerző a földrajzi fekvést követi.

nevében van kifejezve. *Reguly* közlése szerint emberi alakra faragott fatuskó volt, gazdagon díszítve ruhákkal és csillogó csecsebecsékkel. 5. A kisobi isten; az Égatya ötödik fia. Székhelye a mai Berjozov város helyén álló osztják falu volt; a berjozovi Mária-templom a hajdani bálványhajlék helyén épült. Főleg betegségekben nyújtott segédelmet. 6. *Kaltés*-asszony. A vogul-osztják hitrege szerint a legelőkelőbb női bálványistenség, az Égatya felesége, más változat szerint testvére, sőt leánya. Szenthelye az északi Szoszva Kis-Szoszva nevű mellékfolyójának forrásvidékén volt. Hivatása a szülés gondozása s az emberi sors (gazdagság vagy szegénység) megállapítása.¹ 7. A Világügyelő Férfiú bálványa, kit többféle néven is emlegetnek. Lud-fejedelem (lunt-ätér) neve egyik ábrázolatából magyarázható. Gazdag lakóháza az Ob vidékén állt. Tőle várják a földi élet boldogságát.

Megemlékezünk még az oszlop- vagy czölöpalakú bálványokról, melyek a bálványok legkezdetlegesebb fajához tartoznak.² Legegyszerűbb alakjuk a sudár fatörzsök, melynek rendeltetése, hogy az áldozati állatot hozzákössék. Tetejükre gyakran rongydarabokat, prémeket és egyéb csecsebecséket aggatnak. *Bjeljavszkij* közlése szerint (110.) minden osztják jurtában az ajtóval szemközti oldalon egy magas rúd áll, mely a néphit szerint a ház gazdáját személyesíti s állandó tisztelet tárgya. Magasabb fejlődést tüntetnek föl azon oszlopok, melyeknek csúcsán emberfő van kifaragva s melyeket *Castrén* jiljan-oknak nevez. Ilyeneket *Pápay József* is látott utazása alatt. Ilyen emberfővel ellátott

¹ Kaltés nevét *Munkácsi* is (051) a votják Kildisin-nel hozza kapcsolatba. — ² *Munkácsi*, I. 226—8.

oszlopokat, *fejfákat* Ramsay (1906.) nagy számban talált a Kanin félszigeti szamojédoknál. A szamojédok ezen „siatai“-ok előtt mai nap is áldoznak. Azon istencsoport, melyet Ramsay látott, egy hegy fennsíkján állott, templomuk boltozata az Isten szabad ege, oltára egy magas szikla volt.

Itt állt a száznál több bálvány, melyeknek csúcsán durván, de fölismerhetően faragott emberi arcz volt látható. A régibbek nyolczvan-kilenczven esztendősek lehettek, de voltak „fiatalok“ is a legutóbbi hónapokból. Az oszlopok előtt egész halom rénszarvas-koponya hevert rajthagyott szarvakkal, a legfrissebb áldozati állatok bőrei meg magas czölöpökre húzva álltak ott. A bálványokat minden áldozáskor vérrel fecskendik be s minden ily alkalommal egy-két új bálványt állítanak föl. Ramsay néhányat elvitt magával, de a kísérő szamojéd csak akkor egyezett bele ebbe, midőn hallotta, hogy a bálványoknak jó dolguk lesz, mert egy múzeumban fognak pihenni finom fehér kendőre fektetve.¹

¹ A karószerű bálványok osztályába sorozhatjuk a *Noviczki* művében leírt déli vogul bálványt: a pelimi *Kópja*-bálványt (L. *Munkácsi*, I. 103.), melyhez kis kő volt kötve. Mielőtt valamely áldozatot fölálldoztak, ezt a kopját a samán rátette az állat hátára, a mely annak terhe alatt roskadozott s mindaddig nem tudott fölállni, míg a kópja magától meg nem könnyebbedett. A fegyverimádásról már Herodotos is tesz említést (v. ö. kópjafák a székeleyknél, Attila-kardja stb.)

HARMADIK FEJEZET.

Samánok és áldozópapok.

A samánizmus, bár különböző népeknél más-más nevet visel, jelenségeiben oly általános vonásokat tüntet föl, hogy bátran tekinthetjük a vallási élet oly megnyilatkozásának, mely egykor minden népnél megvolt. *Krohn* czélunkhoz képest elég bőven és világosan tárgyalja az idetartozó jelenségeket, azért e helyütt pusztán arra szorítkozunk, hogy megemlítsük azon újabb adatokat, melyek a finnugor népek samánizmusára vagy annak kései nyomaira vonatkoznak.

Minthogy azonban a finnugor népek később, részben fejlettebb népekkel való érintkezéseik folytán, magasabb vallási rendszerekkel is többé-kevésbbé megismerkedtek: természetes, hogy a tiszta samán-kultusz ma már alig található föl náluk. E szerint vallási személyeik, pogány papjaik sem mindig igazi samánok, hanem vagy a magasabb rendű vallások áldozópapjaihoz, vagy a mágia titokzatos fogásaival, elveivel élő és visszaélő kuruzslókhoz hasonlítanak. Az igazi samán főhivatása a gyámoltalanabb, gyöngébb embertárs óhajait, kéréseit és kérdéseit közölni a szellemi lényekkel s tőlük ezekre feleletet, útbaigazítást nyerni. Az áldozat bemutatásánál sokkal fontosabb a samánra nézve az istenek akaratának kinyomozása: minő és mennyi áldozatot kívánnak az

ügyes-bajos hívótól. A mágia sympathikus és anti-pathikus eszközök alkalmazásában állván, mint a korai animizmus rudimentumainak foglalatata minden — akár keresztény, akár más vallású — nép alsóbb, babonára hajló rétegeinél föltalálható s a samánizmusnak nem teszi lényeges alkotórészét.

A *finn* népnél ma már kevés nyoma van a samáni tisztnek; az ősvallás papjának kezében többnyire csak a mágia maradt meg. Hogy az újabb samán-utód mennyire áll a mágikus babonákra oly igen hajló szláv nép befolyása alatt, azt mutatja az is, hogy a régi „tietäjä, noita“ (táltos) nevet az Oroszországhoz közeleső karjalai vidékeken az orosz eredetű *pohu* (orosz: богъ = isten) és poppa, poppamies“ (pap) elnevezések szorítják ki.¹ Hogy azonban a földi isteneknek, a pohuknak hivatása elragadtatás, réület útján a szellemi világgal való érintkezésbe jutás volt, azt mutatja a XIX. századból származó runo, melyben a táltos így szól:

Láttam, mint a vízi isten
csónakázott, evezgetett
holtak hona folyójában,
alvilági víz mentében.²

A javas tekintélye azonban egyre hanyatlik, mivel a tudománya fogy:

Jó lehet a fiú szava,
az apjáé még jobb vala;
varázserőt hitt a hegyből,
szellemeket föld mélyéből.³

*Häyhä*⁴ érdekesen rajzolja, mint történt régente a beteg gyógyítása a fürdőházban a javasember

¹ *Pelkonen*, 213, 221. — ² 213. — ³ 214. — ⁴ II. 8—13.

által. Az ezen alkalommal mondott varázsigék érdekes példát nyújtanak arra: hogyan vegyült a kereszténység tanítása a pogányság hagyományaival. A beteget a befűtött fürdőházba vitték, hol a javassal magára hagyták. Ez fogta a fürdővirgácsot, megsuhogtatta s minden égtáj felé lendítve szólt:

Kelj föl, koros Väinämöinen,
 ébredj, öreg, álmaidból
 édes fiad segélyére,
 hires férfi támaszára
 ebben a nagy munkájában,
 betegség gyógyításában!
 Titkon jöjj a fürdőházba;
 ajtósark se csikorduljon,
 a gerenda se recseljen!
 Teremts gőzt, küldj melegséget
 érzéketlen kövek fölé,
 kint nem tudó tűzhely fölé . . .

Aztán a fürdőpadra hívta a javas a beteget; a vederből három ízben vizet merített a vesszővirgácsra, befecskendezte a beteg fejét és szólt:

Nem beszélek saját számmal,
 szólok Isten szája által,
 az Úrnak jó szellemével.
 Nem mozgok az én erőmből,
 hanem Isten erejéből,
 Mindenhatónak kezével.
 Onnan jó a kegy mindenkor,
 fönn a magas mennyországból.
 Nem tudnék én tenni semmit,
 ha teremtöm meg nem segít,
 kegyelmével nem gyámolít.
 Őt hívom a varázsláshoz,
 Istent kérem a szóláshoz,
 hogy nézzen le a magasból.

Ezután a javas ráköpött a virgácsra, elkezdte mosni a beteg fejét s egész testét a lábáig, először napjártá felé, azután ellenkező irányban, közben-közben megpihenve és újra köpve. Eközben így verselt:

Honnan támadt ez a kórság,
vajjon mi az oka néki,
tóból jött-e vagy a vízből,
avagy tán az erdőszélről . . .

Magát Väinämöinent idézi s a betegséget küldi: Lappországba, a hegyek közé, farkas fogára stb. végre az Istenhez fordul segítségért; kéri, hogy részcsónakon evezzen a beteg ereiben, hassa át a csontokat, izmokat — űzze ki a betegséget s tegye egészséggé a szenvedőt. Papért csak akkor küldenek, midőn már semmi varázslás sem használ.

Mint a fönti gyógyító eljárásból is láthattuk, a varázsversek alkalmazása a fődolog az újabbkori finn népnél, holott a többi finnugoroknál a ráolvasó igéknek és verseknek többnyire csak alárendelt, kiegészítő szerepük van. Hogy a varázsverseknek e túltengő bősége honnan származik, azt *Krohn K.* vette tüzetes vizsgálat alá a finn ráolvasó versek keletkezése helyéről és idejéről írt értekezésében. Ebben kimutatja, hogy a varázsversek nincsenek közvetetlen összefüggésben a samánizmussal; ezt bizonyítja az a körülmény, hogy a lappoknál, voguloknál és osztjákoknál, kiknél pedig legtovább és legtisztábban fönmaradt a samánizmus, ráolvasások nincsenek. Helyesen mondja *Abercromby*,¹ hogy a samánizmusban a betegségek áldozatokkal gyógyítottak. Állandó formájú ráolvasások *Krohn*

¹ II, 44.

szerint a finneken (és észteken) kívül a votják, cseremisiz és mordvin nép körében találkoznak s ezek nyilván azonos természetűek. *Wichmann*, *Majkov*, *Genetz* és *Paasonen* ezirányú műveire támaszkodva megállapítja, hogy a fönt említett népek ráolvasásai három formát tüntetnek föl: 1. a *ha*-forma, pl. *Ha* a kutya a macskával barátkozik, akkor legyen belőled ember (votják). 2. a *mint*-forma. A *mint* a nap világos, úgy legyen ez az ember okos (votják). 3. A *hol*-forma; ez a cseremisizben és mordvinban járatos. A *csuvasok*nál szintén ilyennemű ráolvasások vannak. *Krohn* vizsgálódásának eredménye az, hogy e varázsmondások a nagyoroszoktól vétettek át és pedig a keresztény korban.

Az észteknél előforduló s a finnekkal közös varázsverek egyezéséből sem lehet a finn mágikus költészet ősiségére következtetni, mert az észti igék a finnektől kerültek Észtországba a XVII. században. A mondottakból tehát az világlik ki, hogy a finn varázsverek nem közös finnugor tulajdon, eredetük helye maga Finnország, még pedig ennek nyugati részei. A finnek mai hazájukban vagy annak közelében tanulták el őket a velük érintkező litvánoktól s az ősi anyagot később a skandinávoktól átvett elemekkel gazdagították. Az epikai dalokban előforduló ráolvasó versek később kerültek beléjük s amazokkal semmiféle genetikus kapcsolatban sincsenek. Az, hogy bennük keresztény és pogány elemek vegyest találhatók, nem bizonyít semmit, mert minden népnél így szokott lenni, a hol a pogány emlékek nem enyészték el a keresztény vallás fölvételével. Sok ráolvasásban épp a keresztény elemek a régiiek s a pogányok az epikai versek hatása folytán jutottak beléjük.

Hogy a ráolvasások hogyan keletkeznek, annak érdekes példáját jegyezte föl *Forsström O. A.* Vég-Karjaláról rajzolt képeiben (1894.).¹ Egy finn paraszt *Suonio* (Krohn Gyula) egyik költeményét, a „Hótalpas ember dalát“ használta medve-ráolvasásnak.

A *lapp* samánokról körülményesen rajzolt képet nyújt *Krohn*. Mindazáltal kiegészíthetjük a képet néhány vonással *Fellmann Jakab* műve alapján.² *Fellmann* négy osztályba sorozza a lapp samánokat: *a)* girdde naidek: röpülő javasok, kik madár alakban röpködni tudtak, sőt egyéb állatok formáját is fölvehették, szelet támaszthattak (naide-puskak, finn: noidan puuskat = szélrohamok); *b)* voltak olyanok, a kik álomba merültek, s ezalatt lelkük, elhagyván a testet, valamely állati formában a másvilágra szállt; *c)* némelyek e két tulajdonság hiányában is nagy dolgokat tudtak végbevinni vagy a szó hatalmával vagy más módon; *d)* voltak puorre-dakke naidek vagy galkke naidek = jótét táltosok, kiknek jó szellemek voltak a hatalmukban és sok jót tettek az embereknek; ezeknek ellentéte a: paha-dakke naidek = gonosztevő táltosok, kik a rossz, ártó szellemeken uralkodtak és általuk bajokat zúdítottak az emberekre. Ha nem sikerült a rontás, őket magukat érte baj. A noidék legfélelmesebb rontó eszközei közé tartoztak az u. n. varázslégyek (svédül: ganflugorna), melyeket egy (lapp nyelven: vuokko v. väroslodde) varázs-madártól nyertek. Ezek a madarak tollukról ily rovarokat potyogtattak le, melyek nagyon ártalmasak voltak. A javasok ezeket gondosan egybegyűjtötték kis ládába vagy zacskókba; ezekből azután kibocsájtották őket, ha

¹ 79.

² II. kötet: Ur Lappsck Mytologi och Lappländsk Sägen.

valakit meg akartak rontani. A mint a rovar megtette dolgát, visszarepült a gazdájához. A csipése! skorbutot, kiütéseket, nyilalást, puffadást, vértolulást, köhögést s egyéb betegségeket okozhatott. Betegségi esetekben a gyógyításra hívott javas arra törekedett, hogy a varázslégyet elűzze, a mely a beteget megszállta. De a gyógyítónak erősebb varázslónak kellett lennie a kiküldőnél; különben nem használhatott semmit.

Voltak oly javasok, kiknek a varázslégy helyett varázshotjuk (ganstaf) volt. Ez olyan éles volt, mint a bárd; a kit ezzel megütöttek, nagybeteg lett.

Más rontóeszközüik volt a tűre vagy teure-féreg; ez növényrostból vagy szőrből kötött labda volt, melylyel legyeket, szunyogokat s kigyókat tudtak fölbizgatni, hogy marjanak meg valakit.¹

A *mordvinok* áldozópapjait *Krohn Melnikov* után ismerteti. Hogy valamikor valódi sámánok is léteztek náluk, arra nézve *Szmirnov* többször idézett művében találunk néhány adalékot.² Szerinte joggal föltehetjük, hogy volt idő, mikor a mordvin nép is abban a hitben élt, hogy nem minden ember képes az istenek akaratának megismerésére, jóindulatának megnyerésére

¹ Ez a varázslabda a finneknél is előfordult a mult századig. Eredete talán arra a különös érzésre vezethető vissza, mely szerint némely idegbajos egyén úgy érzi, mintha a testében egy gömb képződne, mikor a szellem megszállja, azaz erőt vesz rajta a betegség, melyet hite szerint a javas küld reá. Ez a vélt gömb az u. n. *globus hystericus* (*H. Spencer: Principles of Sociology*, I. 123. §.)

² 229—30.

és haragjának kiengesztelésére; nekik is voltak tehát olyféle választottjaik, mint a lapp noidék. Ezek utódjainak hivatása manapság csupán a különböző betegségek orvoslásában áll. A mordvin javasok és bűbajosok rokonságát az egykori samánokkal leginkább az mutatja, hogy bizonyos fölhevült állapotban közösségbe léphetnek az istenekkel, azok akaratának egyrészt végrehajtóivá, eszközeivé lehetnek, másrészt őket bizonyos feladatok megoldására rávehetik.

A penzai kormányzóságban, egy odavaló lelkész szavai szerint, a javasasszony, mielőtt jósolna, jó sok pálinkát iszik, benzoe-gyökeret eszik, megfüstöli magát vele s lefekszik a pitvar szögletébe; itt görcsös rohamok lepik meg, hánykolódik, összefüggéstelen szavakat kiabál; ezeket a szavakat a jelenlevők megjegyzik és szükségük szerint értelmezik. A mordvin javasasszony tehát mindazon elváltozáson átmegy, a mi a samánnál szükséges, hogy az istenek akaratát kinyomozza; csupán az elragadtatás pillanatában válik az istenek eszközévé. A *Paasonen Henriktől* nemrégiben följegyzett ráolvasásokban¹ világosan kifejezi a javas, hogy nem a saját erejéből űzi el a betegséget, hanem a régi javasok és ősök szellemeinek segítségével. A főntebb bemutatott finn ráolvasó versben szintén hangsúlyozza a javasember, hogy isten ereje által gyógyít. Ugyane gondolat testesül meg a keresztény papnak másokért való könyörgésében.

A cseremiszekre vonatkozólag *Kuznecsov*² és *Paasonen*³ nyújtanak újabb adalékokat. *Kuznecsov* a csere-misz samán általánosan ismert *muzsan* nevén kívül a

¹ Proben . . . II. 13., 15., 16.

² 1905. A réti cseremiszekről.

³ 1901. Keleti Szemle.

következő elnevezéseket jegyzi föl: muzséd, loktüzé, muzsedité s főleg a betegek gyógyításánál játszott szerepüket ismerteti. Ezen javasoknál magasabb rendű az u. n. *uzstő-koltő*: látó-halló, a ki minden rejtelen átlat, mindent hall; hallja a szellem röpülését, látja, kire küldi a gonosz lélek, a keremet, a betegséget. Továbbá nemcsak azt tudja, hogy hol és ki lop valamit, hanem azt is látja, hová rejtik el a lopott holmit, hallja, hogyan veszekednek a tolvajok a zsákmány felosztásán. Ismervén a sötétség szellemeit, az uzsto-kolto oly hatalmas, hogy a gonosz szellemeket akarata alá kényszerítve csodálatos, megfoghatatlan dolgokat vihet végbe.

Paasonen 1900-ban három hónapot töltött az ufai kormányzóságban (Birszk járás) fekvő Csuraeva faluban, hol az ott lefolyó nagy ünnepek tartamán alkalma nyílt megismerkedni a környékbeli 24 cseremis falu lakosságának ősvallási hagyományaival. *Paasonen* tapasztalatai kétségtelenné teszik, hogy a cseremiszeknél szervezett papi osztály létezett; ennek nyomai ma is megvannak. Eredeti becse miatt czikének idetartozó részét bemutatjuk az olvasónak:

„Minden faluban több pap van, kiket *mulláknak* hívnak; számuk falvanként változik és pedig nem a lakosság számának arányában. Így pl. a 83 házból álló Kajräkova faluban három, a 43 házas kevert lakosságú Kujanovában öt, egy 70 házból álló faluban három, egy 93 házat számlálóban öt pap van, Csuraeva faluban pedig, mely járási székhely és 202 házból áll, nem kevesebb, mint tizenkettő. Ha egyszer megválasztották őket, élethossziglan megtartják hivatalukat, hébe-korba azonban meg-esik, hogy valamelyik öregsége miatt lemond a hivataláról. A mullák minden faluban külön testületet alkotnak, melynek agjai „halhatatlanok“ oly értelemben, mint egy ismert akadémia tagjai. Ha valamelyik állás haláleset miatt megüresedik, a többi pap tölti be; ha nem tudnak megegyezni, szavazat-

többség dönt. Ha valamelyik előregedett pap lemond, rendesen kijelöli az utódját, a ki már előbb oktatást nyert tőle, ezt a jelölést rendszerint el is fogadják. A papokat egyáltalán nem az öregek közül választják, ellenkezőleg, többnyire aránylag fiatalok, midőn tisztükbe lépnek. Többen beszélték, hogy húszt egynéhány éves korukban foglalták el hivatalukat. A papjelöltre nézve főkövetelmény feddhetetlen előéleten kívül a jó emlékezőtehetség, hogy a majdnem félórai hosszú imádságot hibátlanul tudja elölmondani.

Ha nem is mindegyik, de a legtöbb faluban, a papok egy főpapot, *kugō mullá*-t választanak saját keblükből; sőt Csuraevában kettő is van. Ez intézi az istentiszteletet az eke-ünnepen (aga-pajram), melyen csak egy papnak van dolga; a többi főünnepeken pedig mint a legfőbb isten (*kugō-jumō*) papja és az egész ünnepségnek vezetője szerepel. A hol két főpap van, ott fölváltva viszik hivatalukat.

Külön testületet képeznek azok a papok, kik a közös, *küsō* nevű áldozó ünnepségen működnek.

Ezután leírja a szerző ezeknek a papoknak a testületét, mely semmi lényegesben sem tér el a fönti képtől.

A *votjások* samánjait és bűbájosait részletesen ismerteti *Krohn*, mindazáltal sok új és érdekes adalékot találunk róluk *Vasziljev*, *Blinov* és *Wichmann* közleményeiben. A *votjások* vallási személyeit három osztályba sorozhatjuk. A) Az elsőbe tartozik az *usto-tuno*¹ vagy *tuno* (v. ö. cseremiszi *uzsto-kolto*), a tulajdonképi samán, az egész vallási élet vezetője és irányítója. *Verescagin* véleménye szerint, ha nem volna *tuno*, a *votjások* néhány évtized alatt tökéletesen elfelejtenék pogány vallásukat. Habár az évezredes multtal bíró pogányság ily gyors eltűnésében nem is hiszünk, azt el kell ismernünk, hogy a samánnak nagy szerepe

¹ *Vasziljev*, 3.

van a vallási élet ébrentartásában. Az *usto-tuno* tanulásáról érdekes dolgokat közöl *Vasziljev*.¹ Istenek és angyalok² tanítják legalább egy évig; víz fölött kifesztett vashúron járatják, ha leesik, megverik; nyírfák tetején ugráltatják; tűzokádó kígyóba bujattják. A tanulásnak titokban kell maradnia. Egy buranovi votják megzavarodott, mert elbeszélte a tanulását. Még saját szüleinek sem szabad ezt elárulnia. Egy embert istenekhez hasonló lények a fák tetején ugráltattak, vizen sétáltattak; ő azonban félt és mindig szülei után kiabált. Erre otthagyták a szellemek és nem tanították tovább.³ Az *usto-tuno* nem égeti meg magát a tűzben, ismeri az emberek legrejtettebb gondolatait, érzéseit is, tudja mindenkinek a nevét; vízzel telt pohárral a fején tánczol, a nélkül hogy egy csöpp kilottyanna.⁴ Legfontosabb azonban gyógyító és jósló tudománya, melyről régibb írók is bő leírást nyújtottak. Kiváltságához tartozik, hogy a *lud* és *budzim kuala* gondozójává tizenkétszer választható, más pedig csak egyszer.

Előfordul az is, hogy az *usto-tuno* nő, mint pl. *Blinov* szerint⁵ Arvaz faluban egy leány. Ez faluról-falura jár, kártyát vet s ebből mondja meg: melyik isten minő áldozatot kíván; 5—10 kopekát, néha több rubelt is fizetnek ezért neki. A samánkodás némelykor abban áll, hogy a *tuno* lefekszik és álmából fejti meg, hogy minő áldozatot kell bemutatni.

B) Az *usto-tunó*hoz sok tekintetben hasonlatos a bűbajos, *vedun* (v. *vedyn*), a ki azonban ellenlábasa az *usto-tunónak* s az emberek megrontására törekszik. *Blinov*nál olvassuk,⁶ hogy a *tuno* menti meg

¹ 14. — ² Az angyalok emlegetése keresztény hatás. —

³ 17. — ⁴ 16. — ⁵ 79. — ⁶ 79.

a votjákat minden fenyegető vagy már beállott bajtól, melyet a vedun: a votjások életének ez a réme hoz rá, a ki minden betegségnek s a hirtelen halálnak okozója: valódi boszorkánymester. Tanulása hasonló körülmények között megy végbe, mint a tunóé, csakhogy a sátán tanítja. *Wichmann* a következő népies elbeszélést közli: ¹

„Egy ember elment a vedunhoz, hogy a varázsmesterséget megtanulja. A vedun ekkor odaszólítja a sátánt: sátán jöjj, s hozd magaddal minden szolgálodat, hogy egy embert kitanítsanak! — A sátán jó és szól a tanulni vágyóhoz: Ül le a földre és ne kiabálj, akármit tesznek veled. A tanítvány felel: Nem kiabálok! Erre a sátán idézésére az emberhez jönnek: a holló, a varjú, a gyík s a sátánnak mindenféle vadállatai. Jönnek és harapdálják az embert, a ki szótlanul tűri ezt. Utoljára jön a medve és megharapja az embert. Ez fölkiált s erre minden füstbe ment. Ha az ember nem kiáltott volna, varázslóvá lett volna. Azok, a kik nem kiáltanak, három év múlva nagy boszorkánymesterekkélesznek. De azok, a kik kiáltanak, három évig betegnek fekszenek, sőt meg is halnak.“

Vasziljev közlése szerint ² a vedunok merő gonoszságból rontják meg az embert. Erre a célra kivált nagycsüörtök estéjén csapatba verődnek s különféle állattá: sertéssé, macskává, kutyává stb. változnak át. Elrabolják a csecsemőt az anya méhéből és parazsat tesznek helyette a szíve alá; a kisdedet pedig nagy mohósággal fölfalják. Tanulásuk úgy történik, hogy az illető tanuló éjjélkor a fürdőházba megy, hóna alatt kenyeret visz, a fürdőben nem szabad tűznek lennie; leül a lóczára, egyik lábával a kenyérre hág, leveszi nyakáról a keresztet (melyet Oroszországban mindenki szokott hordani, kivált a nép), a másik lábával erre lép, így szólván: „Nem hiszek

¹ 152. — ² 21—22.

Istenben.“ Erre megjelennek az ördögök és oktatni kezdik őt, hogyan kell megrontani az embereket. A boszorkánymester halála után visszajáró gonosz lélekké válik; hogy megszabaduljanak tőlük, a sírjába karót vernek s így testét leszegezik. Ez utóbbi szokás egész Oroszországban, sőt Magyarországon is el van terjedve.

C) A vallási személyzet harmadik osztálya az áldozatoknál szereplőkből áll. *Vasziljev* rendszeresen ismerteti őket.¹ Mivel *Krohn* ismertetése nem kimerítő, közöljük itt *Vasziljevét*. Az áldozatoknál működő személyek négy osztályba sorozhatók: I. a *mezőn* végbemenő *közös* és nemzetségi áldozatoknál szereplők, kiket vagy a község, vagy valamely nemzetség, vagy pedig az usto-tuno választ, illetve jelöl ki — vannak olyanok is, kik tisztségüket úgy öröklik. A választás kifogástalan, jóhírű egyének közül történik tamgával (névjellel) ellátott hársfabotok segítségével; a kinek a botját kihúzzák, az nyerte el a tisztséget. E személyek a következők: 1. a *vešaš*, (vösjas) vagy *pop*, a főpap, kinek egyedüli hivatása az elülimádkozás; 2. a *terè* (tör), az áldozati szertartások rendezője; 3. a *tílaš*, neve annyit jelent, mint tüzes, tűzzel bánó; neki kell a libatiót elkészítenie s a főpapnak nyújtania; 4. a *parttšaš*: vágó, mészáros, ő öli le és nyúzza meg az állatot; 5. a *kodok*: felügyelő, a ki mindenre gondot visel; 6. *purti nuldiš*: az üstök őre.² II. A második osztályt teszik azok, a kik a szent berekben, a *ludban* lefolyó *közös* áldozatokat intézik. Ezek: 1. a *lud utiš*: a *lud* őre; itt a főszemély, mindent, a mi az áldozathoz szükséges, ő készít elő; 2. a *terè*, a rendező; 3. *parttšaš*. Az *utiš* és a *terè* az áldozásnál

¹ 22—25. — ² 4.

egy vesszőből és hárskéregből font ostort tartanak. A hársra egy ezüst karika van erősítve; az egyes vesszőkre az áldozati állat szívéből, májából és fejéről egy-egy darabkát erősítenek. Ez a karika a napkultusz emléke. Ehhez hasonlót találunk a régi lappoknál, mint ezt *Scheffernél* olvassuk. III. A *kualában* történő *nemzetségi* áldozatoknál szerepelnek: 1. *budzim kua utiś* (asaba) vagy *veśaś*, a ki a húslevest főzi; 2. a *teré*, 3. a *tílaś*. IV. A *családi-körben* történő áldozatoknál a főszemély a családapa, kinek az asszony és gyermekek segédkeznek.

A *vogul* és *osztják* népnél a samánizmus, legalább lényeges vonásaiban, mai napig fennmaradt, mint erről *Patkanov*, *Karjalainen* és *Sirelius* híradásaiból meggyőződhetünk. Bár *Krohn* meglehetősen bőven ismerteti e népek samánjait, nem lesz fölösleges a tőle vázolt rajzot néhány érdekes vonással kiegészíteni a régibb írókból is.¹

Witsen becses művében olvassuk, hogy a *Zlota Baba* nevű bálványt inséges időben ekként imádják az osztjakok: „Egy dobocskát helyeznek eléje, a körülállók reá egy varangybéka-alakot tesznek s ezután egy botocskával ütik a kis dobót. Az a személy, a ki felé a varangyos béka csúszik, vagy a dob verése közben egész melléje levetődik, mint halott, azonnal a földre csapódik; de csakhamar, mint hiszik, újra éled az istennő segítségével. Ez aztán meg tudja mondani az inség okát s az eszközöket, melyekkel az állapotok javulása elérhető.” E sorokból egy

¹ E régibb írók adatait *Munkácsi* fordításából közöljük.

fontos dolog világosodik ki; az t. i., hogy a samánizmus lényege: az istenekkel vagy szellemi lényekkel való érintkezésbe jutás, azok akaratának kitudása, nem csupán a samánok által érhető el, hanem többé-kevésbé minden hívő által. *Munkácsi* bővebben kifejti,¹ hogy *álom* és *elájulás* ideje alatt mindenkinek a lelke elbolyonghat a szellemek országába; a samán tehát tulajdonképen csak abban különbözik másoktól, hogy nagyobb mértékben van meg benne ez a képesség és mesterségesen előidézheti az önkívületi állapotot.

Ugyancsak *Witsen* írja,² hogy az obi osztjásoknak bizonyos papjaik voltak, kiket *abıs*-oknak neveztek; ez a szó tatár nyelven „tudós“-t jelent. Ezek *vakok* voltak, mert a sátán csak vaknak jelentkezik. *Georginál* olvassuk, hogy a déli voguloknál igen kevés samán volt s itt a falu legöregebb embere töltötte be a papi tiszte, kinek a neve *satkataba* (*Munkácsi* szerint ez = „sätzatep“: igéző) volt.

Áttérve az újabb tudósításokra, vegyük szemügyre először *Patkanov* közlését.³ Szerinte az irtisi osztjásoknál a samán neve *tonx-ort*: bálványgondozó férfi. Igazi samánjaik ma már alig vannak; samándob sincs. Tisztüket öreg emberek töltik be, kiknek némelyike azonban éppoly „tudós“, mint a régi samánok. Így pl. *Jezaul* jurtában (Kis-Konda) nemrégiben egy osztják élt, a ki bármikor meg tudta idézni a vidék és a víz szellemét. Erre a célra egy olyan kutyát keresett, melynek a szeme fölött egy foltocska volt; igéző mondás közben ennek a füle között a távolba nézett. A szellem ekkor rögtön megjelent egy

¹ I. 181. — ² I. 70. — ³ 120—123.

famagasságú agg alakjában ; ruhája vörös gombokkal volt diszítve. Az osztják kérésére kinyilatkoztatta a szellem, hogy a legközelebbi három esztendő alatt minő zsákmányokra van kilátása s szavai mindig beteljesedtek.

Ha réületbe akarnak jutni, légyölő galóczát esznek és pedig hetet vagy e számnak többszörösét (14, 21). Külön fizetésük nincs, hanem az áldozatból kapnak egy részt. Ezért aztán igyekeznek mennél több és dúsabb áldozatokat rendelni el, a mi a népre nagy terheket ró. Mindazonáltal nagy tekintélynek és népszerűségnek örvendenek ; minden osztják szerencséjének tekintti, ha a samánt megvendégelheti vagy valami szolgálatot tehet neki. Az utazó orosz pópa alig tud lóhoz jutni közöttük, de a körúton levő samánt örömet szállítják bármily messzire. Az irtisvidéki samánok évenként egyszer körutat tesznek, karácsonytájt, s ilyenkor gazdag zsákmányra (prémek) tesznek szert. Némely szent hely valódi búcsújáróhely, hol egész Nyugat-Szibéria északi részéből összesereglenek a vogulok, osztjákok és szamojédok több mint ezer versznyi távolságból. A bálványoknak drága bőrtöket hoznak, melyek legnagyobbbrészt a samánokéi lesznek. Ezek, hogy az ajándékozó kedvet fentartsák, szokásba vették, hogy az adományozóknak valami kis viszontajándékot juttatnak emlékül, mint nálunk a kolduló barátok. A tobolszki kerületben levő osztjákok meglehetősen el vannak már oroszosodva s nem igen hisznek a samánkodásban ; a samánok mégis tovább űzik mesterségüket, mert jól jövedelmez nekik. Mikor *Patkanov* egy samánt, ki maga is erősen keresztény érzésű volt, e tárgyról kérdezett, az nevetve felelt: „Miért hagyjak föl ezekkel az

utakkal, mikor a buta nép oly dúsan megajándékoz érettük?" Sőt egy orosz samán is van: Mokronszov Tomka Bolcsurov faluban (Kis-Konda). Hogy a samánokban sokszor maguk az oroszok is hittek, arra nézve *Munkácsi* is érdekes adatokat közöl.¹

*Karjalainen*² a demjankavidéki osztjácokról írván, említi, hogy az ottani kevésszámú osztjácok közt ma már nincsenek igazi samánok, de a kondai osztjácoknál még akadnak ú. n. tudós emberek (ferdeŋ xoi), kiknek a jóslás a főhivatásuk. A tudós ember napfénybe, tűzhelyen lobogó lángokba vagy gyertyába való nézéssel távoli dolgokról nyer tudomást. Forró teáskatlan zümmögése mondja meg neki, hogyan fog sikerülni a halászat és a vadászat. Ha valami baj éri az osztjácot s meg akarja tudni ennek az okát, a tudóst hivatja. A mint ez megérkezik, először fenyőkéreggel megfüstöli a szobát s az Égatyának bemutatott áldozat alkalmával a szent fára függesztett gyolcslepelletel kiűzi a gonosz szellemeket. Este megfürdik, azután lefekszik; de előbb 3, 7 vagy 14 légyölő galóczát eszik, miután egész nap böjtölt. Egy óra vagy egy félóra múlva megkezdődik a gomba hatása. A táltoson részegséghez hasonló dühöngés vesz erőt; fölugrik az ágyból, föl-alájár a szobában, hadonáz a kezével, ordít s kiabálva kinyilvánítja a jelenlevőknek: mit ad tudtukra az isteni szellem, honnan eredt a baj, ki az oka, micsoda istennek és mit kell áldozni. Ezután lepihen. Ha járvány esik a családba, azt hiszik, hogy a gonosz szellem vette hatalmába a házat. Ennek kiűzésére is a ferdeŋ xoi-t hívják.

A demjankai osztjácoknál a tudós ember nem áldozó-

¹ I. 139. — ² 40—43.

pap. Ha az osztják áldozni akar, maga végzi a szertartásokat vagy valakit fölker rá. Csak egy vallási ténykedést végez a terdev, *χοι*; ő öltözteti föl különféle szertartások közt a házibálványokat, melyekre minden hetedik évben új ruhát kell adni. Néha mint orvos is szerepel: megállapítja, hogy mely istentől kérjék a gyógyulást. Jósló hatalmát az istenektől kapja, de tehetsége vele születik; 20 éves korában lép e tisztségbe.

*Sirelius*¹ a keleti (vasjugani és vahi) osztjákok tanulmányozása közben Kalganak faluban tanuja volt egy varázslásnak, mely sötét szobában ment végbe.

„Késő júliusi estén történt — írja — egy samán szobájában. Hogy teljesen sötét legyen, az ablakokat vastag függőnnyel fedték be. A padlóra, hová a samán javasolni leült, vadrénszarvasbőrt teritettek, kezét-lábát erősen összekötötték egy kötéllel. A bőrré néhány rézpénzt vetettek s egy osztják odaült és cziporázni kezdett. Mikor minden készen volt, a tűzhelyen kioltották a tüzet, megjegyezvén, hogy különben megbetegednék a samán. Pillanatnyi csend állt be, melyet csak a czipitera egyhangú zenéje szakított meg; azután mély sóhajtások hangzottak a szoba közepéről s egy pár percz múlva megcsordultak a rézpénzek a samán kezében, jeléül, hogy keze-lába már szabad a kötélektől. Erre énekelni kezdett és lábával topogott a bőrrön. A zene elhallgatott, de mihelyt a samán megszűnt énekelni, ismét megpendült. Nekem, a ki fölkeretem a samánkodásra, most kérdést kellett hozzá intéznem. Finnország helyzetéről kérdezősködtem. Ismét csend lőn; azt mondják, hogy a samán most kirepült a szobából. Szótlanul várakoztunk; egy-két percz multán mintegy távolból közeledő hang hallatszott; közelebb ér, recsegés és erős suhogás a légben — jelentvén, hogy a samán megérkezett. Elbeszéli: mit tudott meg a kérdésről — csöndes, bágyadt, mintegy nyöszörgő hangon mondja, hogy Finnországban minden rendben van. (Ez

¹ 26—27.

háromszor ismétlődik.) Végre kifárad a hosszas úttól s pihenni vágy . . . A samán közönséges módon kezd beszélni; parancsolja, hogy a tüzet gyújtsák meg.“

Pápay József az északi osztjakok földjén tett tanulmányútján néhány értékes istenidéző igét gyűjtött, melyekben a samánnak szerepét mutatja be gyógyítás és áldozás alkalmával. Ezek között különösen figyelemreméltó a rontó báb visszahozásának módja.¹ A rontásnak ez a messze elterjedt módja, melyről *Wundt* is megemlékszik (*Völkerpsychologie*, II. 2.), mint erről *H. Gabnay Ferencz*² tudósít, a temesi oláhságnál is előfordul. Lényege az, hogy a megrontó megcsinálja azt a bábút, mely ellenségét ábrázolja, s ezt szúrkálja, vagdalja; az ábrázolt, a néphiedelem szerint, úgy érzi, mintha rajta magán menne végbe a gyötrés. Az ily módon megrontott osztják ember elmegy a javashoz, a ki fölidéz több bálványszellemet, míg végre ezek egyike megmenti a szenvedőt olyképen, hogy a rontó bábút megsemmisítetteti. A rontásnak ez a módja a voguloknál is divik.

¹ 272—276. — ² M. N. Múzeum Népr. Ért. II. 123. Lásd: *Munkácsitól*: Adalékok a rontó bábúval való varázsláshoz. *Ethnographia*, XVIII. évf. 1. füzet.

NEGYESEDIK FEJEZET.

Áldozati szertartások.

Minden nép ősvallási hagyományában aránylag az áldozatoknál találunk legtöbb idegen elemet. Így van ez a finnugoroknál is. Innen van, hogy a legrikítóbb tarkaságot s ok- és észszerűtlennek látszó ténykedést, babonát épp itt találunk. Azok a szertartások, melyek eredetileg vallási elvek folyományai voltak, ez elvek elhomályosultával babonás hókuszpókuszokká süllyednek, melyeknek tulajdonképi jelentőségével ugyan nincs tisztában az áldozó, elmulasztani mégsem meri félvén, hogy ezzel valami bajt hoz magára. A régi pogány szertartások ennek a félelemnek köszönik szívós életüket. Így sok népnél (a magyarnál is) él még a szokás, hogy némely ételnek, p. o. a fánknek, első kész darabját a tűzbe vetik. Ez valószínűleg a család halottjainak hozott áldozat volt valaha; ma nem tudná az illető e szokás magyarázatát adni, azonban a világért sem mulasztaná el. Ezt a tüneményt nevezte el *Tylor*¹ *túlélésnek*; a szertartás túléli vallási jelentését.

A legkülönbözőbb népek szertartásaiban sokszor bámulatos egyezést látunk, melyet bajos volna az emberi természet általános tulajdonságaiból magya-

¹ Primitive Culture, 1874. I. 100.

rázni. Csak egy példát említünk. A fordított részben olvastuk a votjakokról, cseremiszekről és csuvasokról, hogy mielőtt az áldozati állatot leölnék, úgy próbálják ki: vajjon kedves-e ez az áldozat az istennek, hogy hideg vízzel végigöntik a hátgerinczét; ha meg-rázkódik, ez kedvező jel, ellenkező esetben nem alkalmas az állat a föláldozásra. Ugyanerről a víz-próbáról olvasunk már *Plutarchos*nál.¹ A delphii jóshely megkérdezése előtt állatot áldoztak. A kecskék alkalmas voltát hideg vízzel való leöntéssel nyomozták ki; csak ha a leöntésnél tetőtől-talpig meg-reszketett, akkor tartották megfelelőnek. „Messze idegenből emberek érkeztek — írja *Plutarchos* — az áldozati állat azonban az első leöntésnél mozdulatlan és érzéketlen maradt, de a papok mindent elkövettek; végre, mintha zápor verte volna meg, csuron víz lett az állat és reszketni kezdett“. Ennek az erőltetésnek az lett a következménye, hogy a Pythia oly rosszul lett, hogy másnap meghalt. — Ilynemű meglepő egyezés számtalan akad a mai és régi ázsiai és európai kontinens pogány népeinek szertartásaiban, melyeket — mint már érintettük — lehetetlen véletlen találkozásnak tulajdonítani.

Az áldozati ajándékok általában véve kétfélék: véresek és vérnélküliek. Az utóbbiak rendszerint a családi áldozatoknál fordulnak elő. A véres áldozatok állatok és emberek. A kisebb állatokat többnyire a csekélyebb jelentőségű családi és magánáldozásoknál, a nagyobbakat pedig a közös áldozó ünnepeken mutatják be. Ezek a főelvek a mai napig fennlevő áldozásoknál is érvényben vannak.

¹ Plutarchi scripta moralia: De defectu oraculorum, 46.

Az áldozatokra és áldozati szertartásokra vonatkozólag nem mindegyik finnugor népnél találunk újabb adatokat. A régen ismert finn, lapp és észtnél alig van valami megjegyzésre méltó.

A *finnek* áldozati szokásaira nézve becses összefoglaló mű az újabb időből (1898.) *Varonennak* a holtak tiszteletéről írott könyve. Ebben olvassuk az áldozó napok hosszú sorát, melyek mind a halottak lelkeinek szolgálatára voltak rendelve.

Pelkonen András többször idézett művében szintén sok adalékot találunk a szent fáknál, köveknél s forrásoknál végzett zsengeáldozatokról. Mivel semmi ismeretlen vonást nem tartalmaznak, hallgatással mellőzhetjük őket. Ugyancsak ő nála van egy-két nyoma az ember-, illetőleg gyermekáldozatnak. Rantasalmi egyházközségben, Hipsonlampi tó keleti partján van egy kő, a mely mellett — a néphit szerint — kincs van elrejtve. Itt fehér kakast vagy szőkehajú fiút kell föláldozni, hogy a kincset megnyerhesse az ember.¹ Ahkiosalmiban, Juojärvi tóban egy nagy csónak van elsüllyedve tele kincscsel. Hogy meg lehessen kapni, szőke fiút kell föláldozni. Egy ember egyszer bele is taszított a tóba egy szegény fiúcskát s a csónak már kezdett kiemelkedni. De midőn az emberek, hallván a kiáltozást, a gyermek megmentésére siettek, a csónak azonnal visszamerült.²

Az *észtek* áldozatai közül legnevezetesebbek a *Tõnnis* és *Pekko* tiszteletére végezettek; ezeket fõntebb, a bálványoknál ismertettük. *Varonen* műve az észtek halotti kultuszára is kiterjed.

A mordvinok áldozati szertartásait *Krohn Melnikov* nyomán bőven ismerteti. De ez a fantasztikus leírás *Szmirnov*, a mordvin nép legalaposabb ismerője szerint nem érdemel teljes hitelt. Nem lesz fölösleges, ha *Szmirnov* műve (Mordva) alapján, a mordvinok áldozati szokásairól rövid áttekintést nyújtunk.

A pogány kultusz fővonása az istenek megvendégelése áldozati ajándékokkal: eledelekkel, állatokkal, sőt néha emberrel is. Hogy a mordvinoknál megvolt valamikor az emberáldozat, azt *Krohn* is említi *Paasonen H.* után. *Szmirnov*, szintén *Paasonen* népköltési gyűjtése alapján, több adattal támogatja ezt az állítást. Egy népmese szerint egy mordvin a forrásra ment inni. A mint a fejét lehajtotta a víz fölé, a vízanya megragadta őt szakállánál fogva s addig nem bocsátotta el, míg születendő gyermekét neki nem ígérte. A vízanya emberevő természete több néphagyományban fölismerszik. Vizimalom állításakor régebben embert áldoztak neki, leginkább szép fiatal leányt. Sokszor törvénytelen gyermeket vettek a leányanyától s a vízbe dobták. Egy molnár egyszer lopott sapkát vetett a vízbe, szólván: „ne neked emberfej!” Ily jelképes emberáldozatot, kivált a molnárok, ma is gyakran hoznak a kapzsi vízanyának, a ki a szerelemnek és szaporságnak szintén istene. Június 29-ike körül van az ünnepe, mikor sok helyütt tésztababát áldoznak neki, hogy kegyét megnyerjék. Hogy az istenek élvezik az emberhúst, így tehát megkövetelik az emberáldozatot, az költői formában is megnyilatkozik egy mordvin népversben. Egy mordvin a Volgán ezüst ladikban arany evezővel evez; elér a torkolathoz. A mint ide befordul, megakad a ladik. Így könyörög a mordvin:

Volga-anya, anyuska,
Mit kívánsz tőlem?
Kell-e az én vagyonom,
Kell-e az én kincsem,
Vagy talán a lovaim,
Összes gazdagságom?

Felel a Volga:

Nem kell a te vagyonod,
Sem ezüstöd, aranyod,
Áldozd föl az édes apád,
Áldozd föl tulajdon anyád!

Áldozatokat bizonyos állandó és alkalmi ünnepeken vagy szorultságuk idején szoktak bemutatni. Legelterjedtebb állandó ünnepek a földmiveléssel egybefüggő *tavaszi* és *őszi* ünnepek. Az egyik tavaszi ünnep az erza-mordvinoknál nagycsütörtökön vagy húsvét után szokott lenni a kikeleti melegség üdvözlésére. A tavaszi szántás és a nyáj első legelőre hajtása újabb ünnepekkel van egybekötve. Ez ünnepekre lakomát készítenek, melyből megvendégelik az isteneket, sőt a szentképeket is. Így pl. az inszarszki kerületben lakó moksák a mezőre ennivalót visznek, ezt lerakják a dülőre s fölajánlják Paks-avának; azután letelepszenek és evéshez látnak, de előbb az istenségnek egy csészében sört és kenyeret ajánlanak föl, meghívják, hogy lakmározzék velük és segítse meg őket a mezei munkában. Az ilyenkor föláldozott lúd fejét, lábát és szárnyát a földbe ássák. Ősszel a hidegség istenének ülnek ünnepet, hogy kimélje meg az őszi vetést. Télen csupán az állatokért mutatnak be áldozatokat.

A szokásos évi ünnepeken kívül egyes külön alkalmakkor, pl. szárazság, ragály, betegség esetén

is megvendégelik az isteneket. Az alkalmi áldozatok közösek vagy magánjellegűek. Szárazság, ragály idején közösek, egyes betegségi esetekben pedig pusztán az érdekelt család körében mennek végbe. Szárazság idejében tavaknál, folyóknál és forrásoknál szoktak áldozni, rendszeren ludat vagy kacsát. Betegségtől való szabadulást szintén a víz hatalmas szellemétől reméltek elsősorban. A források melletti áldozást a javas parancsára kell végbevinni mély titokban. Hogy a vizanyát — a ki az embereket betegséggel és magtalansággal veri meg — kiengeszteljék, a tambovski magtalan nők éjjel a folyóhoz mennek, kakast vivén magukkal, melyet csengőkkel ellátott selyemkendővel takarnak le. Bizonyos számú meghajlás után a kakast vízbe vetik s könyörögnek a vizanyához, hogy adjon nekik termékenységet.

Új ház építésénél a kud-avának, ház-anyának mutatnak be többszörös áldozatot. Először az alapvetésnél; midőn a fundamentomot ássák, a javasasszony áldozati kenyérdarabot vet bele. Második áldozat akkor történik, midőn a tetőgerendázatot fölhelyezik. A tűzhely fölállításakor ismét ünnepség. A beköltözés előtti estén a házigazda kenyérrel és sóval a régi házhoz megy s kéri annak szellemét: ne vegye rossz néven, hogy elhagyják őt.

Házasságkötésnél, születésnél szintén áldozat járja.

Az áldozatbemutatást szintén egyszerűbben, de a valószínűséghez közelebb álló módon ecseteli *Szmironov*. Az ő leírásában természetesebb s a többi finn-ugor népéhez hasonlóbb az áldozati szertartás. Miután az áldozati állatot kiválasztották, a szent helyre vezetik. A szamarai, szaratovi és penzai kormányzóságokban részben még ma is el van terjedve az a

szokás, hogy az állatot leölése előtt meghajlásokkal üdvözlik mintegy bocsánatot kérve tőle. *Majnov* ezt a szertartást a régi emberáldozattal hozza kapcsolatba, s úgy látszik, nem alap nélkül. Ha ugyanis nem idegent, hanem törzsbelit, sőt gyakran rokont áldoztak fel, szükséges volt előtte mentegetőzni, a közjóra hivatkozni s kérni, hogy az emberi óhajokat majd terjeszsze az istenek elé. Túlélés gyanánt ez a szokás megmaradt akkor is, midőn az emberáldozatok már megszűntek. A bocsánatkérés után a papok barbár kinzással arra kényszerítették az áldozatot, hogy fölajduljon, illetve fölordítson. A szimbirszki kormányzáságban az áldozati bikát élve megnyúzzák, ez eljárás közben imádkoznak az istenekhez, hogy hallják meg az áldozat bőgését.¹ Az áldozatok megkinzásáról több utazó művében olvashatunk a legkülönbözőbb népekre vonatkozólag. — Az áldozatot, leölésekor, bárhol történt ez, egy külön e czélra készült gödör fölé állították s a vérét ebbe folyatták. Bőrét egy időre a szent fára akasztották. Az ünnepi lakomához való ételeket a XIX. század közepéig külön főzőszinben készítették. Midőn minden eledel készen volt, akkor következett a legfőbb mozzanat: az áldozat fölajánlása és a lakoma. A szent fa, vagy a szentképekkel fölékesített oszlop elé állt a főpap és rövid imát mondott, kérve az istent, hogy fogadja el az áldozatot s teljesítse az ájtatoskodók óhajításait, bocsássa meg, ha valami hiba történt a szertartásban. Az iskolák révén terjedő keresztény világnézettel ezek a szertartások természetesen egyre szűkebb körre szorulnak.

¹ Az áldozat megkinzásának oka inkább az, hogy az esetleg benne rejtőző gonosz szellemet kiűzzék.

A *permjåkokról*, azaz a permi kormányzóságban lakó *zürjének*ről *Janovics*¹ összefoglaló tanulmányában, a molnárok egykori emberáldozatára nézve majdnem ugyanazt jelenti, a mit előbb a mordvinokról mondtunk. A víz szellemének hajdanta, kivált új malom állításakor embert áldoztak; most már megelégszenek egy kakassal is. A permjåk ma sem megy át a vízen (csónakon vagy bürün) a nélkül, hogy a félelmes istennek ne áldozzon valamit; ha egyebe nincs, legalább a ruhája széléből tép le egy darabkát s a vízbe hajítja. A vízszellemről sok rege él a nép között.

A *cseremisiz* áldozatok és ünnepek lefolyására nézve sok új és becses adalékkal rendelkezünk. Első sorban *Paasonen Henriket* említjük, kinek a Keleti Szemlében (1901.) megjelent rendszeres dolgozatát már az előbbi fejezetben is felhasználtuk. A mi az áldozati szertartásokat illeti, közlései nagyjában megegyeznek a fordított részben olvasott leírásaival, de az egyes ünnepek alapos ismertetésében egyedül áll a cseremisiz népről szóló néprajzi irodalomban. Ámbár pusztán a Csuraeva falu környékén lakó cseremiszeket volt alkalma megismerni, közleményei mindazonáltal a cseremiszek nagy részére nézve elfogadhatók, mint-hogy fővonásokban a régebbi leírásokkal tökéletesen megegyeznek.

Legfőbb ünnepük a cseremiszeknek a *küsö* (küszö) nevű, melyet évenként a Csuraeva-járás egész cseremisiz lakossága megül július elején egy nagy áldozó berekben (küszö-olmo) Kurmanaeva falu közelében. Az egyes falvak papjai közös gyűlésen állapítják meg az időt, vigyázva, hogy a nyolcz napig tartó

¹ 55.

ünnepség első napja ne essék szerencsétlen napra (szerdára vagy szombatra). A mi az előkészületeket s az áldozati állatok beszerzését illeti, ugyanazon szabályok érvényesek, melyeket a fordított részből már ismerünk. A nyolcz napon legalább 20 istennek mutatnak be áldozatokat: tulkot, ürüt, juhot, paripát, kanczát, tehenet és ludat; egy-egy nap rendszeren két-három állatot. Minden harmadik esztendőben nagyobb számú állatot vágnak le s ekkor egy hozzácsatolt napon a négy földszellem is kap áldozatokat. Minden egyes istennek külön szent fája van, melyek ívalakban állanak egymástól kb. 30—30 lépés távolságra. A négy földszellem fái külön állanak. A fák: hársak, nyir- vagy tölgyfák. Minden istenségnek megvan a maga külön áldozópapja. Az áldozatoknál mondott imádságok többnyire rövidék.

E nagy nemzeti ünnepen kívül külön csoportb sorolja *Paasonen* azokat, melyeket az egyes községek a maguk körében ülnek meg. Ezek a következők: 1. legfontosabb az *aga-pajram*: eke-ünnep, mely abban különbözik a többi nagyobb ünneptől, hogy ezen nincsenek véres áldozatok. A mezei munkálatok megkezdése előtt megy végbe valamelyik szigorúan meg nem állapított napon *Csuraeva* falunak egyik ugaron hagyott mezején. Reggel 9 órakor kezd a nép ide gyűlni süteményeket és kvaszt (*Dünnbier*) hozva magával. Két tüzet raknak. A főtűz előtt egy nagy gyolcsot teritenek ki s erre rakják a különböző eledeleket és egy nagy vödör kvaszt. Minden családnak egy-egy választott képviselője a maga süteményével és kvaszával oda lép s ezek a tűz előtt hosszú sorban a földre telepednek; a főpap ekkor kiosztja köztük a szerepet: melyikük melyik istennek fog áldozni a

tőle mondott imádság befejeztével. A leírt esetben 37 istenségnek áldoztak kb. olyan szertartások kíséretében, mint a *küso*-ünnepen. 2. Június elején egy délután van a *fagy* istenpárjának ünnepe egy réten; ebben többnyire fiatal gyermekek vesznek részt, de néhány idősebb férfi is megjelenik. Nem nagy tiszteletet juttatnak a kártékony isteneknek, kiket arra akarnak bírni, hogy a nyári fagyokat tartsák távol. Kását főznek s imádkozás után elfogyasztják. 3. Harmadik községi ünnep a *falv-áldozat*, melyet a *küso* előtt ülnek meg. Az egész falu részt vesz benne s 2—3 napig tart. Lovat, tulkot, kost és ludat áldoznak a szent berekben a község jóvoltáért. 4. A méhtenyésztők június közepe táján *müsk-jer* nevű ünnepet rendeznek a falu szent berkében, melyen juhokat és kacsákat mutatnak be a méheket védő isteneknek. Néhol még ezeken kívül a köv. két ünnep szokásos: 5. a *surnő-jer*; ezen két istenségnek áldoznak juhot, ludat és kacsát jó termésért; 6. a *melande-jer* nevű ünnep a négy földszellem tiszteletére, melyen különféle állatokat ölnek le.

Ezek a földmiveléssel és állattenyésztéssel összefüggő ünnepeken kívül még két ünnepről szól *Paasonen*. Ezek egyike a „nagy-nap“ (*kueče*), mely az orosz nagy-szerdán kezdődik s egy hétig tart. Ez a holtak emlékére van szentelve, mint az első nap szertartásai bizonyítják, melyek igen élénken emlékeztetnek az ést *Tõnnis*-napi szertartásokra. Az egy nemzetséget alkotó családok összegyűlnek valamelyik házban. Egy régi szita párkányára viaszgyertyákat ragasztanak s a szitába kenyeret, süteményt és tojást vetnek a holtak fejedelmei számára. Az egyes ételdarabokhoz név szerint meghívják az elköötözötteket. Miután a halotti

ünnepet egy másik házban ismételték s egy kis kupában sört (kvaszt) és pálinkát vegyítettek egybe, az egész társaság kimegy az udvarra, hol a házigazda a szita és a kupa tartalmának egy részét a földre üríti, meghiva a holtakat lakomára. Ugyanigy tesz a procezesszio a nemzetség minden egyes családjának udvarán. Egy másik ünnepség az orosz karácsony előtti csütörtök délutánján megy végbe. Neve „birkalábnap“. Az ifjak és leányok estefelé a juhakolba mennek s a szerint, hogy minő juh lábát fogják el a sötétben, jósolnak egymásnak a jövőendőbelijére nézve. Különben ennek az ünnepnek komoly célja abban áll, hogy a család számára egészséget és minden földi jót kérjenek a felsőbb hatalmaktól.

Kuznecsov, a votják és cseremisiz nép avatott ismerője, a réti cseremiszek halotti szertartásairól szóló tanulmányában, személyes tapasztalatai alapján igen érdekes képét nyújtja a betegség alkalmával végzett áldozásnak. Ha a cseremisiz megbetegszik, nem fordul orvoshoz, hanem a samánhoz: a *muzsedhez* vagy *muzsanhoz*, ki összeköttetésben van a betegséget küldő gonosz szellemmel, a Keremettel; tudja, hogy micsoda áldozat háríthatja el haragját. A muzsed nem rendeli el rögtön az áldozást, hanem először csak a *poszult*, próbaáldozatot, melyből kitűnik: elfogadja-e az isten az áldozatot.¹ Ilyen próbaáldozatot egyéb esetekben is tartanak. A *poszul* nem teljesítése az istenség bosszúját vonja maga után.

¹ Ez a próbaáldozat nem egyéb, mint a fokozatos áldozatnak egyik faja. A régi skandinávok is előbb kisebbszerű áldozatot hoztak s úgy tértek át az értékesebbre: állat, ember, király. (L. Paul Herrmann: Nordische Mythologie 1903., 216. és 447.)

(oroszul)
1905.

Az élet nyomorúsága és a vágy, hogy a bosszús istent kiengesztelje, egyre új meg új próbaáldozatot tétet a cseremiszszel. Sokan koldusbotra jutnak miattuk, haláluk után utódjaikra hagyván az ígélet teljesítését. A próba különféle: maláta, korpa, liszt, viasz, lószerszám, borjúkötél (ha ezt az állatot ígérik), pénz — egy szóval minden, még a legértékesebb ruhadarabok is (az emberáldozat emléke), hangszerek, melyeken áldozat alkalmával játszanak. Ezek szimbolumai a leendő áldozatnak és elengedhetetlen kötelezettséggel járnak. A ruhadarabokat a kamrában függesztik föl, a többit a falu határában a mezőn teszik le vagy faágra akasztják. Ha az ígéretek nem segítenek, a muzsed elrendeli az áldozatot. A hír nem igen kellemes a családnak, mert az áldozat sokba kerül. A beteg azonban ragaszkodik az élethez s így nincs más hátra, mint elhátározni, hogy tehenet vagy csikót áldoznak. Az áldozat a szent berekben folyik le, hová a beteget is kiviszik, ha csak nincs nagyon rosszul. Sokszor előfordul, hogy a beteg még jobban meghül s az áldozat nem gyógyulást, hanem halált hoz reá.

Ugyancsak *Kuznecsov* tudósít bennünket egy más munkájában (1906.) a *kínzással* egybekötött áldozatokról, melyeknek szokása valószínűleg a török-tatár népektől jött a cseremiszekhez (lásd *Radloff* művét!). Ily áldozatok főleg az urzsumi kerületben fordultak elő. *Kuznecsov* ezeket egy varázslónak tulajdonítja; a cseremiszek fő álomlátója nem is helyeselte őket s a cseremiszek közt nem voltak kedveltek. A cseremisiz áldozópapok borzalommal beszéltek arról, hogy a varázsló az állatot megkötöztette a lábán és hárskarókkal verette szemén, fülön, az orrát meg bedugatta füvel és hárskötéllel bekötötte. Mikor a fulla-

dozó állat görcei elmúltak, átvágták a torkát, megnyúzták, azután megfőzték és megették. Főleg a rossz szellemnek, Keremetnek mutattak be kínzással egybekötött áldozatot.

Az áldozattal egybekötött emberevésnek, tudtommal az egyetlen emléke, melyet *Szmirnov* mond el Kazánban tartott felolvasásában (1889.) cseremisz népének alapján.

„Egy cseremisz mostoha nem szeretete az egyik mostoha-leányát. Hogy megszabaduljon tőle, betegnek tetette magát s férjét elküldte a javasasszonyhoz megtudakolni: mit tegyenek, hogy meggyógyuljon. Férjének indulás előtt azt tanácsolta, hogy este a keresztútra menjen. A mint az ura eltávozott, az asszony felugrott az ágyból és az ellenkező irányban sietve az útke-reszteszéshez ment, hogy ott a javas szerepét játssza. Odaér a férj, elmondja, miben jár; — az áljavasasszony azt tanácsolja neki, hogy a középső leányát ölje le, akkor meggyógyul a felesége. A férfi visszamegy, nem akarja ezt megtenni, de az asszony most még nagyobb betegséget színlel. Ismétlődik az előbbi jelenet; a javas erősíti, hogy a felesége meghal, ha nem áldozza föl a leányt. Most már beleegyeznek a férj. Ő és az asszony kihurczolják a leányt a kamrába, a mostohája lenyomja a földre, az apa megöli. A szegény leányka húsából lakomát készítenek s az egész család eszik belőle“.

A *votják* áldozatokról legrészletesebb képet fest *Vasziljev János* orosz lelkész (1902.) a vjatkai és kazáni kormányzóságokban élő, lelkükben nagyrészt pogány¹ votjákok szokásai alapján. Ebből a műből az áldozó ünnepek rendszerét és az áldozatok fővonásait mutatjuk be. A rendkívül számos áldozó ünnepet négy csoportba oszthatjuk: I. egy vagy több községgel *közös* áldozatok, melyek ismét *állandóak*, *változók* és *alkalmiak* s a

¹ T. i. meg vannak keresztelve, habár de facto pogányok. Hivatalosan elismert pogányok főképen csak az ufai kormányzóságban akadnak, másutt igen ritkán találhatók.

mezőn vagy a szent berekben folynak le. Ilyen közös áldozat összesen tíz van. A holtakért, jó termésért és járványoktól való szabadulásért. Lefolyásuk ünnepies; fővonásaiban megegyezik azzal a képpel, melyet a fordított részben olvastunk. — II. Több ünnep van, melyet egy-egy *nemzetség* ül meg, rendesen a nemzetségi kualában; ezek is állandóak, változók és alkalmiak. Céljuk, hogy a nemzetség részére megnyerjék a felsőbb hatalmak jóindulatát. — III. Legszámosabbak (22) a *családi* ünnepek; ezek is a már említett három csoportba oszthatók. A vetésért, a nyáj jóvoltáért, betegségektől és állatvérsztől való menekvésért vagy egyes fontos alkalmak sikeréért mutatnak be ezeken áldozatokat. Az áldozatok mindezen ünnepeken azonosak, csupán számra és a bemutatás kisebb-nagyobb ünnepiességére nézve különböznek. Az áldozati állatok a következők: bika, üsző, tehén, birka, ló, csikó, lúd, kacsa, csirke, tyúk, és csuka. Leginkább ősszel és tavasszal történnek, télen és nyáron csak egy-egy ünnep van. Az őszi ünnepek nagybárra a holtaknak, a tavasziak a vegetatio szellemeinek szólnak. Betegségeknél természetesen a szükség szabja meg az időt. Az áldozatok legnagyobb részénél *tűz* szerepel; az állat egyes részeit a lángokba vetik. Némely alkalmakkor pl. betegségnél, holtak emlékére ült ünnepeken, új ház alapítása- és betetőzésekor, gyermek születése idején gödröt ásnek s vért öntenek beléje vagy pedig egyes belső részeket vetnek bele. Hogy az áldozatok között azelőtt az *ember* is szerepelt, annak bizonyítéka a községi emberpótló áldozat.¹ A község összes lakóinak nevében egy fehér, világos pejszinű vagy szürke

¹ 37—38.

csikót kell áldozni, hogy az istenség egészséget adjon a gyermekeknek. Hogy éppen lóval pótolták az embert, annak oka az, hogy a legbecsesebb állatáldozat majd minden finnugor népnél a ló volt, melyet értékben egyedül az ember múlt fölül. Szűkebb anyagi viszonyok között a ló helyett ludat, ragadós betegségeknél (főleg kolera idején) egy eleven kutyát áldoznak. Előfordul az is, hogy felnőttek betegségénél, pl. skrofula vagy angolkór esetén, az illetőt mint „istennek járó áldozatot” tekintik s helyette egy ludat áldoznak fel; a lúd csontjait és a beteg egy-két hajfürtjét együtt elégetik. Hogy a gonosz szellemet még jobban félrevezessék, a beteg új nevet vesz föl. A fontosabb áldozatok körülményeit a *tuno* állapítja meg. A *Vasziljev*től közölt imádságok erős keresztény hatást tükröztetnek.

Kuznecsov visszaemlékezéseiben (1906.) egy érdekes, szerinte eddigelé ismeretlen áldozatot ír le.¹ Ez az ú. n. *ber viš*: utolsó áldozat, melyet csak nagyon ritkán szoktak bemutatni. Célja, hogy az ellenséget megrontsa és tönkretegye. Mindig éjjel, titokban szokott lefolyni valamely mély szakadékban, közel a *kuján* nevű helyhez, mely arra szolgál, hogy mindazon holmit, melylyel az elhaltak valamiféle érintkezésben voltak (pl. ruha-, ágynemű, koporsó-forgács), ide hordják össze. Sokáig kellett fáradoznia, — írja *Kuznecsov* — míg rávehette a falu samánját, hogy ezt az áldozatot állítólag egy „halálos ellenségének” megrontására bemutatassa vele egy sötét júliusi éjjelen. Az áldozat fekete tyúk volt, melyet mindig lopni kell. A lopás betegségeknél bemutatott áldozatoknál is szokott sze-

¹ Hogy ez az áldozat nem ismeretlen, arra *Wichmann György* úr szóbeli közlése figyelmeztet; ő maga is tudomással bír erről az áldozatról.

repelni.¹ Az áldozat tűz segélyével történt, az állat egyes részeit a samán a lángba vetette, a tyúkot félig-meddig megfőzte, a levest ketten elfogyasztották s a húsból magukkal vittek hazatérőben. Az áldozat a „rokontalan, kóbor lelkeknek“ szólt azon kéréssel, hogy semmisítsék meg az áldozathemutató ellenségét. Az is megesik, hogy az állatot leölése előtt megkínózzák, ilyenkor azt kérik, hogy a mint az áldozat kínlódik, úgy gyötrődjék a megrontandó ellenség, míg meg nem hal. Az áldozat neve onnan van, mivel az illető azt állítja, hogy mindenét odaadja a szellemeknek, ez az „utolsó“ állatja. Hogy a kapzsi szellemeket, kik az áldozót hazatértében nyomon követik, félrevezesse, egy más gazda udvarára tér be. A szellemek azután azt híven, hogy ez csapta be őket, a ház gazdáján és annak a családján állnak bosszút, sokszor mind egy lábíg kipusztítják a lakókat. Ha ily félrevezetés valakire rábizonyul, azt könyörtelenül kiverik a faluból, sőt a nép dühében föl is konczolhatja. Megemlítjük, hogy az ily áldozó a köntösét kifordítva veszi föl az áldozat idejére, hogy a szellemeket ezzel is megtéveszsze.

Nincs egyetlen finnugor nép sem, a mely ellen a rituális gyilkosság vádja annyiszor és oly határozott alakban lépett volna föl, mint a votjakok ellen. A Sztaryj Multan faluban 1892-ben történt áldozati gyilkosságról, mely alkalommal Matyunin nevű orosz koldus holttestét szív, máj és fej nélkül találták a hó alatt, már *Krohn* is szól. Ezen bűnügy tárgyalása az egész világon feltűnést keltett s alkalmat adott arra, hogy e kérdést alaposan megvilágítsák. Több orosz tudós

¹ *Vasziljev*, 36.

foglalkozott akkoriban a votják rituális gyilkosságokkal. *Ogloblin Miklós* (1897.) említi, hogy *Luppon* 672, XVIII. századbeli okiratot kutatott át a szent szinodus és a papi consistorium levéltárában, de nyomát sem találta bennük a votják emberáldozatoknak. Maga *Ogloblin* 16,657 XVIII. századi aktát nézett át Moszkvában az igazságügyminiszterium archivumában s ugyanazon negatív eredményre jutott. Ez azonban — írja — nem bizonyítja föltétlenül, hogy nem létezett a votjákoknál emberáldozat, csak annyit mutat, hogy az egyes esetek nem jutottak nyilvánosságra vagy valami okból nem jegyeztettek föl. *Blinov* a votjákok régi hitéről szóló könyvében (1898.) sok esetet sorol föl.¹ Így pl. *Makan Pelyga* faluból 1885-ben egy munkás tűnt el. Holttestét csak három hónapra rá találták meg, a feje és a jobb karja hiányzott. A votjákok szerint a kutyák rágták le; de bajos elképzelni, hogy testének többi részét miért nem bántották. Hasonló körülmények közt találták meg *Davkina* falu határában 1889 deczemberében egy orosz paraszt hulláját. Körülbelül 50 évvel ezelőtt egy 56 éves votják kovácsmestert áldoztak föl *Kizner* faluban. A tuno — mint ez áldozatok előtt szokás — megjelölte: milyennek kell lennie az áldozatnak; vörös vagy hirtelenszőke emberre volt szükség.² Minthogy ily idegenre nem tudtak szert tenni, sors útján a faluból jelöltek ki egy férfit azok közül, kiknek külseje megfelelt a samántól föllállított követelményeknek. *Aniszomov Grigorij* kovácsra esett a sors. Ez tudta, mi vár rá s hogy menekvés nincsen

¹ XIX. fejezet.

² Az áldozatok rendesen szőkék, mint láttuk a finneknél (szőke gyermek); előbb említők, hogy a votják emberpótló áldozatnál fehér vagy világos színű csikóra volt szükség.

számára. Felesége beszélte később a hivatalos vizsgálat alkalmával, hogy a férje ez időtt kétszer gyónt. Júniusban e környéken körülhordozták az Üdvöztőnek a jelaburgi templomban lévő képét. Aniszomov, mikor a háza előtt elhaladt a körmenet, keservesen sírt és imádkozott. A faluban az a hír járta, hogy a kovácsot ezután bevonták egy polyvakamrába s ott feláldozták. A holttestét, melyen több késszúrás volt, hárskéregből készült saroglyán kivitték a mezőre, hogy a bíróságot megtéveszszék. *Kuznecsov* védelmezi a votják népet a vérvád ellenében s el is hihetjük neki, hogy rossz-akarát és tudatlan hiszékenység gyakran többet fog erre az elhanyagolt népre, mint a mi valóban áll. Egy mulatságos esetet beszél el ennek illusztrálására (1906). Egy missziólap 1885-ben névtelen följelentés alapján azt írta, hogy egy Bazilevszkij nevű orosz papot a Multán falubeli votjákok föl akartak áldozni, de az egyházzsolga a kiáltozásra odasietett, az „emberevők” közé lőtt s megszabadította a lelkészt, a ki megkötözve az „oltáron” feküdt felhasított talárban és késszúrásokkal borított testtel. A hirt átvették a szentpétervári lapok is s nagy port vert fel. *Kuznecsov* ekkor felvilágosítást kért az azon vidékre való kórházi orvostól, a ki közölte vele, hogy Bazilevszkijt csakugyan kezeli, de betegsége nem késszúrásoktól származó sebesülés, hanem szeszskór. *Kuznecsov* el is utazott az illető faluba s ott a helyszínén nyert felvilágosításokból megtudta, hogy az egyházfi valóban megsebesített néhány votjákat s a lelkészt megkötözve és kiabálva lelte, de nem az oltáron, hanem az asztalon. A tényállás ez volt. A lelkész virágos jókedvben állított be a faluba s felhasználva az alkalmat, hogy a férfiak el voltak ázva a kumiska nevű szesz italától,

nagyon erélyesen kezdett a votják menyecskék körül forgolódni. Minthogy a menyecskék nem voltak becsipve, fülön csípték a jó szentatyát, övükkel megkötözték s az asztalra fektették, hogy kijózanodjék. *Kuznecsov* hozzáteszi, hogy a papnak mentségére szolgálhat az, hogy özvegyember volt! . . .

Wichmann (1893.), a ki 1891—2-ben tartózkodott a votjakok között, sok adalékot jegyzett föl az emberáldozat nyomairól. Főbizonyítéka az ilynemű áldozat egykori létezésének az, hogy a votjakok több, nemzetiségükbeli faluról beszélnek, hogy ott hajdan embert áldoztak; saját magáról természetesen egyik falu népe sem ismeri be. Az ottani votjakok most fabábút készítenek a samán rendeletére súlyosabb megbetegedéseknél s ezt egy keresztútra viszik; ott leteszi és így szól a beteg: „Ne engem egyél meg, hanem ezt edd meg!” Az emberáldozat egyik oka — mint a finneknél is — a kincskeresés volt. Azt beszélnek, hogy a kincs gyakran valami élő lény alakjában jelenik meg: ember, medve, lúd vagy valami más állat formájában. Ha ezt az alakot megéri az ember, az rögtön pénzzé válik, melyet oly feltétellel kerithet aztán hatalmába, hogy oly lényt áldoz föl, a minőt mutatott az illető jelenség; ha tehát emberalakot, akkor embert kell áldozni.

Hátra van még, hogy a *vogul* és *osztják* nép áldozatairól szóljunk. A *vogulokról* ebben a kérdésben semmi újabb adattal sem rendelkezünk, de az *osztják* áldozatokról *Patkanov*, *Karjalainen* és *Pápay József* néhány érdekes adalékot nyújtanak. *Karjalainen* írja, hogy az áldozásban egykor oly szerfelett buzgó osztjakok manap nagyon közönyösek mind régi vallásuk,

mind a kereszténység iránt. Az orosz települők gúnyt űznek ősi hitükből s ez nagyon lerontja a régi égi istenekbe vetett bizalmat s csupán az orosz néptől is gyakran emlegetett mesebeli lények iránti babonás hit marad fenn.¹ Mindazonáltal még ma is áldoznak isteneiknek, bár nem oly ünnepiesen és sűrűn, mint régente. Ma rénszarvas helyett háziállatokat, lovat, tehenet vagy baromfit ölnek le, mint erről *Patkanov* tudósít,² közös, nagy áldozatot évenként egyszer mutatnak be az irtisi osztjások, mikor adófizetés végett összegyűlnek Péter-Pál napkor. Ilyenkor hét állatot vágna le: lovat, csikót, ökröt, juhot és néhány tyúkot. Néha megelégszenek egy állattal is. Legértékesebb a hét egyszínű és egykorú állatból álló áldozat. Ez rendszeren éjjel, lobogó máglya fénye mellett folyik le. Az állatok tarka szövetekkel, rongyokkal, csörgőkkel vannak ékesítve, s leölés előtt megfüstölik őket veresfenyő kérégével.

Karjalainen két kisebbkörű áldozatnak volt tanúja a demjankamelléki kis osztják (kb. 2000 lélek) törzsnél. Az egyik évkezdő ünnep volt.³ A régi osztjások u. i. — mint számos más pogány nép — szeptember elején kezdték az évet. 1898. szeptember 11-dikén ment végbe ez az ünnepség a házi istenek tiszteletére a padláson, mely a bálványok lakásául szolgált. A gazda rendbe hozta a padlást, két deszkából asztalt rögtönzött s erre rakták az étel- és italáldozatokat. A néhány házból álló falucskának egész népe összegyülekezett, miután előbb megmosakodott és tiszta ruhába öltözött. Egy barna kakas volt a véres áldozat, melynek nyakára szalagot kötöttek s ezzel

¹ 43. — ² 109—110. — ³ 44—46.

egy kis időre az asztal mellett leszúrt pálczához kötözték. A padlásra csak a férfiak jöttek föl, a nők és a gyermekek a lépcsőn álltak. A férfiak hajadon fővel letérdeltek, mert a padlás igen alacsony volt. Az áldozat délben kezdődött és nem soká tartott. A gazda fakéreggel megfüstölte az asztalt és a kakast, azután leölte az áldozatot s vérével befecskendezte a padlás gerendáit. Miután a vér kifolyt, a gazda a bálványok felé fordult s így imádkozott:

„Padlás öregei! Kanál fenekén vércseppeket adtam, a csészét idehelyeztem, a kéregedényt idehelyeztem, megvendégellek titeket pálinkával. Vadászatra menő napomon adjatok nekem fekete czobolyt; fekete szarvast, barna szarvast kérek tőletek hét föld, hat föld tája felől, hét folyó, hat folyó ága felől. A sok gonosz szívű ember között, a sok gonosz szívű nő között levő gonoszul gondolkozó emberek gonosz gondolatait hárítsátok ő rájuk magukra vissza!”

Ezzel az áldozat be volt fejezve s megkezdődött lenn a házban a lakoma, melyben a nők is részt vehettek. Teáztak, ettek-ittak s a „darú” (czitera) pengése mellett „az istenek mulattatására” valami csárdásszerű tánczot roptak.

Ugyanezen hónap 13-dikán egy fontosabb áldozatnak volt tanuja *Karjalainen*; ez a legfőbb istennek (Šarŋe) szólt s a szent berekben folyt le. Az áldozat egy tehén volt, melyet az ismert szertartások kíséretében vágtak le. Az áldozópapi tisztet a házigazda tölté be. Az állat leütése előtt a gazda ekként imádkozott:

„Hét fénynek fénye vagy te Šarŋe, hat fénynek fénye vagy te Šarŋe! Fehér szarvú jeles áldozatot hoztam neked, fehér szájú jeles áldozatot hoztam neked s a szent fához kötöttem. Életidőt, életnapot kérek; kis leányomnak hosszú életidőt kérek, kis fiamnak hosszú életidőt kérek, nyílaim hegyére hét szerencsét kérek, íjamra hét szerencsét kérek!”

A szent fához kötött állatot egy ember leütötte, a gazda fölmeteszette a nyakát; vastag vérsugár szök-
kent föl kelet felé s az áldozók hangosan felkiáltot-
tak, az istent idézvén a vér élvezésére, melyet a fa
tövére folyattak. A férfiak belemártják mutatóujjukat
az ömlő vérbe s azzal megkenik a saját, azután a
nők és gyermekek homlokát, hogy mindenkinek jusson
az áldásból. Este otthon nagy áldomást csapnak a
húsból.

Igen becses az a leírás, melyet *Pápay József* az
északi osztjások földjén tett tanulmányútjáról hozott.¹
Fontossága főleg abban áll, hogy az újabb korból
egyetlen tanúbizonysága a régebbi utazók műveiből
ismert nagy közös áldozatok maig létezésének, minők
hajdanta oly gyakoriak voltak a vogul-osztják népnél.
*Pápay*nak sikerült az orosz hatóságoktól megfélemlített és ezért gyanakvó természetű pogányok bizal-
mát megnyerni s ezzel legalább részben tanuja lehetett
a legfontosabb szertartásoknak. 1898 november havá-
ban az Obdorszktól északkeletre fekvő vidék (Vul-
pasl: Nagy-folyóág) osztják népe nemzeti áldoza-
tot rendezett, melyben 20—30 férfi vett részt. Itt
látta az osztjások híres fegyvertánczát, mely nagyobb
ünnepségeiknek kiegészítő részét teszi. Az áldozat
hófehér rénszarvasokból állt, melyek közül csak az
egyiknek leölésénél lehetett jelen, de a többi szer-
tartás szeme előtt folyt le.

„A sáornak az alsó része egy méternyi magasságban
gyékénynyel volt befödve — írja *Pápay* — közepén a tűzhelyen
égett a tűz. Nemsokára megjelent a sátor bejáratánál a samán,
öltözete semmiben sem különbözött a többiekétől. A bálvány

¹ Bud. Szemle.

elé járul, háromszor fejet hajt előtte és letelepedett lábainál. Három osztják a leütött áldozati állatot hozta. Hogy miképen ölték meg, azt nem láttam, de úgy hiszem, a főntebb leírt módon történt ez is. Csak annyit tudtam meg később, hogy az állatot a sátoron kívül, közvetlenül a bálvány mögött ütötték le. Az áldozati állatot a lonx (bálvány) elé helyezték és hárman hozzáfogtak a megnyúzáshoz. A mint ezzel a munkával elkészültek, a samán kivette az áldozati állat szívét, máját és a veséket, ezeket aztán egy nyírhéjedényben a bálvány elé helyezte. Az áldozati állat első részének darabjait az úgynevezett jótevő emberek (jem verti xujren) a jelenlevők között kiosztották. Nekem is juttattak belőle egy darabot (az egyik elsőlábból.) Az áldozati állat hátulsó részét földarabolták és egy hatalmas vassfazékban a tűz fölé akasztották.

A sátor ajtajában ekkor megjelen két osztják, az úgynevezett igézettevő emberek (mūlasti xujren) egy-egy fahasábbal. A fahasábját mindenik nekitámasztja a tűzhely rúdjának és monoton hangon elkezdtek *énekelni* olyformán, hogy a mint az egyik egy-egy sort elmondott, a másik énekes ugyanazt megismételte. Nem érthettem meg tisztán az éneket, mert a szöveget meglehetősen elferdítették. Az ének jó ideig tartott, mikor véget ért, mindegyik énekes a maga fahasábját, melyet éneklés közben a samán zsírral megkent, a tűzbe dobta. Erre aztán hatalmas máglyát raktak. Behoztak jegenyefenyőt hét teli öllel, nyírfát hét teli öllel. A nagy tűz mellett óriási hőség támadt, csak úgy izzadtunk belé. A hatalmas lángok felénk csapódtak, sok helyen még a gyékényt is perzselték. A samán ekkor nagy gyorsasággal hétszer megkerüli a tüzet és a vassfazék tartalmát, olvasztott zsírt a tűzre önti. A hatalmas láng erre a sátor belsejében egyet fordul és magasan fölszáll. Az áldozók óriási üvöltésben törnek ki: kaj! kaj! káláj!

Ezzel az áldozat véget ért.

.

S most befejezzük a finnugor népek pogány kultuszának ismertetését. Ha terünk engedte volna, óhajtottunk volna még a holtak szolgálatáról s a medvetiszteletről, e két fontos finnugor ősvallási tényezőről szólni. Jelen alkalommal azonban meg kell eléged-

nünk azzal, hogy a hátralévő teret annak a kérdésnek vázlatos megoldására szenteljük: beleillenek-e a honfoglaló magyarok istentiszteletéről szóló kétségbevonhatatlan bizonyosságú adatok a finnugor népek ősvallási szokásainak megismeréséből nyert keretbe s az itt szerzett tanulságok hozzájárulnak-e azon homály földerítéséhez, mely őseink pogány vallását mindeideig eloszlatatlan köddel takarja?

NÉHÁNY SZÓ ŐSEINK ISTENTISZTELETÉRŐL.

A magyarok ősvallásának emlékei, melyek a krónikákban és egyes Árpád-kori oklevelekben maradtak ránk, a maguk szegénységében is elég bizonyítékot nyújtanak arra nézve, hogy a honfoglalók vallási szertartásai — fővonásaikban — azonosak voltak a velük egykor közösségben élő finnugor népekéivel. Rövid vázlatunkban meg fogjuk mutatni azt, hogy a *Krohn*-tól alkotott keretbe a mi ősvallási hagyományaink tökéletesen beilleszthetők. Ezek a hagyományok arról is meggyőznek bennünket, hogy történeti hitelességű adataink csupán a kultuszra vonatkozólag vannak; szorosabb értelemben vett mythológiának azonban, melylyel honfoglaló őseink kétségtelenül éppúgy rendelkeztek, mint más pogány népek, a történeti kútfőkben alig akadunk nyomára. E tény magyarázatát a tárgy természetében s a keresztény írók felfogásában találhatjuk. A kultusz, mely mindig kész új jelentést venni föl, szivósabb étellel bír, mint a mesélésben kedvét lelő nép ajkán tovaszálló mythosok, melyek a magasabb rendű vallások papjai részéről a leghevesebb üldözés tárgyai szoktak lenni, mivel

bennük van megörökítve a régi istenek genealogiája és az ó-törvény egész rendszere.

Ősvallásunk másik forrásául a maig élő néphagyományokat: a babonákat, meséket s egyes mythologiai színezetű verses és prózai mondásokat tekintik. Ezeknek bizonyító ereje azonban szerfölött kérdéses, s felhasználásuk a legnagyobb óvatosságot követeli. Túlnyomó részük ugyanis első figyelmesebb tekintetre elárulja idegen eredetüket vagy úgyszólván egész Európa, sőt Ázsia népeinek hasonnemű termékeivel való közösségüket. Ily körülmények között természetesen keveset építhetünk rájuk s csak szorgalmas egybehasonlítás és vizsgálódás alapján lesz majd eldönthető: mit tarthatunk belőlük sajátunknak, ősi örökségünknek.

Krohn művének rendszerét követve a *szent helyekről*, a *bálványképekről*, a *papokról* és az *áldozatokról* szólunk.

Hogy őseink körülbelül ugyanazon szent helyeket tisztelték, mint a többi finnugor népek, azt számos történeti adatunk bizonyítja, mint ezt *Ipolyi*, majd *Kandra Kabos* Magyar Mythológiájukban és *Sebestyén Gyula* „A magyar honfoglalás mondái“ (I. k.) című művében körülményesen tárgyalják. Ezek a helyek rendesen a természet alkotásai: hegyek, sziklák, fák, berkek, mezők, kutak, források és vízmellékek éppúgy, mint a többi finnugor népnél. Említsük meg, hogy Szent László király I. decretuma azt rendeli, hogy: a ki pogány szokás szerint *kutak*, *fák*, *források* és *kövek* mellett áldozik, bűnét ökörrrel váltsa meg.¹

¹ *Katona Lajos* „A magyar mythologia irodalma“ (Ethnogr. 1897.) cz. cikkében főlemlíti, hogy *Cornides* és *Kollár* észre-

Anonymus Tarczal (Turzol) hegyéről beszéli, hogy ott a honfoglalók áldozatot mutattak be. Az új hazába érkezők bizonyára a már itt lakó népektől vették át e hegy szentvoltát; a mi nem történhetett volna meg, ha régebbi hazájukban nem tiszteltek volna hegyeket. A tisztelet helye és tárgya majdnem elválaszthatatlanul egybeolvad azon sziklákban, „kövekben“, melyeket okleveleink is emlegetnek; ilyenek: Bálványkő, Igykő (szent kő), Áldókő, Áldozókő, Oltárkő — továbbá hegyekben, mint: Bálványoshegy, Istenhegy, Áldomástető. Maga a sziklás Gellérthegy is bizonyára szent volt; ezért választották Gellért püspök kivégzési helyének s ezért tartotta a nép a legújabb időkig a boszorkányok gyűlőhelyének. A hegyek tiszteletének emlékeit bővebben tárgyalja *Herrmann Antal* „A hegyek kultusza Erdély népeinél“ cz. művében, melyben *Wislocki Henrik* régebbi adatait a saját gyűjtésével kiegészítve külön szól a szászok, czigányok, magyarok, oláhok és örmények idevágó folklorisztikus hagyományairól.

Sz. László decretumán kívül a vízi szent helyek

veszik, hogy XI—XIII. századi törvényeink a magyarok pogány szokásairól oly stereotyp szavakban emlékeznek meg, melyek a középkori európai törvényhozás közhelyeinek tekinthetők. Bár ezen megjegyzés igazát elismerjük, de egyúttal megjegyezzük, hogy e körülmény ezen törvényeknek és rendeleteknek ósvallásunk szertartásaira vonatkozó bizonyító erejét meg nem ingatja. Lehetetlen azt hinni, hogy kemény rendeleteket adtak volna ki nem létező szokások ellen, bármilyen szolgailag másolták is a nyugati országok törvénykönyveit. A megegyezés onnan magyarázható, hogy a természeti tárgyak tisztelete egész Európában el volt terjedve, így tehát törvényíróinknak semmi szükségük sem volt eltérni ezektől a stereotyp kifejezésektől.

egykori elterjedtségéről tanuskodnak az *áldókút* (XII. és XIII. századi oklevelekben) és *szentkút* nevű helynevek. *Ipolyi*, *Wlislocki*, *Herrmann* több adatot sorolnak fel arra nézve, hogy a magyar nép egyes vizeknek gyógyító erőt tulajdonít (a minek gyakran természetes alapja is van) s a betegek az e vizek körül levő fák ágaira rongyokat, ruhadarabokat, hajfürtöket aggatnak, mely szokásnak több példáját olvastuk *Krohn* művében is. Álljon itt *Wlislocki* „fákra aggatott rongyok a magyar néphitben“ (Ethnographia V.) cz. cikkéből néhány rendkívül érdekes sor: „Manapság a torjai *Büdös*-höz zarándokoló beteg ember öntudatlanul is még mindig áldoz, midőn a közellevő fák valamelyikére ruhadarabot akaszt azon hitben, hogy ezzel megmenekszik betegségétől. Évekkel ezelőtt a Szepsi-Szentgyörgy mellett fekvő „Sugásfürdő“ közelében is lehetett számtalan ilyen rongydarabot látni. Varázshatalmat tulajdonít a néphit a Kadicsa vára közelében emelkedő *Pothárd bércze* nevű hegy egyik forrásának, melynek vize főfáját gyógyít. Az oda zarándokolók kalapot vagy sapkát akasztanak a fákra. Ikafalva közelében van egy *Kardoshegy* nevű magaslat, melynek keleti oldalából a *Gágókút* nevű forrás buzog fel. Erről a forrásról azt állítja a székely nép, hogy a vitézek véréből fakadt, miért annak vizéből minden ott megforduló iszik, ingujjának egyik rongyát a közellevő fák valamelyikére aggatván. A Maros jobb partján emelkedő *Istenszéke* nevű hegy tetején sűrű fenyvesek közt kristálytisza forrás van, melynek vize állítólag gyógyerejű. Ki a vizet használja, ruhadarabot akaszt a fák egyikére . . .“

Az egyes fanemek közül őseink is kiváló tiszteletben részesítettek némelyeket. Különösen a *nyírfa*, a

finnugor népek e kedvelt és imádott fája állhatott előttük nagy becsben, mint ezt népszokásaink bizonyítják. A Szent György éjszakáján kóborló gonosz lelkek távoltartására elegendő a nyirfa, a Nagyaszszony fája. Hegyhát vidékén Sz. György napja előestéjén nyirfaágakat tesznek az ablakba s egyéb helyekre, hogy a boszorkányokat elriaszassák. A palócok májfául nyirfát állítanak. Göcsejben nyirágseprűt készítenek, melylyel karácsony éjjelén a gazda megkerüli a birtokát, hogy tolvajok ne látogassák. Az e seprűvel való veregetés meghozza a tehén tejét, ha rugós, megszelidíti.¹

Hogy őseink imádtak-e emberkészítette bálványokat, erre nézve nincsenek biztos adataink a régiségben. Nagyon valószínű azonban, hogy voltak bálványképeik, melyeknek neve fejfa,² kép, bálvány, bálványkép lehetett. A „kőbálvány“ szó, mely keresztény szentek szobrait jelentette, későbbi eredetű, mivel őseink, mint más kezdetleges műveltségű népek csakis fából készíthették bálványaikat, a kőfaragás művészete ismeretlen lévén előttük. A „valakinek képes fele“ (arcza) kifejezés arra mutat, hogy őseinknek is lehettek afféle oszlopaik, melyeknek csupán a vége volt fejformára durván kifaragva. Hazánk régebbi lakóitól készített kőszobornak minősíthetjük azt a bálványt is, melyet Szent István oklevele említ a veszprémi apáczák birtoklevelében: „ibi stat meta lapidea, que vulgo baluan vocatur“. I. András király 1047-diki edictuma „falsos deos abrogare et simulacra demoliri“ a hamis istenek

¹ *Kandra* : 216., 217., 218., 231., 234.

² Lásd *Budenz József* „Bálvány és fejfa“ cz. jeles kis cziklét. (Ethnogr. 1897.)

megtagadását és kőbálványok lerombolását rendeli. Ezekre a kőbálványokra szintén azt mondhatjuk, mint a fentebbi határköre.

A bálványoknak ősi magyar neve tehát kép és fejfa lehetett, melyeket még a finnugor közösség idejéből őriztek meg. A bálványokról szóló adatok e hiányossága okozta, hogy régiebb íróink azt hirdették, hogy a magyarok sohasem voltak bálványimádók. Ez a vélemény költői kifejezést is nyert Árpád éneklőjénél. Pázmándi Horvát Endre éneкли:

Bálványisteneket nem imádtanak üstökös ősink,
Bár az igaz hitnek rájok nem tűne világa . . .
Istenség jele házaknál ismertelen: áldást
Mondottak, mi üdön a nap csillámlata följöött
A föntségben ülő úrnak, fordúlva keletre . . .

Többet mondhatunk az ősvallás papi személyeiről. Hogy őseink a samánizmusnak nevezett kultusznak szintén hódoltak, azt habozás nélkül elfogadhatjuk; mert hisz ezzel csak azt állítjuk, a mit minden alacsonyabb műveltségű népről elmondhatunk. A samánizmus nem egyéb, mint a durvább, materiális alakban felfogott szellemekkel való szándékos és közvetlen, anyagi úton való érintkezés, mely bizonyos testi megrázkodással, réülettel jár.

A samánizmus emlékeit fedezte föl *Sebestyén Gyula* a regösénekekben, ezeknek hagyományos előadási módjában, az énekesek zörgő készségeiben és alakoskodó öltözkéiben. Az érdeklődőt e tartalmas munkához utasítjuk.

Vallási személyeket jelentő szavaink meglehetősen bőven vannak; ilyenek: javas, táltos, orvos, regös, varázsló, kuruzsló, pap, bűbájos stb. Ezek közül ősi magyar szavaknak bizonyultak a javas, táltos, orvos

és regös, melyeknek a finnugor nyelvekben is vannak megfelelőik. A regös szó, mint ez *Sebestyén* fejtegetéseiből kiderül, főleg oly samánt jelenthetett, ki az elragadtatást énekkel idézte föl magában. Mi azt véljük, hogy az e nevet viselő személyek legelőször hagytak föl a szellemidézéssel javas, táltos és orvos nevű kollégáik közül. Innen magyarázhatjuk meg azt, hogy későbbi királyaink udvarukban megtúrték, sőt dédelgették a regös nevű énekeseket, holott hevesen üldöztek mindent, a mi a pogánysággal valamily összefüggésben állt vagy reá emlékeztetett. A regösének előadói csupán azt emlegetik, hogy Sz. István király bánt velük keményen. A javas, táltos és orvos szavak szintén tősgyökeres finnugor kifejezések s mindegyikük összefügg valamelyik rokon nyelv hasonló értelmű szavával. Tudjuk, hogy a táltos szót a finn tiettäjä (tudós, bölcs) szóval szokták egybevetni, s nem ok nélkül, mert mindkét szóval jelölt fogalomban az okosság, bölcsesség jele lép előtérbe. Már *Ipolyi* összeállította a magyar nép hitét a táltosok születésére, nevedezésére, testi-lelki tulajdonságaira nézve s ezen adatok teljesen megegyeznek a finnugor samánoknak *Krohn* művéből megismert jellemzésével. Egyébként megjegyezzük, hogy e jelentésbeli egyezés mellett sincs eddigelé tökéletesen megmagyarázva táltos szavunk eredete. *Pápay József* egyik cikkében¹ írja, hogy a bálványokat gondozó ember neve lonχ taiti χuj: bálványgondozó férfi, — talán ez a taiti szó fog a táltos, tátos szó magyarázatára vezetni?

Az orvos szó eredeti jelentését *Vikár Béla* állította érdekes világításba; szerinte ez a szó a finn

¹ Nyelvészeti tanulmányutam az éjszaki osztjások földjén.

arpa (jósjel) szóval függ össze s ilymódon jóst, jóslással foglalkozó samánt jelent. De a vallási személyeket jelentő szavak között talán legfontosabb a *javas*. Szintén *Vikár* mutatta ki, hogy ez a szó minden ízében azonos a finn *jumala*: isten szóval. A *jumala* és a magyar *javas* eredetileg hatalmast, erőt, boldogot jelent. A magyar nyelv ősi korában szellemet és szellemidézőt, samánt egykép jelenthetett, mint a finnben, hol *jumala*: isten, *maanjumala*: földi isten, *samán*. A kezdetleges kulturfokon álló nép még nem tud éles különbséget tenni a szellem és *samán* közt, mert mindegyik fogalomban egyaránt talál szellemi és anyagi jeleket: a szellemekben anyagiakat s a *samán*ban szellemieket is. Az, hogy a *samán* elnevezésére mind a magyar, mind a vele rokon nyelvekben több szó van, azt bizonyítja, hogy törzsek, vidékek, sőt a leggyakrabban űzött samánténykedés szerint is különböző elnevezések támadtak ugyanazon fogalom jelölésére. A *javas* szónak ilyenénkép való fel fogása arra a gondolatra visz, hogy a magyar nyelvben az istenek és szellemek neve *javas* lehetett, s „isten“ szavunk valamely kimagasló, hatalmasabb szellemi lény neve volt. A táltos és *javas* szó mai és régi használata azt a véleményt teheti jogosulttá, hogy a táltos szó magasabb rendű samánt jelenthetett, kiből a bölcsesség, okosság lépett előtérbe s a ki tekintélyénél fogva az áldozópapi tisztséget is betöltötte a már törzsszervezetbe tömörült népnél. A *javas* ellenben a pusztán szellemidézéssel foglalkozó, eredetibb és ősibb szintájon álló *samán* volt, ki csupán gyógyítást és jóslást végezett s a magasabb fejlődésre jutott nép közös áldozatait nem intézte, hanem megmaradt az együgyűbb, a régi hagyományokhoz csöknyösebben ragasz-

kodó népréteg tanácsadójának és orvosának. Ezt a felfogást megerősíti az a tény, hogy később úgyszólván csak nők foglalkoztak javaslással s népünk előtt ma már csupán a javasasszony ismeretes. Már a Vata-féle lázadás leírása varázsoló asszonyokról emlékszik meg.

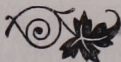
A mi a pogánykori áldozatokat illeti, erre nézve is rendelkezünk történeti adatokkal. A krónikások — különösen Anonymus — gyakran emlegetik, hogy a honfoglaló magyarok áldozatokat mutattak be isteneiknek. Az áldozattal egybekötött lakoma neve *áldomás* volt, mint ezt a Névtelen a Tarczal hegyén bemutatott áldozatról írja: *in eodem loco more paganismo occiso equo pinguissimo magnum aldumas fecerunt.* E szavakból az is kiderül, hogy őseink lovat áldoztak. *Krohn* egy jegyzetében (IV. fejezet 233. l.) azt mondja, hogy: a magyarok mai hazájukba költözésük alatt tanulták el a lóhúsevést s így valószínűleg a lóáldozatot is, de a kereszténység e szokást csakhamar megszüntette. Valószínűbb azonban, hogy őseink lóáldozása és lóhúsevése sokkal régibb keletű. Ha semmi nyoma sem maradt volna fenn őseink lóáldozásának s az ezzel járó lóhúsevésnek, akkor is biztosra vehetnők ennek meglétét, olyannyira elterjedt volt a lóáldozás a magyarokkal rokoni vagy kulturális kapcsolatban állott népeknél. A Vata-féle lázadás leírásában olvassuk: „Akkor tehát azon Vata átkozott és kárhozatos biztatására az egész nép a rossz szellemeknek áldozá magát és *kezdének lóhúst enni* s általjában a leggonoszabb vétkeket mívelni“. Ezekből a szavakból világosan látszik, hogy a pogányságra való visszatérés egyik legföltűnőbb jelének tartották a lóhúsevést.

Említsük meg, hogy *Ekkehárd* krónikája szintén valamiféle áldomást ír le („miután a bortól nekihevültek, mindnyájan iszonyúan kiabálnak isteneikhez”); bár megvallom, hogy egyébként a sanctgalleni kaland leírása inkább pogány duhajkodásra, mint áhitatos vallási cselekményre emlékeztet.

Hogy mythikus tartalmú verseik és ráolvasó igéik szintén voltak őseinknek, mint minden népnek a föld kerekiségén, az nagyon természetes. Ezeknek legrégebbi említése szintén a Vata-lázadás leírásában maradt fenn: „E közben a nép elüljárói, magas emelvényen ülve, *istentelen igéket* (*nephanda carmina*) hangoztatnak vala a hit ellen“. A mai ráolvasások eredete és sajátosságai még hivatott vizsgálóra várnak.

* * *

Mint ez a rövid vázlat mutatja, nekünk sem hiányoznak teljesen az adataink arra nézve, hogy őseink vallásának reális alapon való megrajzolásához kiinduló pontul szolgáljanak. Azon reményben veszünk búcsút a szives olvasótól, hogy ez a könyv némileg hozzá fog járulni ahhoz, hogy nálunk is támadjon oly férfiú, mint a finneknél *Krohn Gyula* és az ő szellemi örökségének továbbplántálója *Krohn Károly*, kinek még egyszer köszönetet mondunk a magyar közönség nevében készséges és jóakaró tanácsaiért!

FÜGGELEK

A FORRÁSMŰVEK JEGYZÉKÉHEZ.

- BÁN ALADÁR. A sámánizmus fogalma és jelenségei. Ethnographia, XIX.
- BLINOV MIKLÓS. Ник. Бліновъ, Языческій культъ вотякобъ-Бятка. 1898.
- BUCH MIKSA. Über den Tönnis-cultus und andere Opfergebräuche der Esthen. Journal de la Soc. Finno-ougr. XV.
- BUDENZ JÓZSEF. Bálvány és fejfa. Ethnographia, VIII.
- CHANGALOV M. N. М. Н. Хангаловъ, Новые матеріалы о шаманствѣ у бурятъ. Иркутскъ, 1890.
- CHARUZIN MIKLÓS. Николай Харузинъ, Этнографія. С. Петербургъ, 1905.
- EISEN M. J. Über den Pekokultus bei den setukesen. Finnisch-ugrische Forschungen, Helsingfors—Leipzig, 1906.
- FELLMAN JAKAB. Anteckningar under min vistelse i Lappmarken. Helsingfors, 1906. (4 kötet).
- FORSSTRÖM O. A. Kuvia Raja-Karjalasta. Helsingissä, 1894.
- HERRMANN ANTAL. A hegyek kultusza Erdély népeinél. Kolozsvár, 1893.
- HÄYHÄ JÁNOS (JOHANNES). Kuvaelmia itä-suomalaisten vanhoista tavoista. Helsinki, I—IV. 1893, 1894, 1897., 1898.
- IPOLYI ARNOLD. Magyar Mythologia. 1856.
- JANOVICS V. M. В. М. Яновичъ, Пермьки. Жив. Старина, 1903.
- JÜRGENS ERVIN. Ein weiterer beitrug zum Tönnis-cultus der esten. (Vorwort von Dr. Max Buch.) Journal de la Soc. F. ougr. XVIII.
- KANDRA KABOS. Magyar Mythologia. Eger, 1897.
- KARJALAINEN K. F. Ostjakkeja oppimassa. Journal de la Soc. F. ougr. XVII.

KATONA LAJOS. A magyar mythologia irodalma. Ethnographia VIII.

KROHN KÁROLY. Wo und wann entstanden die finnischen Zauberslieder. F. U. F. I.

KUZNECZOV SZ. K. С. К. Кузнецовъ, къ вопросу о Биарміи. Этногр. Обзор., 1906.

— — культъ умершихъ и загробныя вѣрованія луговыхъ черемисъ, Этногр. Обзор., 1905.

— — Поѣздка къ древней черемиской святынѣ известной со временъ Олеарія. Этногр. Обзор., 1905.

— — Изъ воспоминаній этнографа. Этногр. Обзор. 1906.

МИСЕНЕВЪ J. И. Михеевъ, Буддисты ли вотяки? — Извѣстія по казанской епархіи, 1901.

MUNKÁCSI BERNÁT. Adalékok a rontó bábuval való varázsláshoz. Ethnographia, XVIII.

OGLOBLIK N. H. Оглобликъ, къ мултанскому вопросу. — Историческій Вѣстникъ, 1897.

RAASONEN HENRIK. Kertomus Seuran mordvalaisten stipendiaattien keräysmatkain tuloksista. Journal d. I. S. F. XVIII.

— — Beiträge zur Kenntniss der Religion und des Cultus der Tscheremissen. Keleti Szemle, II.

PATKANOV SZERAFIM. Die Irtisch-Ostjaken und ihre Volkspoesie. I. Theil. Ethnographisch-statistische Übersicht. St. Petersburg, 1897. II. Theil. Ostjakische Texte mit deutscher und russischer Übersetzung nebst Erläuterungen. St. Petersburg, 1900.

PÁPAY JÓZSEF. Nyelvészeti tanulmányutam az éjszaki osztjások földjén. Budapesti Szemle, 1905.

— — Osztják népköltési gyűjtemény. Az osztják nép hitvilágára vonatkozó hősi énekek, istenidéző igék és medvénekek. Reguly Antal hagyatéka és saját gyűjtése alapján közzéteszi — —. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. V. kötet. Budapest, 1905.

PELKONEN ANDRÁS (ANTERO). Entisajan muistoja Rantasalmen kihlakunnasta. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aukauskirja, XXII.

RAMSAY V. Ein Besuch bei den Samojeden auf der Halbinsel Kanin. Journal d. I. Soc. F. XXIII.

SEBESTYÉN GYULA. Regös-énekek. Regösök. Budapest, 1902.

— — A magyar honfoglalás mondái. I. Budapest, 1904.

SIRELIUS U. T. Ostjakkilaiselta matkaltani. Journal d. l. Soc. F. XVII.

STERNBERG L. J. Гиляки. Этногр. Обзор., 1904.

SZINNYEI JÓZSEF. Az ezer tó országa. Budapest, 1882.

— — A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége. Árpád és az Árpádok. Budapest, 1908.

SZMIRNOV J. N. И. Н. Смирновъ. Слѣды человѣческихъ жертвоприношеній въ ноеви и религиозныхъ обрядахъ при-волжскихъ финновъ. Казань, 1889.

TIMKEVICS P. П. Тимкевичъ. Обычай, повѣрья и преданія гольдовъ. Этногр. Обзор., 1897.

TRUBECZKOJ J. SZ. HERCZEG. И. С. Трубецкой, Финнская пѣснь „kulto neito“ какъ переживаніе языческаго обычая. Этногр. Обзор., 1906.

— — Къ вопросу о „золотой Бабѣ.“ Этногр. Обзор., 1906.

VIKÁR BÉLA. Kalevalai tanulmányok, vonatkozással a magyar ösvallásra. Ethn. XII.

WARONEN MÁTYÁS (MATTI). Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla. Helsingissä, 1898.

WASZILJEV J. Übersicht über die heidnischen Gebräuche, Aberglauben und Religion der Wotjaken in Gouvernements Wjatka und Kasan. Memoires d. l. Soc. Finno-ougr. XVIII.

WICHMANN GYÖRGY (YRJÖ). Wotjakische Sprachproben. II. Journal d. l. Soc. Finno-ougr. XIX.

— — Следы человѣческихъ жертвоприношеній у вотяковъ. Извѣст. Общества Арх., Ист. и Этн. при И. Казанск. Унив. XI.

ZSAKOV K. TH. K. Θ. Жаковъ, Нѣкоторыя черты изъ исторической и психической жизни вотяковъ. Жив. Старица, 1903.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A csillagos számok azokat a lapokat mutatják, melyeken az illető tárgyról bővebben van szó.

A tulajdonnevek közül csak azok vannak meg e mutatóban, melyek a Forrásművek Jegyzékében nem fordulnak elő.

Abercromby 323.
abis 334.
aerro-muor 115.
aga-pajram 329, 347.
Agricola Mihály 8, 91, 255,
302, 304.
Ahto 9.
Akka 98.
Allah 42.
Alvilág fejedelme 317.
I. András edictuma 367.
Aniszomov Grigorij 355.
Anne 250.
Anonymus 371.
arbui 177.
ariolus 178.
arpa 171,* 173, 370.
arpoja 177.
Arzén 257.
Attila kardja 319.
Áldomástető 365.
Áldozókő 365.
Áldókő 365.
Áldókút 366.

Baeivve 164.
bakfenyő 247.
basse 46, 47, 98.
Bazilevszkij 356.
Bálványkő 365.
Bálványoshegy 365.

Beormas 272.
ber viš 353.
beszerman 42.
Biegga-gales 164.
bikakanta 71.
Bjarm 273.
Bjarmia (Bjarmland) 272,* 273.
bjarmiak 30, 32, 272.
блаженные 284.
blöta 50.
boasso 89, 106.
bog 42.
bö 124.
budzim kuala 330.
budzim kua utiš 333.
Bulda (Buddha) 309.
Buldakov 311.
burchan 107.
Büdös (torjai) 366.

chum (kum) 273.
Čiň-pas 280.
Cornides 364.
Cser 214.
Csumbulat 284,* 311.
Csumbulat falu 285.
Csumbulat-keremet 284.
csúd 32, 177.

daczán 29, 93.
dombra 137.

Ekkehárd 372.
 emlékkarsikko 69.
 Ezüst-asszony 315.
 Égatya 317, 318.
 évkezdő ünnep 253.

fehér és fekete erdő 76.
 Fellman Izsák 25.
 Feodor szerzetes 315.
 Frey 30.
 Földanya 317.

Galkke naidek 325.
 Gágókút 366.
 Gellérthegy 365.
 Gellért püspök 365.
 girdde naidek 325.
 globus hystericus 326.
 gonosz kövek 276.
 györgynapi kiabálás 274.

Hägebüsche 52.
 helka-tűz 120.
 Herraud és Bose 30.
 H. Gabnay Ferencz 338.
 Hiidenmäki 60.
 Hiiden venet 49, 50.
 hiie 53.
 hiiekoht 53.
 Hiisi 9, 50, 51, 54, 55, 56, 57,
 58, 62, 74, 75, 76, 179.
 Hijden venet 50.
 Hio 51.
 Hiomaa 52, 54.
 Hora-gales 123, 164.
 Hund Thore 83.
 Hund Thore és Karl 32, 33.
 Hurt Jakab 24.
 hürmet 45.

iga 316.
 Igykő 365.
 Illés keresztjei 247.
 Illés köve 65.
 Illés próféta 288.
 Illés-vers 248.
 Ilmarinen 200, 298.
 Ilmaris 164.
 ĩma 316.
 Immonen köve 63.
 inglikene 118.
 In-mar (In-mar, Inmar) 42,
 123, 147, 148, 197, 210, 212,
 226, 308.
 In-Tora 280.
 Iratoskö 69.
 irih 88.
 isoviha 254.
 Istenhegy 365.
 istenmezők 282.
 Istenszéke 366.
 István pohara 252.
 jambidi 159, 227.
 jiljan 318.
 jirih 89.
 jomze 156*.
 Jómali 31,* 44, 83, 122
 Jõhvi 52.
 Jötunheim 272.
 Juks-akka 164.
 Juma 39, 87, 226.
 jumal v. jomal 273.
 Juman oto 40.
 Juslenius 9.
 Kalevala 6, 298.
 Kallas Oszkár 24.
 kalmisto 177.
 Kaltés asszony 316, 318.

- kam 124.
 kannel 180.
 kannus 171, 173, 175.
 kansi 175.
 Karda-šarko 280.
 Kardoshegy 366.
 karsikko 65,* 99.
 kart 154,* 155, 156, 217.
 kasan-gorod 159.
 Katalin ajándékai 252.
 käramäd 279.
 Kekri 254.
 Kekri birkái 252.
 Kekri-sör 254.
 KeIme-afa (Kylmän isä) 279.
 keramet 45.
 keremet 40*, 43, 44, 45, 46, 76,
 157, 279.
 keremet küs-oto 40.
 keresztesfenyő 65.
 Ker. Szent János 298.
 kev-īma 316.
 kielde-muor 115.
 kirämät 45.
 kiremet 40, 45, 280.
 kivi malit, kivimal 97.
 kivi-targad 179.
 Kildisin-mumi 316.
 kobdas 171.
 kodok 332.
 Kolfroszta 31.
 Kollár 364.
 kolomiscse 177.
 koloszter 274.
 komi (chum, kum) 273.
 kontakka 175.
 konykamen 257.
 kota 277.
 kópja-bálvány 319.
 Köyri-apó 106, 300.
 kuala 84,* 99, 104, 112, 145,
 148, 149, 151, 207, 208, 287,
 308, 309, 333.
 kuala-utis 145.
 kuda 87.*
 kuda-vadas 87.
 Kud-ava 344.
 Kudoresa juma 123.
 Kueče 348.
 kugö jumö 329.
 kugö mulla 329.
 Кузька богъ 284.
 küömdes 175.
 küs-oto 40.
 küsö 40, 329, 346, 348.
 küsö-olmo 346.
 Kyldys-in 212, 318.
 Laeib-olmai 164.
 lausujad 179.
 leányka-kövek 97.
 Lempo 9.
 loktizě 328.
 lonx 361.
 lonx taiti xuj 369.
 Lönnrot 6, 7.
 lud 34, 35,* 46, 86, 145, 151,
 215, 287, 288, 330, 332.
 Lud fejedelem 318.
 lud-utis 145, 149, 332.
 luotattaa 50.
 luote 50.
 luottemurit 49,* 50, 292.
 luovve 47.
 lyyhte-myyr 50.
 Mader-akka 164.
 Manala 180.
 Mana-targad 179.
 Matyunin 354.

- Mehtola 9.
 melande-*jer* 348.
 metsa-*ema* 119.
 metsa-*isa* 119.
 metsik 119.
 metsik-*ünnep* 119.
 modor 99.
 Mokronszov-Tomka 336.
 mudor 85,* 104, 105, 307, 308.
 mudor-*utis* 145.
 mulla 328.
 muzsán (muzsang) 151,* 156,
 216, 327, 349.
 muzse 153.
 muzse-büse 153.
 muzséd 328, 349.
 muzseditő 328.
 műkš-*jer* 348.
 Müller Miksa 124.

 nāj 317.
 náurimet 316.
 Nākō Liisa 186.
 aide-puskak (noidan puuskat)
 325.
 noaidde 124, 160.
 nodo v. nodes 124.
 noita 124, 321.
 nojt, najt 124.
 Nōia-hallik 179.
 nōd-kyl 125.
 Numi Tārem 316.
 Nyrja (Nörja) falu 34, 146.

 O. Artemij 283,
 Odin 30, 31.
 ohvri-aiad 54.
 Oláf-birka 251, 252, 253.
 Oltárkő 365.
 Oltárfenyő 59.

 omo-uzsso 153.
 Óriás-oszlopok 114.
 Oszman Ancsurin 307.
 oto 40.

 paha-dakke naidek 325.
 Paks-ava 343.
 Pam 142.
 paresas 146.
 parttšas 332.
 Pázmándi Horvát Endre 368.
 Pekko 24, 304,* 341.
 Pekko-kultusz 304.
 pelgo 53.
 peljas-küs 146.
 Perm 272.
 perma 273.
 „permják“ 273.
 Pheidias 94.
 Pihlaskivi 62.
 piramis (bálvány) 115.
 Plutarchos 340.
 pohu 321.
 pop 151, 332.
 poppa, poppamies 321.
 pora 44.
 poszul 349.
 Pothárd bérceze 366.
 pozanbunavedi 159, 228.
 Pöltsama 52.
 prjavit 158,* 159, 160, 227, 229,
 230.
 puorre-dakke naidek 325.
 purendeji 159, 227.
 Purginä-pas 280.
 Puskin 298.
 purti nuldīs 332.
 puuslik 118.
 puuslikene 118.
 Pythia 340.

ristiaitta 90.
ristikko 64.
Ristinkangas 56.
Ristinkanta 56.
ristinkanto 57.
rontó báb 338.
rus t̃arem 296.

Saivo 161.
samándob 130.^a
samánizmus 27,* 3-0.
samán elnevezés 124.
Sampsä Pellervoinen 200.
Šarǵe 359.
Sarakka 164, 234, 316.
satkataba (sāt̃xatep) 334.
Saxo Grammaticus 30.
Sämpsä Pellervoinen 248.
seita 50, 172, 278.
Setälä 50.
siatai 319.
sida-silvas 150.
sieidde 50.
sijte 123.
sijte taappe 114.
Soltan-Kerämät 43.
soola-targad 179.
soola-puhujad 179.
sõna-targad 179.
spiritizmus 128.
Stoll Ottó 27.
stuoramus basse 49.
Sturlaug Starfsame 31.
Sugásfürdő 366.
Sultan-käfämäd 280.
Suonio 325.
surnõ-jer 348.
Szent Antal 300, 302.
Szent István 113.
Szent István oklevele 367.

szentivannapi tűz 256.
Szent Katalin 255.
Szentkút 366.
Szent László decretuma 364.
Sztarik Obszkij 109.
Szvantovit 30.
Szvatojnosz 98.
szveanép 30.
Szvjataja gora 257.

Taara 55, 123.
tadibe 124, 125.*
talkkuna 274.
Tapio 9
Torapitha 117.
Tarczal hegye 365, 371.
targad 179.
Tārém-fiak 317.
Teodor püspök 296.
teré 332.
terdeŋ xoi 336.
Thor 30, 31, 117, 123.
Tiermes 123.
tietäjä 32, 369.
tinókanta 71.
Tinókő 71.
tílaś 332, 333.
Tod 302.
Tohni 114.
Toivanen Krisztina 63.
Tonttu 302.
tonx 292.
tonx-ort 334.
Tor 43.
Tönn 55, 91*, 106, 302.
55.
Tönnis 24, 55, 56, 91, 302,
303, 304, 341, 348.
Tönnis-hajlék 277.

Tönnis-kultusz 276, 300*, 305,
307.

Tönnis-láda 277, 302, 307, 308.

Tönnis-ünnep 277, 300.*

Töntla-erdő 302.

tör 146,* 148, 211, 333.

tun 144.

Tunkelo 50.

tuno 35, 144*, 150, 207, 214,
215, 329, 353.

Tuoni (Tuona) 9, 302.

Turat-uros 123.

turos-tor 159, 228.

tuule-targad 179.

túlélés 339.

türe v. teure féreg 326.

Tylor 339.

Tyrjä 198.

uhriaitta 90.

Ukko 7, 55, 60, 98, 248, 255.

Ukko-hegy 60, 255.

Ukko-láda 60, 252, 255, 256.

Ukko köve 251.

Ukko-pohár 256.

Ukko-sör 248.

Ukko-ünnep 92.

Ukko-vers 248.

Úkon-vakka 302.

Uralbércz örege 290, 317.

urä v. urné (ur) 288.

usto-tuno 329.

utis 145, 149.

Uzsso-kolso 154.

Uzsto-kolto 328, 329.

Ücső 154.

Varalde-olmai 164.

Varázsbót 326.

varázslégy 325.

varjo 53.

Vata-lázadás 371, 372.

Väinämöinen 9, 299, 322, 323.

Väl'in-pas 280.

Veden emoinen 9.

vedun (vedyn) 146, 330.*

vendégfák 120.

vere-pas 283.

Vesako 107.

Vešas 332.

Világliget 39.

Világügyelő-férfiú 289, 318.

virve 53.

Vooda Piker (Piken) 251.

vorsud 85,* 307,* 308.

vorsud-utis 145.

voz-ate 159,* 160, 229, 230.

Võhanda 51, 53.

vösjas 146, 332.

vuokko v. väroslodde 325.

Wundt 27, 338.

Zlota v. Zolotaja baba 109.*

315*, 333.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
Az előszóból	1—2
A fordító előszava	3—4
Bevezetés	5—22
Függelék a bevezetéshez	23—28
Első fejezet (Szent helyek)	29—93
Második fejezet (Bálványképek)	94—123
Harmadik fejezet (Samánok és áldozópapok)	124—200
Negyedik fejezet (Áldozati szertartások)	201—258
Forrásművek jegyzéke	259—267

Függelék:

Első fejezet (Szent helyek)	271—293
Második fejezet (Bálványképek)	294—319
Harmadik fejezet (Samánok és áldozópapok)	320—338
Negyedik fejezet (Áldozati szertartások)	339—362
Néhány szó őseink istentiszteletéről	363—372
Függelék a forrásművek jegyzékéhez	373—375
Név- és tárgymutató	379—384

A KÉPEK JEGYZÉKE.

Ábra	Lap	Ábra	Lap
1. <i>Lud</i>	36	16—18. <i>Zolotaja baba</i>	110
2. <i>Votják</i> áldozó hely	37	19. <i>Faoszlopok</i>	117
3. <i>Keremet</i>	41	20. <i>Lapp</i> bálványimádás	122
4. <i>Karsikkók</i>	68	21. <i>Szibériai samán</i>	129
5. <i>Cseremis</i> z áldozóberek	73	22—23. <i>Szibériai samán-</i> <i>dobok</i>	132
6. <i>Osztják</i> áldozókamra	80	24. <i>Samánkodás</i>	136
7. <i>Bálványok</i> tartóhelye	82	25. <i>Ugor samándobok</i>	140
8. <i>Votják</i> ház	85	26. <i>A lapp samándob képei</i>	164
9. <i>Cseremis</i> z <i>kuda</i>	88	27. <i>A samándob kalapácsa</i>	166
10. <i>A kuda</i> belülről	89	28. <i>A samándob alsó fele</i>	166
11. <i>Áldozókamra</i>	93	29. <i>A finn jóskefe</i>	188
12. <i>Lapp</i> köbálványok	96	30. <i>Szitával jósló</i>	191
13. <i>Ugor háziistenek</i>	101	31. <i>A Tõnnis</i>	303
14. <i>Osztják háziistenek</i>	102		
15. <i>Osztják háziistenek</i>	103		

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

KÖNYVTÁRA 1642 / 19 57 N. SZ.